

Ю. І. Ковбасенко, Л. В. Ковбасенко

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

«Літера ЛТД»
2016

УДК [37.091.64:82](075.3)

ББК 83.3(0)я721

К 56

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 10.05.2016 №491)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Савкова Л. С., доцент кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, кандидат філологічних наук;

Польова Е. В., старший викладач кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету, кандидат філологічних наук;

Васіна О. В., вчитель Мелітопольської гімназії № 5 Мелітопольської міської ради Запорізької області, вчитель-методист;

Романовська Н. І., методист центру методичної та соціально-психологічної служби управління освіти Кіровоградської міської ради

Ковбасенко Ю. І.

К 56 Зарубіжна література : підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Ю. І. Ковбасенко, Л. В. Ковбасенко. — Київ : Літера ЛТД, 2016. — 320 с.

ISBN 978-966-178-673-7

Підручник побудований відповідно до логіки уроків зарубіжної літератури.

У рубриці «Готуємося до діалогу» міститься необхідний обсяг інформації для належної підготовки до сприйняття літературних творів.

Усі твори в підручнику-хрестоматії представлені в оптимальному обсязі і в найкращих перекладах. Крім того, стисло розповідається про кожного перекладача вміщених творів.

Запитання та завдання рубрики «Діалог із текстом», розміщені у відповідних місцях підручника, мають здебільшого критично-мисленнєвий характер, спрямовуючи процес читання і спонукаючи до уважної роботи над текстом. Зв'язок зарубіжного красного письменства з Україною знайшов утілення в рубриці «Відлуння».

Якісний і дидактично обґрунтований ілюстративно-візуальний ряд розширює культурологічний контекст підручника, дозволяє організувати ефективну творчу роботу школярів.

УДК [37.091.64:82](075.3)

ББК 83.3(0)я721

ISBN 978-966-178-673-7

© Ковбасенко Ю. І., Ковбасенко Л. В., 2016

© «Літера ЛТД», 2016

ВСТУП

Для чого сучасна людина бере до рук художню книжку? Аби здобути нові знання? Щоб знайти відповіді на життєво важливі питання? Задля розваги? Звісно, усі ці та подібні варіанти можливі...

Проте такий погляд на словесність існував не завжди. Коли цивілізація щойно зароджувалася, ставлення до Слова було не таким, як нині. Давні люди вірили, що за його допомогою можна зробити багато доброго, але чимало й поганого: приворожити кохання чи знищити його; закликати поразку або перемогу війська; змінити чиюсь долю на краще або накликати на когось смерть... Слово було невід'ємною, а часто й головною складовою магічного ритуалу, адже через нього люди спілкувалися з вищими силами.

У Стародавньому Єгипті фараони та вельможі наказували висікати на стінах своїх усипальниць у знаменитих пірамідах лаконічні написи. То був перелік добрих справ, зроблених ними за життя: *«Я давав хліб голодному і одяг убогому... Я ніколи не говорив тим, у кого в руках влада, ні про кого нічого поганого, бо я хотів, щоб добре мені було у Бога великого... Я будував човен тим, у кого човна не було. Я шанував батька свого і був поштивим із матір'ю своєю»* (Напис жерця Шеші. «Тексти пірамід»). Давній єгиптянин вірив, що, ставши після смерті на суд бога підземного царства Озіріса, повинен буде виголосити: *«Я не чинив зла людям... Я не піднімав руку на слабкого... Я не був причиною сліз... Я не вбивав... Я не давав наказу вбивати... Я не привласнював хліби померлих... Я не натискав на гирю... Я не забирав молока від вуст дітей...»*, – бо саме цього вимагала від нього єгипетська «Книга мертвих», яку обов'язково клали до гробниці як своєрідну «інструкцію» поведження у потойбіччі.

УКРАЇНА ЯК ДЕРЖАВА СЛОВА

За переказами, саме того моторошного дня, коли озвірілі від нечуваного доти спротиву, закривавлені й прогірклі в кіптяві пожеж монгольські орди докотилися до стін золотокупольного Києва й отаборилися на горі, званій відтоді Батієвою, а перед нашими пращурами з усією невідворотністю постала страшна істина «про загибель Руської землі», у таємних підземеллях Софії Київської, що сягали лівого берега Дніпра, при мерехтінні смолоскипів було заховано найцінніший скарб Княжої доби – бібліотеку Ярослава Мудрого.

Київські ченці рятували не власне життя чи золото, а іншу, незрівнянно більшу цінність – книги, осереддя духу людського, зернята національного Дерева Життя. Ховали, аби не перервалася золота нитка часів і зв'язку між поколіннями та епохами. Бо попри все вірили, що колись, нехай у неймовірно далекому майбутньому, але слава Київської держави таки відродиться.

Мудримі були наші пращури, тож добре усвідомлювали незнищенну, магічну силу Слова і Словесності...

ПЕРШОПОЧАТКИ СЛОВЕСНОСТІ

Найперші у світі писемні літературні пам'ятки з'явилися: III тис. до н. е. – давньоєгипетські та шумерські; II тис. до н. е. – китайські й індійські; I тис. до н. е. – єврейські й іранські.

Найвідоміші пам'ятки: «Тексти пірамід», «Оповідь Сінухэ», «Книга мертвих» (давньоєгипетська), шумерські епічні пісні про Гільгамеша, «Книга пісень», «Луньюй» («Судження і розмови») (давньокитайська), «Махабхарата», «Рамаєна» (давньоіндійська), «Авеста» (давньоіранська), «Старий Завіт» (давньоєврейська).

А в Стародавньому Китаї чиновники мали відстежувати, які пісні лунають у державі, бо, як зазначено в одному з тодішніх трактатів, *«мелодії, яких співає народ, що ним мудро керують, прекрасні своєю веселістю: значить, управління у повній гармонії з усім; мелодії, яких співає анархічний народ, наповнені гнівними скаргами: значить, правителі у розбраті з усіма справами; мелодії, які чуємо у державі, котра прямує до погибелі, – це скарги і сумні думи, бо народ у відчай...»*

На жаль, прадавня література дійшла до нас в уривках: папіруси

давніх єгиптян, глиняні таблички вавилонян або бамбукові палички давніх китайців, на яких переважно записувалися первісні тексти, – усе це матеріал недовговічний... Але те, що вціліло, засвідчує, що, зрештою, давні люди не так уже й відрізнялися від нас: вони тужили за батьківщиною та кохали, ділилися з нащадками своєю мудрістю та скаржилися на долю, як і ми. Просто людство має здатність забувати уроки минулого й заново відкривати закони, що були відомі вже декілька тисячоліть тому. І від того, що обере сучасність у минулому, буде залежати майбутнє: *«Якщо ти начальник, котрий віддає накази багатьом людям, то прагни до всякого добра, щоб у розпорядженнях твоїх не було зла. Незмінна справедливість від часів Озиріса, і карають порушників законів»* («Повчання

▲ Саркофаг муз. II ст. н. е.

Полігмнія (муза пантоміми і гімнів), Евтерпа (ліричної поезії), Талія (комедії), Мельпомена (трагедії), Ерата (любовної поезії), Калліопа (епічної поезії), Терпсіхора (танцю), Уранія (астрономії), Кліо (історії).

Музи – дочки Зевса і богині пам'яті Мнемосіни. Коли поета навідують музи, він припадає до джерел знання, бо Мнемосіна знає все, що було, що є і що буде.

Птахотепа»); «*Не переймайся тим, що люди не знають тебе, а переймайся тим, що ти не знаєш людей*» («Луньюй» («Судження і розмови»), давньокитайська філософська книга, де в образі вчителя виступає Конфуцій).

Про **місце і роль художньої літератури та культури в житті людини й людства** почали замислюватися дуже давно. Видатний давньогрецький учений Арістотель (IV ст. до н. е.) вважав, що, спілкуючись із високохудожньою літературою, людина стає кращою, неначе очищує свою душу (такий вплив мистецтва на людей він назвав *катарсисом*, від грец. «очищення»). Саме під впливом лицарських романів, де головні герої захищали знедолених і поновлювали справедливість, вирушив у мандри герой роману Сервантеса відважний гідальго Дон Кіхот.

Окреме питання – **взаємозв'язки літератури й культури, місце художньої літератури в системі мистецтв**. Роль художньої літератури в духовному розвитку людства в різні епохи була неоднаковою. Науковці вважають, що більшість нинішніх видів мистецтва (у т. ч. художня література) беруть свій початок у обрядовому дійстві. У найдавніші часи, які часто називають міфологічними, у магічному обряді магічне слово, текст були неподільно злиті з музикою, танцем, живописом. Така первісна єдність отримала назву *синкретизму* мистецтва. Минули тисячоліття, доки з цієї синкретичної єдності виокремилися звичні для нас види мистецтва: художня література (мистецтво слова), музика (мистецтво звуку), живопис (мистецтво пензля, фарби), хореографія (мистецтво танцю), драма (мистецтво акторської гри) та ін.

Але таке «роз'єднання» зовсім не означає, що ці види мистецтва забули своє спільне походження, ізолювалися одне від одного. Так, ще в добу античності з'явилося визначення поезії як «мовленого живопису», а живопису як «німої поезії». Та й сьогодні різні види мистецтва живуть поруч, взаємодіючи й активно впливаючи одне на одне.

Спочатку словесність ніби вчилася в інших видів мистецтва, запозичуючи в них арсенал художніх засобів: у музики – ритміку й мелодійність, у живопису – різнобарвність описів, архітектури – стрункість і продуманість будови творів. Наприклад, художню досконалість поеми Данте «Божественна комедія» часто порівнюють із довершеністю будови середньовічного готичного собору. А згодом колишній учень сам став учителем: різні види мистецтва почали запозичувати художні засоби у словесності. В XIX ст. художня література заслужено стала вважатися королевою мистецтв. І не в останню чергу тому, що її будівельним матеріалом є слово (звідси друга назва літератури – **художня словесність**). Адже за допомогою слова можна описати і звук (будівельний матеріал музики), і колір (будівельний матеріал живопису), і мармур (будівельний матеріал скульптури).

А нині художня література, як і личить королеві мистецтв, щедро дарує іншим видам мистецтва не лише свої художні засоби та прийоми, а й сюжети, мотиви, образи. Так, одне із семи чудес України – знаменитий дендропарк «Софіївка» в Умані (а облаштування парків – теж вид мистецтва) був створений як

ілюстрація до поем Гомера «Іліада» та «Одіссея», в чому можна пересвідчитися, блукаючи його заплутаними алеями або зазирнувши до потаємних гротів. Літературні герої увічнюються на міських вулицях і площах. Скажімо, копію знаменитої скульптурної групи «Лаокоон та його сини» можна побачити в Одесі; на лавці біля затишної кав'ярні у Львові примостився бравий вояк Йозеф Швейк (герой роману чеха Ярослава Гашека), а на центральній площі ужгородського замку стоїть пам'ятник найулюбленішому герою еллінських міфів – могутньому Гераклові.

За мотивами літературних шедеврів пишуть картини, створюють опери й балети, знімають кінофільми. Лише останнім часом знято кілька художніх фільмів за сюжетами давньогрецької літератури («Троя», «Одіссей», «Язон і аргонавти»), а також за трагедіями Вільяма Шекспіра.

Рід літературний – це сукупність літературних творів, схожих між собою за змістом і формою, а також засобами мовного оформлення та художнього зображення. Традиційно вирізняються **три роди літератури: епос, лірика, драма.**

Від найдавніших часів художня література була об'єктом дослідження спеціальної науки – літературознавства. Найталановитішим літературознавцем античного світу був уже згаданий Арістотель. Саме він чи не першим почав шукати закони художньої творчості. Скажімо, важливим був здійснений ним розподіл усіх літературних творів на роди та жанри. Цей розподіл Арістотель започаткував у праці «Про мистецтво поезії», а його вчення продовжили в XVII ст. французькі класицисти. Тож не випадково саме від французького

слова *genre* походить український термін «жанр». Кожному роду літератури притаманні свої жанри творів.

Характерними ознаками **епосу** є насиченість подіями (сюжетність), наявність кількох або багатьох героїв, котрі діють у широких межах простору і часу. Найпоширенішими жанрами епосу є роман, повість, оповідання, новела, казка, есе та ін. У **ліриці** автор зосереджує увагу на зображенні внутрішнього світу особистості, її настроїв, мрій, сподівань, прагнень.

Драматичні ж твори призначені для постановки на сцені, тож у них явища життя і характери героїв розкриваються переважно через мовлення дійових осіб, а також через дії акторів. Жанрами драми є трагедія, комедія, власне драма (як жанр), водевіль та ін.

Тисячолітня історія художньої літератури довела, що найвизначніші духовні й художні пам'ятки людства так чи інакше пов'язані між собою. Це дало підставу вести мову про існування літератури не лише окремого народу або епохи, а й усього людства, тобто про **всесвітню літературу**. Вперше це словосполучення вжив на початку XIX ст. видатний німецький письменник Йоганн Вольфганг Гете. Отже, **всесвітня література – це сукупність (зокрема – взаємозв'язки) літератур народів усього світу**. А, оскільки література постійно розвивається і змінюється в часі, то закономірно виникло ще одне поняття – **всесвітній літературний процес – це поступальний розвиток світової літератури від найдавніших часів до сьогодення**.

З одного боку, є риси, спільні для всіх національних літератур (виокремлення словесного мистецтва з первісної синкретичної, нероздільно єдиної, міфологічної та фольклорної творчості; шлях писемності від анонімної до авторської тощо). З другого боку – національні літератури не схожі одна на одну, кожна з них має свій, відмінний від інших «вираз обличчя». Будь-яка національна література, яка не хоче перебувати на узбіччі світового культурного процесу, обов'язково повинна враховувати найвищі здобутки літератури всесвітньої. Водночас жодній із націй не можна відмовлятися від власної, самобутньої національної культурної традиції, бо це шлях до розчинення в океані чужих культур, втрати національної ідентичності, а відтак – до перебування на узбіччі культури, в «естетичній тіні» інших націй.

Літературний процес має свої закономірності й цикли. **Основними літературними епохами є:** доба античності (XVI ст. до н. е. – V ст. н. е.), Середньовіччя (V–XV ст.), Відродження (поч. XIV – поч. XVII ст.), доба бароко і класицизму (XVII ст.), епоха Просвітництва (XVIII ст.), доба романтизму (кін. XVIII – сер. XIX ст.), доба реалізму (сер. – 2-га пол. XIX ст.), доба раннього модернізму (кін. XIX ст.), розмаїта література XX ст. (від авангарду на початку століття до постмодернізму на його схилку) і, нарешті, література поч. XXI ст. (тобто «живий», сучасний літературний процес).

Важливою ознакою всесвітнього літературного процесу є його **неперервність**. Так, поеми елліна Гомера «Іліада» і «Одіссея» (пр. VIII ст. до н. е.) лягли в основу епосу римлянина Вергілія «Енеїда» (29–19 рр. до н. е.). І хто б міг тоді провидіти, що майже через два тисячоліття ці твори безпосередньо вплинуть на появу нової української літератури. А сталося саме так, оскільки датою її народження вважається 1798 рік, коли побачили світ перші розділи «Енеїди» полтавця Івана Котляревського.

Отже, всю глибину коріння могутнього дерева української культури посправжньому може збагнути лише високоосвічена людина, котра знає зарубіжну (зокрема, античну) літературу й культуру. Читаючи «Енеїду» Котляревського, ми згадуємо й Гомера з Вергілієм, тим самим уберігаючи античну культурну спадщину від забуття, продовжуючи її життя та забезпечуючи їй безсмертя.

І це не випадково, оскільки найвищі злети художньої літератури належать не лише окремій нації чи країні, а й усьому людству, є неначе яскравими відблисками його духовності. Про це гарно сказав український поет Максим Рильський майже століття тому:

Софокл – і Гамсун, Едгар По – і Гете,
Толстой глибокий і Гюго буйний,
Петрарчині шліфовані сонети –
І Достоевський, грішний і святий, –
Усі книжки, усі земні поети,
Усі зрідні душі його живій:
Бо всі вони – лиш відблиски одного,
Одного сонця: Духа Світового!

Спочатку було Слово

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА

Серед величезної кількості книжок, створених людством протягом тисячоліть, є такі, що стали своєрідними материками духовності. Особливе місце поміж них посідають тексти, пов'язані з основними світовими релігіями: Веди, Біблія й Коран.

Для давніх індійців Веди були божественним одкровенням, яке відкривалося тільки втаємниченим, тому протягом століть Веди передавалися усно (напам'ять!) кожним поколінням жерців наступному.

Здавна люди наділяли священні книги містичними властивостями. Шанувальники кабали вважали, що під час передачі Священного Писання від Бога до людей у космічному вихорі літери переплуталися і потрапили не на свої місця, а коли буде відновлено первісний, божественний порядок літер – настане кінець світу. Тож не дивно, що представники різних релігій ревно ставляться до того, щоб священні тексти були закріплені – канонізовані у своїй богонатхненній першооснові. Мусульмани першоосновою Корану вважають Небесну Книгу, яку передав пророку Мухаммаду (Магомету) найнаближеніший до Аллаха ангел Джібріл. У арабів протягом тривалого часу заборонялося записувати поетичні тексти, але, коли після смерті пророка Мухаммада мусуль-

▲ Юліус Шнорр фон Карольсфельд. Мойсей отримує 10 заповідей. 1852–1860

манське військо в запеклій битві при Акрабі перемогло військо лжепророка Маслама, виявилось, що багато правдивих, котрі знали одкровення пророка Мухаммада напам'ять, загинули. Щоб зберегти Коран, халіф Абу Бекр наказав секретареві Мухаммада записати сури (розділи Корану) на окремих аркушах. Потім цей першорукопис поповнювався окремими фрагментами. Часом ці фрагменти суперечили один одному. Тож, щоб не спотворити божественне Слово, всі неканонічні рукописи зібрали і знищили.

Священні тексти перекласти з однієї мови на іншу дуже складно. Наприклад, із першим перекладом

Старого Завіту (т. зв. Септуагінтою) на давньогрецьку пов'язана цікава легенда. У кінці I тис. до н. е. в Александрії єгипетській були надзвичайно популярні філософські дискусії. Однак грецькі філософи програвали в них єврейським духовним лідерам, бо не могли спростувати тверджень давніх єврейських священних писань – не знали мови, якою вони були написані. Тож греки поскаржилися своєму царю. Але як зробити переклад, коли євреї старанно берегли таємниці своїх текстів? І ось тоді, за легендою, заточили греки на острові поблизу Александрії сімдесят єврейських мудреців (звідси Септуагінта – букв. «переклад сімдесяти тлумачів») і наказали кожному окремо, в умовах суворої ізоляції, перекласти Старий Завіт давньо-

грецькою. Якщо ж після звірки всіх сімдесяти перекладів між ними виявлять розбіжності, то всіх тлумачів стратять... На цю працю пішло сімдесят днів, але всі сімдесят варіантів перекладу збіглися літера в літеру – начебто рукою перекладачів водив сам Бог.

Слово «Веди» у перекладі означає *знання*. «Спочатку було Слово», – так починається Євангеліє від Іоанна. Перше слово, яке почув Мухаммад від архангела Джібріла, було: «*Читай!*» Зрештою тільки так, читаючи і вивчаючи священні знання різних релігій, люди різних національностей і віросповідань зможуть краще збагнути, що між ними набагато більше спільного, ніж відмінного, а отже, не варто нищити один одного, навіть в ім'я Боже...

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

ВЕДИ

Найдавнішими священними писаннями світу вважаються Веди, прадавні індоіранські тексти, пам'ятки давньоіндійської літератури. Творення цих текстів відбувалося протягом тисячоліття: перші гімни з'явилися ще в XVI ст. до н. е., а останні – в V ст. до н. е. Веди складаються з чотирьох збірників (*самхітів*): **Рігведа** – веда гімнів; **Самаведа** – веда пісень; **Яджурведа** – веда жертвоприношень; **Атхарваведа** – веда заклинань жерців.

У Ведах зібрані знання давніх індійців про богів, людей і жертвоприношення, що поєднують світ людей і світ богів. Вони написані *санскритом* – літературно опрацьованою (на відміну від *пракриту* – неопрацьованої) староіндійською мовою, яка стала основою індоєвропейських мов, до яких належить і українська.

На санскриті слово *véda* означає *знання, мудрість* (від кореня *vid-* – *знати, бачити*). Цей корінь знаходимо в українському слові *відати*, білоруському *веды* (знання), російському *ведать*, англійському *wisdom* (мудрість), німецькому *wissen* (знати, знання), норвезькому *viten* (знання), шведському *veta* (знати), польському *wiedza* (знання), латинському *video* (я бачу), чеському *vím* (я знаю) і *vidím* (я бачу), голландському *weten* (знати).

З літературного погляду найціннішою є Рігведа, яка складається з 1028 гімнів, зібраних у десять окремих книг. Боги, які славляться в Рігведі, перебувають у трьох космічних сферах: небі, повітрі та землі. Спочатку вони уособлювали лише сили природи. Найпопулярніший бог Вед – **Індра**, могутній і нестримний, прекрасний і золотоволосий. Йому присвячено 250 гімнів. Він – свавільний раджа (повелитель) ведійських богів, який переміг сили зла і поклав початок миру. Це героїчний і звитяжний бог битви, володар бурі і дощу, бог-громовець, як еллінський Зевс чи слов'янський Перун. Його золотою колісницею керує бог вітру Ваю. Індра і Ваю – «повітряні» боги.

▲ Індра в оточенні слуг. Камбоджа, IX ст.

На небі мешкають прихильні до людей боги, які пов'язані зі світлом, сонцем та зорями. Серед них і промениста діва **Ушас**, богиня вранішньої зорі. Саме вона прокладає шлях закоханому в неї богу сонця **Сур'ї**, всевидючому оку богів. Він підтримує небо й охороняє все, що рухається. Пересувається Сур'я-сонце на колісниці, запряженій сімома кобилицями, сонячними променями (сім кольорів райдуги?). У почті Сур'ї мчать у небі на золотій колісниці, запряженій кіньми та птахами, **Ашвіни** – брати-близнюки, боги краси, світанкових та вечірніх сутінків. Це захисники людей, рятівники, які допомагають у біді. Саме Ашвіни обдаровують аріїв багатством, добробутом, дітьми, довгими роками життя та світлом. Вони несуть щастя і

перемогу, виліковують хворих і навіть можуть оживити померлих... До небесних сонячних богів належить і **Вішну**. Саме він допоміг розгубленим богам здолати всемогутнього злого демона **Балі**, який захопив було владу над усіма трьома світами. Перетворившись на карлика, Вішну прийшов до демона і попросив у нього стільки простору у владарювання, скільки він, «карлик», зможе відміряти лише трьома кроками. Пихатий Балі погодився, після чого Вішну перетворився на велетня і за два кроки пройшов Небо і Землю, та після покірливих благань демонів свій третій крок зробив коротшим, залишивши їм частину Підземного світу. Допоміг Вішну також Інді, коли той боровся зі змієм **Врітрою**, який викрав Сур'ю, через що на землі запанувала зима і всі ріки позамерзали. Індра покликав на допомогу Вішну, який за своїм звичаєм спочивав на кільцях тисячоголового світового змія **Шеші**, котрий є уособленням вічного часу і тримає своїми головами всі планети Всесвіту. Зробивши три кроки, Вішну прийшов на допомогу Інді, і вони вдвох здолали Врітру та звільнили Сур'ю, – і на землю повернулася весна. Так були переможені хаос і п'ятьма, уособленням яких уважався Врітра.

Серед земних богів найголовнішим у Ведах вважається **Агні** (із санскр. – «вогонь»), бог священного вогню і домашнього вогнища. Він – посередник між богами і людьми. У Рігведі Агні присвячено понад 200 гімнів. Агні – бог-воїн, вогневолосий та червонобородий, із залізними зубами, якими пожирає ліси. Пересувається він на колісниці, що виблискує золотом і в яку запряжені вогняні коні-вихори. Він живе у кожному домі (домашнє вогнище), захищаючи його від злих духів. Це благодійник людей, який спустився до них зі світу богів і таким чином пов'язав небо із землею, передаючи кинуті у жертвовний вогонь дари небесним богам. Саме зі звертання до Агні починається Рігведа.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ІЗ ВЕД

РІГВЕДА

Гімн про перемогу Індри над Агі

Маю співати про ту перемогу, що вчора одержав
Індра-стрілець. Переміг він Агі, розділив усі хвилі,
Визволив він з гір небесних потоки... І ринули води...
Як до обори корови біжать, так летять вони в море...
Індро! Подужавши первістня хмар, ти розбив еси чари
Тих чарівниць, народження дав сонцеві, місяцю і зорям!
Перед тобою твій ворог зника... Індра вдарив на Врітру,
То ж найхмарніший був ворог. Потужним смертельним перуном
Він йому тіло розбив. Мов підтяте сокирою древо,
Долі простягся Агі. Наче прорвана гребля, лежить він,
Водами вкритий, а там тії води утішили серце,
Врітра колись їх держав у своїх величезних обіймах,
Отже, Агі подоланого давлоть вони і стискають.
Кидають вітри турботні, буйні' тіло Врітри, і води
Топлять його, він тепер така річ, що і назви нема їй!..
Сон, вічний сон покрива тепер ворога Індри!..

Переклад Лесі Українки

1. Про який ведичний міф йдеться у гімні «Перемога Індри над Агі»?
2. Індра переміг Врітру, вдаривши його блискавкою (перуном). Чому тоді його названо стрільцем?
3. Чому змія Врітру названо «первістнем хмар» і «найхмарнішим ворогом»? Як ви розумієте ці метафори?
4. У чому полягає символічне значення перемоги Індри над Врітрою? Як воно розкривається у тексті гімну?

Переклади Вед увійшли до підручника «Стародавня історія східних народів», який **Леся Українка** написала у 1890 р. для молодшої сестри Ольги. Переклади виконані не з оригіналу, а з французьких або німецьких текстів.

КОСМОГОНІЯ

Буття і небуття тоді не було –
Повітря не було й склепіння неба.
Що покривало? Де? Що захищало?
Була вода? Глибокая безодня?
І смерті не було, безсмертя – також,
Між днем і ніччю не було відміни.
Те дихало саме, одне, без вітру.
І більш нічого не було, крім Того.
Вкривала п'ятьма п'ятьму споконвіку,
Цей Всесвіт ввесь – мов океан без світла,
Той зародок, що хаосом був вкритий,
Один від сили спеки народився.
Любов спочатку виникла від нього,
Що стала першим для думок насінням;
Знайшли зв'язок між суцим і несущим,
У серці стежачи думками, мудрі.
Думок тих промінь наскрізь простягнувся.
Що нагорі було? І що зісподу?
Там сім'яносці, тут же – їх сприймання.
Зусилля знизу, зверху поривання.
І хто це знає, й хто про це повіда?
Звідкіль цей Всесвіт народивсь та виник?
Боги пізніш за нього народились?
А як Оце створилося, хто знає?
Світобудова ця звідкіль взялася?
Чи створено її було, чи йнакше?
В найвищій небі Хто її пильнує,
Той, певно, зна, чи, може, й Він не знає?

Переклад Павла Ріттера

1. Як у різних міфологіях пояснюється виникнення світу?
2. Чому в гімні «Космогонія» (букв. «походження космосу, світу») так багато питальних речень? Чи є в тексті відповіді на поставлені запитання?
3. За однією з наукових гіпотез, наш Всесвіт зародився в результаті великого вибуху. Чи є натяк на це у ведичному гімні?
4. Що, за Ведами, виникло у світі найпершим? Чому?

▲ У кургані Кам'яна Могила, розташованому біля Мелітополя Запорізької області, знайдено артефакти, які, можливо, пов'язані з основними ведичними міфами про три кроки Вішну та про перемогу Індри над Врітрою – змієм-асурою. Давні люди, створюючи образ Врітри, зображали на його голові стопу людини – ймовірно, як символ Індри-переможця.

Павло Ріттер (1872–1939), родом із села Чутового на Полтавщині, вчився санскриту в Харківському університеті, вдосконалював знання в Берліні, перекладав українською, російською, італійською мовами з давньоіндійських епосів. Видатний учений-сходознавець світового рівня, талановитий педагог і музикант. 1938 р. його заарештували, звинувативши у шпигунстві. Доведений до божевілля, Павло Ріттер помер у в'язниці.

Біблія (від гр. *biblia*, букв. *книга*) – зібрання стародавніх текстів, що є священними для юдеїв і християн. Складається з двох великих частин: Старого Завіту (визнається юдеями і християнами) та Нового Завіту (визнається лише християнами).

Старий Завіт створювався протягом XII–II ст. до н. е. давньоєврейською й арамейською мовами і складається з трьох великих циклів:

1. **Закон** (Тора), або **П'ятикнижжя Мойсея**: Буття, Вихід, Левіт, Числа, Повторення Закону.
2. **Пророки**: історичні хроніки (Книга Ісуса Навіна; Книга Суддів); дві Книги Самуїла, дві Книги Царств (у православно-католицькій традиції чотири Книги царств); книги великих і малих пророків та ін.
3. **Писання**: Книга псалмів, Книга Приповістей Соломонових, Книга Екклезіяста тощо.

Новий Завіт створювався протягом 2-ї пол. I ст. і поч. II ст., дійшов до нас виключно грецькою мовою і складається з чотирьох великих циклів:

1. **Євангелія**: від Св. Матвія, Св. Марка, Св. Луки, Св. Іоанна.
2. **Діяння** святих апостолів.
3. **Послання**: послання Св. Павла, соборні послання.
4. **Апокаліпсис** – одкровення Св. Іоанна Богослова.

Книги Старого Завіту писалися протягом тисячоліття багатьма авторами. Першим священним біблійним автором визнається Мойсей. Саме написані ним книги відкривають Біблію. Він уважається законотворцем, адже саме Мойсею Господь на горі Синай передав священні скрижалі з божими заповідями.

▲ Мікеланджело. Мойсей. 1515

«Якщо ви не бачили цієї статуї, – писав Стендаль, – ви не уявляєте можливостей скульптури». Мойсей зображений у ту мить, коли, за біблійним міфом, побачив, як його народ вклоняється золотому теляті.

Роги у пророка – наслідок неправильного перекладу у Вульгаті. У тексті на івриті сказано, що ізраїльтянам було важко дивитися в обличчя Мойсея, бо воно випромінювало світло. Однак в оригіналі вжито багатозначне слово, що перекладається і як «роги», і як «промені».

Серед авторів Старого Завіту є й легендарні юдейські царі Давид і його син Соломон. Давидові приписують авторство Книги псалмів, яку ще називають Псалтирем або Псалмами Давидовими. За відомим сюжетом, ще підлітком він поборов велетня Голіафа і приніс перемогу ізраїльському цареві Саулу, про що розповідається у 2-й Книзі Царств. Він єдиний, хто міг своїми піснями (псалмами), зверненими до Бога, розрадити царя Саула, який відвернувся від Бога і чию душу терзали демони...

Сином Давидовим, тобто Соломоном, називає себе автор Екклезіяста (Книги Проповідника). Цар Соломон вважається автором Приповістей Соломонових та Пісні над Піснями. Багато висловів із цих книжок увійшли в різні мови світу як афоризми та прислів'я.

У Новому Завіті йдеться про життя та вчення Ісуса Христа, а також діяння святих апостолів. Книги, які розповідають про земне життя Ісуса Христа, називаються Євангеліями, що з давньогрецької означає «благовіщення, добра, гарна новина». Особливе місце в Євангеліях посідають притчі, короткі повчальні алегоричні оповіді. Саме з їхньою допомогою проповідував Ісус Христос.

Остання книга Нового Завіту має назву Апокаліпсис, що означає «одкровення, об'явлення». Її автором вважається Іоанн Богослов, якому було видіння (одкровення), де йшлося про кінець світу, про друге пришестя Месії та тисячолітнє Царство Боже на Землі.

До нас Біблія потрапила з Візантії, саме з її перекладом пов'язують виникнення і розвиток давньоруської писемності. Остромирове Євангеліє, переписане в Києві дияконом Григорієм на замовлення новгородського посадника Остромира у 1056–1057 рр. зі староболгарського оригіналу, є найдавнішою датованою пам'яткою східнослов'янського письменства. Це визначний твір книжного мистецтва Княжої доби.

Видатною пам'яткою української культури й одним із перших у Європі науково опрацьованих видань Святого Письма є Острозька Біблія (1581), надрукована Іваном Федоровим в Острозі за сприяння діячів Острозької академії. 1256 сторінок тексту, перекладеного староукраїнською мовою, мали передмову князя Костянтина-Василя Острозького, вірші Герасима Смотрицького, батька видатного філолога Мелетія Смотрицького, який першим уклав слов'янську граматику.

Євангеліє – з грецьк. «добра звістка, добра новина».

Апокаліпсис – з грецьк. «одкровення, об'явлення».

▲ Пересопницьке Євангеліє

Із поглинанням українських земель Російською імперією україномовні переклади Біблії потрапили під сувору заборону. Адже сам факт такого перекладу засвідчував те, що в Україні існувало не «малоросійське наречіє», як це намагалися довести російські імперські ідеологи, а повноцінна й довершена українська мова, придатна для перекладу Святого Письма. Тож ця робота відновилася лише у ХІХ ст. До неї, зокрема, долучилися такі видатні українські письменники, як П. Куліш та І. Нечуй-Левицький. Справжнім духовним подвигом став переклад Біблії Іваном Огієнком (митрополитом Іларіоном), який, до речі, закінчив Острозьку гімназію.

«Великий, світлий і радісний день у моєму житті! Ні – найбільший, найсвітліший, найрадісніший день у всьому моєму довгому і трудящому житті! П'ятдесятилітня моя мрія й тридцятилітня моя робота сповнилася – ось моя вся життєва праця лежить на столі переді мною. Біблія моєю рідною мовою, мені найдорожчою мовою, мовою українською!.. Радіймо і веселімося цього дня! Бож Біблія – підвалина нашого життя, нашої культури!» – записав у щоденнику в день виходу з друку першого примірника Біблії українською мовою **Іван Огієнко** (1882–1972) – український церковний і громадський діяч, митрополит УАПЦ, мовознавець, лексикограф, педагог.

ІЗ БІБЛІЇ

СТАРИЙ ЗАВІТ

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Буття

Створення світу та людини

На початку Бог створив Небо та землю.

А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води.

І сказав Бог: Хай станеться світло! І сталося світло.

І побачив Бог світло, що добре воно, і Бог відділив світло від темряви.

І Бог назвав світло: День, а темряву назвав: Ніч. І був вечір, і був ранок, день перший.

І сказав Бог: Нехай станеться твердь посеред води, і нехай відділяє вона між водою й водою.

І Бог твердь учинив, і відділив воду, що під твердю вона, і воду, що над твердю вона. І сталося так.

І назвав Бог твердь Небо. І був вечір, і був ранок, день другий.

І сказав Бог: Нехай збереться вода з-під неба до місця одного, і нехай суходіл стане видний. І сталося так.

І назвав Бог суходіл: Земля, а місце зібрання води назвав: Море. І Бог побачив, що добре воно.

І сказав Бог: Нехай земля вродить траву, ярину, що насіння вона розсіває, дерево овочеве, що за родом своїм плід приносить, що в ньому насіння його на землі. І сталося так.

І земля траву видала, ярину, що насіння розсіває за родом її, і дерево, що приносить плід, що насіння його в ній за родом його. І Бог побачив, що добре воно.

І був вечір, і був ранок, день третій.

І сказав Бог: Нехай будуть світила на тверді небесній для відділення дня від ночі, і нехай вони стануть знаками, і часами умовленими, і днями, і роками.

І нехай вони стануть на тверді небесній світилами, щоб світити над землею. І сталося так.

І вчинив Бог обидва світила великі, світило велике, щоб воно керувало днем, і світило мале, щоб керувало ніччю, також зорі.

І Бог умістив їх на тверді небесній, щоб світили вони над землею, і щоб керували днем та ніччю, і щоб відділювали світло від темряви. І Бог побачив, що це добре.

І був вечір, і був ранок, день четвертий.

І сказав Бог: Нехай вода виройть дрібні істоти, душу живу, і птаство, що літає над землею під небесною твердю.

І створив Бог риби великі, і всяку душу живу плазуючу, що її вода вироїла за їх родом, і всяку пташину крилату за родом її. І Бог побачив, що добре воно.

І поблагословив їх Бог, кажучи: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте воду в морях, а птаство нехай розмножується на землі!

І був вечір, і був ранок, день п'ятий.

І сказав Бог: Нехай видасть земля живу душу за родом її, худобу й плазуюче, і земну звірину за родом її. І сталося так.

І вчинив Бог земну звірину за родом її, і худобу за родом її, і все земне плазуюче за родом його. І бачив Бог, що добре воно.

І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі.

І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх.

І поблагословив їх Бог, і сказав Бог до них: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі!

І сказав Бог: Оце дав Я вам усю ярину, що розсіває насіння, що на всій землі, і кожне дерево, що на ньому плід деревний, що воно розсіває насіння, нехай буде на їжу це вам!

І земній усій звірині і всьому птаству небесному, і кожному, що плазує по землі, що душа в ньому жива, уся зелень яринна на їжу для них. І сталося так.

І побачив Бог усе, що вчинив. І ото, вельми добре воно! І був вечір, і був ранок, день шостий.

Переклад Івана Огієнка

1. Пригадайте міфи про створення світу, з якими ви познайомилися раніше. Що єдне їх із біблійним текстом, а в чому вони відмінні?
2. Яку роль у тексті відіграє анафора?
3. Як ви розумієте вислів, що людина створена за образом і подобою Божою?
4. Яким за Господньою волею є місце людини у створеному світі?
5. Як біблійна історія про творення світу знайшла своє відображення у повсякденному житті людини?

Каїн та Авель

Єва породила Каїна і сказала: Надбала я людину від Господа.

Потім породила брата його Авеля. І став Авель вівчарем, а Каїн обробляв землю.

По якомусь часі Каїн приніс Господові пожертву з плодів ріллі.

І Авель приніс пожертву з первістків своєї дрібної скотини, і то з найгладкіших. І зауважив Господь Бог Авеля і пожертву його,

А на Каїна і на пожертву його не глянув. Каїн дуже розгнівався й вельми спохмурнів.

І сказав Господь Каїнові: Чого ти спохмурнів? І від чого гіркота на лиці твоєму?

Коли чиниш добре, хіба не підносиш обличчя? А коли не чиниш доброго, то гріх у порозі лежить; він зваблює тебе до себе, але ти пануй над ним.

І говорив Каїн Авелю, братові своєму: Нумо, ходімо в поле. І коли вони були в полі, Каїн напав на брата свого і вбив його.

І сказав Господь Каїнові: Де Авель, брат твій? Він одказав: Не знаю, хіба я сторож братові моєму?

Вільям Блейк. Адам і Єва знайшли тіло Авеля. 1826

У Біблії не розповідається про те, як Адам і Єва знайшли тіло свого молодшого сина. Є лише питання Бога до Каїна: «Де Авель, твій брат?». На картині Блейка Бога немає, але є червоне сонце, що символізує гнів Божий. І Єва, яка риде над тілом Авеля. А Каїн, усвідомивши, що накоїв, біжить геть, сам себе прирікаючи на те, щоб ніде не мати ні спокою, ні співчуття, ні прощення.

І сказав Господь: Що ти вчинив? Голос крови брата твого волає до Мене від землі.

І нині проклятий ти від землі, котра розтулила уста свої, аби прийняти кров брата твого з руки твоєї.

Коли ти оброблятимеш землю, вона вже більш не буде давати сили своєї для тебе; ти будеш вигнанцем і бурлакою на землі.

І сказав Каїн Господові: Кара мені завелика, щоб її витримати.

Ось, Ти відтепер спроваджуєш мене з лица землі, і від лица Твого я ховаюся, і буду вигнанцем і бурлакою на землі; і будь-хто, що зустрінеться зі мною, заб'є мене.

І сказав йому Господь: За те будь-хто, забувши Каїна, зазнає помсти всемеро. І вчинив Господь Каїнові знамення, щоб ніхто, зустрівшись з ним, не вбив його.

І відійшов Каїн від лица Господа; і оселився на землі Нод, що на схід від Едему.

Переклад Олександра Гижі

1. Кажуть, що задрощі – підмурок усіх гріхів. Чи можна пояснити братовбивство Каїна саме задрощами?
2. Як ви думаєте, чому Бог віддав перевагу пожезрті Авеля?
3. Які моральні уроки може винести сучасна людина з історії Каїна та Авеля?

Книга псалмів

Псалом 1

Блажен муж, що за радою несправедливих не ходить, і не стоїть на дорозі грішних, і не сидить на сидінні злоріків, та в Законі Господнім його насолода, і про Закон Його вдень та вночі він роздумує!

І він буде, як дерево, над водним потоком посаджене, що родить свій плід своєчасно, і що листя не в'яне його, – і все, що він чинить, – щаститься йому!

Не так ті безбожні, – вони як полова, що вітер її розвіває!

Ось тому-то не встоять безбожні на суді, ані грішники у зборі праведних, – дорогу-бо праведних знає Господь, а дорога безбожних загине!

Переклад Івана Огієнка

ВІДЛУННЯ

Тарас Шевченко

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
А в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається, і стане він,

Як на добрім полі
Над водою посажене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите.
Так і муж той
В добрі своїм спіє,
А лукавих, нечестивих

І слід пропадає,
Як той попід над землею
Вітер розмахає.
І не встануть з праведними
Злії з домовини,
Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть.

Ліна Костенко

Блажен той муж, воістину блажен,
котрий не був ні блазнем, ні вужем.
Котрий вовік ні в празники, ні в будні
не піде на збіговиська облудні.
І не схибнеться на дорогу зради,
і у лукавих не спита поради.
І не змінє совість на харчі, –
душа його у Бога на плечі.
І хоч про нього скажуть: навіжений,
то не біда, – він все одно блаженний.
І між людей не буде самотнім,
стоятиме, як древо над потоком.
Крилаті з нього вродяться плоди,

і з тих плодів посиються сади.
І вже йому ні слава, ні хула
не зможе вік надборкати крила.
А хто від правди ступить на півметра, –
душа у нього сіра й напівмертва.
Не буде в ній ні сили, ні мети,
лиш без'язики корчі німоти.
І хто всіляким ідолам і владам
ладен кадити херувимський ладан,
той хоч умре з набитим гаманцем, –
душа у нього буде горобцем.
Куди б не йшов він, на землі і далі,
дощі розмиють слід його сандалій.
Бо так воно у Господа ведеться –
дорога нищих в землю западеться!

1. Знайдіть у першому псалмі порівняння-антитези й поясніть їх.
2. Як ви розумієте вислови «дорога праведних» і «дорога безбожних»?
3. Прочитайте вірші Т. Шевченка та Л. Костенко, у яких вони переспівують псалом 1. Як ви думаєте, чому поетів різних століть привабив цей біблійний текст? Як інтерпретували українські поети художні образи біблійного тексту?
4. Що для ліричних героїв Т. Шевченка та Л. Костенко є «дорогою праведних» та «дорогою безбожних»? Чи збігаються їхні погляди? Чиє розуміння ближче вам?

Книга Екклезіястова

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Слово Екклесіяста, сина Давидового, царя в Єрусалимі.

Марнота марнот, сказав Екклесіяст, марнота марнот, – все марнота.

Що за користь людині із усіх трудів її, котрі вона звершує під сонцем?

Рід відходить, і рід приходить, а земля існує довіку.

Сходить сонце, і заходить сонце, і поспішає до місця свого, де воно сходить.

Лине вітер на південь, і звертає на північ, крутиться у крутливому леті своєму, і повертається вітер до витоків своїх.

Усі ріки течуть до моря, але море не переповнюється; до того місця, звідки ріки витікають, вони повертаються, щоб знову текти.

Усі речі в праці; не може людина переказати всього; не насититься око зором, не виповниться вухо почутим.

Що було, те й буде; і що діялося, те й буде діятися, і немає нічого нового під сонцем.

* * *

Усьому свій час, і час кожної речі під небом.

Час народжуватися і час помирати; час насаджувати і час виривати посаджене.

Час убивати і час уздоровлювати; час руйнувати і час будувати;

Час плакати і час сміятися; час журитися і час танцювати.

Час розкидати каміння і час визбирувати каміння; час обнімати, і час ухилитися від обіймів.

Час шукати і час втрачати; час зберігати і час розкидати;

Час роздирати і час зашивати; час мовчати і час говорити;

Час любити і час ненавидіти; час війни і час миру.

Яка користь трудівникові з того, над чим він трудиться?

Бачив я цей клопіт, котрого Бог дав синам людським, щоб вони вправлялися в цьому.

Усе витворив Він прекрасним у свій час, і поклав вічність у серце їхнє, хоч людина не може досягнути справ, котрі Бог звершує, від початку до кінця.

Пізнав я, що немає для них нічого кращого, аніж веселитися і чинити добро у своєму житті.

І якщо якась людина їсть і п'є, і бачить добро у всілякій праці своїй, то це – дар Божий!

Пізнав я, що все, що учиняє Бог, буде навіки; до нього нічого долучити, і від нього нічого відняти; і Бог вчиняє так, щоб упокорювалися перед лицем Його.

Що було, те й нині є, і що буде, те вже було; і Бог прикличе минуле.

А ще бачив я під сонцем: місце суду, а там беззаконня, місце правди, а там неправда.

І сказав я в серці своєму: Праведного і лиходія судитиме Бог; тому що час для всякої речі, і суд над усяким ділом там.

Сказав я в серці своєму про синів людських, щоб випробував їх Бог, і щоб вони бачили, що вони самі по собі тварини.

Тому що доля синів людських і доля тварин – одна доля. Як ті помирають, так і оці помирають, і одне дихання у всіх, і немає в людини переваги перед скотиною, тому що все – марнота!

Усе рухається до одного місця; все постало з пороху, і все повернеться до пороху.

Хто знає: чи здіймається вгору дух людський, і чи дух тварин сходить донизу, в землю?

Отож, побачив я, що немає нічого кращого, як насолоджуватися людині справами своїми: тому що це доля її, бо хто приведе її подивитися на те, що буде після неї!

Переклад Олександра Гижі

1. Спробуйте описати Екклезіяста: як він жив, про що думав, чого прагнув?
2. Як ви розумієте вислів «все марнота марнот»? Як Проповідник дійшов такого висновку?
3. У чому, на думку Екклесіяста, полягає доля людини?
4. Навіщо використовується анафора в книзі Проповідника?
5. Знайдіть у книзі Проповідника метафори і поясніть їх.
6. Як ви розумієте вислови «спокою повна долоня», «лови вітровіння»?
7. Назвіть афоризми Біблії, які вам запам'яталися найбільше.

НОВИЙ ЗАВІТ

Євангеліє від Луки

Не судіть, то й вас не судитимуть, не осуджуйте, то й ви не будете осуджені; прощайте, і вам проститься.

Давайте і вам дадуть: мірою доброю, натоптаною, пригніченою і переповненою дадуть вам у лоно ваше. Якою мірою ви міряєте, такою ж відміряють й вам.

Повідав також їм притчу: Чи може сліпий водити сліпого? Чи не впадуть обидвоє до ями?

Учень не буває більшим від свого учителя; але, удосконалившись, буде кожний, як учитель його.

Нащо ти дивишся на скалку в оці брата твого, а колоди в твоєму оці не відчуваєш?

Або, як можеш сказати братові твоєму: Брате! Дай-но я витягну скалку з ока твого, коли сам не бачиш колоди в твоєму оці? Лицеміре! Витягни передніше колоду з твого ока, і тоді побачиш, як витягти скалку з ока брата твого.

Немає доброго дерева, котре приносило б поганий плід; і немає поганого дерева, яке приносило б плід добрий.

Бо всіяке дерево пізнається з плоду свого; тому що не збирають смокви із терну, і не збирають винограду з чагарника.

Добрий чоловік із доброї скарбниці серця свого виносить те, що добре, а злий чоловік із недоброї скарбниці серця свого виносить лихе; бо від повноти серця говорять уста його.

Що ви називаєте Мене: Господе! Господе! І не чините того, що Я говорю?

Кожний, хто приходить до Мене і слухає слова Мої та виконує їх, скажу вам, на кого схожий:

Він схожий на чоловіка, котрий споруджує дім, котрий копав, заглибився і заклав підмурок на камені, тому, коли сталася повінь, і вода натиснула на цей дім, то не змогла схитнути його, тому що він стояв на камені.

А той, що слухає і не виконує, схожий на чоловіка, що збудував дім на землі без підмурку, котрий, коли натиснула на нього вода, відразу ж зруйнувався, і руїна дому цього була велика.

▲ Якоб Йорданс. Чотири євангелісти. 1625–1630

* * *

А коли зібралось багато народу, і з усіх міст мешканці сходилися до Нього, Він почав оповідати притчею:

Вийшов сівач сіяти насіння своє; і коли він сіяв, деяке впало при дорозі і його потоптано, і птахи небесні видзьобали його.

А деяке впало на каміння і тільки-но зійшло, як відразу всохло, тому що не мало вологи.

А деяке впало поміж терням, і виросло терня і заглушило його.

А деяке впало на добру землю, і коли зійшло, то з часом принесло плід столицею. Сказавши це, Він проголосив: Хто має вуха чути, нехай почує!

Переклад Олександра Гижі

1. Чи можна стверджувати, що текст Євангелій збагатив мови світу прислів'ями та афоризмами?
2. Чого вчив людей Ісус Христос? Чи може скористатися його порадами сучасна людина?
3. Який алегоричний зміст притчі про два будинки? про сіяча?

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

КОРАН

Коран (від араб. qur'an – «те, що читають, вимовляють») – священне писання ісламу і перша писемна пам'ятка арабської літератури, зібрання одкровень пророка Мухаммада, виголошених ним у пророчому екстазі у Мецці і Медині між 610 і 632 рр.

Першу писемну фіксацію Корану зроблено 632 р., вже після смерті Мухаммада. Між 650 і 655 рр. за наказом халіфа Османа був створений канонічний текст (т. зв. Османова редакція).

Коран складається із 114 *сур* (з араб. – «ряд каменів або цеглин у стіні» – так сам Мухаммад називав

◀ Перший повний переклад Корану українською мовою. 2015

Перші спроби перекласти Коран староукраїнською мовою робили ще у XVII ст. Щоб перекласти Коран сучасною українською мовою, перекладачу та досліднику Михайлу Якубовичу знадобилося 5 років.

своє одкровення або його уривок), які, у свою чергу, поділяються на *аяти* (араб. – «чудо, знамення» – саме так сприймав Мухаммад закінчену думку, сентенцію свого одкровення). Всього в Корані 6236 аятів, які містять 77 639 слів.

Усі сури починаються з *басмали* – традиційної незмінної фрази-формули «*В ім'я Аллаха Всемилостивого, Всемилосердного!*». Ці епітети фактично є синонімами. Але якщо прикметник «всемилостивий» характеризує Бога як милостивого до тих, хто цієї милості таки заслуговує, то прикметник «всемилосердний» характеризує Бога як милосердного навіть до тих, хто цього милосердя не вартий, тобто до великих грішників. Отже, усі мають надію на милість Аллаха, якщо постійно вдосконалюватимуться.

На початку 29 сур знаходяться «таємничі», «магічні» літери *А. Л. М.* (*аліф, лям, мім*), справжнього змісту яких ніхто не знає однозначно й достеменно. Наприклад, вони трактуються як літери прихованого змісту, початкові букви епітетів Аллаха. Існує цікава версія, що ці букви промовлялися пророком Мухаммадом для створення остраху, безумовного поклоніння перед тим, хто промовляв потаємне, аби зразу повернути увагу слухачів до проголошуваного.

Сури, за місцем їхнього проголошення, поділяють на *мекканські* (86 сур, виголошених у Мекці) – ранні, а також *мединські* (28 сур, виголошених у Медині) – пізні. Мекканські сури написані *саджем* – ритмічною і римованою прозою. Зв'язної оповіді в Корані немає, натомість кожна сура є закінченим текстом. Сури в Корані, крім першої, розміщені за розміром – від найбільшої до найменшої.

Першу суру Корану мусульмани вважають найважливішою, тож саме її вони повторюють найчастіше. Мусульмани вірять, що на небі існує Матір Книги, першотекст, який у ніч з 23 на 24 числа місяця рамадану (дев'ятий місяць мусульманського календаря) через архангела Джібріла (Джабраїла; відповідає біблійному архангелу Гавриїлу) був повністю чи частинами переданий пророку Мухаммадові. Ця ніч отримала назву «Ніч Призначення», їй присвячена 97-ма сура Корану. Мусульмани вважають, що це найкраща ніч усього року, адже тоді святий дух і ангели, які розподіляють між людьми щастя та всілякі гаразди, сходять на землю, а шайтан (нечиста сила) скутий ланцюгами, тож не може нікому нашкодити. У Ніч Призначення (іноді її називають ще «Ніччю Могутності») можна почути голоси ангелів, двері Раю широко відкриваються, а брама Пекла зачиняється.

У Корані є й згадки про Біблію. Так, у 95-й сурі йдеться про гору Синай, на якій Мойсей отримав скрижалі з Божими заповідями, є натяк на гору Смоковиць та Гетсиманський (Оливовий) сад, де проповідував Ісус Христос.

Дві останні сури Корану, 113-ту й 114-ту, часто називають сурами-охоронницями. Аркуш паперу, на якому вони переписані з Корану, нерідко зашивають у спеціальний мішечок і носять на шиї як оберіг. Деякі сходознавці вважають, що ці сури містять відгомін прадавніх шаманських заклинань.

Сура – розділ у Корані.

Аят – вірш, найменший відокремлений текст Корану.

ІЗ КОРАНУ

Сура, що відкриває книгу

мекканська, і в ній 7 аятів

1. В ім'я все милостивого, все милосердного Бога.
2. Слава Богу, Господу всього сущого.
3. Все милостивому, все милосердному.
4. Володареві Судного дня.
5. Тобі поклоняємося і в Тебе благаємо допомоги.
6. Веди нас праведним шляхом:
7. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, що прогнівили Тебе, і не тих, що заблукали.

▲ Аль-Фатіха – перша сура Корану. Її читають, здійснюючи найважливіші мусульманські обряди.

Сура дев'яносто друга – «Ніч»

мекканська, і в ній 21 аят.

Провозвіщена після сури «Аль-Аля» – «Всевишній»

В ім'я все милостивого, все милосердного Бога.

1. Клянуся ніччю, коли вона все покриває мороком,
2. Клянуся днем, коли він осяває все світлом,
3. І Тим, хто сотворив чоловіка і жінку, –
4. Воістину, у вас різні клопоти та турботи.
5. А щодо до того, хто роздавав та дарував, то він і Бога боявся,
6. І шанував істину,
7. Ми поведемо його до щастя.
8. А щодо того, хто був скупий і збагачувався
9. І волів жити неправдою,
10. То Ми поведемо його до мук і страждань.
11. І не допоможе йому його багатство, коли він буде гиніти.
12. Воістину, нам належить вести людей праведним шляхом.
13. І нам належить життя майбутнє і теперешнє.
14. Тому я перестерігаю вас від страшного вогню.
15. В ньому горітиме тільки найбільший нечестивець,

16. Який вважав оманю наші знамення і відвернувся від них.
17. Але праведнику цей вогонь не загрожує –
18. Тому, хто жертвує своїм майном, щоб очиститися.
19. І ніхто ні за яку винагороду не відкупиться від Божої карі.
20. Аби тільки побачити обличчя Всевишнього Господа.
21. І він буде задоволений цим.

Сура дев'яносто п'ята – «Смоква»

мекканська, і в ній 8 аятів.

Провозвіщена після сури «Аль-Бурудж» – «Сузір'я»

В ім'я все милостивого, все милосердного Бога.

1. Клянуся смоквою та оливковим деревом!
2. І горою Синай!
3. І цим безпечним містом – Меккою!
4. Ми сотворили людей, дали їм зграбне тіло,
5. А потім знову перетворили їх на глину.
6. Крім тих, які увірували та чинили добрі діла, а тому буде їм щедра винагорода.
7. То чому ж люди й досі вважають, що Божий суд – це Твоя вигадка?
8. А хіба Бог не є найсправедливіший із судей?!

Сура дев'яносто сьома – «Призначення»

мекканська, і в ній 5 аятів.

Провозвіщена після сури «Абаса» – «Він насупився»

В ім'я все милостивого, все милосердного Бога.

1. Воістину, Ми зіслали тобі його в Ніч Призначення.
2. А як розтлумачити тобі, що таке Ніч Призначення?
3. Ніч Призначення краща за тисячу місяців!
4. У цю ніч ангели та Святий Дух сходять по волі Господа твого зі всіма Його веліннями.
5. Вона – це мир до ранішньої зорі!

Сура сто третя – «Надвечір'я перед заходом сонця»

мекканська, і в ній 3 аяти.

Провозвіщена після сури «Аш-Шарх» – «Розкриття»

В ім'я все милостивого, все милосердного Бога.

1. Клянуся надвечір'ям перед заходом сонця!
2. Воістину, людина гине в омані,
3. Окрім тих, які увірували, творили добрі діла, заповідали одні одним істину й заповідали одні одним терпіння.

Сура сто тринадцята – «Світанок»

мекканська, і в ній 5 аятів.

Провозвіщена після сури «Аль-Філь» – «Слон»

В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.

1. Скажи: «Я прошу захисту в Господа світанку»
2. Від зла того, що Він сотворив,
3. Та від зла пітьми, коли вона западає увечері.
4. Від зла ворожбиток, що поплъвують на вузли,
5. І від зла завидючого, коли той завидує».

Сура сто чотирнадцята – «Люди»

мекканська, і в ній 6 аятів.

Провозвіщена після сури «Аль-Фаляк» – «Світанок»

В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.

1. Скажи: «Я прошу захисту в Господа людей,
2. Царя людей,
3. Бога людей,
4. Від зла спокусника, який відступає при згадці імені Бога,
5. Спокусника, який нашіптує злі помисли в серця людей,
6. Від злих джинів та лихих людей!»

Переклад Яреми Полотнюка

1. Чи є зв'язок між Біблією і Кораном?
2. Як ви вважаєте, чому ніч, у яку був переданий Коран людям, мусульмани вважають найкращою ніччю року?
3. Знайдіть спільні мотиви у першому псалмі Біблії та першій сурі Корану. Про що це свідчить?
4. Чи випадково останні сури Корану мають назви «Світанок» та «Люди»?

Ярема Полотнюк (1935–2012) – сходознавець і перекладач. Першим запропонував україномовний переклад Корану, зроблений не з іншого перекладу, а з оригіналу.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Складіть перелік моральних якостей людини, які заохочуються і засуджуються у священних книгах різних релігій. Чи збігаються вони? Чим це можна пояснити?
2. Чи можемо ми стверджувати, що Веди, Біблія та Коран не лише релігійні книги, а й мають мистецьку та художню цінність?
3. Чи можуть священні книги різних релігій бути культурним надбанням людей інших віросповідань і чому?

Найдивніше диво — людина

АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА

Усе на світі має свої витoki, першопочатки: рослина – корінь, річка – джерело, людина – дитинство. І якщо життя однієї людини вимірюється десятками років, то життя всього людства – цілими тисячоліттями. А своєрідним «дитинством» людства є прадавні часи – доба античності (від латин. *antiquis* – давній), коли було створено античну культуру й літературу. Проте **античною літературою** зазвичай називають писемний доробок не всіх давніх народів, а саме греків і римлян. Їхня творча спадщина є напрочуд багатою та художньо довершеною, що влучно відзначила Ліна Костенко: *«От був народ! Що римляни, що греки. На всі віки нащадкам запасли...»* І з відомою українською поетесою можна погодитися – хоча б тому, що саме грецькі й римські художні твори відчутно вплинули і впливають нині (навіть через тисячоліття!) на літературу та культуру не лише Європи, зокрема України, а й усього світу.

Так, хоча давньогрецькі поеми «Іліада» й «Одіссея» з'явилися ще в IX–VIII ст. до н. е., нас і сьогодні хвилюють опис загибелі Гектора під мурами Трої чи тривалі й небезпечні мандри Одіссея на шляху до рідної Ітаки. Та й народження нової української літератури також пов'язане з античністю. Адже хоч «Енеїда» Івана Котляревського побачила світ на межі XVIII–XIX ст., проте сюжет і головного героя для неї геніальний український поет запозичив із поеми римлянина Вергілія (70–19 рр. до н. е.).

То де ж причини такої «живучості» та безумовного авторитету античної літератури? Вони полягають виключно в художній довершеності (а вона незаперечна!) творів греків і римлян, чи в чомусь ще? Звісно, єдиної правильної та вичерпної відповіді на це запитання дати неможливо, проте сам її пошук допомагає краще збагнути суть проблеми.

Біля витоків давньогрецької літератури стоїть загадкова й велична постать Гомера, напівлегендарного епічного співця (аеда). Йому приписують авторство вже згаданих поем «Іліада» й «Одіссея». Здавалося б, у суворому героїчному епосі, де опи-

Антична література охоплює величезний проміжок часу: приблизно від XVI ст. до н. е. (поява перших давньогрецьких фольклорних пам'яток) до 476 р. н. е. Це умовна дата падіння Давнього Риму, який з'явився пізніше за Давню Грецію і під владу якого вона потрапила бл. II ст. до н. е. А після 476 р. в Європі починається доба Середньовіччя з принципово іншою, ніж антична, культурою та літературою.

АНТИЧНІСТЬ І УКРАЇНА

Давні греки, ці невтомні відкривачі й дослідники світу, усі відомі їм території називали одним словом – ойкумена (від гр. «ойкос» – дім), бо ставилися до них як до затишної рідної домівки. Ойкуменою вони вважали, зокрема, й нині українські землі, наприклад свою колонію Ольвію, залишки якої зараз знаходяться на правому березі Бузького лиману, біля сучасного с. Парутіно Очаківського р-ну Миколаївської обл. Бо заснували Ольвію вихідці з еллінського Мілета ще в VI ст. до н. е.

А український острів Зміїний, що в Одеській обл., за еллінським міфом, морська богиня Фетіда підняла з глибин для свого сина Ахілла (героя Гомерової «Іліади»), тож елліни називали його «островом Ахілла». Нині греки називають його Λευκός, Leuce Island («Білий острів»), так само називали його й римляни (Alba). А назва «Зміїний» пов'язана з тим, що на острові завжди багато змій (вужів), що припливають із гирла Дунаю.

Острів Зміїний мав дуже важливе значення в часи великої колонізації греками Північного Причорномор'я VIII–VI ст. до н. е. Тут причалювали їхні кораблі: мореплавці, торговці, військові моряки навідувались до храму Ахілла, який вважався владикою і покровителем Чорного моря, поклонялись та приносили жертви Ахіллесу.

Зв'язок України з античністю незаперечний. Поет Євген Маланюк називав Україну «степовою Елладою», а відомий німецький учений Й. Г. Гердер вважав, що «Україна стане новою Грецією – у цій країні чудовий клімат, щедра земля, і її великий музично обдарований народ прокинеться для нового життя».

сані битви та подвиги, усієї гами **людських почуттів і переживань** відтворити неможливо. Проте навіть у «найбатальніших» сценах Гомер не забуває сказати *«крилате слово»* про душі й серця своїх героїв. Так, убивши Гектора, Ахілл відчуває не довгоочікувану радість від перемоги над своїм наймогутнішим ворогом, не задоволення від нарешті здійсненої помсти, а смуток за загиблим другом: *«...Чом же тепер так оцим моє милеє журить-ся серце? / В суднах лежить неоплаканий друг, непохований, мертвий. / Друг мій Патрокл, якого мені не забути, аж поки / Я пробуваю живий і мої ще ворушаться ноги»*. Тонко відтворені почуття персонажів також у сцені «Пріам у Ахілла», коли вони одночасно плачуть, але з різних причин: Ахілл – згадавши свого вбитого друга Патрокла і старого батька Пелея, якого йому (він це добре знає) більше не судилося побачити, а Пріам – пригадавши своїх убитих під Троєю дітей.

Надзвичайній популярності Гомерових поем сприяв також їхній **гуманістичний пафос**, зокрема – співчуття людському горю і засудження війни. Дехто здивується: як можна створювати героїчний епос, провідною темою якого є оспівування ратних подвигів героїв, і водночас засуджувати війну? А ось Гомерові це вдалося. Більше того, він це зробив устами найвоїнничішого героя – Ахілла, який каже своїй матері Фетіді: *«Хай же загине навек між людей і богів ворожнеча / І гнів, що й розумних не раз до лихої призводить нестями»*.

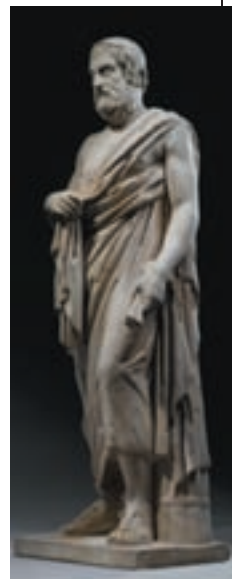
Серед причин надзвичайної популярності античної літератури можна назвати також її **філософічність**.

Здобутки еллінської філософії є незаперечними, досить згадати імена блискучих мислителів світового рівня: Сократа й Платона, Геракліта й Піфагора, Епікура й Демокріта, Діогена й Арістотеля. Та й саме слово «філософія» народилося в Елладі й означає буквально «любов до мудрості». Усесвітньої слави зажили крилаті вислови еллінських філософів: «*Пізнай самого себе*», «*Стримуй гнів*», «*У багатолюдності немає добра*», «*Поручайся лише за самого себе*», «*Головне в житті – фінал*», «*Нічого занадто*», «*Міра понад усе*». Тож не дивно, що й еллінська література є глибоко філософічною. Так, думку про необхідність не втрачати відчуття міри (див. два останніх наведених афоризми) як у радості, так і в нещасті знаходимо у вірші Архілоха (VII ст. до н. е.): «*Серце, серце! Біди люті звидусіль тебе смутять – / Ти ж відважно захищайся, з ворогами позмагайся... / Радість є – радій не надто, є нещастя – не сумуй / Понад міру. Вмій пізнати зміни в людському житті*».

У еллінській літературі знаходимо розмаїту проблематику: від заклику до стійкості й незламності в захисті батьківщини (Тіртей) до проповіді насолоди життям (Анакреонт). А найтоншим психологом була Сапфо, котра зуміла відтворити в поезіях ледь уловимі душевні порухи. Найвищим злетом античної літератури вважається давньогрецька трагедія (до речі, слово «трагедія» також еллінського походження), а саме творчість Есхіла, Софокла й Евріпіда (V ст. до н. е.). Так, образ нескореного титана Прометей з трагедії Есхіла «Прометей закутий», котрий кинув сміливий виклик несправедливій владі Зевса, тож «*карався, мучився, але не кається*» (Т. Шевченко), згодом надихав багатьох письменників і мільйони борців проти національного, соціального та будь-якого іншого гніту.

Як бачимо, елліни залишили вагому спадщину в усіх трьох родах літератури: епосі, ліриці й драмі (і ці слова грецького походження). Та й сам розподіл літератури на роди розроблений греком Арістотелем (IV ст. до н. е.).

...**Римляни**, ці нові володарі Історії, були зовсім не схожі на підкорених ними витончених еллінів. Їхня література спочатку відчутно поступалася грецькій. Комедіографи Риму відверто зізнавалися, що після греків у драмі нічого нового не скажеш. Найвідоміший римський поет Вергілій так багато запозичив у Гомера, що «Енеїду» можна назвати «одиссеєю» мандрів Енея та «іліадою» його битв. А видатний римський поет Горацій у своїй оді «До Мельпомени» (т. зв. «Пам'ятник») найвидатнішим своїм досягненням назвав те, що «*вперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні*». «Еолійські пісні» – це давньогрецька поезія, створена на еолійському діалекті. Отже, найбільшою заслугою Горація, за його власним зізнанням, було те, що він, римлянин, нарешті зумів досягти висоти поетичної майстерності попередників-греків.

▲ Софокл.
I–II ст. н. е.

Проте відмінність між естетичними вподобаннями греків і римлян чи не найяскравіше втілилася в їхньому ставленні до театру. Глядачі-елліни не любили спостерігати за сценами насильства, передовсім убивства. Такі епізоди не ставилися на орхестрі (нині – сцена), а заціпеніння й жах публіки підтримувалися за допомогою суто театральних прийомів: чи то з-за сцене (нині куліси) на орхестру виносили меч, намазаний червоною фарбою, немов кров'ю, чи то хор повідомляв, що когось із героїв убито. Адже головним для еллінів було відчуття **катарсису** (грецьк. «очищення»), тобто відчуття, коли трагічний конфлікт не пригнічує своєю безвихідністю, а провітлює глядача, неначе очищуючи його душу. Натомість у римському Колізеї публіка була зовсім іншою. Вона саме для того й приходила, аби «насолодитися» сценами насильства, її цікавили смертельні бої гладіаторів, а понад усе – вигляд не червоної фарби, а справжньої крові.

Давньогрецький театр був надзвичайно важливим засобом виховання еллінів. Держава будувала чудові амфітеатри і навіть доплачувала гроші (т. зв. теорикон) небагатим громадянам, аби ті могли відвідувати вистави. У Римі ж театр перетворився на місце розваги, а театральні постановки часто виносили за межі міста як видовище, котре «не приносить римлянам жодної користі». У Елладі провідну роль відігравала трагедія, а в Римі – комедія. Адже трагедія примушувала глядача переживати й думати, а переважна більшість римлян прагнула відпочивати й розважатися, вимагаючи від влади «хліба й видовищ».

Греки так серйозно ставилися до п'єс, що під час прем'єри трагедії Есхіла

«Перси» чоловіки в патріотичному пориві хапалися за мечі. А спартанці, ці суворі воїни, які заробляли продажем бранців, могли відпустити полоненого афінянина без жодного викупу, якщо той міг розповісти їм бодай один новий рядок із трагедії Евріпіда. У Елладі до театру йшли всією сім'єю на цілий день, беручи із собою їжу та напої. Нікому й на думку не спадало залишити виставу до її закінчення. Натомість у Римі було не дивиною, коли глядачі йшли геть просто під час вистави на очах у шокованого драматурга, якщо поряд розгорталися «цікавіші» для них кулачні чи ведмежі бої... Тому римські драматурги, чудово знаючи «рівень» своєї публіки, у відповідних місцях своїх творів писали: *«А зараз можете поаплодувати»*. Такі написи збереглися до наших днів...

▲ Римський амфітеатр у Вероні, Італія.
I ст. н. е.

Арена цього амфітеатру була третьою за величиною в Римській імперії та використовувалася для проведення гладіаторських боїв і циркових вистав.

Здавалося, настали «темні віки» суцільного невігластва, неосвіченості, презирства до інтелекту, культури й літератури. Слова «грек» і «вчений» у Римі набули негативного сенсу...

Проте що це? Сам римський імператор Марк Аврелій починає писати вірші... грецькою мовою! Навіть жажливий Нерон, ім'я якого стало символом необмеженого свавілля та жорстокості, прихильно ставився до грецької культури. Краще за Горация не скажеш: *«Греція, скорена воїном диким, його ж підкорила, / Лацій суворий зріднила з мистецтвом...»* Римляни підкорили греків силою зброї, а греки римлян – силою мистецтва.

Та минув час, і досягло «золоте гроно» римських поетів: Катулл, Вергілій, Гораций, Овідій. Саме вони довели людству, що у відомому афоризмі «Roma – caput mundi» («Рим – голова світу») слово «голова» нарешті почало означати не лише «адміністративний центр наймогутнішої держави», а й «центр світової культури»...

Таким чином, найголовнішою заслугою античної літератури й культури є увага до людини, її внутрішнього світу й місця у світі, що її оточує. Передусім це й зробило античні твори актуальними для будь-якої епохи. Тож не дивно, що ідеал гармонійно розвиненої особистості, довершеної як фізично, так і духовно, також виник саме в добу античності.

Тому, якби було потрібно дібрати епіграф до всієї античної літератури, то ним могли б стати рядки з трагедії Софокла «Антигона»: *«Дивних багато у світі див, найдивніше з них – людина...»*, які в багатьох хрестоматіях світу називаються «Гімн людині».

АНТИЧНИЙ СВІТ: МОВА Й ЛІТЕРАТУРА

Надзвичайній популярності античної літератури сприяло також те, що давньогрецька мова та латина протягом століть були мовами міжнаціонального спілкування. Тож художні тексти, створені цими мовами, могли сприймати різні народи Європи, Африки й Азії. Спочатку Еллада поширила свою мову на значні території власних колоній, у т. ч. й на теперішні українські землі в Північному Причорномор'ї. Залишки прадавніх еллінських міст Ольвії чи Херсонеса можна нині побачити не лише під час екскурсій по Причорномор'ю, а й на українських гривнях. Існують незаперечні докази того, що жителі Ольвії знали текст поем Гомера. Згодом військо Александра Маке-

донського поширило грецьку мову та культуру на величезних територіях від Африки до Індії (т. зв. еллінізація). А пізніше Рим підкорив величезні території від Африки на заході до вже згаданої Ольвії на сході, від Британських островів на півночі до Палестини на півдні. Звісно, усі народи Римської імперії послуговувалися латиною, тому могли сприймати латинську літературу. А від 476 до 1453 р. (рік падіння Константинополя) у величезній Візантійській імперії, сусідці Київської Русі, панувала грецька мова. Та й тепер ми використовуємо два алфавіти: кирилицю (від греків Кирила і Мефодія) і латиницю, якою, наприклад, випи-сують лікарські рецепти.

Дитинство людства

ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ МІФІВ

Щоб зрозуміти мову античної літератури та мистецтва, необхідно орієнтуватися в давньогрецькій (еллінській) і римській міфологіях. Адже міфи є основою і важливим джерелом багатьох сюжетів, тем, образів і мотивів античної літератури, своєрідним ключем до скарбниці культурних надбань Стародавніх Греції і Риму, а від них – мистецтва та літератури всієї Європи.

Первісно міфи пронизували всі сфери людського життя, оскільки слугували для пізнання та пояснення світу: те, чого не можна було пояснити логікою та досвідом, давня людина домислювала у своїй багатій уяві, фантазії. Більше того, завдяки міфам вона могла, як їй здавалося, впливати на світ: заклинаннями відлякувати злі сили або жертвопринесеннями задобрявати богів. Ті далекі міфологічні часи вчені називають «часами сновидінь» (dream time), а вже пізніші часи – історичними. Водночас міфологія була своєрідною школою поетичної майстерності митців.

Еллінських міфів так багато, що зібрати й вивчити їх усі просто неможливо. Проте вже в найдавніші часи деякі з них стали особливо популярними. Якийсь дуже шанований еллінами герой (скажімо, Геракл або Тезей) міг стати головним персонажем не одного, а цілої низки міфів. Як нитка тримає перлинки в намисті, так і цей герой об'єднував, ніби пов'язував міфи в певну сукупність, яку елліни уявляли як своєрідний «вінок» або «коло». Українське слово «коло» (круг) еллінською звучить як «кік-лос», ми ж кажемо «цикл» (звука «ц» греки не знали). Найвідомішими в еллінській міфології та літературі є троянський і фіванський цикли, а також цикл міфів про аргонавтів.

Еллінських міфів так багато, що зібрати й вивчити їх усі просто неможливо. Проте вже в найдавніші часи деякі з них стали особливо популярними. Якийсь дуже шанований еллінами герой (скажімо, Геракл або Тезей) міг стати головним персонажем не одного, а цілої низки міфів. Як нитка тримає перлинки в намисті, так і цей герой об'єднував, ніби пов'язував міфи в певну сукупність, яку елліни уявляли як своєрідний «вінок» або «коло». Українське слово «коло» (круг) еллінською звучить як «кік-лос», ми ж кажемо «цикл» (звука «ц» греки не знали). Найвідомішими в еллінській міфології та літературі є троянський і фіванський цикли, а також цикл міфів про аргонавтів.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

 Цикл міфів – сукупність міфів, об'єднаних спільним місцем дії, героєм або подією.

ТРОЯНСЬКИЙ ЦИКЛ МІФІВ

Особливо плідно на світове мистецтво вплинув **троянський цикл**, пов'язаний із містом Троєю (друга його назва – Іліон, звідси назва поеми Гомера «Іліада»). Мати-Земля Гея попросила свого онука Зевса помститися за неї, звільнивши від непосильного тягара – безлічі людей, які розмножилися на її грудях, через що їй стало важко дихати. Вони постійно ранили її тіло плугами, кололи заступами й

мотиками в пошуках корисних копалин, нищили її волосся (ліси й чагарники), закупорювали артерії та вени (загачували ріки та струмки). До слова, і нині, продовжуючи цю прадавню метафору, смертоносні природні катаклізми, пов'язані із землею корою (цунамі й виверження вулканів, землетруси й вибухи метану в шахтах), називають помстою Геї. І Зевс, зваживши на прохання Геї, вирішив улаштувати Троянську війну.

Богиня чвар і розбрату Еріда на весіллі Пелея та Фетіди (майбутніх батьків Ахілла) посварила Геру, Афіну й Афродіту, підкинувши яблуко з написом «найвродливіший» (т. зв. *яблуко розбрату*). Кожна з трьох богинь вважала, що воно адресоване саме їй. Судив богинь троянський царевич Паріс, котрий віддав яблуко Афродіті, бо за це вона пообіцяла йому найвродливішу з-поміж смертних жінок. Нею виявилася Єлена, дружина спартанського царя Менелая. І троянець Паріс викрав заміжно жінку та відвіз її до Трої, чим порушив священний закон гостинності й завдав смертельної образи Менелаєві.

Згодом, під час Троянської війни до Фетіди та її сина Ахілла був прихильним сам цар богів Зевс. Але чому? Загальновідомо, що він покарав Прометея за те, що той викрав з Олімпу вогонь для людей. Саме цей варіант міфу часто використовувався пізніше. Менш відомою є друга (можливо, основна) причина гніву Зевса на Прометея: титан знав те, чого не знав сам цар богів. Якось Прометей підслухав розмову трьох богинь долі Мойр про майбутню долю Зевса. А той, дізнавшись про це, почав грубо вимагати, аби Прометей відкрив цю таємницю і йому. Проте гордий титан навідріз відмовився виконати його наказ. Тоді Зевс звелів прикувати Прометея до скелі на Кавказі – для еллінів то був дикий «край світу», кінець обжитої ними території – ойкумени.

Орел клював Прометеєві печінку, а Зевс чекав, доки той не витримає тортур і відкриє таємницю. Однак титан «карався, мучився, але не каювся». Тоді Зевс поміняв тактику: виконуючи його волю, Геракл убив орла й звільнив Прометея, а той на знак подяки нарешті відкрив свою велику таємницю.

Прометей і Атлант. Розпис кіліка. VI ст. до н. е. ▶

Уривок міфу про конфлікт Зевса й Прометея знаходимо в трагедії Есхіла «Прометей закутий» (V ст. до н. е.), де хор інтригує глядачів (які, до речі, добре знали цей міф), провокуючи титана розкрити таємницю: «Хіба Кронід (син Кроноса, тобто Зевс) не завжди царюватиме?... Велику, видно, криєш таємницю ти».

Однак незламний титан про свою таємницю не прохопився й словом: «Про це вам не дізнатись – не випитуйте. / Зверніть на інше мову, – розголошувать / Про це не час, це мушу якнайглибше я / Ховати, – таємниці як дотримаю, / То з мук ганебних і кайданів визвольюсь...»

Яка ж таємниця була вартою тисячолітніх тортур? Вона полягала у тому, що від Зевса Фетіда могла народити хлопчика, сильнішого за батька, котрий міг би посісти трон на Олімпі. Так свого часу вчинив Зевсів батько Кронос зі своїм батьком Ураном, так зробив згодом і сам Зевс щодо Кроноса. Тому Зевс вирішив негайно одружити Фетіду зі смертним, аби вона народила смертного ж, який не буде небезпечним для царя богів. Попри небажання Фетіди, її чоловіком став Пелей, і вона народила Ахіллеса. Та Зевсові й цього було замало – він хотів не просто смерті Ахілла, а смерті якнайшвидшої. І Троя для цього була найкращим місцем. Тому Фетіда в «Іліаді» й називає Ахілла «коротковічним сином», який від народження був приречений на загибель: без нього не впала б Троя, але й сам він мав загинути під її мурами: Зевсові стало би спокійніше за олімпійський трон...

Усупереч волі Зевса Фетіда хотіла зробити свого сина безсмертним (невразливим для зброї), скупавши немовля в Стіксі. Однак не змогла, бо залишилася не омиютою чарівними водами славнозвісна ахіллесова п'ята, за яку вона тримала немовля, аби не впустити його в річку (і нині сухожилля біля п'ятки називається «ахілессовим»). Саме туди згодом і влучив Паріс стрілою, спрямованою Аполлоном, убивши Ахілла. Тож вислів «ахіллесова п'ята» означає «найвразливіше місце».

Фетіда ще раз спробувала врятувати сина, заховавши його на острові Скірос у царя Лікомеда, де герой жив поміж його дочок і ходив у жіночому одязі. Там він узяв таємний шлюб із Лікомедовою донькою Деїдамією. У них народився син Пірр, згодом названий Неоптолемом (який потім лютував у Трої, убивши сина Гектора й полонивши вдову Гектора Андромаху). Провидець Калхант сказав, що без Ахілла похід на Трою буде невдалим. Тому ахеї відправили на Скірос посольство на чолі з «велемудрим» Одіссеєм. Там переодягненого Ахілла впізнали. Побачивши в палаці Лікомеда гурт дівчат, ахейські «купці» розклали всілякі жіночі прикраси. Усі дівчата зацікавилися і лише одна була байдужою. Тоді Одісей поклав до товарів розкішно оздоблений меч. Цього разу дівчата занудьгували, а та, яка стояла осторонь, кинулася до нього. «Дівчину» (звичайно, це й був Ахіллес) схопив за руку цар Ітаки. За іншим варіантом міфу, Одісей зненацька просурмив бойовий сигнал. Усі справжні Лікомедові доньки кинулися навтьоки, лише «одна» з них (Ахілл) схопилася за меч. Одісей розповів Ахіллесу, яка велика війна намічається під Троєю, і той погодився взяти в ній участь.

Отже, тепер усі ахейці були в зборі, однак їхні вітрильники стояли, бо не було вітру. Тоді Калхант сказав, що боги пошлють вітер тільки після жертвопринесення доньки Агамемнона Іфігенії. Її хитрістю заманили до Авліді (містечко біля бухти, де стояв ахейський флот), пообіцявши одружити з Ахіллом. Дівчина їхала на своє весілля, а приїхала на страту. Ахілл про це не знав, а дізнавшись, готовий був збройно захищати Іфігенію. За іншим варіантом міфу, він усе знав, але хотів війни, тому погодився на це жертвопринесення. В останню мить замість дівчини Артеміда прийняла в жертву лань, а Іфігенію забрала

◀ Лаокоон і його сини (фрагмент).
50 р. до н. е.

у свій храм до Тавриди. Подув попутний вітер, і ахеї попливли до Трої. Мури міста були міцними, бо їх будували Посейдон і Аполлон. Крім того, троянці мали союзників. Війна затяглася на десять років, багато троянських міст ахеї завоювали та пограбували, але Іліона взяти так і не змогли. Кульмінацією останнього року війни став двобій Ахілла й Гектора, де троянець загинув, утім і ахеєць пережив його ненадовго. На знак жалоби за Ахіллом ахеї постригли волосся, а Фетіда оплакувала сина з нерейдами. Кістки героя поклали в золоту урну й

під спів муз поховали, а воїни насипали курган. За одним із міфів, Ахілл після смерті став богом і жив на острові Левкой (Федоніс), що нині називається Зміїним (Україна, Одеська обл.), де був його храм. Біля Зміїного є родовище нафти, що добре «узгоджується» з легендою про те, що славнозвісний щит Ахілла, викуваний Гефестом, притягує до себе багатства. Переказують, що цей щит на Зміїному є й донині, бо жерці храму Ахілла добре заховали його від піратів.

Після смерті Ахілла Аякс і Одисей посварилися за його зброю. Її віддали Одисеєві, Аякс же від люті збожеволів і напав на отару баранів (як згодом герой роману Сервантеса Дон Кіхот), прийнявши її за військо царя Ітаки. Отямившись і збагнувши свою ганьбу, Аякс наклав на себе руки. Паріс загинув, а Єлену видали заміж за його брата Деїфоба. Проте вона хотіла повернутися до своїх, тому зраділа, побачивши якось уночі Діомеда й Одисея, які пробиралися до храму Афіни. Вони прослизнули в місто, щоб викрасти статую богині, бо доки вона була в Трої, ніхто міста завоювати не міг. Єлена провела героїв таємним ходом. Коли ж на ранок стало відомо, що святиню викрадено, троянці не сумнівалися: надійшов час поразки. За кілька днів греки зняли облогу і їхні кораблі вийшли в море. Троянці вибігли на колишне поле бою, але жодного ахейця там не було. І ще одне диво: за курганом Ахілла стояв величезний дерев'яний кінь (т. зв. *троянський кінь*). Поширилася чутка, що це жертва богам і треба забрати трофей до міста. Усі радо погодилися, але жрець Лаокоон, котрий був там із двома синами, умовляв спалити коня, бо це міг бути підступ. Вислів Лаокоона, ужитий Вергілієм у «Енеїді» (кн. II, 49), став крилатим: «Timeo Danaos et dona ferentes» («Данайців боюсь і з дарами прибулих»). Однак жерця взяли на кпини: «Який підступ, коли всі греки поїхали?» Раптом із моря виповзли дві величезні

змії, накинулися на жерця і на очах у зацікавленого натовпу задушили його разом із синами та з'їли. Вирішивши, що це боги покарали жерця за блюзнірство, троянці потягнули коня до міста. За пророцтвом, доки Посейдонів мур буде цілим, ніхто не проникне до Трої. Ясновидиця Кассандра благала не завозити коня, до того ж він не проходив у ворота. Однак мур розібрали, і кінь усе-таки опинився в місті, що й призвело до зруйнування Трої. Так троянці самі підготували власну погибель.

Лаокоон не помилявся – це був підступ: у порожньому череві коня сиділи дванадцятьох найвідважніших ахеїв разом із «велемудрим Одиссеєм», котрий і вигадав цю хитрість. Уночі захмелілі троянці заснули, адже бенкет із приводу «виграної війни» був гучним. Щойно стемніло, ахеї повернулися до берега й заховалися за найближчим острівцем. Вилізши з коня і перебивши сонних вартових, вояки Одиссея відчинили браму Трої. Ахеї вдерлися до міста й почали різанину. Гинув кожен: і старий Пріам, і його малолітній онук Астіанакс, Гекторів син. Жінок убивали чи забирали в рабство, оскверняли жертovníки, усе нищили й палили. А Менелай не вбив, а вибачив Єлену. Так греки зробили з Трої «скирту гною» (І. Котляревський). Дивом урятувалися Еней, його батько Анхіз, син Юл (Асканій) і гурт троянців, які, за волею Зевса, згодом заснували могутній Рим («Нову Трою»), котрий помстився грекам і зробив з Еллади римську провінцію – Ахайю. Про те, як ахеї з-під стін Трої поверталися додому, існує безліч переказів. Найвідомішою є розповідь про мандри велемудрого Одиссея до рідної Ітаки й вірної дружини Пенелопи, геніально втілена в поемі Гомера «Одіссея». Таким у загальних рисах є троянський цикл еллінських міфів.

Міфи – невичерпне джерело літератури. Тож даремно відомий аргентинський письменник Хорхе Луїс Борхес сказав: «Література починається міфом і закінчується міфом».

1. Що ви знаєте про міфи та міфологічний світогляд?
2. Які крилаті вислови, народжені еллінською міфологією, ви знаєте?
3. Чому, на вашу думку, один із найнебезпечніших комп'ютерних вірусів називається «трояном»?
4. Назвіть основні цикли давньогрецьких міфів. Чи перетинаються вони між собою?
5. Назвіть три умови, без виконання яких греки не змогли б здолати Трої. Хто їм допомагав у цьому?
6. За одним із міфів, боги розпочали Троянську війну, щоб під стінами Трої знищити всіх героїв і закінчити їхню добу. Як ви думаєте, що спонукало олімпійців так збити, чим їм завадили герої? Відповідь аргументуйте.
7. Де на території нашої держави ми можемо натрапити на відлуння еллінської міфології? Наведіть конкретні приклади.
8. Давньогрецька міфологія стала невичерпним джерелом для митців різних часів і народів. Створіть свій мистецький твір, використовуючи сюжети еллінської міфології.

Перший наставник і провідник поетів

ГОМЕР. ІЛІАДА

«Цьому поетові Еллада завдячує своїм духовним розвитком», – так оцінив значення Гомера давньогрецький філософ Платон.

А що сучасна людина знає про Гомера? Те саме, що й стародавні греки, – майже нічого. Правда, греки були впевнені в тому, що Гомер – реальна особа, яка жила в ті часи, коли пам'ятали ще добу героїв (VIII ст. до н. е.). Він увічнив пам'ять про ті часи, оспівавши кінець епохи в героїчних

піснях про Троянську війну. Був Гомер, як і належало справжньому поетові, нащадком бога, сліпим і бідним, ходив від оселі до оселі, співав свої поеми, чим і заробляв собі на життя...

Де він народився? Цього греки не знали, хоча багато міст змагалися за право назватися батьківщиною великого поета.

Для них він був богом і Поетом і мав, як і належало богам і Поетам, власний храм – Гомерейон.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Безсмертя Гомерові принесли дві поеми – «Іліада» (де описуються події 50 днів останнього року троянської війни) та «Одіссея» (мова йде про 40 останніх днів із десятирічної подорожі Одіссея), в яких розповідається про кінець епохи героїв. «Іліада» та «Одіссея» стали яскравим прикладом **епічної (героїчної) поеми**, яку також називають **епопеєю**. Епічна поема часто тісно пов'язана з міфологією.

Десь на початку **I тис. до н. е.** (тобто років через 200 після Троянської війни) легенди й міфи про Троянську війну лягли в основу героїчних пісень, які складали *аеди* (автори й виконавці) і співали по всій Греції. У середині або наприкінці **VIII ст. до н. е.** (тобто через 400–500 років після походу ахейців на Іліон) якийсь талановитий аед (Гомер?) відібрав серед багатющого епічного матеріалу і силою свого генія сплавив воедино той матеріал, який пізніше дістав назву «Іліади» та «Одіссеї». Популярність поем була надзвичайно великою, її почали виконувати *рансоди* (не автори і виконавці, як аеди, а лише виконавці), додаючи та щось змінюючи в тексті поем. Саме бажання зберегти, не дати розчинитися

Епічна поема (епопея)

(від грецьк. *eporoiia*, від *eros* – слово, розповідь та *poieo* – творити) – монументальний художній твір, переважно віршований, у якому широко зображені й уславлені яскраві характери і значні історичні, переважно героїчні, події минувшини; поставлені й глибоко висвітлені важливі проблеми загальнонародного значення.

в імпровізаціях текстові «Іліади» та «Одіссеї» спонукало в середині **VI ст. до н. е.** створити комісію, яка закріпила тексти поем письмово у тому вигляді, в якому вони дійшли й до сьогодні: «Іліада» складається з **15 693** віршів і описує події 50 днів десятого року війни греків і троянців, а «Одіссея» – з **12 110** віршів і описує сорок останніх днів десятирічної подорожі Одиссея.

А у **III ст. до н. е.** греки розділили поеми Гомера на 24 пісні, за кількістю літер давньогрецького алфавіту, тим самим ніби стверджуючи, що в поемах Гомера, як у літерах *альфа* і *омега* (наше «від А до Я»), зосереджені всі початки та кінці...

Які літературні відкриття зробив у цих творах Гомер? Велич теми (Троянська війна як уособлення кінця величної героїчної епохи) потребувала особливої оповіді – повільної і фундаментальної. Для цього якнайкраще підходив *гекзаметр* (шестимірник). Ще однією типовою ознакою цих поем є сам характер оповіді, що отримав назву «епічного (гомерівського) спокою». Але спокій, неспішність оповіді не означає байдужості автора до того, про що йдеться у творі. До речі, вчені підраховали, що прямі висловлювання Гомера становлять п'яту частину (!) всього тексту «Іліади». А в цих висловлюваннях, безумовно, відчувається авторське ставлення до зображуваного. Він має чітку етичну позицію: **війна – це горе, лихо для людей**, «нелюдська сила». Так, яскраво негативне ставлення до війни виявляється в сцені, коли сам Зевс лає свого сина, бога несправедливої війни Ареса, пораненого Діомедом: «...*Найненависніший ти із богів*,

Слово **гекзаметр** походить від двох грецьких коренів: *hex* – шість і *metron* – одиниця вимірювання, міра; тобто шестимірник.

В українській літературі гекзаметр передається як шестистопний дактиль із жіночою римою, хоча в окремих стопах дактиль замінюється спондеєм чи хореем. Гекзаметр у добу Відродження вважали чимось середнім між прозою і віршами й називали «гомеровими вуздечками».

Адольф Вільям Бутро. Гомер на горі Іді. 1874

Іда – найвища гора Криту, в якій знаходиться пещера, де народився Зевс. Саме тут відбувся суд Паріса.

ГОМЕРІВСЬКЕ ПИТАННЯ

Доки одні греки звеличували Гомера, інші доводили, що ніякого Гомера не було і, взагалі, одна людина не здатна написати дві такі різні поеми. Особливою дошкульністю в критиці Гомера відзначився філософ-ритор Зоїл. Відтоді упередженого і злого критика називають «зоїлом». Так народилося знамените гомерівське питання: хто ж насправді написав «Іліаду» й «Одіссею»? За багато століть суперечки кожна партія наводила неспростовні докази своєї правоти.

Одні говорили, що слово «гомер» не є власною назвою, а просто означає «сліпий» чи «заручник»; таких гомерів у Стародавній Греції було дуже багато... Хтось, відстоюючи авторство Гомера, стверджував, що ці поеми написала жінка, бо світ «Одіссеї» показаний саме жіночими очима...

Що тут можна сказати? Хіба так вже й важливо, був Гомер чи були гомери? Головне, що у людства є «Іліада» й «Одіссея».

що живуть на Олімпі! / Люби тобі лише звади та війни, та січі криваві...» Цікаво, що в тексті поеми є прямі докори богам у їхній причетності до Троянської війни, винними у якій Гомер вважає не людей, а богів: *«...Пріам же покликав Єлену: / «Мила дитино моя, тут проходячи, трохи спинися, – / В нашій біді ти не винна: боги, гадаю, в ній винні».*

Гомерові властиве також те, що можна назвати **епічним об'єктивізмом** (А. Білецький), тобто неупередженим, об'єктивним ставленням до подій та героїв твору. Здавалося б, сам грек, Гомер повинен вихвалити ахейців і зневажати їхніх ворогів – троянців. Але цього в епосі немає, він ставиться однаково і до тих, і до других. Ось типовий приклад – оцінка Гектора і Ахілла перед їхнім останнім двобоєм, коли ахеець гнався за троянцем під мурами Іліону: *«...Там і отой, що втікав, і отой, що був ззаду, – пробігли; / Спереду біг прехороший, за ним уганяє іще кращий...»* Ми бачимо, що Гомер ідеалізує Ахілла і Гектора. Справді, попри свою належність до протилежних таборів, це ідеали воїнів у Греції гомерівської доби. Їм властиві мужність, твердість у бою, готовність краще померти, ніж зганьбити себе і свої рід і плем'я негідним вчинком. Усе це можна назвати одним словом – героїка. Гектор, навіть знаючи про свою неминучу загибель, не захотів ховатися за міцними мурами Трої, а свідомо пішов на смерть, не зважаючи на моління дружини і старих батьків: *«...Сором страшений / Був би мені від троян і троянок у довгій одінні, / Як боягузом би став далеко від бою ховатись. Та не дозволить і дух мій цього...»* Йдучи на смерть, він думає не про порятунок життя, а про славу поміж нащадків. Ті самі риси властиві й Ахіллові, недаремно ж Гомер жодного разу не каже про те, що ватажок ахейців, за міфом, невразливий для зброї (окрім п'яти). Якби це було так, то негайно зник би увесь його героїзм, і він почував би себе серед троянців як різник у баранячій отарі. Якраз навпаки: Гектор прямо каже Ахіллові й про його, Ахілла, неминучу загибель,

Епічний об'єктивізм – неупереджене, об'єктивне ставлення до подій та героїв твору.

і той теж не тікає геть із-під мурів Іліону, а готовий зустріти свою долю, дивлячись смерті в обличчя.

Але не тільки героїку битви оспівував Гомер. Друга поема – «Одіссея» присвячена поверненню царя Ітаки на рідний острів, яке розтягнулося на десять років. Безліч небезпечних і казкових пригод пережив Одіссей: врятувався від страшного одноокого велетня-дикуна Поліфема, потрапив у полон до чарівниці Кірки, у країні кіммерійців (до слова, на території сучасної України) спустився до Аїду, де зустрівся з тінню свого батька, побував у країні щасливих лотофагів. Але, як би добре йому не було, скажімо, у Кірки чи німфи Каліпсо, він тужить за рідною домівкою, бо навіть дим Ітаки йому здається солодким... Тож Одіссей, його довгий і небезпечний шлях до рідного острова перетворився на алегорію людини, що шукає шлях додому, до самої себе. За влучним висловом Леопольда Стаффа, польського поета, який народився у Львові, – «кожен із нас Одіссей, що повертається до своєї Ітаки...»

Якби не Гомер, то, можливо, історія людства пішла б іншими шляхами. Адже не випадково під подушкою великого завойовника Александра Македонського

щонаочі поруч із кинджалом лежала «Іліада», яку вдень у коштовно оздобленій скриньці полководець возив за собою і ніколи з нею не розлучався. Під час славетного східного походу Македонський наказав знайти гробницю Ахілла, що загинув під Троєю і якого він вважав одним зі своїх предків. Великий полководець відвідав знайдену гробницю й оплакав свою долю – він, на відміну від Ахілла, не мав свого Гомера, який увічнив би його подвиги у пам'яті людства... І, на знак поваги до великої поеми, Александр наказав відбудувати Трою. До слова, хоч і маленьке, але таки місто на місці спаленої Трої постало, але це окрема історія. А наші пращури вірили, що великий троянський герой Гектор похований у печерах Київської Лаври, і навіть знаходили докази цьому у славетному «Слові о полку Ігоревім»...

Але збігали віки, і люди починали ставитися до творів Гомера як до чарівної казки, яка нічого спільного з реальним життям і реальною історією не має. Так було до того часу, поки не знайшлась людина, яка просто повірила Гомерові. І, озброївшись його

творами, стародавніми й новими картами, відтворила маршрути мандрів грецьких героїв Середземним морем. Маршрути перетнулися в одній точці – на пагорбі Гіссарлик (сучасна Туреччина).

Саме туди й поїхав археолог-аматор, комерсант Генріх Шліман. І він таки знайшов свою Трою. Люди нарешті повірили, що Гомер оповідав правду. Пізніше послідовниками Шлімана були розкопані й інші місця гомерівських поем, де

«Гомерівський епітет» –

поетичне означення, яке характеризується постійністю, закріпленістю за певними словами або іменами («крилате слово», «Еос розоперста», «прудконогий Ахіллес» тощо), а часто також складеністю, об'єднанням коренів («веле+мудрий» Одіссей, «шоломо+саянний» Гектор та ін.). Найяскравіше постійність гомерівських епітетів виявляється під час зміни ситуації. Так, скажімо, Ахіллеса називають прудконогим і тоді, коли він швидше за вітер мчить полем бою, і тоді, коли сидить або навіть лежить у себе в наметі. Гектор свого ворога Ахілла називає «богоподібним», а Ахілл Гектора «богосвітлим».

знайшли глиняні таблички з лінійними написами. Ось тільки прочитати їх ніяк не вдавалося, хоч до цієї роботи долучилися кращі дешифрувальники, що працювали на наймогутніші розвідки світу! І ось, коли, здавалося б, усі надії були втрачені, молодому англійському науковцеві (у 1952 р.) Майклові Вентрісу вдалося прочитати частину цих записів, що стало світовою сенсацією. В табличках ішлося про Троянську війну... Зараз ми знаємо навіть день, коли впала Троя, – 5 червня 1208 р. до н. е. (за іншими джерелами – бл. 1260 р. до н. е.). Але сам факт доведення реальності цієї війни значно важливіший за надточну її хронологію.

Утім, хай навіть і не було б такої війни, не було б ані Трої, ані її героїв у реальному житті. Є ще світ художнього твору, світ фантазії, світ поетичного генію богонатхненного Гомера, а це – головне.

Так що нам залишається тільки повторити слідом за давньогрецьким поетом Філіппом Фессалоніком:

Вигаснуть зорі скоріш на склепінні широкого неба,
Гелій освітить скоріш Ночі святої лице,
Хвиля солона скоріш буде людям напоєм солодким,
Мертвий з Аїду скоріш вернеться знов до життя,
Ніж славнозвісне ім'я меонійця Гомера забудуть,
Ніж його древні пісні кануть у млу забуття.

Переклад Андрія Содомори

ЯК ГРЕКИ СТАВИЛИСЯ ДО ГОМЕРА?

Більшість життєписів Гомера були написані римськими граматиками у I ст. до н. е. Навіть скульптурний портрет співця був виготовлений за часів Пісістрата (VI ст. до н. е.) через декілька століть після смерті поета. Одна з легенд переповідала, що Гомер був сином матері-одиначки, яку вигнали з рідного міста. Прихисток вона знайшла у місті Смірна, яке вважається батьківщиною Гомера. Але співвітчизники не оцінили божественного дару юнака і вигнали його, сліпого й нужденного, з міста. Довго блукав аед, поки доля не привела його на острів Хіос. Хіосці прихильно поставилися до Гомера, тож він зміг нарешті закінчити свої безсмертні поеми, і слава про божественного співця розійшлася по всій Елладі...

Однак у тексті «Іліади» та «Одіссеї» ми не знайдемо жодних скарг поета. Навпаки,

в поемі «Одіссея» є фрагмент, в якому розповідається, як на банкет у царя Алкіноя запросили аеда Демодока: *«Муза любила його, але злом і добром наділила: / Світло очей погасила, та спів дарувала солодкий»*. Він співав про Одіссея та загибель Трої. Уважається, що в образі Демодока Гомер зобразив самого себе. *«Любий всім співомовець», «богом натхненний» аед свій талант отримав від бога, покровителя мистецтв Аполлона: «Шану й повагу людей, що живуть на землі цій усюди, / Мають аеди, сама бо їх Муза безсмертна навчила / Дивних співати пісень, співуче їх люблячи плем'я»*.

Тож як насправді ставилися давні греки до Гомера за його життя, ми, скоріше за все, ніколи не дізнаємося. А що людство шанує його «вище над смертних усіх», не викликає жодних сумнівів.

«ІЛІАДА» (переказ)

Хріс, жрець Аполлона, просить Агамемнона повернути йому полонену доньку. Коли ватаг ахеїв брутально відмовляє, Аполлон насилає на військо греків моровицю. Ахілл скликає раду, щоб знайти спосіб запобігти нещастю. На раді жрець Калхас каже, що моровиця скінчиться тільки тоді, коли полонену Хрісеїду повернуть до батька. Розлючений словами жерця, якого підтримав Ахілл, Агамемнон погоджується повернути полонянку, але наказує замість неї відібрати в Ахілла його полонянку Брісеїду. Ображений Ахілл віддає Брісеїду, відмовляється від участі в битві й просить захисту у своєї матері Фетіди. Фетіда благает Зевса заступитися за Ахілла й покарати ахеїв.

▲ Хріс намагається викупити свою доньку в Агамемнона. Розпис на червонофігурній вазі. Приблизно 360–350 рр. до н. е.

Протягом чотирьох днів відбуваються чотири битви. Починається бій. Із троянських лав виходить Паріс і викликає на бій найхоробрішого з ахеїв – виступає Менелай. Побачивши його, Паріс ховається, але, присоромлений Гектором, згоджується на бій. Цей поєдинок має стати закінченням війни; нагорода переможцеві – Єлена з усіма скарбами, які вона привезла до Трої.

Озброївшись, Паріс і Менелай виходять і б'ються; але Афродіта, захищаючи Паріса, виносить його потай із бою в його власну опочивальню, куди силоміць приводить і Єлену. Менелай даремно шукає супротивника; наслідок двобою залишається не вирішеним. Гектор, відчуваючи силу греків, закликає троянських жінок помолитись Афіні, щоб вона захистила троянців.

Андромаха, дружина Гектора, благає його не йти на бій, а подбати про неї та їхнього сина. Але Гектор повертається на поле бою.

На бенкеті богів Зевс радиться з ними, чим закінчити справу: чи розпочати нову битву, чи примирити народи, повернувши Єлену Менелаєві, і врятувати Трою. Бій починається знову. Зевс спостерігає з високої гори за бойовищем і зважує на терезах долі тих, хто б'ється. Доля греків на шальці терезів опустилася донизу – без участі Ахілла ахеї перемогти не зможуть. І їх починають перемага-

ти вороги. Троянці, сподіваючись, що завтра переможуть греків, розташовуються табором навколо грецьких кораблів. Уранці греки, засмучені невдачами, радяться, що робити далі. Нестор радить Агамемнонові помиритися з Ахіллом. До нього виряджають посланців із дарунками, але він їх не приймає і не згоджується помиритися з Агамемноном, а наступного дня збирається поїхати додому.

Звістка про невдачу переговорів ще більше засмучує ахеїв. Уранці розпочинається жорстокий бій. Занепокоєний Ахілл посилає свого друга Патрокла дізнатися про стан справ. Нестор умовляє Патрокла, щоб хоч він, одягнувши зброю Ахілла, виступив і допоміг ахейському війську.

Тим часом невдачі ахеїв тривають. Гектор приступом бере стіну ахейського табору, заганяє ахеїв між ряди їхніх кораблів і вже має намір спалити їх, але ахеї, підбадьорені Посейдоном, одчайдушно борються. Щоб дати, урешті, їм перевагу, богиня Гера приспала Зевса; ахеї перемагають, але ненадовго: Зевс прокинувся і відновив попереднє співвідношення сил. Троянці повинні перемагати доти, доки не виступить Ахілл, бо тільки йому призначено подолати ворогів: така воля владаря богів.

Бій переноситься вже на кораблі: вогонь загрожує грецькій флотилії. Дізнавшись про все це від Патрокла, Ахілл, нарешті, погоджується відпустити його в бій. Ударивши зі своїм військом в одязі Ахілла на стомлених троянців, Патрокл примушує їх відступити, жене їх під саму Трою, забувши, що обіцяв Ахіллові не робити цього. Але біля стін Трої бог Аполлон відбирає в Патрокла силу і зброю; Гектор виступає проти Патрокла і вбиває його. З великими труднощами греки відбивають тіло Патрокла.

Розпач Ахілла від звістки про смерть друга безмежний. Богиня Фетіда, утішаючи сина, обіцяє йому дістати зброю, яку викує сам бог Гефест. На зборах ахейських вождів відбувається примирення Ахілла з Агамемноном, після якого Ахілл, оплакавши Патрокла, виїжджає на бій. Зевс дозволяє всім богам узяти участь у битві троянців з ахеями.

Ахілл б'ється спершу з Енеем, якого рятує Посейдон, потім із Гектором, якого Аполлон робить невидимим. Ріка Ксант, або Скамандр, переповнюється трупами вбитих Ахіллом троянців. Бог цієї ріки даремно вмовляє Ахілла припинити масове винищення троянців. Розгніваний невблаганністю героя, Скамандр виходить із берегів, заливає водою поле бою і ледве не топить Ахілла. Щоб приборкати річкового бога, Гера наказує Гефестові підпалити ріку Ксант. Після цього наляканий бог повертається у своє річище.

Тим часом усі троянці, які не загинули від руки Ахілла, ховаються за мурами свого міста. Поза мурами залишається один Гектор. На терезах Зевса доля Гектора опускається вниз, до Аїду. У двобої з Ахіллом він гине. Ахілл тягне труп Гектора за колісницею навколо могили Патрокла. Пріам, батько Гектора, іде до ворожого табору, щоб просити Ахілла віддати йому тіло сина. Наступного ранку Пріам із тілом Гектора повертається додому.

Поема закінчується описом плачу за Гектором і картиною його похорону.

ІЛІАДА

ЗАСПІВ

Гнів оспівай, о богине, нащадка Пелея Ахілла
Згубний, що дуже багато ахеям лиха накоїв,
Душ багато героїв славетних в Аїд він спровадив,
Їхні тіла на поживу собакам і птицям покидав.
Так от над ними збувалася Зевсова воля святая.
Сталося це з того часу, коли розійшлись, посварившись,
Цар аргів'янських народів Атрид¹ і Ахілл богорідний.

Переклад Петра Ніщинського

¹Атрид – син Атрея, Агамемнон.

Петра Ніщинського

називають ще одним «утраченим талантом» в українській мистецькій спадщині, який через несприятливі обставини не зміг розкритися повною мірою. Широкому загалу він насамперед відомий як автор «Вечорниць» до вистави «Назар Стодоля» за Т. Шевченком, пісні «Закувала та сива зозуля». Він збирав та здійснював обробку українських народних пісень, писав музику, організовував музичні колективи. Перекладав українською твори античних класиків: «Антигону» Софокла, «Одіссею» Гомера, 6 пісень із «Іліади», а також на грецьку – «Слово о полку Ігоревім». Автор підручника з грецької граматики та розвідок про грецьку музику.

ДВОБІЙ АХІЛЛА І ГЕКТОРА

...До нього Ахілл наближається,
Мов Еніалій – Арей войовничий – в шоломі гривастім.
Ясень страшний пеліонський на правім рамені у нього
Злегка похитувався, мідь його зброї блищала світлим
Сяйвом вогню чи промінням яскравого сонця на сході.
Гектор же, щойно побачив його, затремтів. Не посмів він
Ждать його й кинувсь тікати, за собою лишаючи браму.
Слідом погнався Пелід, на швидкі покладаючись ноги,
Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх найбистріший,
Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику
Й мечеться там на всі боки, а сокіл із клекотом хижим
Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
Рвавсь так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
З трепетом Гектор тікаючи, дужими рухав колінми.
Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим.
До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці
Витоки звідти дають течії вирового Скамандру.
Теплою перша струмує водою, і завжди парує
Хмара над нею густа, як дим лісового пожару.
Друга ж і влітку холодним як лід струменіє потоком,
Наче той град крижаний або снігу завія студена.
Поряд із ними – просторі, обкладені каменем гладко,
Гарні водойми, що в них блискуче вбрання своє мили
Жони прекрасні хоробрих троян та їх доньки вродливі
В мирні часи, як сюди не приходили вої ахейські.

Мимо промчали вони, той – рятуючись, той – здоганявши.
Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
Дужчий від нього, – не бик-бо жертовний, не шкура бичача
Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває, –
Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
Як в бігових перегонах, змагання мету обминувши,
Однокопиті проносяться коні, й їх жде нагорода –
Мідний триніг або жінка – на шану померлого мужа, –
Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних:
«Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко
Серце моє засмутилося! Скільки биків круторогих
Він на ущелинах Іди в верхів'ях і в високоверхій
Трої мені попалив! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен».
В відповідь мовить богиня йому ясноока Афіна:
«Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,
Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».
Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:
«Трітогенеє, дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
І не ласкаво я мовлю, до тебе я завжди прихильний.
Зробиш, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».
Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця, –
Кинулась швидко вона із високих вершин олімпійських.
А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,
Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
Пес по сліду його знайде й женеться за ним, поки схопить.
Так від Пеліда не міг прудкононогого й Гектор умкнути.
Скільки не кидався він, щоб Дарданської брами добігти
І захватись під захистом міцно збудованих мурів,
Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,
Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
Як уві сні не впіймать чоловікові іншого мужа –

Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, –
Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнути.
Як пощастило б од Кер ухилитись йому і від смерті,
Коб Аполлон дальносяжний востаннє йому не з'явився
На допомогу, надавши снаги й підбадьоривши ноги?
Воям ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
Ратищ на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим лишився.
А як обидва вони до джерел учетверте добігли,
Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,
Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті –
Гектора, коней баских упокірника, й другий – Ахілла,
І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до Аїду пішов, – Аполлон одвернувся од нього.

Афіна сповіщає Ахілла, що Аполлон більше не буде допомагати Гектору, і, прийнявши подобу брата Гектора Деїфоба, переконує троянця прийняти бій з Ахіллом.

Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:
«Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз – дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе – здолаю чи смертю загину.
Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть
Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.
Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахеям верну. Так само й зі мною ти вчиниш».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують, –
Так і між нами не бути любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
Й крові його Арей не нап'ється, боець войовничий.
Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
Списником бути несхибним і дужим бійцем войовничим.
Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афіна
Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»
Мовивши так, розмахнувся і свого довготінного списа

Кинув, та вгледів його й ухилився осяйливий Гектор,
Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!
Не утікати мені я, не вженеш мені списа у спину!
Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
Смертю. Для них-бо усіх найбільше являєш ти лихо!»
Мовивши так, розмахнувся, і свого довготінного списа
Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердився
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списа.
Голосно він білощитного став Деїфоба гукати,
Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:
«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я-бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!
Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
Зевсу й його дальносяжному синові, котрі раніше
Допомагали мені. І от доля уже настає.
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важений, що при стегні його дужім був завжди,
Зщуливсь і кинувся, наче орел отой високолетний,
Що на рівнину раптово із темної падає хмари
Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця, –
Кинувся так же і Гектор, підносячи гострений меч свій.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
Міддю окутий шолом, розвіталась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.

Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
Геспер, що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,
Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову силу.
Там лиш, де кості-ключиці поєднують шию з плечима,
Горло біліло, – найшвидше душі там сягає загибель, –
Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря у ніжню шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.
В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:
«Гекторе, вбивши Патрокла, – невже врятуватись самому
Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший
Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався –
Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
Птахи з ганьбою і пси, а його поховують ахеї».
Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
Тільки б дав волю я серцю і гніву своєму, то м'ясо
Рвав би із тебе й сирим пожирав би, – таке ти накоїв!
Нині ніхто вже від псів голови не врятує твоєї,
Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені більший
Викуп, і, зваживши на терезах, обіцяли ще стільки,
Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
Син Дарданів Пріам, – і тоді твоя мати шановна,
Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче, –
Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»
Смертю конаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
В день, коли славний Паріс і Феб-Аполлон дальносяжний

Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрий».
Мовив він так, і смерть йому пільмою очі окрила,
Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда,
З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:
«Смертю умри! А я свою стріну загибель тоді, як
Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!»
Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списа
Й набік одкинув, а зброю його, закривавлену вельми,
Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синове ахейські
І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
Гектора. Й жоден із них не минув його списом кольнути.
Дехто іще, на сусіда свого позираючи, мовив:
«Леле! А Гектор сьогодні на дотик неначебо м'якший,
Аніж коли на човни до нас полум'я кидав палочче!»
Мовлячи так, його ратищем кожен старався вколоти.
Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:
«Друзі мої, ахеїв вожді і порадики мудрі!
Нині, коли мені вічні богове дали подолати
Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом,
Спробуймо збройно на місто ударить, щоб знати напевно,
Що у троян тих на думці і що вони мають робити –
Чи покидять по загибелі Гектора місто високе,
Чи залишатися й твердо стоять, хоч його вже й немає.
Нащо, проте, цими мислями любе тривожити серце?
При кораблях-бо лежить неоплаканий, без поховання,
Мертвий Патрокл. Не забуду його, поки я між живими
Перебуваю і поки мене мої носять коліна.
Й хоч у Аїді про мертвих маємо ми забувати,
Свого товариша любого й там пам'ятатиму завжди!
Нині ж, пеан заспівавши, вернімось, юнацтво ахейське,
До кораблів глибодонних і трупа з собою візьмімо.
Слави сягли ми великої – Гектор поліг богосвітлий,
Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»
Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля
В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,
До колісниці припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
На колісницю зійшов, славу зброю убитого взявши,
Коней стьобнув батогом, і охоче вони полетіли.
Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,

В поросі билась густім. Ворогам-бо його на наругу
 Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.
 Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
 Глянувши, стала ридати й, далеко від себе жбурнувши
 Світлу намітку свою, виривать почала свої коси.
 Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
 Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.

Переклад Бориса Тена

Священик і син священика Микола Хомичевський обрав собі псевдонім **Борис Тен** від давньогрецької назви Дніпра. Після розгрому УАПЦ наприкінці 1920-х його засудили до заслання на Далекому Сході. Під час Другої світової війни був військовим кореспондентом, потрапив у полон, а потім до табору в Німеччині. Мав дві стихії – літературу і музику. Створив у Житомирі славетний хор «Льонок», а переклад «Одіссеї» – протягом шести років! – перевіряв із дружиною під музику органа. Загалом перекладам обох Гомерових поем віддав 31 рік. Цей переклад фахівці вважають найкращим з-поміж перекладів на слов'янські мови. «Нема для української мови неперекладних ситуацій, бувають лише неспроможні перекладачі», – був переконаний Борис Тен.

▲ Приам просить Ахілла про викуп тіла Гектора.
 Червонофігурний скіфос. 490–480 рр. до н. е.

Зображення на скіфосі (давньогрецькій керамічній чаші для пиття) – короткий виклад сцени зустрічі між Ахіллом і Приамом у 24-й пісні. Приам входить до намету зі своїм почтом, який несе дари для викупу. Ахілл бенкетує, лежачи на ложі й відвернувши голову, щоб не бачити старого царя. У руках в Ахілла жертвний ніж, котрим він збирається відрізати шматок м'яса, що звисає зі столу. А під столом лежить закривавлений труп Гектора.

ПРІАМ У АХІЛЛА

...На землю тоді Пріам з колісниці зіскочив
І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих
Коней і мулів стеріг, подався їздець староденний
Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю.
Там він застав його й друзів, що одаль сиділи. Лиш двоє –
Автомедонт благородний і Алкім, Ареєва парость, –
Услугували йому. Вечеряти щойно скінчив він –
Їжі спожив і пиття. Перед ним іще стіл залишався.
В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши
В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
Так здивувався Ахілл, боговидого старця впізнавши,
Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.
Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:
«Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють
Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.
Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,
Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахеїв,
З них дев'ятнадцять від лона були однієї дружини,
Решту – інші жінки у моїх породили покоях,
Та багатьом із них лютий Арей вже знесли коліна.
Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, й самих захищав нас,
Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий –
Гектор. Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласкаво на мене,
Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
Те-бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний, –
Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»
Мовив це, й пам'ять про батька збудив, і викликав сльози.
Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
Так спогадавши обидва, – той Гектора-мужезвитяжця,

Плакав невтішно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
Сам же Ахілл свого батька оплакував, ще й за Патроклом
Тяжко журився, – і стогін їх сумно лунав по покоях.
А після того, як слізьми наситивсь Ахілл богосвітлий,
З серця ж його і грудей одлягло скорботне бажання,
З крісла він швидко підвівся й за руку підводить старого,
Сиве чоло пожалівши й на бороду зглянувшись сиву,
І, промовляючи, з словом до нього звернувся крилатим:
«О бідолашний, багато печалі душею зазнав ти!
Як же наблизитись до кораблів ти наваживсь ахейських
Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних
Зброї позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне.
Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам,
Глибоко в серці сховаймо свою ми журбу і скорботу.
Не допоможуть нічого найревніші сльози й ридання.
Долго таку вже богове нам, смертним, направили, нещасним, –
Жити весь вік у журбі, самі лиш вони безпечальні.
Глиняні глеки подвійні у Зевса стоять при порозі,
Повні дарів: нещастя – в одному, а в другому – блага.
Той, кому їх у суміші Зевс подає громовладний,
Інколи горя, а інколи й радості має зазнати.
Той же, кому тільки лихо пошле, здобуває ганьбу лиш,
Голод нужденний скрізь гонить його по землі богосвітлій,
От і блукає він скрізь, і в богів, і в людей у зневазі.
Так і Пелея боги дарами блискучими зроду
Обдарували; поміж людей він усіх виділявся
Щастям, багатством, ще й був владарем у мужів мірмідонських,
Смертний, дружиною мав од богів він богиню безсмертну.
Та недолю й йому приділили богове – не мав він
В домі своєму дітей, владущого роду нащадків.
Син у Пелея один лише, коротковічний; я й нині
Старості не доглядаю його й од вітчизни далеко
В Трої сиджу – і тобі, і дітям твоїм лиш на горе.
Чули ми, старче, раніше колись і ти був щасливий:
Скільки обмежує Лесбос, оселя Макарова, з моря,
З півночі ж – гори Фрігійські та хлань Геллеспонту безкрая –
Скрізь визначався ти, старче, як кажуть, синами й багатством.
Та як наслали на тебе це лихо богове небесні,
Вічно під містом твоїм лиш січі та людоубивства.
Мусиш терпіти, журби не тримай безнастанної в серці,
Не допоможе нічого печаль за сином убитим, –
Не воскресиш його, тільки ще більшого горя зазнаєш!»
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:

«Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор
Десь у наметі лежить непохований. Дай його швидше,
Хай я на власні очі побачу. А сам ти від мене
Викуп багатий прийми, що привіз я. Нехай він на радість
Буде тобі, щоб вернувся ти до рідного краю щасливо,
Ти-бо дав жити мені і сонячне бачити світло».

Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
«Не досаджай мені, старче, бо вирішив серцем і сам я
Гектора тіло вернути, – від Зевса приходила з вістю
Мати до мене моя, від морського народжена старця.
Знаю-бо й те я, Пріаме, цього не сховаєш від мене, –
Хтось із богів тебе до кораблів супроводив ахейських.
З смертних ніхто б не насмілився, навіть юнак нерозважний,
В стан наш вступити – ні від сторожі б не міг він схватись,
Ані так легко затвори на брамах відсунути наших.
Тож не хвилію уже більше моє ти печалю серце,
Щоб у наметі цім, старче, хоч ти і з благанням приходиш,
Я не відмовив тобі і Зевсову б волю порушив».

Мовив він так, і, злякавшись, послухав старий тої мови,
Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався,
Та не один, за ним поспішили соратників двоє –
Автомедонт благородний і Алкім, що їх поміж друзів
Більше від інших Ахілл шанував по Патроклі убитім.
Випрягли коней і мулів вони, від ярма одв'язавши,
І, до намету з окличником старця Пріама ввійшовши,
В крісло його посадили, і з міцноколісного воза
Викуп за голову Гектора зносити стали безцінний.
Два лиш плащі залишили вони і хітон добротканий,
Щоб, загорнувши в них тіло, додому його виряджати.
Сам же покликав служниць помити його й намастити,
Тільки десь далі поклавши, щоб сина Пріам не побачив.
Міг-бо не стримати гніву старий у засмученім серці,
Сина побачивши, сам же Ахілл, умить спалахнувши,
Зопалу вбить його міг би й порушити Зевсову волю.
Тіло помили служниці, і, маслом його намастивши,
В чистий вгорнули хітон, і плащем його зверху накрили.
Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,
З товаришами поставив на добре гембльованім возі.
Заголосивши тоді, до друга звивав він і мовив:
«О, не гнівися, Патрокле, як навіть в Аїді почувеш,
Що богосвітлого Гектора тіло віддав дорогому
Батькові я, – не нікчемний він дав мені викуп за нього.
Гідну й для тебе я долю із нього вділю, як належить».

Мовив це, й знов до намету вернувся Ахілл богосвітлий.
Сів у крісло, оздоблене гарно, що встав був із нього,
При протилежній стіні, і так до Пріама промовив:
«Син твій, старче, померлий до тебе вернувся, як велів ти, –
Вже він на марах лежить. На світанку його ти побачиш
І повезеш. А зараз пора про вечерю згадати.
Не забувала про їжу й сама пишнокоса Ніоба,
Що аж дванадцять дітей у неї загинуло в домі –
Шестеро дочок і шість синів у квітучому віці.
Стрілами тих юнаків Аполлон повбивав срібнолукий
В гніві на матір Ніобу, дівчат – Артеміда мислива,
Саме за те, що з Лето ясноликою хтіла рівнятися:
Двох-бо дітей породила Лето, а у неї – багато.
Хоч їх лиш двоє було, а тих багатьох повбивали.
Дев'ять днів у крові ті валялися трупи, й ховати
Їх не було кому: всіх обертав у каміння Кроніон.
Тільки десятого дня їх небесні боги поховали.
Слізьми знеможена вкрай, про їжу згадала Ніоба.
Нині у скелях далеких, у горах безлюдних Сіпілу,
Де, як розказують, захисток мають для себе божисті
Німфи, що вздовж берегів Ахелою ведуть хороводи, –
В камінь богами обернена, там вона вічно сумує,
Отже, про їжу пора нам подумати, мій богосвітлий
Старче, встигнеш і потім оплакати милого сина,
В Трою привізни, і там многослізний він буде для тебе!»
Мовив і, скочивши, білу вівцю Ахілл прудконогий
Сам заколов; білували ж, як личить, і справили друзі,
М'ясо усе на шматки порубали й, рожнами проткнувши,
Смажити стали старанно й готове з рожнів познімали.
Автомедонт заходився ще й хліб по столі розставляти
В кошиках гарних, а м'ясо ділив сам Ахілл богосвітлий.
Руки до поданих страв одразу ж усі простягнули.
Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
Довго Пріам Дарданід дивувався тоді із Ахілла,
Зросту його і красі, до богів-бо усім був подібний.
Так же й Ахілл з Дарданіда Пріама собі дивувався,
Спостерігавши вигляд поважний і слухавши мову.
Як навітались вони, один одного так споглядавши,
Перший промовив тоді староденний Пріам боговидий:
«Спати пусти мене швидше, годованцю Зевсів, щоб, лігши,
Сном утішатись солодким могли ми на ложах спокійних.
Ні на хвилину повік не заплющував я над очима
З дня, коли духу позбувся мій син під руками твоїми,

Тільки стогнав я весь час і муки терпів незліченні,
В куряві й бруді з одчаю валяючись серед подвір'я.
Тільки ось нині я їжі спожив і вином іскрометним
Горло своє покропив, а то зовсім не їв я нічого».
Так він сказав. Ахілл тоді друзям звелів і служницям
Ліжка стелить в передсінку, пурпурними їх подушками
Викласти, ще й килимами чудовими постіль заслати,
І покривала вовняні подать їм укритися зверху.
Вийшли із світлом ясним у руках із покоїв служниці
Й два для них ложа небавом старанно вони постелили.
З жартом звернувся тоді до Пріама Ахілл прудконогий:
«Ляжеш ти, старче мій любий, знадвору, щоб часом з ахеїв
Хтось не ввійшов сюди радитись, – часто до мене заходять
Радити раду мужі, як звичай того вимагає.
Тож, як у п'їтмі нічній хто-небудь тебе тут побачить
І Агамемнону зразу ж розкаже, людей вожаєві,
Може, напевно, затриматись видача мертвого сина,
Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
Щоб не виходив на битву я сам і воїнів стримав».
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
«Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
Ласку велику цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
Замкнені ми в Іліоні, ти знаєш, а дерево треба
Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
Дев'ять би днів нам хотілось оплакувать Гектора в домі
І поховать на десятій та справити тризну для люду.
На одинадцятій – пагорб насипати зверху могильний,
А на дванадцятій – бій відновити, якщо вже так треба».
Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:
«Хай так і буде, старче Пріама, як ти того хочеш.
Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».

Переклад Бориса Тена

1. Що ви знаєте про Гомера та його поеми?
2. Що таке героїчний епос та постійний епітет? Де ви зустрічали вже ці поняття?
3. Знайдіть у тексті так звані гомерівські епітети. Яку роль відіграють вони у творі?
4. Який цикл еллінських міфів ліг в основу поем Гомера?
5. Про що йдеться у зачині поеми? Яку роль він відіграє в композиції твору?
6. Порівняйте поведінку Гектора і Ахілла під час двобою. Які умови вони висувають один одному? Чия позиція вам ближча? Чому?

7. Чому Ахілл зміг подолати Гектора? Чи вважаєте ви цей двобій чесним? Відповідь аргументуйте.
8. Кому, еллінам чи троянцям, симпатизує грек Гомер? Яку назву така позиція отримала в літературознавстві?
9. Чому Ахілл, який жорстко відмовив Гектору в тому, щоб віддати його тіло троянцям, урешті-решт не лише повертає його Пріамові, а й зголошується на перемир'я для похорону троянського героя?
10. Чому, на вашу думку, поему «Іліада» Гомер закінчив не картиною падіння Трої, а перемир'ям греків і троянців?
11. Порівняйте образи Ахілла і Гектора. Свої міркування узагальніть у таблиці.

	Ахілл	Гектор
спільне		
відмінне		

ПІДСУМОВУЄМО

1. Що ви дізналися з поеми «Іліада» про світосприйняття давніх греків?
2. У чому полягає гуманістичний зміст «Іліади»?
3. Напишіть твір на тему «З Гомера кожен може взяти стільки, скільки спроможний».
4. Підготуйте коротке повідомлення «Гомер у мистецтві» на прикладі одного твору живопису, скульптури, музики чи літератури.
5. Підготуйте мультимедійну презентацію «Поема Гомера та її герої на теренах України».

ВІДЛЮННЯ

Геніальні поеми Гомера протягом тисячоліть приваблювали митців усього світу. Та, мабуть, найнесподіванішою ілюстрацією до «Іліади» та «Одіссеї» є Національний дендрологічний парк «Софіївка» (1796), що знаходиться у м. Умані Черкаської обл.

Двісті років тому обабіч річки Кам'янки на безлісій місцевості, перерізаний ярами та балками, руками українських селян було

створено це природне диво. Парк нагадує куточок древньої Еллади. Тож ми можемо проплити підземною річкою Ахеронт (Стікс), побувати в гротах богині Фетіди, матері Ахілла, та німфи Каліпсо, відвідати терасу Муз чи поблукати Єлісейськими полями – прогулянка парком нагадує подорож гомерівським епосом.

Божественна еллінська ліра

ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІРИКИ

Після гомерівського епосу літературна пальма першості в Елладі перейшла до лірики (VII–VI ст. до н. е.). Греків почали цікавити не лише ідеалізовані події давнини, епохи героїв, а й внутрішній світ людини, який значно краще втілюється в ліричній поезії, ніж у героїчних епічних поемах.

Термін **лірика** походить від слова *ліра*, бо спочатку вірші виконувалися в супроводі музичних інструментів (зокрема, ліри). Першу ліру, за міфом, зробив для Аполлона бог Гермес із панцира черепахи. Потім вона перейшла до Орфея, а після його смерті, на прохання муз, була забрана Зевсом на небо, де і ми можемо споглядати її як сузір'я Ліри.

Спочатку елліни називали ліричну поезію **мелікою** (від гр. *melos* – пісня), де музика й тексти зливалися, доповнюючи одне одного, тобто являли

▲ Александр-Огюст Гірш. Калліопа, що навчає Орфея. 1865

Орфей – фракійський співак, син Калліопи, музи епічної і героїчної поезії. Аполлон подарував йому ліру, а музи навчили грати.

ВИДИ І ЖАНРИ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІРИКИ

Сучасні літературознавці поділяють еллінську лірику на два основних різновиди:

1. **Вокальну (меліка)** – співалася у супроводі музичних інструментів.

2. **Декламаційну** – декламувалася спочатку часто, а згодом і зовсім без музики.

Меліка умовно ділилася на *сольну* (або *монодичну*) та *хорову*. Вже з назв видно, що сольна меліка виконувалася солістом, а хорова – хором. Але це досить умовно, бо, наприклад, гімни могли виконуватись як

сольно, так і хором, як а капела, так і під звуки ліри.

Гімни виконувалися на честь богів. Кожен бог мав свій тип гімну: на честь Аполлона виконували *пеан*; Діоніса – *дифірамб*; бога шлюбу Гімена – *гіменей* та *епіталаму*. Згодом хорові пісні почали складати на честь героїв і людей. Це були *енкомії* – пісні-ушлявлення на честь будь-якої особи та *епінікії* – пісні на честь переможця у спортивних змаганнях (олімпійських іграх).

собою синтез, нерозривну єдність. Записувати меліку в Елладі почали лише з VIII ст. до н. е. Проте мелодії ніхто не фіксував, тому можемо лише уявляти, як божественно звучала еллінська поезія в довершеному музичному супроводі.

До меліки греки ставилися надзвичайно серйозно. Наприклад, рабам під страхом смерті заборонено було її виконувати. А от декламаційну лірику еллінські мистецтвознавці лірикою не вважали взагалі. Однак зараз жанри декламаційної лірики (ямби та елегії) відносять саме до лірики.

Елліни так любили музику, що навіть декламаційну лірику часто виконували в інструментальному супроводі. Щоправда, ці інструменти були

не такими милозвучними, як ліра. Так, ямби могли виконувати під брязкіт металевої пластинки, прив'язаної до підшви виконавця, якою той відбивав ритм по каменю. Іноді виконання ямбів супроводжувалося різкими звуками дудки ямбіке. Звідси одне з тлумачень походження (етимології) слова «яmb». Інше тлумачення пов'язане з ім'ям служниці Ямби. За міфом, вона грубими жартами розсмішила навіть невтішну богиню Деметру, яка розшукувала свою доньку Персефону. Ця зорієнтованість на різкість, грубість узгоджується з викривальним характером багатьох творів ямбічної поезії. Адже в Елладі ямбами називали дошкульні чи жартівливі вірші (нині ж яmb – віршовий розмір). «Батьком» ямбів вважається Архілох, хоча не він винайшов цей жанр, який здавна вживався в еллінському фольклорі.

Ще одним жанром декламаційної античної лірики була елегія, розвиток якої в античній літературі пов'язаний з іменами поетів Тиртея, Горація, Овідія та ін.

 Елегія – вірш, непарні рядки якого були написані гекзаметром, а парні – пентаметром, п'ятимірником, який в українській літературі передається п'ятистопним дактилем. У літературознавстві це отримало назву елегійного двовірша.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

ТИРТЕЙ (VII ст. до н. е.)

Навряд чи можна було знайти у Стародавній Греції місце, де б мистецтва почували себе гірше, ніж у Спарті. Суворі й мужні спартанці ще за часів свого легендарного законодавця Лікурга вигнали їх усі як зайві та непотрібні... Але було мистецтво, до якого лакедемоняни ставилися з особливою пошаною – це мистецтво слова. Безкінечні війни вела Спарта, тож, здавалося, найбільше й шанувати повинна була вона богів війни. Але перед кожною битвою приносили спартанці жертви музам, бо молилися вони не про перемогу, а про співця, який зміг би достойно її оспівати...

Серед найголовніших суперників Спарти були Афіни. До слова, саме безкінечні війни цих двох могутніх центрів давньогрецької цивілізації й призвели до занепаду еллінського світу й завоювання його Римом. Але в час, про який іде мова, Спарта воювала не з Афінами, а з Мессенією. Жодна зі сторін не могла перемогти. Отоді-то лакедемоняни й відправилися до дельфійського оракула за порадою. Віщування збурило спартанців, бо перемогти у війні вони могли тільки тоді, як попросять командувача у своїх відвічних суперників афінян. Довго не могли зважитися на це горді й самолюбиві спартанці. Але хто може послухатися оракула?

Здивовані й потішені були афіняни проханням спартанців. Але допомагати суперникам? Утім, хто може послухатися оракула? Порадившись, афіняни вирішили, з одного боку, не гнівити богів і виконати повеління оракула, а з іншого – зробити все можливе, щоб користі від цього «полководця» не було ніякої. Тож і вибрали вони кульгавого вчителя Тіртея.

Коли побачили спартанці, кого прислали їм афіняни, затамували глибоку образу. Та що вони могли зробити? Готові були вже й відступити назад до Спарти. Та ось з останніх рядів вийшов Тіртей і почав декламувати свої вірші, сповнені презирства до смерті й любові до батьківщини. І сталося диво – спартанці кинулися на ворога і перемогли. А винуватця своєї перемоги вони віддячили по-спартанськи, дарувавши йому лакедемонське громадянство...

Можливо, саме з того часу перед кожною битвою спартанці приносили жертву музам, а не богам війни? А постать Тіртея стала уособленням поета-воїна.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати в світі,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить,
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє,
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю –
Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.
О юнаки, у рядах тримайтеся разом серед бою,
Не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть.

«Лише перші п'ять-шість мов даються важко, далі – легше», – жартував **Григорій Кочур** – не просто перекладач, а людина енциклопедичних знань у царині літератури, музики, образотворчого мистецтва й мовознавства. Навіть під час десятирічного ув'язнення у таборі він перекладав, писав вірші, вивчав іноземні мови, залучав до перекладу співтабірників і сам навчався в них мов. Г. Кочур знав 31 мову, а в часі його переклади охоплюють 27 століть.

Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте,
Хай життєлюбних між вас зовсім не буде в бою.
Віком похилих, у кого слабі вже коліна, ніколи
Не покидайте старих, з битви утікши самі.
Сором несвітський вам буде тоді, як раніше за юних
Воїн поляже старий, в перших упавши рядах, –
Голову білу безсило схиляючи, сивобородий,
Дух свій відважний оддасть, лежачи долі в пилу,
Рану криваву свою не забувши руками закрити, –
Страшно дивитись на це, соромно бачить очам
Тіло старе без одежі! А от юнакові – все личить,
Поки ще днів молодих не осипається цвіт.
Чоловікам він був милий, жінок чарував за життя він –
Буде прекрасний тепер, впавши у перших рядах.
Отже, готуючись, кожен хай широко ступить і стане,
В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста.

Переклад Григорія Кочура

1. Чи міг Тіртей під час вирішального бою спартанців декламувати саме цей вірш?
2. Спираючись на вірш, сформулюйте кодекс честі еллінського воїна. Чи актуальний він у наш час?
3. Якою постає людина у вірші Тіртея? Чи можемо ми нею пишатися?
4. Порівняйте ліричного героя Тіртея з воїнами Гомера. Що їх об'єднує? Чим вони відрізняються?

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

САПФО (VII–VI ст. до н. е.)

Давньогрецька поетеса Сапфо ще за свого життя стала легендою. Великий Солон говорив, що він не хотів би померти, не вивчивши вірші поетки напам'ять, ще цілі століття після її смерті портрет Сапфо карбували на монетах, а геніальний філософ Платон зарахував її до сонму безсмертних муз... Що ми знаємо про цю надзвичайно талановиту поетесу, з дев'яти книг якої до нас дійшли лише фрагменти, що, безсумнівно, стало однією з найбільших утрат всесвітньої літератури?

Як і кожен геній, Сапфо має дві біографії – історичну і міфологічну. За історичною біографією, вона, донька аристократа, що рано залишилася без матері, разом з усією родиною покинула рідний острів Лесбос, рятуючись від народного

повстання. Ще в ранній юності Сапфо почала складати вірші й одразу набула поетичної слави. Сучасники згадували, що вона була невеликого зросту, смуглява, з живими блискучими очима і довгими темними локонами вздовж щік.

Повернувшись на рідний острів, поетеса вийшла заміж, народила доньку, якій присвятила окрему книгу віршів... Але чоловік і дитина прожили недовго. Можливо, саме ці переживання спонукали Сапфо виголосити: *«Якщо смерть була б благом – боги не були б безсмертні»*.

Що ще ми знаємо про Сапфо? Що вона організувала на Лесбосі школу для дівчаток-аристократок, яка перетворилась на одну з перших у світі музично-поетичних студій у Мітілені. До неї з'їжджалися жительки не лише острова Лесбос, а й усієї Греції. Сапфо навчала дівчат гарних манер, мистецтва поезії, музики, взагалі – тонко відчувати прекрасне...

Інша, міфологічна, біографія Сапфо починається з її імені і місця народження. Еолійським діалектом, саме на ньому писала поетеса, її ім'я звучить як *Псапфа* і означає *світла; та, що сяє*. Та й народилася вона на острові, який волею богів мав посісти особливе місце у давньогрецькій поезії, бо саме до нього принесли морські хвилі голову і ліру пошматованого божественного співця Орфея. Тож не дивно, що саме на цьому священному острові народилася співачка, рівна своїм талантом Орфеєві.

Що об'єднує ці дві біографії? Творчість поетеси, її вірші. А співала вона про те, що хвилює людство в усі часи, – про кохання, про радощі й муки, які несе це почуття з собою, про ті зміни, які відбуваються з людиною під впливом цього великого почуття. Тож, звісно, і померти повинна була така людина тільки через кохання.

◀ Алкей і Сапфо.
Червонофігурна
ваза. 480 р. до н. е.

Своїми посередниками у коханні до Сапфо відомий поет Алкей обрав вірші. Правда, це почуття гордовиту дівчину особливо не вразило. А в літературі залишилися безсмертні шедеври – зізнання в коханні Алкея і де-що іронічна відповідь Сапфо.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Барвношатна владарко, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна,
Я молю тебе, не смуги мені ти
Серця, богине,
Але знов прилинь, як колись бувало:

Здалеку мої ти благання чула,
Батьківський чертог кидала й до мене
На колісниці
Золотій летіла ти. Міцнокрила
Горобина зграя, її несучи,
Над землею темною, наче вихор,
Мчала в ефірі.
Так мені являлася ти, блаженна,
З усміхом ясным на лиці безсмертнім:
«Що тебе засмучує, що тривожить,
Чом мене кличеш?
І чого бажаєш бентежним серцем,
І кого схилити Пейто¹ повинна
У ярмо любовне тобі? Зневажив
Хто тебе, Сапфо?
Хто тікає – скрізь піде за тобою,
Хто дарів не взяв – сам дари нестиме,
Хто не любить нині, полюбить скоро,
Хоч ти й не схочеш...»
О, прилинь ізнов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
На допомогу.

Переклад Григорія Кочура

¹**Пейто** – богиня, яка уособлювала мистецтво переконання; супутниця Афродіти та Гермеса.

1. Що ви знаєте про Орфея і як із ним пов'язана біографія Сапфо?
2. Від чого страждає і чого прагне лірична героїня Сапфо? З яким проханням вона звертається до Афродіти?
3. Чому Сапфо назвали «десятою музою»? Як ви розумієте цей вислів?

ПІДСУМОВУЄМО

1. «Вмій пізнати зміни в людському житті», – закликав давньогрецький поет Архілох. Як ця думка втілилася в творчості давньогрецьких ліриків?
2. Чому, на вашу думку, давньогрецьку поезію читають і сьогодні?
3. Підготуйте матеріали для диспуту «Вплив античної лірики на сучасну літературу». Підберіть аргументи «за» і «проти».

Цілюща сила слова

ЕЛЛІНСЬКИЙ ТЕАТР

За тисячоліття існування людства завжди хотілося дізнатися, а що ж найкращого зробили ми, люди, у цьому світі, чим можемо пишатися, що може виправдати наше існування на землі. І одним із найвищих проявів людського духу прийнято вважати давньогрецьку трагедію. Театр в Елладі був надзвичайно важливим засобом ви-

ховання найширших мас народу (дёмосу), тому ним опікувалися правителі Еллади, а драматургів дуже шанували. Коли одного разу Евріпіду під час вистави глядачі почали радити викинути одну зі сцен із п'єси, він вийшов на оркестру і сказав: «Ви сюди прийшли не для того, щоб учити мене, а для того, щоб я вчив вас».

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Театральні вистави в Елладі були пов'язані зі святами на честь «умираючого й воскресаючого» бога родючості та виноградарства Діоніса – Діонісіями. Ці свята склалися з двох протилежних за настроєм частин: похмурої і радісної. «Смерть/зникнення» бога пов'язували з настанням безплідної зими, а його «воскресіння/повернення» – із приходом родючої весни. Відповідно й театральні дійства склалися з двох етапів: спочатку глибока жалоба за померлим богом (похмура тональність трагедії), а потім нестримні радощі з приводу його воскресіння (веселощі комедії).

Слово трагедія (від грецьк. *tragus* цап, *ode* пісня) буквально означає «цап'яча пісня». Існує кілька версій його походження. Припускають, що спочатку слово «трагедія» означало пісні хору на Діонісіях. Хор складався з почту Діоніса – сатирів, людей, одягнених у шкури цапів, із прив'язаними цап'ячими копитами та бородами. Через таку «цап'ячу» зовнішність їх іноді називали просто цапами, а їхні пісні – «трагедіями» («піснями цапів»). Дехто вважає, що під час Діонісій цапа при-

Театр Діоніса в Афінах сьогодні

Трагедія – драматичний твір, де зображено гострі конфлікти, які найчастіше закінчуються загибеллю героїв.

Комедія – драматичний твір із веселим, смішним або сатиричним сюжетом.

носили в жертву, співаючи ритуальних пісень, які й називалися трагедіями (пісня, яку співають біля жертовного цапа). Згодом назва поширилася на драматичний твір, де зображено гострі конфлікти, які найчастіше закінчуються загибеллю героїв. Пізніше гострота (трагічність) цих конфліктів зумовила виникнення сучасного значення слова «трагедія» – велике нещастя, важлива подія з великими втратами.

Друга частина Діонісій, навпаки, була нестримно веселою: бог родчості мав пересвідчитися, що люди нетерпляче чекали на його повернення, аби винагородити їх багатим урожаєм. Тому той, хто щойно лив гіркі сльози, раптом починав виявляти безмежну радість: танцювати, жартувати, співати пісень, але вже інших, жартівливо-веселих. Цей буйний натовп називався «кóмосом», а його пісні – «комедіями» (букв. «піснями веселого натовпу»), звідси згодом комедія – драматичний твір із веселим, смішним або сатиричним сюжетом. А вже потім слово «комедія» набуло значення «кумедний випадок, що-небудь смішне».

Театральні вистави у Стародавній Греції ставилися тричі на рік. Найвідоміші були театральні вистави на честь Великих Діонісій, які святкувалися ранньою весною. Театральні вистави йшли чотири дні по 8–9 годин на день. Перші три дні змагалися між собою трагіки. Формально переможених не було, але фактично перші два місця вважалися почесними, третє – поразкою. Бували випадки, коли переможені драматурги від сорому покидали місто, а то й вкорочували собі віку. Кожен із драматургів виставляв тетралогію, яка складалася з *трилогії* (трьох трагедій) і однієї *сатиривської драми* (легкої розважальної п'єси на той самий сюжет, що й трагедії). Стародавня Греція знала трьох великих трагіків: Есхіла, Софокла, Евріпіда.

У четвертий день ставилися комедії. Найвідоміший давньогрецький комедіограф – Арістофан. Вплив його п'єс був такий великий, що, наприклад, коли була поставлена комедія «Лісістрата» про те, як жінки захопили Акрополь і відмовилися його звільняти, доки чоловіки воюватимуть, влада Афін, яка вела війну зі Спартою і не хотіла припиняти її, вимушена була укласти перемир'я.

Спочатку виконання трагедії мало нагадувало сучасні театральні вистави, а скидалося радше на кантату чи ораторію. Провідну роль у ній відігравали не актори (як зараз), а **хор**, що складався із **хоревтів**, якими керував **корифей**. Актор спочатку був лише один і називався **протагоністом**. Есхіл увів другого актора – **девторагоніста**, а Софокл третього – **трирагоніста**.

Вистава зазвичай починалася з виходу хору (т. зв. **пáроду**) на сценічний майданчик – **орхестру** (звідси згодом – оркестр). У центральному в Елладі

афінському театрі Діоніса в центрі орхестри стояв бюст Діоніса. Іноді пародові передував або вступний монолог, або навіть сцена, де пояснювався сюжет або давалася його зав'язка. Ця вступна частина трагедії називалася **прологом** («переднім словом»). Далі спів хору чергувався з рухами, моно- і діалогами актора(ів), які називали **епісодіями** (звідси згодом – «епізод»). Потім актор(и), проголосивши свою чергову промову, ішов геть, і хор, залишившись сам, виконував **стасим** («стоячу пісню»). Як правило, упродовж трагедії хор виконував три стасими, які симетрично ділилися на **строфи** і **антистрофи**, адже актори на орхестрі постійно рухалися чи імітували рух то в один бік, то в другий. Пісню, яка виконувалася хором під час руху навколо статуї Діоніса з правого боку орхестри до лівого, називали **строфою** (від давньогр. *strophe* – коловорот, кружляння); а під час зворотного руху хору – **антистрофою**. Строфи і антистрофи зазвичай складалися з однакової кількості віршів одного розміру, тобто були симетричними, і завершувалися пісенним фіналом – **еподом**; крім того, їм могла передувати лаконічна промова керівника хору – корифея. Крім мовних і пісенних партій у трагедії бував і **комос** – спільна пісня актора і хору. Наприкінці вистави іноді додавалася фінальна пісня хору, т. зв. **ексод**.

Рельєф давньогрецького драматурга Менандра з масками нової комедії, I ст. до н. е. – початок I ст. н. е.

Між виходами на орхестру актори переодягалися або міняли маски у спеціально відведеному приміщенні поруч із орхестрою – **скене** (звідси пізніше – «сцена»). Збита з дощок (іноді у вигляді тенту) скене згодом почала виконувати ще й роль **театральної декорації** – на ній малювалися, наприклад, колони храму, дерева та ін., тобто те, що відповідало змісту трагедії.

Вистави відбувалися просто неба, найчастіше там, де утворювався природний амфітеатр, адже там найкраща акустика, а отже добре чути спів хору і репліки акторів. У Афінах театр Діоніса був розташований на південно-східному схилі Акрополя і міг умістити одночасно 17 тисяч чоловік, які сиділи на спеціальних глядацьких місцях – **театронос** (звідси «театр»).

Через велетенські розміри театру, який масштабом і будовою нагадував сучасний стадіон, актори змушені були якимось **збільшувати свою статуру**: носили довжелезний одяг, височенні головні убори, робили дуже високі зачіски, взували на ноги **котурни** – черевики на високих підборах (20 см), надягали великі

маски, яких існувало близько 30 типів. У такому обладунку було важко рухатися. Тож особливої ваги набували голос актора (він повинен бути дзвінким і чистим), жест та інтонація – саме це було основною складовою мистецтва давньогрецького актора. Іноді у ході дії глядачам було важко розібратися, потрібні були якісь коментарі, і тоді на оркестру за допомогою підйомного пристрою у прямому розумінні слова спускався «бог» (звідси крилатий вираз *Deus ex machina* – «бог із машини»).

Долі дійових осіб у трагедіях зазвичай набували несподіваного повороту, який називався **перипетією**. Так, перипетією було несподіване звільнення Зевсом Прометея, який до того тисячі років карався прикутим до скелі. І до сьогодні вчені не можуть дійти однієї думки про цей поворот сюжету трагедії Есхіла. А перипетія, яка призводила до кризового стану дії чи долі персонажа, іменувалася **катастрофою**. У трагедії Есхіла «Прометей закутий» є сцена, в якій Гермес повідомляє Прометееві, що Зевс скине скелю з прикутим Прометеєм у Тартар, найглибшу і найпохмурішу безодню Аїду.

Трагедія досягла розквіту в Афінах у V ст. до н. е., тоді вона вважалася найвищим серед літературних жанрів. На цей період припадає творчість трьох великих трагіків: Есхіла, Софокла, Евріпіда, а також комедіографа Арістофана. Уже сам перелік цих славних імен є свідченням того, що вони творили в «золоту добу» – період найвищого розквіту еллінської літератури.

-
1. Порівняйте давньогрецький і сучасний театри. Що їх об'єднує, а в чому принципова відмінність?
 2. Протягом століть неодноразово були спроби відродити традиції давньогрецького театру, в тому числі й в Україні. Як ви вважаєте, чи можливо це зробити?
 3. Підготуйте наукову розвідку про причини, через які українські театральні режисери (зокрема, Лесь Курбас та Гнат Юра) зверталися до творчості давньогрецьких трагіків.
 4. Спробуйте інсценізувати уривки з давньогрецьких трагедій за канонами еллінського театру.

ЕСХІЛ (бл. 525–456 рр. до н. е.)

«Батьком» давньогрецької трагедії вважається Есхіл. Творів попередників Есхіла ми не знаємо, до нас дійшли тільки їхні імена, які греки старанно карбували на мармурових плитах театру.

Та й про самого Есхіла міфів і легенд збереглося набагато більше, ніж достовірних фактів його біографії. Відомо, що народився він у родині аристократа-філософа в той час, коли Стародавня Греція, особливо Аттика, переживали бурхливі події, пов'язані з греко-перською війною. Есхіл, як і його брат і, зрештою, всі ровесники, брав участь чи не в усіх визначних битвах цієї війни.

В усякому разі в епітафії, яку повинні були вибити на могилі трагіка і яку він, за переказами, склав особисто, найбільшою заслугою свого життя він вважав саме участь у цих доленосних для його вітчизни битвах:

Тут, у врожайній землі хлібами багатой Гелли –
Мертвий Есхіл із Афін, Евфоріона син.
Довговолосі мідійці в боях його силу пізнали,
А марафонські гаї – свідки відваги його, –

наче й не було в його житті хвилювань, пов'язаних зі змаганнями драматургів під час Діонісійських свят! Кажуть, що й самі Афіни Есхіл покинув і подався на Сицилію, бо образився на співгромадян, які перше місце у змаганні трагіків віддали його молодому колезі – Софоклу. Хай там як, а дванадцять разів оголошували Есхіла переможцем цих видатних змагань, яким немає аналогів у історії людства!..

До Есхіла трагедія була переважно ліричним хоровим твором, який зрідка переривався репліками корифея і єдиного актора, який міг грати декілька ролей. Він удосконалив тодішню драматичну техніку: обмежив участь хору, використовуючи його як додаткового актора, а не лише коментатора, ввів другого актора, що привело до пожвавлення сценічної дії, увів у театральний обіг сценічну паузу (трагічне мовчання у передчутті чогось страшного), а також почав застосовувати різноманітні сценічні пристрої та машини.

Г'еси Есхіла мало нагадували звичний нам драматичний твір: сюжетна лінія мала лише одну перипетію, характер персонажів не змінювався протягом твору, був статичним, головними у трагедії були ліричні та епічні пісні хору. Та саме завдяки Есхілу трагедія посіла чільне місце в суспільному житті Еллади і стала найголовнішим драматичним жанром.

1. Пригадайте, що ви знаєте про Прометея.
2. До якого міфічного циклу належить міф про Прометея?

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

Дикі Кавказькі гори, біля підніжжя яких вирує море. Зевсові слуги, Сила та Влада, ведуть Прометея. З ними йде похмурий Гефест. За жорстоким наказом Зевса саме він мусить прикувати свого друга Прометея до скелі. Сила знущується над титаном, гостре залізо боляче ранить його, але він мовчить і приховує свої страждання. Тяжкий стогін виривається в Прометея лише тоді, коли кати вже пішли. З Океану прибули сюди на колісниці його доньки – океаніди. Вони чули удари молота Гефеста й стогін Прометея і співчують покараному.

Але прокльони, які титан накликає на Зевса й олімпійців, лякають океанід. Прометей розповідає їм, як допоміг Зевсові перемогти в титаномохії та посісти трон на Олімпі. Зевс розподілив владу між олімпійцями, а титани, які йому допомагали, залишились обділеними. Особливо дратувало Зевса те, що Прометей почав захищати неосвічених, темних людей.

Тут на колісниці до скелі примчав сам Океан і почав умовляти Прометея скоритися Зевсові. Однак той залишився невблаганним і продовжував розповідати океанідам про свої благодіяння людям, за що його покарав Зевс. Але Прометей знає, що *«Кронід (Зевс) не завжди пануватиме»*, бо його можуть скинути з Олімпу. Знає титан і велику таємницю, як Зевс може цього уникнути, але не хоче відкрити її жорстокому тиранові.

Раптом почувся стогін нещасної закривавленої Іо, перетвореної на корову й невпинно гнаної величезним гедзем, посланим Герою. Вона на мить зупинилася біля Прометея і спитала його, коли скінчаться її муки. Той сказав, що Зевс поверне їй людську подобу в Єгипті, вона народить сина, який стане родоначальником славного роду героїв, з якого вийде і той, хто звільнить самого Прометея (тобто Геракл). Тут Іо знову вкусив гедзь, і вона помчала світ за очі. Обурений її стражданнями, Прометей крикнув Зевсові, що той позбудеться трону, і лише титан знає, як цьому запобігти.

Перед Прометеем постав Зевсів посланець Гермес, аби вивідати таємницю: хто скине Зевса і як цього уникнути? Він погрожує титану, але той залишається непохитним. Тоді Гермес сказав, що Зевс скине скелю разом із Прометеем у похмуру безодню, де титан страждатиме багато століть, доки Зевс знову не підніме його на землю. Щодня прилітатиме Зевсів орел і клюватиме непокірному титанові печінку. Однак і цих страшних погроз титан не злякався. І скеля з прикутим до неї Прометеем зі страшним гуркотом провалилась у вічний морок.

Епісодій 1

ЕПОД

Прометей Не думайте, що то з сваволі й гордощів
Мовчу я, – в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божеством оцим
Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це, –
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
Не для докору людям це розказую.
Лише щоб силу показати дарів моїх.
Вони раніше й дивлячись не бачили

І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвітку блукаючи.
Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тям. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять – цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
Я віжколюбних коней в колісниці впріг –
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокрилі повози.
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений.
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей Та вислухайте далі і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва, – з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загибав лікарської, –
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
Установив, і перший сні я визначив,
Що справджуються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць –

▲ Нікола-Себастьян
Адам. Прометей. 1762

- Х о р
- Яка на добре чи на зле провісниця;
Усі пташині з'ясував я звичаї –
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка.
Я показав, якими мають нутроці
У жертви бути, щоб богам подобатись,
Якими – жовчі і печінок кольори.
Товстенні стегна попаливши й тельбухи
Тварин жертовних, викрив передсмертними
Я потаємну вмівість передбачення
В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
Це все – від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби – залізо, мідь, срібло і золото –
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея всі в людей умілості.
- Прометей
- Про смертних не турбуйся понад міру ти.
І не занедбуй у нещасті сам себе, –
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
Ти перед Зевсом міццю не поступишся.
- Х о р
- Всевадна Доля вирок не такий дала, –
Ще безліч муки й катувань ще тисячі
Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь:
Безсила вмівість перед Неминучістю.
- Х о р
- А хто стерничий тої Неминучості?
- Прометей
- Три Мойри і всепам'ятні Ерінії.
- Х о р
- Невже сам Зевс їм силою поступиться?
- Прометей
- Йому своєї долі не уникнути.
- Х о р
- Хіба Кронід не завжди царюватиме?
- Прометей
- Про це вам не дізнатись не випитуйте.
- Х о р
- Велику, видно, криєш таємницю ти.

Прометей Зверніть на інше мову, – розголошувать
Про це не час, це мушу якнайглибше я
Ховати, таємниці як дотримаю,
То з мук ганебних і кайданів визволюсь.

Переклад Бориса Тена

1. Які дари дав Прометей людям, чого їх навчив?
2. Як ви розумієте вислів «безсила вмільсть перед Неминучістю»? Чому слово «Неминучість» написано тут з великої літери?
3. Зіставте образи Прометея з міфу і трагедії Есхіла. Як ви вважаєте, митець привніс щось нове в образ титана?

ПІДСУМОВЕМО

Трагедія «Прометей закутий» увійшла до золотого фонду світової літератури, а за образом тираноборця Прометея назавжди закріпився почесний епітет «вічний», і насамперед через інтерпретацію Есхіла. Основним конфліктом трагедії є протистояння нескореного титана несправедливій владі Зевса. Весь твір пронизаний пафосом любові до людей (філантропії). Згодом, у добу Ренесансу, це поняття отримає нову назву – гуманізм.

1. Звідки брали теми й сюжети давньогрецькі драматурги? Чи важливою за цих умов була розв'язка п'єси? На вашу думку, це було сильною чи слабкою стороною давньогрецької трагедії?
2. Чим образ Прометея приваблює людство протягом тисячоліть?

ВІДЛУЧНЯ

Ліна Костенко

Вітри гули віолончеллю, писали пальми акварель.
Я вчора бачила ту скелю, де був прикутий Прометей.

В країні древньої Колхиди, де п'ється радісне вино.
А я ж вважала, що це – міфи. А я ж вважала, це – давно!

В країні гордій і гористій ця скеля сива, як Софокл.
Її показують туристам, туристи дивляться в бінокль.

Тут берегів амфітеатри, і море міниться од барв.
О Прометею! Варто?! – Варто! – так він сказав мені з-за хмар.

Звів я пам'ятник свій

«ЗОЛОТА ДОБА»

ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

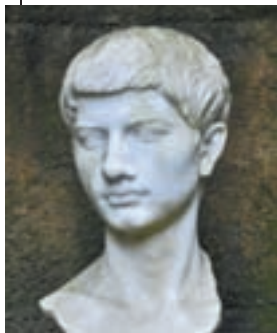
Творчість Вергілія, Горація і Овідія не даремно називають золотою добою давньоримської літератури.

Саме ці автори засвідчили, що Рим став не лише адміністративною, а й

культурною столицею. Про це на весь голос заявив Горацій в оді «До Мельпомени»: «Вперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні», що означало закінчення періоду учнівства та наслідування.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

ПУБЛІЙ ВЕРГІЛІЙ МАРОН (70–19 рр. до н. е.)

▲ Бюст Вергілія біля входу в його склеп у Неаполі

Український поет М. Зеров зауважив, що Вергілій звеличив три речі: кий (знаряддя пастухів у «Буколіках»), плуг (знаряддя землеробів у «Георгіках») і мідяний шолом (бойовий обладунок вояків у «Енеїді»).

Вергілій жив у важкі для Риму часи. Тривала нескінченна громадянська війна, палали лани та села, лилася кров, брат ішов на брата...

Та чим міг допомогти своїй державі фізично слабкий і хворий на сухоти поет? Лише творчістю. І він робив усе для звеличення Риму, для майбутнього своєї батьківщини.

Спочатку світ побачили «Буколіки» (39 р. до н. е.), де поет не лише уславив Октавіана як миротворця і римську землю, «великую матір врожаїв», та її трудівників, а і яскраво описав (4-та еклога) майбутнє народження непорочною матір'ю хлопчика, котрий мав повернути людству «золоту добу», що християни тлумачили як провіщення народження дівою Марією Ісуса Христа. Згодом Вергілія назвали «християнином до Христа», а славетний Данте в «Божественній комедії» обрав його, поганина, своїм провідником у християнському Пеклі та Чистилищі. Успіх «Буколік» був приголомшливим, Вергілій став першим пером Риму.

На цій хвилі він отримав замовлення Октавіана на створення виховного (дидактичного) епосу. Адже за час війни римляни звикли тримати в руках меч, а не плуг. Війну треба було припинити, й Октавіан власноруч зачинив ворота храму бога часу Януса, відчинені вже близько століття. За

старовинним ритуалом, римські володарі розчиняли їх на початку війни і зачиняли після її закінчення. Тож Вергілій віддав сім років (36–29 рр. до н. е.) створенню «Георгік», поеми про важку роботу землеробів.

Сходження Вергілія на вершину слави чимось нагадує шлях казкового героя, який виконує три завдання. Останній, третій твір – знамениту «Енеїду» – він писав упродовж цілого десятиліття (29–19 рр. до н. е.).

Писати твори «на замовлення» складніше, ніж «за натхненням». Однак, за влучним висловом однієї французької дослідниці, створюючи «Енеїду», «Вергілій гріб проти течії, постійно оглядаючись на Гомера». Уже сучасники називали його «римським Гомером».

Іти проти течії завжди важко. А Октавіан хоча й делікатно, але підганяв Вергілія, неначе відчуваючи, що жити тому залишилося недовго. Августу був потрібен твір, який би узаконив його одноосібне право на римський трон. Проте зрештою Вергілій написав твір, який уславив не Октавіана, а Рим, тобто національний героїчний епос. Тож головним героєм «Енеїди» є не персонаж, ім'ям якого названо твір, а велика Римська держава.

Принципову різницю між епосами Гомера й Вергілія добре видно з порівняння щитів Ахілла й Енея. Якщо на першому зображено Всесвіт, яким його уявляли елліни, то на другому «*римського роду тріумфи... і незчисленні усі послідовно проваджені війни*», тобто історію Риму.

Для творчого натхнення Вергілій відвідав місця, де відбувалась описана Гомером Троянська війна. Він вірив у те, що навіть споглядання моря, яким колись пливли ахейські кораблі, додасть йому творчої наснаги. Проте зміна клімату стала для нього фатальною. Поет помер, полинувши в безсмертя. Наостанок він наказав спалити рукопис «Енеїди». Втім, як відомо, рукописи не горять...

Багаторічну роботу над українською версією «Енеїди» Вергілія **Микола Зеров** – видатний український поет, перекладач (знавець 20 мов), літературознавець, учений, – закінчував 1937 р. в таборі на Соловках. Того ж року разом із багатьма іншими представниками української культури він був розстріляний.

Використання Вергілієм творчого доробку Гомера дає підставу назвати «Енеїду» «одиссеєю» мандрів Енея та «Іліадою» його битв).

ВІДЛУЧНЯ

Микола Зеров

ВЕРГІЛІЙ

Мужик із Мантуї, повільний і смаглявий,
З дитинства ніжного коласаний селом,
Звеличив кий, і плуг, і мідяний шолом
І знявся до вершин нечуваної слави.

Бо крізь огонь і дим усобиці іржавий
Побачив кращій вік і проспівав псалом,
Як спочиває світ під цезарським орлом
У лагіднім ярмі безсмертної держави.

Той час минув – і Рим, і цезарів діла
Рука історії до трун поволокла,
Де сплять усіх часів ілюзії й корони.

Та він живе, і дзвін гучних його поем
Донині сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням панцирів і сплесками трирем.

ЕНЕЇДА

Прямуючи з Трої до Італії, флот Енея потрапляє в бурю, наслану Юноною. Енея рятує Нептун, і останні сім кораблів пристають до африканського берега. Тут цариця Дідона, яка втекла з Фінікії, збудувала Карфаген, де гостинно прийняла троянців. Еней розповідає про останні дні Трої, зокрема про жерця Лаокоона й троянського коня. Енею насився Гектор і попередив про небезпеку. Той мужньо захищав місто й бачив загибель багатьох троянців. Венера наказала Енею покинути Трою, бо він мусив заснувати майбутню могутню державу. Зі старим батьком Анхізом на плечах, сином Асканієм-Юлом і дружиною Креусою він залишив палаюче місто. Дорогою Креуса загубилася. Еней з уцілілими тро-

янцями збудували кораблі й вирушили в путь. Довгих шість років вони не мали прихистку. Троянці бачили Сциллу та Харибду, гарпій, острів циклопів і осліпленого Одіссеєм Поліфема, підібрали одиссеєвого воїна, якого загубили ахейці, тікаючи від розлюченого циклопа. Еней одружився із закоханою в нього Дідоною. Але Юпітер через Меркурія передає йому свій наказ: покинути Карфаген і Дідону й вирушити до Італії. Еней виконує наказ, і Дідона в розпачі вкорочує собі віку. Буря пригнала кораблі Енея до Сицилії. Троянки, яким набридли мандри, підпалили кораблі. Еней залишив на Сицилії старих і знесилених, а з рештою на трьох кораблях вирушив до Італії, де висадився біля м. Куми і в храмі Аполлона зустрівся зі жрицею Сивілою. За її порадою він спустився до підземного царства (як свого часу Одісей). У країні вічного блаженства Елісії зустрівся з тінню батька (у мандрах Анхіз помер), яка пророкує Риму славне майбутнє. Еней повернувся на землю і вирушив до Лацію, де правив Латин. Він послав до царя послів за дозволом оселитися тут і заснувати місто. Латин зрадів, бо за пророцтвом його доньки Лавінії одружиться з іноземцем і їхні нащадки пануватимуть у світі. Однак Юнона була проти, бо тоді Еней заснував би нову Трою, що здолає Карфаген. Вона відкрила двері храму латинян, зачинені в мирні часи. Нащадок греків Турн, володар сусідніх земель, який теж сватався до Лавінії, напав на троянців. На прохання Венери Вулкан викував Енею обладунок. Юпітер скликав раду богів, але примирити Юнону з Венерою йому не вдалося. І Юпітер довірився Долі. Знову дві сили зійшлися в герці. Нарешті у двобої Еней переміг Турна.

▲ Джованні Лоренцо Берніні. Еней і Анхіз. 1618

ЗАСПІВ

Зброю співаю і мужа, що перший з надмор'їв троянських,
Долею гнаний нещадно, на берег ступив італійський.
Горя він досить зазнав, суходолами й морем блукавши,
З волі безсмертних богів та мстивої серцем Юнони,
Лиха він досить зазнав у бою, поки місто поставив,
Лацію давши пенатів¹, а з ними – і плем'я латинське,
І Альба-Лонгу стару, і мури високого Рима.
Музо, повідай мені, чим саме розгнівана тяжко
Чи то покривджена чим, цариця богів засудила
На незліченні труди та нещастя побожного духом
Батька й вождя, як богиня, – і гнівом таким пойнялася!
Місто старинне було – фінікійського люду оселя –
Звалось воно Карфаген на лівійському березі, проти
Тібрових гирел, багате на скарб і завзяття воєнне.
Кажуть, Юнона його шанувала найбільше у світі,
Навіть і Самос забувши для нього; там зброя богині,
Там колісниця її. А на серці в богині бажання,
Щоб Карфаген цей, як Доля дозволить, був паном народів.
Але прочула вона, що від крові троянської плем'я
Вже виростає нове, що міста поруйнує тірійців.
З'явиться люд, підкоритель земель, войовничий та гордий,
Згине в пожарі могутність лівійська: так випряли Парки.
Все те Сатурнія знає і кров ще пригадає свіжу,
Що попід мурами Трої лила за улюблених аргів.
Ще ж не зів'яли в душі причини скорботи і гніву,
Ще, притаївшись, в серці живуть її й вирок Паріса –
Прикра зневага краси божественної, – й рід ненависний,
І Ганімеда, на небо узятого, шана висока.
Тямлячи все те, вона троянців, хвилею битих –
Все, що зосталось від люті данайців і зброї Ахілла, –
Не підпускала до краю латинського; довго і гірко,
Пасерби Долі, вони усіма проблукали морями.
Стільки страждання лягло на підвалини Римського роду!

¹Пенати – боже-ства, заступники дому, від яких, за стародавніми віруваннями, походив добробут родини або громади.

ПРОРОЦТВО АНХІЗА ПРО МАЙБУТНЮ СЛАВУ РИМУ

Батько Анхіз на той час у глибокій долині уважно
Переглядав до наземного світу призначені душі.
Пильно очима водив по власному племені; бачив
Щастя потомків і долю, і лік їх увесь незчислений;
Постаті кращих героїв і подвиги ввік незабутні.
Та як побачив Енея, що йшов через луки назустріч,
Руки простяг він до нього обидві; на radoщах слізьми

Лиця старі окропив, і голосом зрушеним мовив:
«Так, ти нарешті прийшов. Твоя щира до батька прихильність
Всі подолала завади, усі перешкоди. Я можу
Глянути в очі тобі і голос почути знайомий.
Правда, я так і гадав. Я думав, прибудеш ти, сину.
Дні з нетерпінням я числив, і от моя мрія збулася...
Через які ж ти моря переплив? По яких суходолах
Ти перейшов? І в яких побував небезпеках, коханий?..»
«Батьку, промовив Еней, твій образ, такий сумовитий,
Часто являвся мені і кликав за брами підземні...
Наші човни на Тірренському морі. Дай стиснути руку,
Дай же, мій батьку, обняти тебе... Не тікай від обіймів».
Так говорив він і сльози струмив із очей неутішних.
Тричі хотів він обвити руками Анхізову шию, –
Тричі з обіймів йому уривався укоханий образ –
Так, ніби вітер легкий, ніби сонна примара крилата.
От уже бачить Еней захисну та глибоку долину,
Гаєм порослу зеленим і тихого шелесту повну,
Де супокійні оселі потік обмиває Летейський.
Над берегами, над плесом людські племена і народи
В'ються, літають, немовби улітку погожої днини
Бджоли по луках зелених, над цвітом рясним, розмаїтим
І коло білих лілей: бринять і гудуть сіножаті.
Глянув Еней і, здригнувшись на вигляд, питається в батька:
«Що то за хвилі тремтять в далині і що то за люди
Геть понад плесом літають і луг укривають зелений?»
Відповідає Анхіз: «То душі, що вдруге судилось
Тіло земне їм узять. До Летейської хвилі припавши,
В водах спасенних її вони п'ють забуття довгочасне.
Хочу уже я давно тобі показати наочно
Рід твій майбутній і славних нащадків твоїх полічити.
Щоби зо мною радів ти, Латинського краю дійшовши...
Нині Дарданського роду в майбутньому суджену славу,
Кращих нащадків твоїх італійського племені й крові,
Світлих героїв, що наше імення у спадщину візьмуть,
Все я тобі покажу й прочитаєш ти власную долю...
Бачиш того юнака, що, списом підпираючись, ходить,
Він щонайближчий до світла. Він паростком першим, на славу
Роду твого італійського, ввійде в повітря нагірне.
Сільвій ім'я його буде, твоє поріддя останнє,
Старощів пізніх твоїх нагорода, Лавінія-мати
В лісі догляне його і на батьківське царство поставить.
Нині зверни свої очі, поглянь на цей рід незліченний.

Все твої римські нащадки: тут Цезар, тут Юліїв плем'я,
 Що попід небо високе величчям своїм піднесеться.
 От перед нами і той, що так часто тобі віщували –
 Август – герой і нащадок богів, що знову появить
 Вік золотий у краю Італійським, на нивах, де вперше
 Щедрий Сатурн царював. І війською собі поневолять
 Він гарамантів та індів, що в землях живуть краєсвітніх
 За годовими кругами, по той бік од наших сузір'їв,
 Де небодержець Атлант розпечені осі тримає.
 Вже і тепер пам'ятаючи прикре богів віщування,
 З жахом чекають його меотійці і царства Каспійські,
 Ждуть і тремтять перед ним береги семигірлого Нілу.
 Стільки землі не сходив ні Геракл у поході преславнім,
 Як переслідував лань мідноногу і ліс Еріманта
 Від кабана визволяв, і Лернійську поборював Гідру,
 Ні переможний Ліей, що веселим ярмом виноградним
 Від верхогір'їв Нізейських жене переможених тигрів...
 Чи ти вагашся й досі у подвигах мужність явити?
 Чи й тепер ти боїшся в Авзонських краях оселитись?..
 ...Інші майстерніш, ніж ти, відливатимуть статуї з міді,
 З мармуру теж, я гадаю, різьбитимуть лица живії,
 Краще в судах промовлятимуть, краще далеко від тебе
 Викреслять сферу небесну і зір кругове обертання –
 Ти ж пам'ятай, громадянине римський, як правити світом
 Будуть мистецтва твої: у мирі тримати народи,
 Милувать щирих підданців і вкрай довойовувать гордих».

ЩИТ ЕНЕЯ

Там-бо, на тому щиті, прозираючи роки майбутні,
 Вирізьбив владар огню італійців майбутні пригоди,
 Римського роду тріумфи, Асканіїв рід знаменитий
 І незчисленні усі, послідовно проваджені війни.
 Вирізьбив він і Вовчицю у Марсовій тихій печері
 І коло неї близнят-сисунців, двох хлоп'ят нетямущих,
 Як вони граються сміло, до матері як припадають,
 Як і вона, повернувши до них свою шию могутню,
 Пестить по черзі обох і тіло вилизує ніжне.
 Там – підіймається Рим, там – сабінських жінок викрадають.
 Хиже насильство під час циркової забави; ще далі
 Вирізьбив бог бойовище нове, що схопилося раптом
 Поміж куретами, Тацієм давнім та римським народом.
 Далі обидва царі, військове покінчивши змагання,
 Перед жертovníком, збройні, з вином у руках поставали

▲ Капітолійська
вовчиця

І, заколовши свиню, мирову виробляють угоду.
Тут же, зовсім поблизу, квадриги прудкі розривають
Надвоє Метта (не хтів ти додержати слова, альбанцю).
Тіло твоє пошматоване Тулл поволік по дібровах,
І придорожні терни у кривавій росі червоніли.
Далі Порсенна наказував місту прийняти вигнання
І за Тарквінія римлян страшною облогою мучив;
Діти Енеєві в бій виступають за волю змагатись.
Став роздратований цар, на устах йому люта погроза;
Видко, почув, що наважився Кокліт мости зруйнувати,
Що утекла від сторожі і в Тіброві скочила води
Клелія-діва... Ще далі стояв у фортеці на чатах
Манлій і храм боронив, і високий увесь Капітолій;
Ромулів їжився двір острішком нової соломи.
На позолоченім ганку срібlistий гусак неспокійно
Вгору зривавсь, кричачи, що галли уже біля храму.
Галли повзли по кущах, добиралися вже до фортеці.
Маючи добру заслону у темряві чорної ночі.
Кучері в них золоті, із золота й одяг, і броня.
В'ються плащі повишивані; щирого злота намисто
В кожного сяє на шиї молочній. Розмахує кожен
Парою списів легких і щитом захищається довгим.
Тут витанцьовують Салії, голі луперки за ними:
Фламіні тут у вовняних шапках, там Марсові видно
Скинуті з неба щити¹; там чисті жінки в колісницях
Святощі містом провозять. Ще далі митець незрівнянний
Вирізбив Тартар підземний, Плутонові брами високі
І лиходіям призначені кари: тебе, Катіліно,
На височеннім уступі і фурій страшних проти тебе.
Праведні душі окремо, між них і Катон правосудний.
Понад підземними тінями йшов злотокований образ
Моря бурхливого; сива гойдалась і пінилась хвиля,
А навкруги викидалися срібні із моря дельфіни
І розбивали хвостами гребені хвиль. В осередку
Судна пишалися мідні. Велика то битва Актіійська:
Море укрите усе кораблями. Кипить узбережжя
І відбивається золотом в хвилях прозорих Левкати.
Видно там, як цезар Август провадить у бій італійців...
Високо став на кормі він, а з ним і народ, і сенат весь,
І щонайбільші боги, і пенати. На скронях подвійне
Сяйво у нього горить і зоря понад тім'ям аж рідна.
Далі Агріппа, з наказу богів, при сприятливім вітрі
Ставить у стрій кораблі; на чолі гордовитім у нього

¹ За переказами, особливий щит упав з неба в руки царю Нумі Помпілію під час чуми як знак спасіння.

Славна ознака звитяги, ростральний вінець променіє.
Там з іноземною міццю, при зброї і шагах відмінних, –
Від узбережжів червоних, від східних земель повернувшись
З краю Зорі переможцем, – Антоній веде за собою
Бактрів, єгиптян і... гріх щонайбільший – єгипетську жінку.
Лавою всі наступають, і піняться води затоки.
Веслами збиті, розірвані тьмами носів корабельних.
Рвуться у просторінь всі із затоки: здається, циклади
Вирнули з синіх безодень, стикаються гори плавучі:
Так розгорнувся потужно невиданий бій корабельний.
Падає клоччя горюче і сиплються стріли повсюди.
Вогке Нептунове поле пролітою кров'ю багріє.
Серед двірської громади цариця єгипетським систром
Кличе до бою: не бачить гадюк, що її дожидають.
Тут чужинецькі потворні боги, тут Анубіс гавкучий
Проти Мінерви, й Нептуна, і матері римлян Венери
Стрілами прищуть. Та кинувся Марс у середину січі,
В панцир із криці закутий; із неба Ерінії люті
І невгамовна Незгода до бою розхристані впали.
Лине Беллона услід і кривавим бичем розмахнулась;
В небі високому став Аполлон із натягненим луком,
Глянув на битву, і вмить повернувся, вражені жахом.
Геть утікають араби, сабейці, єгиптяни, інди.
Бачить поразку цариця. Велить розв'язати мотуззя,
Порозпускати вітрила. Тіка. Митець божественний
Вирізбив горду царицю біду, перелякану смертю:
В море односить її сприятливим подихом Япіг...
Далі потрійним тріумфом до Римського замка вступивши,
Цезар богам італійським обіцяну почесь складає:
Триста в великому місті присвячує храмів обітних.
В захваті Рим од забав; скрізь оплески люду лунають;
Хори жіночі у храмах; жертовники скрізь пломеніють;
Скрізь по жертовниках всіх позабивано в жертву телята.
Сам же владика сидить на осяянім Фебовім ганку,
І від підвладних народів приймає дари; прикрашає
Пишного храму одвірки, і довгою в'ються стягою
Перед потужним язика земні в розмаїтих убраннях.
Викував мудрий Ковач розперезаних афрів, нумідів,
Дальніх лелегів, карійців і лучників добрих – гелонів,
Там і Євфрат¹ переможений лле свої води тихіше,
І краєвітні Моріни і Рейн із подвоєним гирлом,
Даги й далекий Аракс, що не терпить мостів над собою.

¹ Ріки, названі Вергілієм, течуть по різних кордонах Риму, символізуючи підкорені землі й велич держави.

Переклад Миколи Зерова

Вергілієві ми завдячуємо становленням нової української літератури. І. Котляревський, якого сам Т. Шевченко шанобливо називав «батьком», «переодягнув» у козацький одяг Енея, героя головного твору Вергілія. Ось початок «Виргілієвої Енеїди, на малоросійській мові переложеної І. Котляревськимъ» (1798), яку частіше називають просто «Енеїдою» Котляревського:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої наживав...

1775 р. була зруйнована Запорозька Січ – фортеця вільнолюбного духу українського народу. У зв'язку з цим існує аргументована версія, що Котляревський приховав за смішною формою та іноземним сюжетом мрію українського народу про незалежність.

РИМСЬКИЙ СЮЖЕТ	УКРАЇНСЬКИЙ СЮЖЕТ
Явний	Прихований
Греки зруйнували Трою	Московія поруїнувала Запорозьку Січ («Українську Трою»)
Але вцілів троянець Еней	Так само вціліє український Еней
Еней заснував Рим, або Нову Трою	Український Еней теж заснує «Український Рим» (Нову Січ)
Рим (Нова Троя) взяв реванш над греками за загибель Трої	Український Рим також візьме реванш за руйнацію «Української Трої»

1. Порівняйте зміст «Енеїди» Вергілія зі змістом «Іліади». Доведіть, що саме поеми Гомера були для Вергілія взірцем при написанні. Знайдіть у тексті «гомерівські» епітети.
2. Кого звеличує Вергілій в «Енеїді»: Енея, Октавіана Августа чи когось іншого?
3. Про що пророкує Анхіз Енеєві? Чому батько звертається до сина як до римського громадянина?
4. Які подвиги Геракла згадані в проповіді Анхіза? Яку роль відіграють вони в тексті?
5. Посібником з якого шкільного предмета міг би стати щит Енея? Чому?
6. Чому саме героїв «Енеїди» І. Котляревський «переодягнув» в українські шати?

ВІДЛЮННЯ

Максим Рильський

Анхізів син, вклонившись богині,
Поглянув їй, окрилений, услід:
Рожева хмарка крізь гірлянди віт
Пішла від нього у простори сині.

Це ж нею дихав і сміявся світ,
Це ж їй молились зграї лебедині,
Їй, що вродилась у прибрежній піні
І що міцніша за міцний граніт.

Еней ще чув гарячої долоні
Безсмертний дотик на своїм чолі,
А в морі хвилі гналися, мов коні,

Гойдалися троянські кораблі,
І ряд очей, прихильних і ворожих,
На них дивився із чертогів божих.

КВІНТ ГОРАЦІЙ ФЛАКК (65–8 рр. до н. е.)

Горацій – один із найвідоміших поетів не лише римської, а й світової літератури. Отримавши блискучу освіту у двох тодішніх столицях – Римі й Афінах, він чудово знав еллінську та римську літератури й філософію. У житті та творчості йому допоміг Вергілій, увівши нікому не відомого молодого поета до вищих кіл Риму – гуртка Мецената (ім'я якого стало символом сприяння митцям) і кола друзів Октавіана. Горацій – поет інтелектуальний. Його твори так само художньо довершені, як і філософічні. Так, в елегійному вірші «До Манлія Торквата» він розмірковує про швидкоплинність людського життя, порівнюючи вічний кругообіг пір року зі змінами людського життя, яке дається лише раз. Це порівняння традиційне для світової міфології та літератури.

Горацій був новатором. Він започаткував традицію повчання поетичного мистецтва (послання «До Пізонів») і підбиття поетами підсумку свого творчого життя (ода «До Мельпомени», яку часто називають просто «Пам'ятником»). Особливо уславився останній твір. Слова Горація «Звів я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка, вищий од пірамід царських, простойть він...» викликали, без перебільшення, всесвітнє відлуння. Їх нагадують рядки і англійця Вільяма Шекспіра («Державців монументи мармурові переживе могутній мій рядок...»), і росіянина Олександра Пушкіна («Я памятник себе воздвиг нерукотворный...»), і українця Максима Рильського («Я пам'ятник собі поставив нетривалий не з міді гордої, не з мармурових брил...»). Саме в творчості Горація ода, яка в еллінів була урочистим ліричним віршем для хору, хвалебною піснею, присвяченою видатній події чи особі, була відокремлена від музики, що розширює її жанрово-тематичні можливості: в оді «До Мельпомени» мотив творчого підсумку життя підноситься до рівня важливої та урочистої теми.

Горацій обрав чіткий і вишуканий класичний стиль, спираючись на творчість давньогрецьких поетів – Архілоха, Алкея, Сапфо. Особливо двох останніх, які писали на мелодійному еолійському діалекті. Тож не дивно, що, підбиваючи підсумок свого творчого життя, Горацій особливо підкреслював, що зумів піднести римську поезію до рівня еллінської, яку до того вважали неперевершеною («...вперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні...») і перед якою схилилися римляни. Звичайно, з огляду на художню довершеність еллінської літератури, це було величним творчим звершенням.

Горацій і справді *«смерті весь не скорився»*. В Україні його твори вивчали у братських школах. Цікаво, що герой повісті М. Гоголя Тарас Бульба, перевіряючи, чого навчили в Києві його синів, згадує саме Горація, *«що латинські вірші писав»*. Пам'ять про римського поета пережила віки й житиме, поки й віку.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ДО МЕЛЬПОМЕНИ

Звів я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка,
Вищий од пірамід царських, простоїть він.
Доцй його не розїсть, не сколихне взимі,
Впавши в лють, Аквілон; низка років стрімких –

Часу біг коловий – в прах не зітре його.
Смерті весь не скорює; не западе в імлу
Частка краща моя. Поміж потомками
Буду в славі цвісти, поки з Весталкою

Йтиме понтифік-жрець до Капітолію.
Там, де Авфід бурлить, де рільникам колись
Давн за владаря був серед полів сухих, –
Будуть знати, що я – славний з убогого –

Вперше скласти зумів по-італійському
Еолійські пісні. Горда по праву будь,
Мельпомено, й звінчай, мило всміхаючись,
Лавром сонячних Дельф нині й моє чоло.

ВІДЛУННЯ

Максим Рильський

ПАМ'ЯТНИК

Я пам'ятник собі поставив нетривалий –
Не з міді гордої, не з мармурових брил,
Скупі слова мої, що на папері стали,
Укриє завтра пил.

Ні сили віщої не дарувала доля,
Ні слави славної мені не прирекла,
І час мене змете, як сохле листя з поля,
Мов крихти зо стола.

І я забудуся, і, може, лиш випадком
Хтось, розглядаючи старих книжок сміття,
Незацікавленим напо́м'яне нащадкам
Мале моє життя.

І скаже: жив, писав; приймав хвали й образи;
І втім, ніколи нам не бракне диваків...
...Та що, коли додасть: зате в житті ні разу
Неправді не служив!

1. Про які традиції життя стародавніх римлян можемо ми дізнатися з оди Горация?
2. Як ви розумієте вислів «Вперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні»? У чому бачить Гораций свою заслугу «поміж потомками»?
3. Про який пам'ятник ідеться в оді «До Мельпомени»? Як мотив підведення митцем підсумку творчого життя, започаткований Горациєм, трансформувався у вірші М. Рильського?
4. Чому мотив нетлінності мистецтва, поезії, започаткований Горациєм, привабив велику кількість поетів?

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

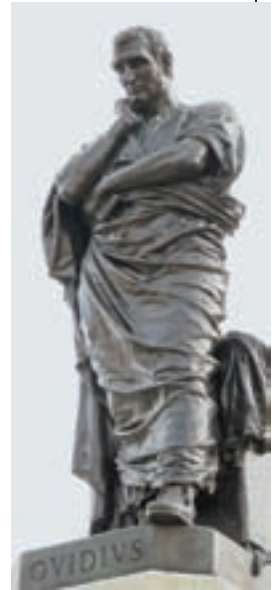
ПУБЛІЙ ОВІДІЙ НАЗОН

(43 р. до н. е. – бл. 18 р. н. е.)

Якщо Вергілій і Гораций неначе втілили ідею співпраці поета і влади, то Овідій є символом їхнього конфлікту. Тоді, коли Август зміцнював підмурки Римської держави та відроджував римські чесноти – благочестивість, суворість, стриманість, Овідій політикою не переймався зовсім. Улюбленець долі й багаті молоді, він оспівував кохання. Та справжню славу Овідієві принесла поема «Метаморфози», де з великою художньою силою відтворені міфологічні сюжети.

Минали роки, Овідій вдало одружився і став належати до найвищих верств Риму. Здавалося б, він якраз вийшов із небезпечної зони, припинивши драгувати Августа незалежною поведінкою. Тим більше що в «Метаморфозах» є елегантна присвята Октавіану. Та не так сталося, як гадалося. Август наказав йому негайно покинути столицю і їхати в заслання аж на далеку окраїну Римської імперії, у Дакію (нині Румунія), до Том. Даремно ридала й непритомніла дружина під час його блискавичних проводів. Не допомогли ані численні клопотання друзів, ані постійні прохання самого поета, і навіть смерть Октавіана. Згодом, уже в засланні, у своїх останніх віршах із промовистою назвою «Сумні елегії», він запитував: «*Нащо на муки мені край цей відкрито сумний?*» Причина заслання не розгадана й досі. Та й узагалі ця історія – одна з найзагадковіших у царині світової літератури.

А ось те, що Овідій один із найвидатніших поетів світу, ні для кого не загадка. І глибоко символічно, що «золота доба» римської культури закінчилася смертю не Августа (14 р.), а Овідія (18 р.). Нині в туристичних довідниках можна прочитати, що Овідія поховано в румунській Констанці. Але щодо цього

▲ Статуя Овідія в Констанці

Завдяки Овідію елегією почали називати вірш задумливого сумного характеру. Давні греки цим терміном визначали не зміст, а форму – все, що написано елегічним двовіршем.

існує низка легенд. За однією з них, із його ім'ям пов'язана назва українського міста Овідіополь (Овідій + грецьк. *polis* (місто) = місто Овідія). Мовляв, після просування Російської імперії на південь (XIX ст.) якийсь офіцер знайшов старовинний надгробок із написом «Овідій». Там заклали фортецю, а згодом виросло місто. Можливо, це вигадка, можливо – дійсність (у реальність Трої теж спочатку не вірили). Та головне не те, де Овідій похований, а існування численних легенд про місце його поховання. Подібно до цього сім еллінських міст сперечалися, у якому з них народився Гомер. В обох випадках така множинність версій свідчить про надзвичайну популярність, непроминушу славу поетів. Тож Овідій не помилився, написавши в кінці «Метаморфоз»: *Per saecula omnia vivam* («Я буду жити у віках»).

Поема «Метаморфози» («Перетворення») – найвідоміший твір Овідія. Саме тоді поет досягнув піку своєї художньої майстерності. Поема містить близько 250 міфологічних і фольклорних сказань про перетворення людей на тварин, рослини, сузір'я, зокрема: народження людей із каміння після потопу; перетворення німфи Дафни, що тікає від Аполлона, на лаврове дерево; перетворення на золото всього, чого торкнеться цар Мідас; перетворення мисливця Актеона на оленя (якого потім роздерли собаки) після того, як він випадково бачить

купання богині-мисливиці Діани; перетворення Цезаря на комету (з небес він дивиться на Августа); перетворення ткалі Арахни на павука за те, що вона наважилася змагатися у майстерності з Афіною Палладою та ін. За глибиною осягнення античної міфології та довершеністю її втілення у поетичній формі Овідію немає рівних.

«Метаморфози» не раз ставали джерелом натхнення для багатьох художників і поетів, а всі наступні твори про перевтілення зазвичай називали метаморфозами.

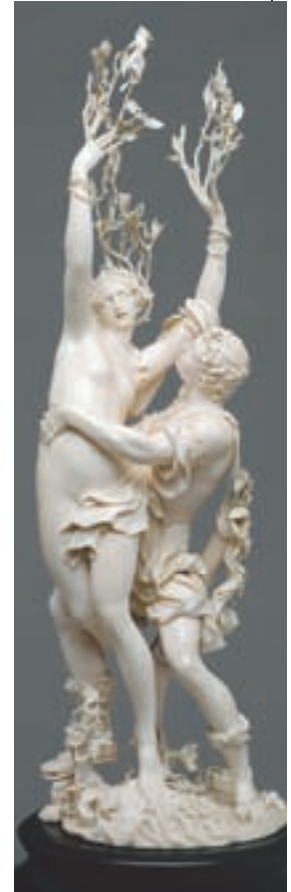
ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

МЕТАМОРФОЗИ

Чотири покоління людей

Перше поріддя було золоте: без бича і спонуки,
З власної волі воно Правоту шанувало і Чесність.
Кари і страху не знало. Погрозливе слово закону
Ще не читалось на мідній таблиці, і люд не страшився
Вирок почути судді, без суда і опіки безпечний.
Сосни з гірських верховин ще не сходили в діл на потоки,
Щоби легким кораблем незнані одвідати землі:
Жодні надмор'я чужі не манили щасливого люду.

Мури, глибокі рови не були ще для міст поясами;
Проста сурма і покручений ріг не співали до бою;
Меч і шолом не служили нікому. Без зброї, без війська,
Мирні народи жили в непорушнім і любім дозвіллі.
Щедра земля самохіть, ще не знаючи пут обов'язку,
Ралом не ткнута залізним, не зранена ще бороною,
Гойний приносила дар, поживу легку і корисну.
Люди збирали тоді дику вишню й суніці по горах,
Терен з занозистих віт, шовковиці ягоди стиглі,
Та жолуді, що ронило Юпітера древо розлоге.
Вічна стояла весна, і подувом ніжним Зефіри
Пестили цвіт луговий, що пишався і ріс, самосійний.
Втім і незораний лан половів – нахилився хлібами.
І, не лежавши в пару, наливав своє стигле колосся.
Ріки текли молоком, струменіли скрізь нектаром ріки,
І темнолисті дуби золотими точились медами.
З того ж часу, як, заславши Сатурна у Тартар темничний,
Владу Юпітер посів, то вже срібна пора та настала,
Гірша від золота, але цінніша від темної міді.
Владар новий скоротив цілорічну Сатурнову Весну,
Літо додавши до неї, непевную Осінь і Зиму
І на чотири доби річний кругобіг поділивши.
Вперше тоді затремтіло повітря від суші та спеки,
І від холодних вітрів крижані позвисали бурульки.
Вперше тоді знадобились оселі: оселі знайшлися
В сховах печер, у кущах верболозу, поплетених ликом.
Вперше Церериним зерном засіяно ниву родючу
І під ярмом заревла-застогнала покірна худоба.
Третя доба мідяна за срібною хутко настала;
Люд войовничий, суворої вдачі, до зброї охочий.
Але ж іще не злочинний. Остання порода залізна.
Тож як настала доба найгіршої тої породи,
Зразу ж з'явилася Кривда, минулися Чесність і Правда;
Хитрість, Брехня і Підступство посіли їх місце спустіле,
Зрада прийшла і Насильство, Жадоба на гроші і статки;
Вплив на море плавець, хоч на вітрі ще був безпорадний.
Сосни, що досі по горах шпильястих росли безтурботно,
Нині по хвилі незнаній помчали в світи кораблями.

▲ Якоб Ауер.
Аполлон і Дафна. 1690

Про кохання Аполлона до Дафни детально розповідає Овідій у «Метаморфозах». Переслідувана охопленим пристрастю Аполлоном, Дафна попросила допомоги у богів і була перетворена на лаврове дерево. В пам'ять про неї лавр став священним вічнозеленим деревом Аполлона, а лавровий вінок – його неодмінним атрибутом.

Землю, що спільна була, як повітря, як сонячне сяйво,
Нині пройшов землемір, обніжки і межі поклавши.
Стали від неї тепер вимагати не тільки ужиноків,
Але й скарбів, що від людського ока вона приховала.
В надра, в глибини підземні ідуть; від стігійської хвилі
Видобувають скарби, усякого лиха початок;
Вийшло Залізо на світ і Золото ще шкідливіше,
Вийшла на люди Війна, що живиться ними й лютує,
В хижих кривавих руках брязкучу стискаючи зброю.
Люд животіє з грабунку, на зятя не звіриться тесть вже,
Гість на господаря також – і братня любов потьмарилась;
Жінка грозить чоловікові, той ворогує на жінку;
Мачухи зводять дітей смертельно-блідим аконітом;
Син нетерплячий про батькову смерть дізнається в ворожки.
Никне Побожність і Віра, і діва небесна Астрея
Землю, сплямовану кров'ю, остання з богів покидає.

Переклад Миколи Зерова

1. Про що розповідається в поемі «Метаморфози»?
2. Чому Овідій «класифікує» покоління людей, уживаючи назви різних металів?
3. Як змінювався клімат, спосіб життя та звички людей від золотої доби до залізної?
4. За якої доби Прометей обдарував людство? А за якої жили герої Гомера?
5. Чому Овідій вважав золото шкідливішим за залізо?
6. Як характеризує залізну добу те, що землю покинула Астрея?

ЖИТТЯ ПОЕТА (Книга IV, елегія X)

Любощів ніжний співець, як свій шлях життєвий перейшов я, –
Друже-нащадку, тобі повість розкаже моя.
Мила вітчизна моя – Сульмон, на джерела багатий;
Дев'ятдесят туди миль треба від Рима пройти.
Там я на світ народивсь, а щоб добре ти рік той затамив,
Знай, що однакова смерть консулів стріла тоді¹.
З діда і прадіда рід наш поважний із вершників римських,
Не випадковість, не гріш в люди виводили нас.
Парость не перша в сім'ї, – коли я на світ появився,
Був уже брат у батьків, старший від мене на рік;
В ранніх зелених літах нас виховують пильно й дбайливо:
В Рим до найкращих знавців батько обох нас послав.
Брат мій від літ молодих вінець красномовства вподобав,

¹ 43 р. до н. е., коли обидва консули не дожили до кінця своїх повноважень.

Форума сварки гучні вабили серце його.
Серцю ж моему з дитинства подобались святощі неба,
Муза до тихих пісень кликала душу мою.
Часто мій батько мовляв: «Не за хлібне ти діло берешся,
Славний Гомер, але й він так і помер нуждарем».
Батькове слово узяв до душі я і, Муз призабувши,
Спробував прозу писати, кинув я метри дзвінки, –
Тільки ж писання моє самохіть окрилялося ритмом,
Що б не почав я писати, вірші складались самі.
Роки тим часом минали – нечутною перше ходюю,
Вільної тоги настав день для обох юнаків,
Туніки наші прикрасив широкий рубець пурпуровий¹.
Нахили серця, проте, не відмінилися в нас.
Брат мій подвоїти встиг у житті своїм десять лиш років, –
Вмер, і я мав почуття, ніби себе я втеряв.
Потім посаду прийняв я, зеленим літам відповідну,
Членом колегії трьох² деякий час я пробув.
Курія далі чекала; та звужив я рубчик червоний³,
Не до снаги бо мені був той почесний тягар:
Тіло незвичне було, та й душа не лежала до праці,
А честолюбство мені завжди огидне було;
Сестри до того ж аонські⁴ шептали про творче дозвілля,
Що уявлялось і так даром найкращим мені.
Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів⁵!
В кожному улюбленці муз бога я серцем вчував.
І незрівнянний Горацій втішав нас багатством мелодій,
Пісні химерно-тонкій рідну навчивши струну.
Тільки на образ Вергілія знав я, і смерть передчасна
Вирвала раптом з життя приязнь, Тібулле, твою.
Галле, він твій спадкоємець, його спадкоємець – Проперцій,
Я в тому колі з'явивсь вже як четвертий співець.
Як у старіших колись, так мене привітали молодші;
Хутко Талія моя⁶ стала відомою всім.
А виступав я з читаннями перед громадою в Римі, –
Ледве чи й раз поголить бороду вправився я.
Хист мій співецький збудила прославлена в місті Корінна,
Так неправдивим ім'ям владарку звав я свою.
Досить тоді написав я, та все, що вважав негодящим,
Сам я – суворий співець – кидав в огонь без жалю...
Правда, тоді як я йшов на вигнання, багато спалив я
Навіть достойних пісень, в гніві на Музу свою.
Серце було в мене чуле, покірне Еротові серце;
Часто з найменших причин поломеніло воно.

¹ Тогу дозволялося носити з 17 років як знак громадянського повноліття; широкий «рубець», або, вірніше, пурпурова облямівка, означала, що юнаки мають виступати кандидатами на магістратські посади.

² Поліційна установа.

³ Відмовився від магістратської кар'єри. Курія – сенат.

⁴ Тобто Аоніди, музи.

⁵ З перелічених поетів ми знаємо тільки твори Горація, Вергілія, Проперція, Тібулла.

⁶ Поет починав свою діяльність, очевидно, із драматичних творів.

Але хоч був я такий, хоч займавсь од найменшої іскри,
Та на іменні моім плям і чуток не було.
Мало не хлопцем мене одружили; немила та жінка
Дуже недовго жила шлюбним зо мною життям.
Друга її заступила; не смію догани їй скласти,
Але недовго й вона ложе ділила моє.
Третя й остання діждала зо мною поважного віку,
Та й на заслання мене випало їй виряджать.
Мав і дочку я єдину, і внуків од неї діждався,
Двох вона мала дітей, але і шлюб не один.
От уже шлях свій промірявши, батько помер мій спокійно,
Дев'ять десятків прожив він на своєму віку.
Гірко я плакав за ним, так оплакував сина свого б він.
Матері скоро своїй шану останню я склав.
Щастя їм випало, що мого горя вони не діждали,
Що мого вислання день їх в домовині застав.
Щастя й моє, що недоля мене не при них перестріла.
Не довелося старим гірко за мною тужить.
Та як від мертвих не тільки ім'я на землі зостається,
І від високих кострів тінь одлітає легка,
І як про горе моє прилине до вас поголобка,
І понад Стіксом мутним будуть судити мене, –
Знайте, кохані, тоді, що причина мого вигнання –
Вчинок незважений мій, а не злочинство яке.
Мертвим належне віддав я; для тебе, читачу сердечний,
Знову продовжую я повість скорботну свою.
Роки найкращі минули; прийшла сивина незабаром,
В кучері чорні мої позапліталася скрізь,
І переможний їздець на моєму віку олімпійський¹
Десять вже взяв нагород і завітчався вінком, –
Як несподіваний Цезаря гнів мене вислав у Томи,
Де чорноморський бурун в західні б'є береги.
Кари моєї причина і так аж занадто відома,
Але про власну біду свідчить не вільно мені.
Зрада супутників, прикrostі слуг – що я згадувать маю?
Лихо те тяжче було, аніж вигнання само.
Тільки ж дух мій не стих, не скорився лихий я негоді,
Скупчив всі сили свої – перетерпіти біду.
Бід же на мене звалилося стільки на суші й на морі,
Скільки зірок золотих в небі високім горить.
Давне дозвілля, солодке життя довелося забути
І в непривичній руці зброю належну піднять.
Берег сарматський, суміжний із племенем гетів стрілецьким,

¹ Ігри в Олімпії відбувалися через кожні 4 роки. Овідій помилково рахує п'ять. На заслання він пішов уже людиною літньою, 50 років.

Зрештою нас привітав після набридлих блукань.
Зброя дзвенить тут довкола, та я, щоб недолю забути,
Насамотині свою пісню складаю сумну.
І хоч нікого нема, хто б її привітав благодушно,
Але скорочує день, час забирає вона.
Дяка, о Музо, тобі, що живу я, страждання я зношу.
І що це трудне життя не підломило мене.
Ти-бо потіху даєш, ти приходиш до мене, як ліки,
І заспокоюєш ти серце турботне моє.
Вождь і супутник еси: пориваєш мене від Дунаю,
На Геліконі мені місце почесне даєш;
Ти – це не часто буває – мені за життя ще з'єднала
Славу й потужне ім'я, шану посмертну співців.
Заздрість, що все сьогочасне принижує завжди і ганить,
В паці неситій моїх не поглинула пісень.
І хоча наша доба породила великих поетів,
Але прихильні були людські й до мене уста.
І хоч на думку мою є багацько співців поважніших,
Поруч із ними й мене ставить ласкавий читач.
Передчування ж співецьке говорить мені – та чи правда? –
Що і по смерті не весь буду я, земле, твоїм.
Чи то мій хист, чи то ласка твоя оцю славу з'єднали, –
Дякую красно тобі, любий читальнику мій.

Переклад Миколи Зерова

1. Доведіть, що вірш «Життя поета» за формою є елегією.
2. Чи можна стверджувати, що вірш «Життя поета» є біографічним? На основі вірша підготуйте повідомлення «Життя Овідія». Про які римські традиції можна дізнатися з вірша «Життя поета»?
3. Як пояснює поет своє бажання займатися літературою? Чому батько поета був проти цього? Чи погоджуєтеся ви з його аргументами?
4. За що поет дякує Музі?
5. Яким бачить своє місце в літературі поет? Як можна інтерпретувати його слова «і по смерті не весь буду я, земле, твоїм»? Чи зустрічалася вам схожа думка?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Яку роль в античній поезії відіграє міф? Складіть перелік міфологічних образів та сюжетів, які зустрілися вам у творах Вергілія, Горация та Овідія. Поясніть причини звернення до них античних авторів.
2. Спробуйте укласти міні-антологію «Елегія у світовій (українській) літературі» (10–20 творів). Аргументуйте свій вибір.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА РОЗДІЛОМ

«Антична література»

- ▶ Античною літературою називають літературу Еллади та Риму (XVI ст. до н. е. – V ст. н. е.). За часів античності зароджується літературознавство: Арістотель розділив літературу на три роди – епос, лірику і драму. Своєрідним ключем до скарбниці культурних надбань еллінів і римлян є міфологія.
- ▶ Міфічні оповідки, об'єднані спільною темою, героєм, місцем дії, подіями, називають циклом міфів. Плідними в еллінській міфології були т. зв. троянський і фіванський цикли, а також цикл міфів про аргонавтів. Перший пов'язаний з історією Троянської війни; другий – із містом Фіви, долею Едіпа, його пращурів і нащадків; третій – із походом героїв за золотим руном до Колхиди на кораблі «Арго» (звідси назва його учасників «аргонавти»).
- ▶ Легендарним основоположником еллінської та європейської літератури є Гомер, автор героїчних епопей «Іліада» й «Одіссея». Сюжетна основа «Іліади» (VIII ст. до н. е.) – троянський цикл міфів. У поемах Гомера описана не лише війна, а й усі сфери життя еллінів, через що ці твори називають енциклопедією життя Стародавньої Греції. Особливо яскраво це втілено в описі щита Ахілла. Поеми написані гекзаметром. «Одіссея», хоч і є своєрідним продовженням «Іліади», докорінно від неї відрізняється. Тут майже немає описів боїв, але зросла роль авантюрно-пригодницького й чарівного елементу.
- ▶ Давньогрецька лірика ділилася на пісенну (сольну й хорову) і декламаційну (провідні різновиди – елегія і ямб). Серед її найвизначніших представників – Тиртей і Сафо. Театр в Елладі був надзвичайно важливим засобом виховання народу, тому ним опікувалися правителі, а драматурги користувалися великою пошаною.
- ▶ Найвищим, найуніверсальнішим літературним жанром вважали трагедію, що досягла найбільшого розквіту в V ст. до н. е. в Афінах, а найвидатнішими еллінськими трагіками – Есхіл, Софокл і Евріпід.
- ▶ Література Стародавнього Риму перебувала під значним впливом давньогрецької. Вергілій створив національний героїчний епос – «Енеїду» (римську паралель до «Іліади» й «Одіссеї»), у якій уславив велич Риму та його вождів. Спадщина Горація велика й різноманітна. Він віддавав перевагу чіткому й вишуканому класичному стилю, спираючись на творчість давньогрецьких поетів. Овідій увів до поеми «Метаморфози» майже 250 міфологічних і фольклорних оповідок про перетворення людей на тварин, рослин, сузір'я і навіть камені. Сюжетом «Метаморфоз» є, по суті, вся антична міфологія.
- ▶ Давньогрецька і давньоримська літератури – одне з джерел європейського красного письменства і культури людства.

Доля, мудрість і звитяга

ЛІТЕРАТУРА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Середньовіччя вже почалось.

Умберто Еко (сучасний італійський письменник)

Середньовіччя (Середні віки) – це величезна культурно-історична доба, що тривала від епохи античності (V ст.) до доби Відродження, яку ще називають Ренесансом (XV ст.). Початком доби Середньовіччя вважають падіння Західної Римської імперії (476), а кінець пов'язують то з епохою Великих географічних відкриттів (насамперед відкриттям Америки Христофором Колумбом, 1492), то з падінням Візантійської імперії (1453), чи навіть із винаходом книгодрукування німцем Йоганном Гуттенбергом (середина XV ст.).

У добу Середньовіччя сформувалося кілька найпродуктивніших культурно-історичних регіонів: далекосхідний, середньосхідний, візантійський і західноєвропейський.

Найраніше розквіт середньовічної літератури відбувся в **далекосхідному культурно-історичному регіоні**, центром якого був буддистський Китай – одна з найдавніших цивілізацій світу – який саме тоді переживав період свого піднесення. То була епоха правління династії Тан (618–907) – «золота доба» китайської держави та культури. Династія Тан зуміла завершити об'єднання китайських земель у цілісну могутню державу. Стрімко зростала чисельність населення, виникали великі багатолюдні міста, швидко поширювалася писемність, було навіть винайдено книгодрукування. Щоправда, тогочасні китайські книжки друкувалися за допомогою вирізаних дерев'яних дощечок, а не металевих форм, як це в середині XV ст. уперше в світі зробив Йоганн Гуттенберг. Проте кількість друкованих книжок, як порівняти з переписаними від руки, зросла неймовірно. На ті далекі часи це була справжня революція у книжковій справі, схожа на появу Інтернету в XX ст. Тож не дивно, що зросла й кількість шанувальників художньої літератури. Саме тоді й відбувся

КИЇВСЬКА РУСЬ І АНТИЧНИЙ СВІТ

Київська Русь – прародителька України – після своєї християнізації тяжіла до візантійського культурно-історичного регіону. Візантійська ж імперія (друга її назва – Східна Римська імперія) була невід'ємною складовою античного світу. Саме тому, на відміну від Західної Європи, де зв'язок з античною культурою фактично перервався аж на тисячу років: від «темних століть» (V ст.) і аж до епохи Відродження (XV ст.), у Київській Русі антична традиція залишалася неперервною аж до монгольської навали (XIII ст.). До речі, це пояснює неймовірну як для Середніх віків художню довершеність «Слова о полку Ігоревім» (1185–1187).

Книжки, надруковані за допомогою дерев'яних форм на бамбуку, з'явилися в добу правління династії Тан. ▼

злет китайської поезії, а з-поміж сузір'я митців особливо вирізнялася художньою довершеністю та філософічністю творчість китайських друзів-поетів Лі Бо й Ду Фу.

Принагідно слід сказати, що середньовічний Китай сильно вплинув на формування культури значно молодшої за нього Японії, чия державність виникла саме в добу Середньовіччя (IV–VII ст.). Це теж згодом знайшло відгомін у літературі. Так, уже в XVII ст. видатний японський поет Мацуо Басьо створював свої знамениті тривірші-хоку (хайку), спираючись на поетичні досягнення китайця Лі Бо. Та й свої псевдоніми «Басьо» («бананова пальма») та «Тосей» («Розквітлий персик») він обирав саме тому, що його вчитель Лі Тай-бо взяв собі псевдонім «Лі Бо» – «розквітла слива». Так великий японський поет підкреслив не лише свою повагу до видатного середньовічного китайського митця, а й наступність східної поетичної традиції.

Згодом пальма першості щодо літературного доробку перейшла до **середньосхідного культурно-історичного регіону**.

Саме там розцвіла творчість персько-таджицьких поетів Рудакі, Гафіза, Омара Хайяма. Їхні довершені, сповнені глибокого філософського змісту вірші заслуговують найвищих оцінок. Їм притаманні увага до внутрішнього світу людини, найтонших відтінків її почуттів, оспівування жінки, поетизація кохання тощо. У світовій літературі можна знайти не так багато тієї вишуканої простоти стилю, котра межує з афористичністю, як у їхній творчості. Творче кредо Лі Бо й Ду Фу «сєнс не вичерпується сказаним» перегукується з алегоричною багатозначністю образів персько-таджицької поезії, до якої також застосовний «принцип айсберга» – читач знаходив набагато більше в підтексті віршів, аніж у прочитаному/почутому тексті. До того ж багато поетів середньовічного Середнього Сходу були суфіями, тобто входили до таємних містичних ісламських товариств (щось на кшталт християнських таємних лицарських орденів чи пізніших масонських лож). Тож схильність до інакомовлення, до заплутаного шифрування, спеціального кодування поезій була в них у крові.

Поезії персо-таджиків глибоко філософічні. За античними переказами, давньогрецький філософ Діоген навіть у сонячний день ходив із запаленим світильником. Коли його запитували, для чого він це робить, той відповідав: «*Шукаю*

людину»... Але хіба не нагадують цього знаменитого Діогенового вислову вишукані рубаї Омара Хайяма: «*Шукай людину скрізь: на бідному постой, у закутку нужди, і в пишному покої. Одна душа жива за сто Ка'аб¹ дорожча! Чому ж ідеш до них? Шукай душі живої!*» Або хіба не нагадують біблійного тексту (Нагірна проповідь) чи творів Конфуція такі, наприклад, рядки Гафіза: «*Що доброго сказав той гість хазяїнові дому: / Якщо собі не хочеш зла, то не роби нікому*».

¹ **Ка'аба** – ісламська святиня, до якої правовірні мусульмани періодично здійснювали паломництво (хадж).

Водночас як територіально, так і ментально ближчим за далеко- і середньосхідну культурні зони до Київської Русі був **західноєвропейський культурно-історичний регіон**, тобто територія нинішньої Західної Європи. Західноєвропейське Середньовіччя поділяють на три періоди: Раннє Середньовіччя, яке іноді називають також «темними століттями» (англ. Dark Ages, V–IX ст.), Високе Середньовіччя (X–XIII ст.) і Пізнє Середньовіччя (XIV–XV ст.).

Починалося ж західноєвропейське Середньовіччя на тлі «великого переселення народів» (IV–VI ст.), коли безліч різномірних племен вирушили з давно обжитих теренів у пошуках нових місць мешкання. Вони прискорили падіння Риму та формування нової Європи, на політичній карті якої з плином часу з'явилися знайомі нам держави: Франція, Великобританія, Німеччина, Іспанія... Та й Україна, як спадкоємиця історії та культури славетної Київської Русі, родом саме із Середньовіччя.

Середні віки стали колицкою державності багатьох народів світу, кожен із яких створював власну культуру та літературу, щось запозичуючи у попередників і здійснюючи культурний обмін із сучасниками. Молоді європейські народи, як свого часу греки й римляни, спочатку створювали власний фольклор (прислів'я, приказки, казки тощо), а згодом – героїчний епос, де йшлося про боротьбу як проти казкових чудовиськ, драконів (архаїчний епос), так і проти реальних ворогів, іноземців та іновірців (класичний епос). У англосаксів найвідомішим є середньовічний епос про Беовульфа, у німців – «Пісня про Нібелунгів», у французів – «Пісня про Роланда», в іспанців – «Пісня про мого Сіда», у південних слов'ян – т. зв. юнацькі пісні, а в українців – «Слово о полку Ігоревім».

Характерною ознакою Середньовіччя була також докорінна зміна ставлення людей до релігії. Ніколи раніше релігії не поширювалися на такі величезні різноплеменні території, тобто не ставали світовими релігіями. А християнство, іслам і буддизм у добу Середньовіччя охопили півсвіту. Безперечно, це теж сприяло контактам і вже згаданому енергійному змішуванню різних національних культур і літератур, впливаючи не лише на віросповідання, а й на літературний процес як на Сході, так і на Заході. Передусім, ретельно вивчалися та інтерпретувалися релігійні тексти: в Європі – Біблія, на Сході – Коран, Веди та ін. Середньовічна освіта тотально контролювалася церквою, тож однією з наймогутніших складових літературного процесу була релігійна (клерикальна) література: сповіді, повчання, життя святих, різноманітні оповідки про чудеса, молитви та проповіді, видіння та ін. Невипадково останній великий твір європейського Середньовіччя – «Божественна комедія» італійця Данте Аліґ'єрі – є саме видінням, у якому автор подумки мандрує потойбічним світом.

Ніколи ані до, ані після Середньовіччя релігійні вірування не мали такого величезного, такого всеохопного впливу як на окрему людину, так і на людство загалом. У середньовічному світі сформувалася теоцентрична (від грецьк. Θεός – бог) картина світу, де центральне місце посідала не людина (як за античності), а Бог. Звісно, релігії існували й раніше. Однак люди тоді здебільшого молилися не єдиному (наприклад, Христу або Аллаху), а водночас багатьом

богам: Зевсу, Гері, Афіні, Афродіті та ін. Це «багатобожжя» називають поганством або язичництвом. Давні боги не завжди були еталоном моральності, законності, етичних норм, як це усталилося від часів Середньовіччя, коли Бог постав вищим моральним Суддею, до якого звертаються у пошуках найвищої справедливості (Божого суду). Античні ж боги могли поводитися, як «прості смертні»: чи то сваритися (згадаймо суперечку Гери, Афродіті й Афіні за «яблуко розбрату» та несправедливе рішення «підкупленого судді» Паріса, котрий став одним із приводів Троянської війни), чи то красти (укравши в Аполлона череду биків, Гермес викликав не осуд, а сміх олімпійців), чи то чинити беззаконня (згадаймо несправедливий наказ Зевса про покарання Прометея). Давні народи були релігійно терпимішими, значно спокійніше, ніж у Середньовіччі, ставилися до чужих вірувань. А іноді навіть підсміювалися над релігією як такою, як це зробив еллінський філософ Ксенофан: *«Для ефіона всі боги, як і сам він, є чорними й кирпатими, / А для фракійця вони, як і сам він, руді й синьоокі... / А якби руки були в биків, або левів, чи коней, / То й вони б надавали богам своєї власної подоби: / Бик до бика, кінь до коня створив би подібного бога...»*

Але від Середньовіччя віруючі почали вимагати визнання саме «свого» Бога як «єдино правильного». Тож не дивно, що до Середньовіччя людство не знало великих релігійних воєн, які відтоді стали постійним явищем. Усе це знайшло втілення в літературі. Скажімо, в «Іліаді» проблема віросповідання ахейців і троянців не є актуальною, а тим більше не є рушієм сюжету. Діаметрально протилежну картину спостерігаємо в середньовічних героїчних епосах. Так, і у французькій «Пісні про Роланда», і в іспанській «Пісні про мого Сіда», і в нашій «Слові о полку Ігоревім» ключові події інтерпретуються саме як релігійні війни (проти маврів-мусульман і половців-язичників).

На відміну від античного, середньовічний героїчний епос сповнений патріотичного пафосу. Так, читаючи «Іліаду», ми не знаємо, на чиєму боці авторська симпатія: чи то на боці ахейців-нападників, чи то троянців-захисників. Натомість у середньовічних епосах це зрозуміло від першого до останнього рядка. Патріотизм там нерідко зумовлює навіть порушення логіки. Так, у «Пісні про Роланда» вислів *«Франція-краса»* вживають не лише франки, а навіть маври-мусульмани, вороги християнської Франції і Карла Великого.

Середньовічні героїчні епоси стали школою державотворення. У них акумулювалася та зберігалася історична пам'ять народів, їхній світогляд і національний менталітет, цінності й пріоритети, створювалися образи ідеальних героїв, пропонувалася модель «ідеальної поведінки» для наслідування...

До Середньовіччя такі величезні території та маси людей ніколи не послугували спільними (міжнародними, або світовими) мовами. Перед масштабами та історичними наслідками завоювань доби Середньовіччя блякнуть навіть походи Александра Македонського й «еллінізація» підкорених народів (IV ст. до н. е.) та римські завоювання. Так, мешканці численних країн, підкорених арабами, почали розмовляти арабською мовою. Відбулася не лише ісламізація (перехід до мусульманства), а й арабізація корінного населення, його перехід до

арабської мови, культури й літератури. Особливо радикально змінювався Єгипет: спочатку самобутній, під час еллінізму (IV ст. до н. е.) він став грекомовним, у римську добу – латиномовним, а від часів Середньовіччя і донині – арабізованим. Тож від стародавніх єгиптян залишилися хіба що голосні імена (Тутанхамон, Рамзес, Нефертіті), величні піраміди та скульпі написи на них.

У Візантійській імперії мовою міжнаціонального спілкування була грецька (до речі, звідти походить наша абетка – кирилиця, за ім'ям Св. Кирила). А в Західній Європі схожі функції виконувала латина, тому на початку Середньовіччя там існувало фактично по два різновиди літератури: латиномовна і «національно-мовна». Іноді один вірш писався водночас двома мовами: один рядок – національною, другий – латиною (зокрема, так робили освічені ваганти, мандровані дяки, клірики). А персько-таджицькі поети відстоювати свою мову – фарсі, відчуваючи постійний тиск мови арабів-завойовників і водночас послуговуючись жанрами арабської поезії (наприклад – касидою). А, скажімо, Китай, не змігши підкорити Японію мечем, почав впливати на неї через релігію (буддизм) і китайську мову, яка виконувала на Далекому Сході таку саму роль, як латина – у Західній Європі чи арабська – в Арабському Халіфаті.

Отже, Середньовіччя було динамічною епохою, під час якої відбувалися державо- й культуротворчі інтеграційні (об'єднавчі) процеси. Водночас тоді існували й прямо протилежні прагнення народів: до національної самобутності, несхожості на інші етноси. Саме тому Франція нині є Францією, Німеччина – Німеччиною, а Україна – Україною...

Із плином часу середньовічна людина чимдалі більше усвідомлювала себе не лише частиною якоїсь спільноти (чи то релігійної: християнином – мусульманином – буддистом; чи то суспільної: сюзереном-васалом, селянином-рицарем; чи то етнічної: слов'янином-германцем-китайцем-японцем), а й окремою самодостатньою особистістю. На перший план почало виходити особисте життя: переживання, мрії, почуття. З'явилася література про служіння Чарівній Дамі, про чисте й світле кохання до жінки (лицарський роман та ін.). Недивно, що анонімний героїчний епос і фольклор у Європі став поступатися авторській літературі, передусім поезії.

Цікаво, що ставлення до поетів у Середньовіччя було схожим і на Сході, й на Заході: їх водночас і поважали, і побоювалися. Адже поезія спочатку була складовою ворожбитського обряду, тож поетичне слово пов'язували з магичною силою. Скажімо, у кельтів у великій пошані були барди, а в суворих норманів-вікінгів (сучасна Скандинавія) – скальди. Для останніх навіть робили почесні лави, застелені дорогими тканинами або шкурами, які ставили безпосередньо біля конунга (князя). Навіть дружинники, від яких часто залежало життя конунга, під час бенкету сиділи від нього далі, ніж скальди. Адже вікінги, яких жахалася вся Європа, щиро вірили, що скальди володіють зброєю, набагато страшнішою за їхні смертоносні сокири й мечі. Вважалося, що коли скальд вдало складе й виконає т. зв. *погану пісню*, то ворожий конунг і його плем'я загинуть, зникнуть безвісти. І навпаки: якщо скальд вдало складе своєму конунгу

похвальну пісню, то тому таланитиме, він перемагатиме в нескінченних війнах і матиме багато золота, а його плем'я процвітатиме. Саме тому конунги і намагались усіляко задобрити скальдів, привселюдно підкреслювали їхню значущість.

Утім, скальди були ще й добрими вояками, а поезія іноді їх виручала навіть у військових справах. Так, відомий скальд Егіль Скаллагрімссон (бл. 910 – бл. 990) убив сина жорстокого конунга з вельми промовистим ім'ям Ерік Кривава Сокира. Невдовзі Егіля схопили Ерікові вояки, яким той пообіцяв за це великі гроші. Можна уявити «теплу» зустріч мстивого розлюченого конунга з полоненим скальдом. Ерік не вбив Егіля одразу тільки для того, аби за ніч придумати для нього якомога страшнішу страту. Адже йшлося не лише про помсту за вбитого сина. Була й інша мета: пекельні тортури й смерть Скаллагрімссона мали стати ще й своєрідним виховним актом. Дивіться, мовляв, як помре будь-хто, ставши на шляху в конунга Еріка. Тож Скаллагрімссон перед неминучою розправою мав лише одну-єдину ніч. І він використав її для... поетичної творчості. На ранок *«похвальна пісня»* конунгові Еріку була готова. Коли Егіля під злостивими поглядами норманів, які зібралися *«насолодитися»* видовищем страти, підвели до плахи, той узяв останнє слово й виконав щойно придуману пісню. І сталося диво. У це майже неможливо повірити, але жорстокий конунг наказав... відпустити Егіля на волю. І суворі воїни одностайно схвалили таке рішення свого ватажка. Відтоді ця пісня Егіля Скаллагрімссона отримала назву *«Викуп за голову»*. Це нагадує вже наведені випадки, коли войовничі спартанці дарували свободу полоненим афінянам, якщо ті переказували їм нові рядки трагедії Евріпіда.

Напрочуд схожим було ставлення до поетів і поезії суворих воїнів-бедуїнів – арабів, які жили на іншому кінці світу і в абсолютно несхожому кліматі – аравійській пустелі. Що з того, що загроза бути поглинутим розбурханими холодними хвилями, яку постійно відчували відважні мореплавці-вікінги, була невідома кочовим племенам арабів-бедуїнів? У них були інші, але так само смертельні небезпеки. Загинути в морі розпечених аравійських пісків аж ніяк не краще, ніж у глибинах крижаних північних морів. Тож неможливо без хвилювання читати поетичні скарги бедуїна то на полудневу спеку, коли повітря пронизує тіло, мов розжарені голки, то на нічний холод, коли воїн, аби дожити до ранку, змушений зігріватися, спалюючи власний лук і стріли, без яких майже напевне загине вдень у бою. Промовистий збіг: слово *«шаїр»* (*noem*) арабською первісно означало *«чаклун»*. І арабський шаїр відігравав у своєму племені ту саму роль, що й барди в кельтів або скальди в норманів. Вважалося, що він міг накликати на ворогів моровицю, позбавити їхніх верблюдиць молока, а без верблюдів бедуїни безпомічні й фактично приречені на смерть; міг навіть визначити, де є підземні води, щоб у правильному місці викопати криницю. Дуже різні народи та умови їхнього життя в добу Середньовіччя, але як збігається їхнє шанобливе ставлення до поетів і поезії. Чи не тому ці народи так відчутно вплинули на перебіг усесвітньої історії, що вони, з одного боку, звикли долати смертельні небезпеки, з іншого ж – не зачерствіли душею, не втратили відчуття Прекрасного?

Хуан Мануель. Книга
про полювання. Бл. 1337

Середньовічні майстри могли перетворити окрему сторінку – навіть одну літеру – на мистецький шедевр. У книжках з'являються розкішні оправы, урочисті присвяти, герби. Вони підкреслюють високий соціальний статус, нарівні з коштовностями, стають окрасою помешкання, а на полотнах зображають дам і кавалерів із книжками. З іншого боку, книжка почала сприйматися вже не тільки як вмістище божественної мудрості, а й як носій інформації, джерело знань, атрибут повсякденного життя.

Відомий англійський письменник Редьярд Кіплінг, автор оповідок про Мауглі, якось написав: «Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох...» Однак Захід контактував зі Сходом уже в ті далекі часи. Велику групу населення Західної Європи становили жителі замків, фортець – можновладці-феодала (барони, герцоги, графи, князі), володарі земельних ділянок – феодин. Та самі замки від нападу не рятують, потрібні люди, котрі їх захищали – рицарі. Щоб носити важку броню і бути боєздатними, їм доводилося з дитинства постійно тренуватися: бігати, стрибати, штовхати камені, метати списи, битися сам на сам або ватага на ватагу на рицарських турнірах. Спочатку для того, щоб бути рицарем, цього було досить. Власне, в ранньому Середньовіччі рицарі відрізнялися від селян лише тим, що не працювали, а воювали, мали зброю і коней, були фізично сильнішими й краще харчувалися. Та згодом колишні суворі, іноді навіть неотесані й брутальні вояки перетворилися на вишуканих, галантних, увічливих людей – лицарів. Справжній лицар умів підтримувати світську бесіду, був приємним у спілкуванні, особливо з дамами. Він грав на музичних інструментах не гірше, ніж володів зброєю. Більше того, лицар мав читати вірші (і бажано свої!) у супроводі цих інструментів. Найкращі поезії фіксувалися – так формувалася лицарська література. Найвищими її досягненнями стали вже згаданий лицарський роман, а також лицарська лірика.

Такому перевтіленню західноєвропейські рицарі завдячували мусульманському Сходу. Під час хрестових походів західні вояки переймали багато східних традицій і звичаїв. Навіть елементарна звичка мити руки перед уживанням їжі запозичена з мусульманського обряду обмивання рук перед молитвою. Східний вплив відчутний і в літературній творчості. Особливо вишукано на Сході вміли

оспівувати жінку, її красу, кохання до неї. Саме цю манеру запозичили лицарі, насамперед – провансальські трубадури. Відтоді існує звичай поступатися жінці дорогою, подавати їй руку під час сходження чи спуску, дарувати квіти, казати приємні слова (компліменти) тощо. Таке ставлення до жінки пов'язане із середньовічним культом Чарівної Дами. Даруючи жінкам квіти, сучасні чоловіки навіть не замислюються, що цей звичай започаткований у добу Середньовіччя. Вірним сповідувачем культу Чарівної Дами з його піднесеним «коханням віддалік» був, наприклад, Джауфре Рюдель. Водночас оспівування чарівних дам аж ніяк не вичерпувало розмаїття тем лицарської лірики, не заважало воякам поезитизувати війну, битви, як це робив, наприклад, Бертран де Борн у своїх войовничих сирвентах.

Минули «темні століття», настало Високе Середньовіччя, в Європі почали відкриватися університети, тож освічених людей ставало чимдалі більше. Дійшло й до того, що не всі вони могли знайти посаду відповідно до своєї освіти. Тож у пошуках роботи довгими європейськими шляхами мандрували студенти («школярі») та випускники середньовічних університетів, яких називали вагантами (латин. «мандрівні»). Вони створили свою оригінальну поезію, аналогів якій у світовій літературі немає. Ваганти мали переважно клерикальну освіту, але здебільшого не були релігійними фанатиками, а навпаки, часто сміливо пародіювали церковні твори, критикували позірну святість ченців. Ваганти ховалися під маскою того, хто нібито не бажає марнувати молодість на навчання, їхні твори просякнуті анакреонтичними мотивами. Насправді ж це були високоосвічені люди, що дуже шанували науку, і саме в їхньому середовищі виник – нині міжнародний – гімн студентства «Гаудеамус». Своєю творчістю і стилем життя ваганти наче провіщали зміну часів, прихід нової доби – Відродження (Ренесансу), коли людина чимдалі більше виходила з-під влади церкви.

Та найповнішого і найзавершенішого втілення культура й світогляд Середньовіччя набули в уже згаданій поемі Данте «Божественна комедія». Саме цей твір став своєрідним вододілом між двома епохами історії, культури і літератури – Середньовіччям і Відродженням.

...Настало третє тисячоліття. Здавалося б, що нам до далекого Середньовіччя? Однак чи не нагадує сучасна глобалізація той самий «величезний казан культур і народів», який кипів у Середні віки? Чи не нагадує середньовічних «темних століть» сучасний прагматичний світ, у якому «культура втекла на університетські кафедри» і з'явилися лави «новітніх варварів і вандалів» (погляньте-но на громадський транспорт чи під'їзди будинків, де ми мешкаємо)? Чи, зрештою, не попереджає нас Умберто Еко про те, що *«в наступному тисячолітті Європа перетвориться в багаторасовий, або, якщо хочете, в багатоколірний континент. Подобається це вам чи ні, але так буде. І якщо не подобається, все одно буде так...»*

Тож, щоб краще відповідати на щораз нові виклики сучасності, слід вивчати той досвід, який нам дало минуле, зокрема – література доби Середньовіччя.

Сенс не вичерпується сказаним

УСЛАВЛЕНИЙ ДУЕТ КИТАЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Золотою добою китайської літератури, яка налічує не одне тисячоліття, вважається доба правління династії Тан (VII–IX ст.). Це був період економічного піднесення, який супроводжувався соціальною стабільністю та неабияким розквітом мистецтва, особливо поезії: без уміння віршувати, наприклад, чиновників не приймали на державну службу. Вірші писали як імператори та найвищі сановники, так і дрібні чиновники в найвіддаленіших містечках. Державна служба у величезній країні спонукала поетів-службовців багато подорожувати, зустрі-

чаючись із великою кількістю людей, і відвідувати найвіддаленіші куточки країни: від гір, що, здавалося, чіпляли своїми верхівками небо, до величних китайських рік Янцзи і Хуанхе.

Для китайської поезії цієї епохи характерні, з одного боку, простота і вишуканість, а з іншого – філософічність і асоціативність. Особливу роль у китайській поезії відіграють натяк, художня деталь і символ. Серед найвидатніших поетів цієї доби – Лі Бо, «Небожитель поезії», та Ду Фу, «Священномудрий поет».

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

ЛІ БО (701–762)

О Бо, що не має в поезії суперників, подібний до вітру в просторах, з нетутешніми думками!..

Ду Фу

«Китайською грамотою» зазвичай називають щось незрозуміле, чуже. Чому ж вірші, що написані понад тисячоліття тому ієрогліфами, хвилюють нас і сьогодні? Сучасники величали їхнього автора, Лі Бо, «безсмертним, скинутим з небес». Безсмертними в усьому світі називають богів, чом же китайці «приземлили» його? Чи не тому, що він писав про «приземлені» проблеми: утиски селян, тугу жінки за чоловіком, який пішов на війну, гіркоту від розлуки з другом, яка, ніби «*полин летить за десять тисяч лі*»? Та Лі Бо цими проблемами жив і сам: мандрував просторами Китаю, був то гірським самітником, то придворним поетом, а то й заколотником. Відмовившись від кар'єри, дев'ятнадцятирічний син купця пішов до гурту «женьсе» (аналог ватаги Робіна Гуда чи Кармалюка). Вони грабували багатіїв, віддаючи частину здобичі біднякам. Широка натура, Лі Бо роздавав майже все, що здобував. Він неодноразово виявляв абсолютну

Ідеальну простоту шанували в Китаї як ознаку вишуканості та благородства, що могла бути вродженою, але частіше пов'язувалася з високою освіченістю. Художник Лян Кай (бл. 1140–бл. 1210) кількома помахами пензля створив образ Лі Бо, передавши настрій поета в момент його звернення до світу.

Каліграфічний автограф поета Лі Бо

свободу, гідне подиву презирство до добробуту й високих посад. Під час нетривалого перебування при дворі Лі Бо дратував вільнолюбством, небажанням заповідливо гнути спину не так імператора, який присвоїв йому звання «хань-лінь» (щось на кшталт академіка), як придворних лакуз. Дехто жартував, що в його спині є «кістка гордості» («кістка Лі Бо»), що заважає згинатися в поклонах. *«Досконало чистий»* – таке його «народне ім'я». Мабуть, лише такий поет відчував себе часткою всесвіту, природи. Тож недивно, що навіть пейзаж у нього «олюднений»: змах пензля і нежива природа оживає: *«...Я на гори дивлюся – і не набридає мені, горам також на мене дивитися не набридає»*. «Опустить пензлик і лякає вітри і зливи. А напише вірш і викличе сльози у злих і у добрих духів», – говорив про нього Ду Фу. Його поезії вирізняються вишуканістю, тонким ліризмом, свіжістю й несподіваністю асоціацій, філософським змістом.

Іноді біографія Лі Бо нагадує казку. Якось він пішов у військо бунтівного принца задля полегшення долі простолюду. Заколотників розбили й полонили. Та сталося диво: його врятував воєначальник, якому, коли той був ще солдатом, допоміг «женьсе» Лі Бо. Страту замінили вигнанням, і поет помер у свого родича, який зберіг збірку його віршів. Це факти. Однак легенди (про Лі Бо їх є чимало) часто показовіші за них. Переказують, що, пливучи човном, коли нічне небо відбивалося у воді, поет відчув якусь незвичайну свободу. Неначе летячи в космічних сферах, він потягнувся рукою до місяця, випав із човна й потонув. За іншою легендою, він вознісся на небо в супроводі сонму безсмертних. Тож Лі Бо можна назвати не лише «безсмертним, скинутим з небес», а й «безсмертним, повернутим на небеса».

Печаль на яшмовому ґанку

На яшмових сходах біліє холодна роса.
Промокли панчохи. Пливають мовчазні небеса.
Дивлюсь крізь фіранку на місяць осінній печальний –
На тихій воді він тремтить і повільно згаса.

Жартома присвячую моєму другові Ду Фу

На гірській верховині,
де вибігли сосни на схили,
випадково зійшлися ополудні наші стежки.

– Ох, шановний мій друже,
та й як же ви зблідли й змарніли!
Чи важка ж то робота –
складати у віршах рядки?

На самоті сиджу в горах Цзінтіньшань

Зграя птахів пролетіла
і зникла ту ж мить вдалині,
Сиротлива хмаринка
за ними слідом поспішає.
Я на гори дивлюся –
і не набридає мені,
Горам також на мене
дивитися не набридає.

Переклади Леоніда Первомайського

Входжу в річку, грає осіння вода...
люблю свіжість цих лілій.
зриваю квіти, граюсь перлинами на пелюстках,
хвилюється заводь...
дивна ця година... громадаються шовкові хмари...
хотів би подарувати це все тому, хто за далеким небокраєм;
з тим, про кого думаю, нам не зустрітись більше...
в горі й надії дивлюся туди... північний вітер в обличчя.

Переклад Ігоря Лисевича та Валерія Іллі

Запитання і відповідь у горах

Мене спитали, в чому смисл мого життя у горах.
Я усміхнувся і промовчав, ну що тут говорити!
З дерев опалі пелюстки пливають у далечі-безвісті –
В новий, у зовсім інший світ, байдужі до людського!

Один із найвідоміших мудреців давнього Китаю **Конфуцій** (551–479 рр. до н. е.) учив, що благородний муж, на відміну від нищої людини, визначається такими рисами: почуттям обов'язку, щирістю і вірністю, прагненням до знань, він поступливий і ввічливий. Йому також притаманні повага до ритуалів, повага до старших, любов до музики. Усе це допомагає йому йти своїм шляхом.

Призахідне сонце навіює думки про гори

Опісля дощу
заяріла паруюча зелень.
Західним рум'янцем
взялося розчахнуте небо.
Весни будівничі –
тепло і вітрець зі сходу –
Пишаються квіттям,
найкращим своїм творінням.
Та квіт опаде
і настане глибокий вечір.
Це так зрозуміло! –
І я не тамую зітхання.
Одна тільки мрія –
відвідать прославлені гори,
Щоб там, окремившись,
пізнати Велике Дао¹!

Сосна біля південної галереї

Поблизу галереї
росте сосна-одиначка –
В такої, природно,
розкидисте гілля й густе.
Вітрець навколишній
навіть на хвилику не вщухне:
Йому тут воля –
тож дме він і вдень, і вночі.
Затінений стовбур
покрився плямами моху.
А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.
Чи вдасться їй досягти
надхмарної висі?
Це ж треба рости
аж декілька тисяч чі²!

Переклади Геннадія Туркова

¹Дао (з кит. буквально – шлях) – поняття давньокитайської філософії, яке означає пізнання – «шлях» природи, її закономірність; сенс життєвого шляху людини, її етичні норми. У середньовічній православній філософії Київської Русі аналогами цього поняття є Істина (Софія), Право, Правда, Закон, Життя, життєвий шлях, Дух, Сущє, Суцый та багато ін.

²Чі – приблизно 30 см.

1. За поданими в підручнику віршами визначте провідні мотиви лірики Лі Бо.
2. Які асоціації викликають у вас картини природи у віршах поета?
3. Чому картина осінньої ріки («Входжу в річку...») викликає в ліричного героя вірша сумні думки?
4. Які образи та художні засоби з віршів Лі Бо вам запам'яталися? Чому?
5. Чи можна поезію Лі Бо назвати філософською?

ДУ ФУ (712–770)

Чи важка ж то робота –
складати у віршах рядки?

Лі Бо

Якось один поет шанобливо звернувся до Лі Бо: *«О Бо, що немає в поезії суперників, подібний до вітру в просторах, з нетутешніми думками!..»* Але «творчі суперники» в Лі Бо все-таки були. Принаймні один. І був ним автор наведених рядків – Ду Фу. Вони були двома крилами, що піднесли китайську поезію до найвищих вершин: *«Вірші Лі Бо і Ду Фу живуть, і сяйво їхнє поширюється на десять тисяч чжанів»*. Ду Фу народився в столиці й захотів обійняти посаду державного службовця, яку давали після важких іспитів, де перевірялося і вміння віршувати. Китайці вважали: як вірші вимагають ладу (бо інакше стають прозою), так і державне управління вимагає чіткості (бо інакше стає хаосом). Ду Фу чекав посади п'ятнадцять років, ще десятиліття мандрував, спостерігаючи за життям народу. У Китаї розпочалася війна, і його поезії пройняті мотивами її засудження: *«Шакали й вовки пожвавішали – їжа нова... Журюся війною, не сплю...»* Мабуть, антивоєнна тематика літератури всього світу подібна. Так, схожа на біблійну (*«перекуємо мечі на рала»*) така думка Ду Фу: *«...А що, якби серпи, мотики й рала повиливати нам з блискучих лат...»* Далі він поетизує мирну працю: *«Гірки ридання вже не поливали б ту землю, де гула страшна війна. Чоловіки б із пісею орали, жінки б наткали з шовку полотна»*. Ду Фу зазнав і голоду, і ув'язнення, і поневірян на чужині. Тож у його поезіях є й мотиви ностальгії (*«Повертаються дикі гуси», «Блакитна річка...»*). Навіть помер він не вдома, а на воді, у вутлій джонці.

Ду Фу – великий продовжувач китайської літературної традиції. До речі, саме традиційність врятувала Китай. Де сучасниці Стародавнього Китаю – еллінська й давньоримська держави? Де грізний Карфаген, багатющий Стародавній Єгипет, осяйна Візантія? Під пісками історії... Уламки їхньої культури ми знаходимо, але держав немає. А Китай стоїть. Чому? Хіба на нього не напали загарбники? Нападали хвиля за хвилею, даремно ж була збудована Велика Китайська стіна. Проте найвеличнішою і найміцнішою «китайською стіною» стала дбайливо збережена національна культура і передовсім література. Храм можна спалити, статую – розбити, а фольклор, література живуть, поки живе їхній носій – народ. Отож віддамо належне Ду Фу, який поєднав новаторство і традицію. Він умів, за його власним висловом, *«не нехтуючи сучасниками, любити пращурів»*, або, як кажуть китайці, «іти серединним шляхом». Можливо, тому й наступні покоління платили поетові тією ж монетою: якщо він залишав свої вірші на стіні самотньої гірської альтанки або велелюдного

буддійського храму, нащадки і через сотні років, наслідуючи його манеру, часто писали поряд: «У відповідь на вірші Ду Фу...» або «Відгукуючись на вірші Ду Фу...» А таке відлуння у віках, без сумніву, – найкращий пам'ятник Поетові, який «смерті весь не скоривсь».

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

При місяці згадую брата

Тривожно гримлять барабани – вже люди не ходять;
Це осінь, і чується втомлена пісня гусей...
А ніч розсипає дзвінкої роси білі води;
А в ріднім краю місяць світло ясніше несе.
І брат мій далеко, розлучені ми – чи навіки?
Ніхто не пита, чи помер я давно, чи живу;
Я довго не маю листів, а послав їх без ліку, –
Пожежі війни все палають вві сні й наяву...

Пісня про хліб і шовк

У Піднебесній, по Китаю всьому,
Є тисяч десять міст, мабуть;
Але чи є хоча б одне, в якому
Не славилася б воїнів могуть?

А що, якби серпи, мотики й рала
Повиливати нам з блискучих лат,
Аби воли покірно оборали
Цунь¹ поля запустілого улад?

Гіркі ридання вже б не поливали
Ту землю, де гула страшна війна.
Чоловіки б із піснею орали,
Жінки б наткали з шовку полотна.

Весняний краєвид

Країна в руїнах, та гори і ріки живуть,
У місті весна зеленіє співочо-строкато;
Засмучено мислю (аж квіти в сльозах)
про Вітчизни майбуть;
І птахи журливі... З родиною жаль розлучатись.
Три місяці поспіль палає запекла війна;
Листи з Батьківщини для мене дорожчі від злата.
Волосся коротша, на скроні ляга сивина;
Рідке воно й куце, і шпильками – не заколоти.

Переклади Ярослави Шекери

¹ Цунь – найменша одиниця в традиційній китайській системі вимірювання довжини, близько 4 см.

Веньчан – китайський бог літератури. Вважається, що він опікувався усіма літературними справами, зокрема й іспитами на право обійняти посаду чиновника. Фігура Веньчана ставилася на спеціальному місці в конфуціанських храмах або в окремих будівлях. ▶

1. У давньому Китаї чиновники мали стежити, які пісні лунають у державі, бо, за древнім трактатом, *«пісні, які співає народ, що має мудрих керівників, прекрасні своєю веселістю: отже, влада в повній гармонії з усім; пісні, які співає анархічний народ, сповнені гнівних скарг: отже, правителі в розбраті з усіма ділами; пісні, які чуємо в державі, що на шляху до погибелі, – це скарги і сумні думи, бо народ у відчай...»* З огляду на це, чи випадково китайський чиновник мусив обов'язково вміти віршувати?
2. За поданими в підручнику віршами визначте провідні мотиви лірики Ду Фу.
3. Знайдіть художні засоби, що надають віршу «При місяці згадую брата» трагічного звучання. Чим викликані ці почуття? Відповідь аргументуйте.
4. У Біблії є заклик перекувати мечі на рала. Чи співзвучний йому вірш «Пісня про хліб і шовк»?
5. В основу вірша «Весняний краєвид» покладена туга за батьківщиною. За допомогою яких художніх засобів створюється відповідний настрій?

ПІДСУМОВУЄМО

Лі Бо – прихильник даосизму, а Ду Фу – переважно конфуціанець, що знайшло відбиття у їхній поезії. Даосизм відкидав світ і його почесті, стверджуючи, що істину можна осягнути, лише усамітнівшись серед високих гір і диких лісів, у притулку безсмертних, які пізнали секрет довголіття і знайшли Дао. Для прихильників учення Конфуція людина – це насамперед істота суспільна, тому конфуціанці прагнуть підпорядкувати суспільне життя суворим моральним нормативам і правилам, що полягають у взаємній любові між батьками й дітьми, обов'язку правителя перед народом тощо.

Уявіть, що ви середньовічний китайський чиновник, якому потрібно скласти «звіт про стан справ у країні». За чиїми віршами – Лі Бо чи Ду Фу – це легше зробити?

Боюсь несправедно прожити на землі...

ОМАР ХАЙЯМ. РУБАЇ

Персько-таджицька література – це література мусульманського Сходу, яка творилася мовою фарсі у VIII–XV ст. на території приблизно від сучасного Ірану до Таджикистану. Саме з мови фарсі виникли нинішні перська (іранська) та таджицька мови, тому цю літературу і називають персько-

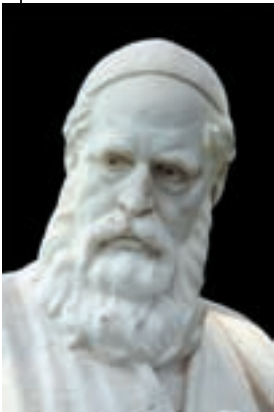
таджицькою. Найвідомішими поетами Сходу були Рудакі – Адам поетів, який заклав жанрові основи персько-таджицької літератури, Омар Хайям та Гафіз. Збірки творів цих письменників називалися *диванами* (букв. зібрання). Особливо популярними у персько-таджицькій поезії були рубаї.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

ОМАР ХАЙЯМ (бл. 1048 – між 1122 і 1131)

«Цар філософів Заходу і Сходу», «Найученіший муж століття», «Доказ істини», «Знавець грецької науки»... Чи не забагато компліментів одній людині? Ні, якщо її звати Гіяс ад-Дин Абуль-Фатх Омар ібн Ібрахім аль-Хайям Нішапурі, або простіше – Омар Хайям.

Дивно: Європа шанує його як поета, а Схід як ученого. Здавалося, син ремісника (араб. *хайям* – швець наметів), який став придворним, був улюбленцем долі. Він розробив найкращий у світі (точніший за сучасний!) сонячний календар, очолив одну з найбільших обсерваторій і вивів формулу, через півтисячі років названу «біномом Ньютона». Набагато випередив час Хайям і в поезії. Майже ровесник Ярослава Мудрого, він висловлював думки, суголосні світогляду Відродження. Аж через півтисячоліття герой трагедії Шекспіра Гамлет назве людину «окрасою всесвіту, взірцем усього суцього». А Хайям заявив про це ще в XI ст.: «Хіба у всесвіті найкращий твір – не ми? В очах у розуму зінця й зір – не ми? Це коло всесвіту скидається на перстень, а камінь, що горить ясніш од зір, – це ми». Багато його творів мали анакреонтичну тональність. У Хайяма, як і в Лі Бо й Ду Фу, реалізований принцип «сєнс не обмежується написаним». Так, образ гончара є алегорією Бога й символі-

▲ Бюст Омара Хайяма в Нішапурі, Іран, неподалік від місця, де він похований.

зує стосунки між Творцем і Його творінням: «*О Майстре, нашого життя перво-причина! Чом стільки має вад Твій первотвір – людина? Як добре виліпив, навіть розбиваєш? А вийшла помилка – чия ж у тім провина?*» Тож Хайям поєднав гостроту розуму вченого з височінню творчого злету поета.

Та раптово ситуація при дворі різко змінилася, почалася боротьба за владу, обсерваторію закрили, календар скасували. Скрізь були шпигунські очі й вуха, і з улюбленця Хайям перетворився на гнаного. Його рубаї легко запам'ятовувалися (як наші коломийки), тому їх знало багато людей. А вони викликали в мусульман суперечливі оцінки. Занадто прямими й непростими були запитання до Аллаха: «*Коли єство моє ліпив Творець із глини, зарані відав він про всі мої провини. Якщо від нього й гріх, чому ж мене він хоче в день суду ввергнути в палаючі глибини?*»

Середньовічні рукописи свідчать, що над поетом нависли хмари: «*Коли сучасники очорнили віру його і вивели назовні таємниці його... аби зберегти очі, вуха й голову, шейх Омар Хайям здійснив хадж*». Повернувшись із Мекки, поет оселився в Багдаді й викладав у академії Нізамійє. Він став мовчазним і «зачинив двері будинку свого перед колишніми друзями й однодумцями». Минуло понад два десятиліття цькувань і недовіри. Нарешті до влади прийшов син колишнього покровителя Хайяма. Овіяний славою сімдесятирічний учений і поет повернувся до рідного Нішапура. Останні роки життя він провів на батьківщині, у квітучому Хорасані, оточений пошаною кращих людей свого часу...

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

РУБАЇ

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі.
Того, що суджене, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі.

* * *

У кого кожний день в запасі півкоржа.
У кого свій садок і хата не чужа,
Хто в рабстві не родивсь і сам рабів не має,
У того світлий зір і радісна душа.

* * *

І юних, і старих – всіх поглинає час,
І невеликий нам дається днів запас.
Ніщо не вічне тут: ми підемо так само,
Як ті, що вже пішли й що прийдуть після нас.

Рубаї – чотири-ривірш зі схемою римування *ааба*, тобто римуються перший, другий і четвертий рядки. Як правило, насичені алегоріями та мають філософський чи дидактичний зміст.

▲ Так відтворив роздуми ліричного героя рубаї Едмунд Дюлак – один із найвідоміших французьких і англійських книжкових ілюстраторів початку ХХ ст.

* * *

Твій ворог – небеса коловоротні.
Без друзів ти, всі дні твої самотні.
Будь сам собою, не гадай про завтра,
В минуле не дивись, живи сьогодні!

* * *

Що глина гончарям? Не варт нічого!
Нікчемний прах! А розсудили б строго,
Вони б її не м'яли й не топтали:
Це прах батьків, хай мають жаль до нього!

* * *

Чи діждемо жаданого спокою,
Чи дійдемо до хати над водою?
О, як я хочу після тисяч років
Зійти з землі хоч травкою малою!

* * *

Хіба у всесвіті найкращий твір – не ми?
В очах у розуму зіниця й зір – не ми?
Це коло всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір, – це ми.

* * *

Ковтає крапельку розбурхана ріка.
На землю падає пилиночка легка.
А як же ти живеш? Хіба не так зникаєш,
Як та дрібнесенька у вихорі мошка?

* * *

Прийшли ми чистими – і стали ми брудними,
Прийшли веселими – зробилися сумними.
Гарячі сльози нам у серці запікались!
Життя розвіявши, тепер у прах лягли ми.

* * *

Троянда вранішня ошатністю своєю
Чарує солов'я, співця свого. Під нею
Присядь у холодку, бо пелюстки ці вітер
Зриватиме й тоді, як станемо землею.

* * *

Розбивши глечика, я не журився дуже,
Бо дурню п'яному, звичайно, все байдуже.
І потай мовив глек: «Колись я був так само
Людиною, а ти – ти будеш глеком, друже».

* * *

Всі таємниці пильно зберігай,
Щоб не дізнався нелюд і шахрай.
І зваж: як з іншими ти поведешся,
Того від інших і собі чекай.

* * *

Так мало радості в цьому земному колі!
Тож не схилай чола, будь весел і в неволі!
Тримайся з мудрими, бо й сам ти тільки легіт.
Вода, вогонь та пил, що віється у полі.

Переклади Василя Мисика

1. Який вірш називається рубаї? Які його характерні ознаки?
2. Визначте коло найважливіших для Омара Хайяма проблем, прочитавши його рубаї.
3. Чому, на вашу думку, серед великої кількості визначних арабських і персько-таджицьких поетів європейців вразила творчість саме Омара Хайяма?
4. Порівняйте 4–5-й аяти 95-ї сури Корану («*Ми сотворили людей, дали їм зgrabне тіло, а потім знову перетворили їх на глину*») із творами Омара Хайяма.
5. Чи можна назвати поезію Омара Хайяма філософською? Чому?
6. Під впливом Омара Хайяма багато європейських поетів звернулися до жанру рубаї. Спробуйте і ви наслідувати їхній приклад – створіть свої рубаї.

Ще навчаючись у школі, **Василь Мисик** самотужки оволодів німецькою і французькою. Рано дебютував як поет і перекладач. Однак замість продовження творчої діяльності – п'ять років на Соловках, фронт, полон, німецький концтабір. З табору для звільнених військовополонених він писав до П. Тичини: «...Тепер все в минулому, але лишається свідомість того, що, не зважаючи на крайню жорстокість умов і на щоденну можливість потрапити живим у крематорій, зберіг душу чистою і зробив усе, що міг. Хочеться додому, до роботи, сняться книги і аркуші».

Найбільше В. Мисик перекладав з англійської, перської і таджицької. Саме у його перекладі багато українців уперше прочитали твори Вільяма Шекспіра, Роберта Бернса та Омара Хайяма.

ВІДЛУННЯ

РУБАЇ Дмитра Павличка

* * *

В Хайяма взяв я форму рубаї,
Вподобавши за лаконізм її.
Чи замалу, чи, може, завелику
Одежу матимуть думки мої?

* * *

Є люди як дуби, і є дуби як люди:
Безстрашно грому підставляють груди,
Щоб немічну берізку захистить,
Хоч знають добре – їм загибель буде.

* * *

Я з квітами прийшов тебе зустріти
І дуже довго ждав – зів'яли квіти.
О, поспіши, бо можуть почуття
Даремно у душі мої згоріти!

* * *

З дурнішими од себе не водись,
Шукай мудріших, а як їхня вись
Тебе лякає, то з висот найвищих
Гукни хоч раз і в прірвисько зірвись.

Краще смерть, аніж безчестя

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

Коли країна переживає складні часи, вона особливо потребує героя, який би власним прикладом закликав до активних дій в ім'я високих ідеалів. Цей герой стає взірцем, навіть його вади іноді перетворюються на переваги. Такого героя шукають у минулому, щоб надихати сучасників на боротьбу за майбутнє. І тоді вже не так важливо, що насправді він був не таким, яким ми його уявляємо тепер.

Кожна нація має таких героїв. Коли Київська Русь стогнала під навалою монгольської орди й ризикувала зникнути з етнічної та політичної карти світу, з'явилися билини про дивобогатирів Ілля Муромця і Добриню Микитича. Сліпі гусярі співали про подвиги билинних богатирів, ніби

соромлячи слухачів можливістю втрати слави їхніх дідів-прадідів.

Приблизно тоді й Західна Європа переживала буремні часи – розпочалася ера релігійних війн. Зі Сходу до християн лунали постійні заклики вирушити в черговий хрестовий похід: «Нас мало порівняно з язичниками... У будинку, де є два чоловіки, нехай один швидше йде на війну». На вулицях і ярмаркових майданах жонглери співали так звані жести (джести) (фр. *chansons de geste*, «шансон де жест» – пісні про діяння), у яких розповідали про славні діла й подвиги героїв минулого, про те, як відважно вони боролися свою країну і віддавали життя за віру... В одній із таких пісень йшлося про смерть відважного рицаря Роланда в битві у Ронсевальській ущелині.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Пригадайте, що ви дізналися на уроках літератури про епічні героїчні пісні, про героїв цих творів.
2. Як трансформувалася історія Київської Русі в давньоруських билинах?
3. Чому героїчний епос стає популярним жанром у добу Середньовіччя?
4. Грунтуючись на знаннях, отриманих під час вивчення історії Середньовіччя, опишіть ідеального рицаря, його цінності.

778 р. один із мусульманських правителів запросив короля Карла як союзника в усобній війні на території Іспанії. Щоб подолати Піреней, війську Карла треба було пройти через володіння басків (до речі, християн). Вони не були в захопленні від присутності на своїй землі іноземних вояків, але про-

пустили-таки франків. В Іспанії Карл пробув кілька місяців. Загін маркграфа Бретані Хруотланда пограбував баскське місто. Коли військо франків поверталось назад, ар'єргард (загін прикриття), яким командував Хруотланд, знищили баски. Карл повернувся, проте знайшов тільки трупи франків.

Уперше «Пісня про Роланда» – найвідоміша пам'ятка середньовічного епосу Франції – нібито була виконана в 1106 р. на весіллі хороброго ватажка християн у хрестових походах Богемонда. Деякі дослідники вважають автором поеми легендарного Турольда. Ким він був? Ченцем чи мирянином? А може, таким воїном, як Турпін чи Олів'єр? Одне можемо сказати напевно: Турольд знав, що таке війна, був талановитою і надзвичайно освіченою особою.

Спочатку поему виконували усно під акомпанемент музичних інструментів. Така декламація, з перервами, могла тривати два дні. Завдяки тому, що жонглери користувалися маленькими кишеньковими «шпаргалками», зберігся рукопис «Пісні про Роланда», зроблений близько 1170 р.

Поема складається із трьох частин: 1. Зрада Ганелона: а) нарада короля Марсілія в Сарагосі; б) нарада Карла в Кордові; в) посольство Ганелона та його зрада; г) безвихідне становище ар'єргарду на чолі з Роландом. 2. Смерть Роланда. 3. Помста за Роланда. Загалом – це 290 строф (тирад), написаних десяти-складовими рядками.

Провідною темою поеми є зображення боротьби проти іноземців-іновірців за «красуню-Францію», за християнську віру й короля Карла. У центрі поеми – рицар Роланд. Він ідеальний герой-богатир епосу: молодий, сильний, мужній, сміливий. Роланд – патріот, до останньої миті життя відданий своїй батьківщині, вірний васал і непохитний християнин. Водночас йому властиві й деякі вади, що також характерно для героїчного епосу. Так, Роланд занадто запальний, упевнений у власних силах. Ще одним ідеальним героєм епосу є Карл. Але це не молодий гарячкуватий богатир, а сивочолий, досвідчений, мудрий керманич, ідеал державної мудрості. Отже, обидва образи ідеалізовані, але кожен по-своєму: Роланд – ідеал епічного богатира, Карл – ідеал епічного владаря.

У поемі особливо яскраво оспівуються патріотизм і відданість християнству на тлі різкого й категоричного засудження зради державних і релігійних інтересів, феодалного свавілля й анархізму, які втілені в образі та сюжетній лінії вітчима Роланда – франкського барона Ганелона.

«Пісня про Роланда» створювалася, коли описувані в ній події – похід Карла в Іспанію – за кілька століть призабулись і почали сприйматись інакше. Автор поеми використав для свого твору лише факт походу й загибелі ар'єргарду франків, решта – породження його фантазії. Такий несправжній, «неповний»

▲ Жонглер – виконавець джести, пісні про подвиги, діяння

Жеста (джеста) — жанровий різновид французького героїчного епосу. Це ліро-епічні поеми за історичними мотивами, що мають, як правило, одного центрального героя. Одна жеста описує один із епізодів життя персонажа. Слово «жеста» (від латин. gesta – «діяння») означало «розповідь про подвиги, діяння».

Квазіісторизм – вигадка, що ґрунтується на реальних фактах.

історизм отримав назву *квазіісторизму*. Може виникнути закономірне запитання: навіщо це було зроблено? Справа в тому, що будь-яка героїчна поема на історичну чи квазіісторичну тему створюється не так для уславлення минулого, а як для утвердження у свідомості сучасників певних ідеалів: треба бути сміливим, мужнім, набожним і вірним, як

Роланд, мудрим і справедливим, як Карл, а зрада за будь-яких обставин залишається зрадою, противною Богові, і карається.

Минуло майже тисячоліття відтоді, як уперше прозвучала «Пісня про Роланда», але вона продовжує хвилювати читачів і нині...

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

¹Аполлін – Аполлон. У «Пісні...» сарацини – язичники, які поклоняються «трійці» богів – Аполлону, Магомету й Тервагану.

²Аой! – вигук, що повторюється після кожної з 158 тирад (строф).

Король наш Карл, Великий Імператор,
В Іспанії провоював сім років.
Весь край гірський він підкорив до моря,
Фортеці непохитні впали швидко,
Ні міст, ні мурів не лишилось цілих.
Зосталась Сарагоса на горі лиш...
Там цар Марсілій, що не вірить в Бога,
Шанує Аполліна¹ й Магомета.
Та прийде час, і Бог його скарає.
Аой!²

Марсілій у Сарагосі зібрав раду, де було вирішено відправити до Карла посольство із запевненнями, що маври начебто зголосилися прийняти християнство й визнати його владу. Карл повірив облудним послам. На раді в Карла вирішено було послати до Марсілія посла.

ОБРАННЯ ПОСЛА ФРАНКІВ

«Кого ж послать? Скажіть мені, барони,
Нам до Марсілія у Сарагосу?»
Роланд підвівся: «Я давно готовий!»
«Не згодний з цим! – тут Олів'єр озвався, –
Занадто ви нестримані й гарячі.
Боюсь, посольство закінчиться лихом!
Поїду я, якщо король дозволить».
А Карл промовив: «Помовчіть обидва!
Ніхто з вас до невірних не поїде.
Бо знов я присягаюсь бородою,
Що не назву послом нікого з перів».

Сказав так Карл – запанувала тиша.
«Сеньйори! – Карл промовив, – тож самі ви
Того з моїх баронів оберіте,
Хто передасть послання в Сарагосу».
Роланд озвався: «Хай Ганелон, вітчим мій!
Мудрішого барона ми не знайдем!»
Схвалили франки: «Справиться як слід він!»
Граф Ганелон наляканий був дуже,
У гніві скинув він куничу шубу,
Зоставсь на ньому лиш каптан шовковий.
Обличчя горде, променисті очі,
Могутня постать і широкі груди –
На нього задивилися присутні.
Роланду крикнув: «Звідки злість подібна?
Відомо всім, безумцю, твій вітчим я,
На смерть мене ти шлеш до Сарагоси!
Якщо pomoже Бог мені вернутись,
Тобі таку я помсту приготую,
Що до кінця життя ти не забудеш!»
Роланд всміхнувся: «В тобі вирує гордість!
Всі знають, що погроз я не боюся,
Та посланцем повинен бути мудрий.
Якщо король накаже – сам поїду!»
Розлютувався Ганелон: «Поїдеш?
Ти не васал мені, я ж не сеньйор твій.
Готовий я дістатись Сарагоси
І сповнити наказ суворий Карлів.
Я все зроблю, у разі ж небезпеки
Перетворю свій гнів великий в пекло!»
У відповідь Роланд лиш розсміявся.

Аой!

А Ганелон, почувши сміх Роланда,
Відчув страшну образу, біль у серці,
Що ледь не розірвалося від люті.
«Ненавиджу! – він скрикнув. – Через тебе
В краю чужім я маю смерть спіткати
Без каяття! Володарю могутній!
Готовий виконати ваш наказ негайно!»
«Розніжились ви надто! – Карл промовив, –
Хутчіш рушайте в путь, моє то слово!»
Король додав: «Наблизьтесь, Ганелоне,
Даю почесний жезл і рукавицю².
Ви чули: франки вас послом обрали».

¹...вітчим мій – Роланд сам називає себе пасербом Ганелона. За однією версією, Роланд був сином Берти, сестри Карла та Мілона; удруге Берта вийшла заміж за Ганелона.

² Жезл і рукавиця – знаки посольського звання, щось на зразок сучасних «вірчих грамот» у дипломатичних відносинах.

І мовив граф: «Роланд у всьому винний!
Віднині ворогом його заклятим
Вважатиму. І другу Олів'єру,
І вашим перам, що Роланда люблять,
Усім їм, сіре, я кидаю виклик!»
Король сказав: «Занадто ви гнівливі!
То не Роландів – мій наказ іти вам!»
Аой!

Правицею подав Карл рукавицю,
Та Ганелон в думках ще був далеко,
Й на землю рукавиця раптом впала.
«О Боже правий! – франки закричали, –
Біду велику принесе посольство!»
Лиш буркнув граф: «Грядущий день покаже!»

-
1. Чому Карл не хоче відправити в Сарагосу Роланда чи Олів'єра?
 2. Чому в посольство до царя Марсілія Роланд запропонував Ганелона? Як це сприйняв Ганелон?
-

Бланкандрин, уміло використовуючи неприязнь Ганелона до Роланда, намовляє посланця Карла до зради. Ганелон дає Марсілію пораду, де краще влаштувати засідку, щоб знищити Роланда та його військо. Свою угоду Марсілій і Ганелон скріплюють присягою. Марсілій відправляє Ганелона до Карла з великими дарами й начебто ключами від Сарагоси. Упевнений у тому, що Марсілій пристав на його пропозицію, Карл вирішив повернутися до Франції.

СНОВИДІННЯ КАРЛА

Минув вже день, і ніч надходить швидко.
Король, могутній Карл, вже спочиває.
Сізерську браму¹ бачить уві сні він:
Неначе ясеневий спис тримає.
Граф Ганелон цей раптом спис хапає,
Об землю вдарив, та з такою злістю,
Що лиш уламки полетіли в небо...
Карл спить так міцно, навіть не прокинувся.
А після цього сну він бачить інший.
Вже Франція. Він в Ахенській каплиці.
Ведмідь зубами рве його правицю
Й прокушує до кості плоть живу.
Та раптом з гір Арденнських барс страшений
На груди кинувся, оскаженілий,
З палацу вибігає хірт проворний,
На допомогу Карлу мчить, стрибає,

¹ Сізерська брама – ущелина в Північних Піренеях.

Ведмедю вухо праве відгризає,
На смерть жорстоко б'ється з барсом хижим.
І франки гомонять: «Жахлива битва!»
Та переможець в битві невідомий...
А Карл так міцно спав, що й не прокинувся.
Аой!

З намови Ганелона, біля ущелини Карл залишив 20 000 свого війська на чолі з Роландом. Разом із ним залишилися краший друг Роланда Олів'єр, 12 найкращих перів Франції та єпископ Турпін¹. Засмучений пророчим сном про зраду Ганелона, Карл від'їжджає. У Сарагосі Марсільй готує військо, щоб зустрітися в бою з Роландом. Разом із ним виступають дванадцять сарацинських перів. Олів'єр виявив велике військо маврів. Роланд зрозумів, що Ганелон їх зрадив. Французи вирішили прийняти бій.

ГОРДОТА РОЛАНДА

Тут Олів'єр додав: «Тьма-тьмуща маврів,
А наших вояків не так й багато.
Сурміть, Роланде-друзе, в ріг негайно,
Почує Карл, повернеться із військом».
Та відповів Роланд: «Я не безумець,
Щоби зганьбити честь свою довіку.
Мій Дюрандаль² завдасть страшних ударів
І до ефеса вцент залетиться кров'ю.
Прийшли на лихо в бескеди ці маври
І, певний, всі приречені на смерть в них!»
Аой!

«Роланде, в Оліфант³ сурмити треба!
Почувши, Карл повернеться із військом,
З баронами на поміч поспішить нам!»
Роланд відповідав: «Хай Бог боронить,
Щоб я збезчестив весь свій рід шляхетний,
Красуню-Францію покритв безслав'ям!
Мій добрий меч на поясі висить ще,
І Дюрандаль завдасть страшних ударів,
Побачите його в крові багряній!
Собі на горі маври позбігались,
І запевняю – всі вони загинуть!»
Аой!

«Роланде, друже, в Оліфант сурміть вже!
Почує Карл, виходить він з тіснини.
Я запевняю, франки повернуться».
Та лицар відповів: «Хай Бог боронить,
Щоб хтось з людей сказав: Роланд злякався,

¹ Турпін – легендарний французький архієпископ; йому приписують авторство літописів, присвячених подвигам Карла Великого.

² Дюрандаль – власне ім'я меча Роланда, яке походить від прикметника *dur* – твердий.

³ Оліфант – єдиний у війську Карла ріг зі слонової кістки, подарований монархом Роландові (від фр. *éléphant* – слон). Уславився гучним звуком, який було чути аж за 30 льє (120 км).

Й від страху перед маврами сурмив він!
Не докорятиме ніхто із рідних.
Коли потраплю у велику битву,
То тисячу і ще сімсот смертельних
Завдам ударів, меч заллється кров'ю!
Хоробрі франки б'ються всі відважно!
Іспанські ж маври не втечуть од смерті».
А Олів'єр: «Не бачу в тім ганьби я.
Бо ж я розгледів військо сарацинів,
Вони покрили гори всі й долини,
Поля всі, бескеди і верховини.
Велика сила в цього плем'я маврів,
Йому протистоїть лиш жменька франків!»
«Тим більший запал! – граф відповідає. –
Хай Бог боронить з усіма святими,
Щоб через мене слава франків згасла!
То краще вмерти, ніж ганьбу стерпіти,
Бо за безстрашність Карл нас полюбляє».
Роланд побачив – битва неминуча,
Грізніший став за лева й леопарда.
Скликає франків, Олів'єру мовить:
«Довірів Імператор нам цих франків,
Зібрав найкращих цілих двадцять тисяч
І знає – боягузів тут не знайдеш.
За нашого сеньйора слід терпіти
Жорстокий холод і нестерпну спеку,
Віддати кров свою і тіло разом.
То бийте ж списом, я мечем дістану,
Дарунком Карла, славним Дюрандалем,
Якщо ж загину, той, хто його візьме,
Все ж скаже: “Меч шляхетного васала!”»
З'явився і Турпін, архієпископ,
Коня острожить і злетів на пагорб,
Звернувся до франків і запально мовив:
«Сеньйори, Карл нас залишив на варті,
За короля повинні ми померти
І ствердити святу Христову віру.
Ви знаєте, що зараз буде битва,
Бо перед нами лави сарацинів.
Моліться і просіть прощення в Бога.
А я земні гріхи всім відпускаю,
Блаженний мученик лиш той, хто згине¹,
Його душа спасіння знайде в Раї».

¹ Блаженний мученик лиш той, хто згине... – церква обіцяла всіх, хто загинув за Христову віру, оголосити мучениками.

Зійшли всі з коней, на колінах франки.
Турпін благословив в ім'я Христове,
Замість покути ж наказав їм битись.
Ось мчить Роланд іспанськими долами,
Під ним кінь Вельянтиф¹, прудкий, надійний,
І обладунок прикипів до тіла,
А лицар потрясає гострим списом,
І грізно вістря звернене до неба,
Лиш білий прапорець мигтить на ньому,
Вниз торочки спадають золотії.
Могутній стан, лице ясне й красиве.
За ним услід прямує друг незмінний
І франки всі – в надії на спасіння.
З завзяттям подививсь Роланд на маврів,
На франків – із захопленням й любов'ю.

Аой!

Сказав тут Олів'єр: «Назад ні кроку!
З ім'ям Господнім лиш про те турбуйтеся,
Щоб кращу відсіч сарацинам дати,
Могутніми ударами їх бити.
Не забувайте й бойовий клич Карла!»
Всі франки закричали «Монжуа!»²
І хто почув цей поклик славнозвісний,
Пізнав, що значать доблесть і відвага.
З якою гордістю помчали франки!
Мій Боже! Шпорять коней, галопують!
І зараз вдарять – хто їх переможе?
Проте не налякали сарацинів.
І от впритул зійшлися франки й маври.

У першій битві з маврами військо Роланда перемогло, хоча зазнало значних втрат. У цей час у Франції «бушують грози, смерчі, лянчі бурі, ...то плаче вся природа за Роландом».

ДРУГА РАТЬ МАРСІЛІЯ. ЗАГИБЕЛЬ ФРАНКІВ

Марсілій військо вів уздовж долини,
Зібрав тепер він величезну силу
І поділив її колон на двадцять.
Виблискують щити, шоломи й лати,

¹ Вельянтиф – кінь Роланда; імовірно, ім'я утворено від фр. *veiller* – пильнувати.

² «Монжуа!» – бойовий клич французів, уперше засвідчений у 1119 р.; можливо, походить від фр. *Mont-joie* – Гора радощів, тобто гора, яку вітали пілігрими, наближаючись до святих місць.

▲ Пам'ятний знак на місці битви, Іспанія

Оздоблені коштовностями й злотом.
Сім тисяч труб невірних кличуть в битву.
Страшне оте гудіння чути всюди.
Роланд сказав: «Мій брате Олів'єре!
Послав на смерть нас Ганелон зрадливий,
Та зраду приховати неможливо,
За неї Карл призначить люту кару.
Попереду тяжка, жахлива битва,
Не бачили такої споконвіку.
Я буду битись Дюрандалем звично,
А ви, мій друже, Альтеклером¹ дійте.
В стількох краях мечі були із нами,
А скільки битв ми ними вигравали!
Пісень ганебних ми не заслужили!»

¹ Альтеклер – назва
меча Олів'єра.

Аой!

Аж бачать франки, що невірних сили
І знову схили пагорбів покрили,
І кличуть Олів'єра і Роланда,
І перів всіх, аби допомогли їм.
До вояків звернувся архієпископ:
«Сеньйори, ви лихі думки облиште!
Молю я Богом, не тікайте з битви,
Аби пісень про нас не склали кривдних!
Бо краща смерть для нас в бою загинуть!
Так, скоро всі ми помremo тут разом,
Не будуть нас серед живих лічити.
Але я клятвено вам присягаюсь:
Для всіх для вас відкриють брами Раю,
З святими будете в розкішнім гаї».
Велика радість охопила франків,
Всі разом закричали: «Монжуа!»

Аой!

Швидкий предивний бій кипить і далі.
Несамовито, з люттю б'ються франки,
Боки рубають, спини й руки маврів,
І через лати входить меч у тіло.
Потоки крові заливають трави.
Кричать невірні: «Вже не хочем слави!
О Франціє, хай Магомет скарає
Тебе і весь твій рід безстрашний вкупі!»
Марсілія тепер всі кличуть разом:
«Спіши, надай нам допомогу, царю!»
Удари скрізь, триває люта січа.

Багато християн на полі вбитих!..
Видовище жахливе – бій нещадний,
Блищать мечі Роланда й Олів'єра,
Архієпископ списом б'є не гірше.
Записано у хроніках й рескриптах,
Що перебили тьму вони невірних.
«Чотири тисячі!» – так свідчить Джеста.
Чотири наступи відбили франки,
Та п'ятий, лихо, став для них згубливим,
Всі полягли вони у Ронсевалі.
В живих лишилось шістдесят героїв.
За їх життя заплачуть дорого невірні.
Аой!

-
1. Чому Роланд не слухає поради Олів'єра? Як це його характеризує?
 2. За які ідеї готові йти на смерть Роланд, Олів'єр, Турпін?
-

ОЛІФАНТ КЛИЧЕ

Роланд побачив – втрати величезні,
Й звернувся він до друга Олів'єра:
«Мій друже, бережи вас Бог, повсюди
Ми бачимо сміливців – друзів мертвих;
Як плакатиме Франція-красуня,
Коли дізнається про смерть баронів.
Чому ж, королю любий, ви не з нами?
Мій брате Олів'єре, що зробити,
Щоб сповістити короля про скруту?»
Той відповів: «Не знаю, що робити,
Та краще смерть, аніж безчестя наше!»
Аой!

Сказав Роланд: «Я засурмлю у ріг вже,
І Карл, який виходить з гір, почує.
Я певен, він поверне військо зразу».
А Олів'єр: «Великий буде сором
Для вас, а для батьків тяжка образа,
На все життя нестерпнее безчестя.
Я радив вам – нічого не зробили!
Тепер вже я не дам своєї згоди.
Засурмите у ріг – то ви не лицар.
Адже залили вже ви кров'ю поле!»
Аой!

Роланд спитав: «У чім причина гніву?»
У відповідь: «Ви винуватець всьому!
Розумна сміливість – то не божевілля,
Обачність важливіша, ніж завзяття.
Згубила франків легковажність ваша!
Ніколи вже ми не послужим Карлу,
Послухали б мене, він був би з нами,
Й, напевно, виграли б ми другу битву.
Марсілій був би вбитий чи в полоні.
Геройство ваше призвело до скрути,
І ви вже більше не підпора Карлу,
До Судного вже дня таких, як ви, не буде!
Ви помрете, а Франції – безчестя
І нашій дружбі край настав сьогодні.
До вечора обом нам не дожити!»

Аой!

Турпін, почувши їхню сварку зблизу,
Коня злотою шпорою стискає,
Впритул підїхав і почав картати:
«Сеньйори, ви, Роланде, Олів'єре,
Ім'ям Господнім прошу не сваритись.
Що ж, Оліфанта нас, звісно, не врятує,
Але було б все ж краще засурмити,
Щоб повернувся король, – заради помсти.
Хай не святкують перемогу маври!»
Роланд промовив: «Правду ви сказали!»

Аой!

Роланд приклав до вуст свій ріг славетний
І засурмив, зібравши усі сили.
За тридцять лье ті звуки було чутно,
Через вершини гір пішло відлуння.
Карл та його барони їх почули,
Король сказав: «Там наші люди б'ються!»
Та відповів тут Ганелон підступний:
«Скажи це інший хто, сміялись б з нього!»

Аой!

І знов, вкладаючи нелюдську силу,
Роланд сурмить у Оліфанта потужно.
Багряна кров вже на вустах з'явилась,
З натуги тріснули на скроні жили.
І Оліфанта свій звук розніс далеко.
Карл, що долав тіснину, чує знову,
Почули також Найм та інші франки.

Король сказав: «То плаче ріг Роланда!
Даремно не сурмив би, там вже битва!»
Та мовив Ганелон: «Яка там битва!
Старим ви стали, посивіли зовсім,
А розмовляєте, немов дитина.
Тож знаєте, Роланд пихатий надто,
І диво, що Господь його ще терпить!
Заради зайця просурмить день цілий.
Що ж стоїмо? Хутчіш рушаймо далі!
Земля Велика¹ ще від нас неблизько!»

Аой!

Вуста Роланда вже залиті кров'ю,
І коло лоба з скронь вона стікає.
Та він долає муки й сурмить знову...
Ці звуки Карл почув та інші франки.
Сказав король: «Як довго ріг рокоче!»
І герцог Найм додав: «Роланд у скруті!
Там бій кипить. А хто доводить інше,
Той зрадник, хоче обдурить усіх нас.
Мерщій до зброї! Клич нехай лунає!
На поміч поспішим дружинам нашим!
Ви чуєте, як ріг Роланда стогне!»

Король поспішив на допомогу Роланду й наказав схопити Ганелона як зрадника.

Вершини гір похмурі й грізні, доли
Глибокі й темні, в них стрімкі потоки!
Попереду й позаду війська сурми,
Здається, відповідь шлють Оліфанту.
А Імператор в гніві мчить донизу,
За ним всі франки у журбі та тузі,
І жодного немає, хто б не плакав
І Бога не просив спасти Роланда,
Щоб вийти вкупі з ним на поле бою,
Відважно кинутись на сарацинів.
Та що з того? Даремні ці благання,
Роланда їм уже не врятувати.

Аой!

У горі Карл Великий мчить донизу,
І борода весь панцир закриває².
Барони безперервно шпорять коней,
Понятий кожен справедливим гнівом,
Їм прикро, що Роланд, їх вождь хоробрий,
Без них жорстоко з бусурманом б'ється,

¹ Земля Велика – володіння франків.

² І борода весь панцир закриває – випущена на лати борода означала грізний виклик ворогу.

Битва в Ронсевальській ущелині. Середньовічна книжкова мініатюра ▼

Якщо поранять графа, хто ж спасеться?
Король не мав героїв сміливіших!

Аой!

Халіф Ефіопії смертельно поранив Олів'єра, але той встигає вбити його і продовжує жорстоку січу. Знесилений, вірний друг Роланда помирає.

1. У чому причина сварки Роланда і Олів'єра? Чому в ситуації, що склалася, Олів'єр не хоче просити про допомогу?
2. Яку роль відіграє Турпін у «Пісні...»?
3. Навіщо, на вашу думку, у поемі необхідний такий герой, як Олів'єр?

ОСТАННІЙ БІЙ

Як тільки граф Роланд прийшов до тям,
Опам'ятався і навколо глянув,
То враз збагнув: загибель неминуча.
Він втратив військо, вояки всі мертві.
Окрім Турпіна і Готьє де л'Ума.

Аой!

Засмучений й розгніваний Роланд
Знов у бою, він б'є нещадно маврів,
Убив відразу двадцять тих невірних,
Готьє іще шістьох, п'ятьох Турпін сам.
Лунають кличі бойові невірних,
З усіх боків на франків нападають.

Аой!

Як справжній лицар б'ється граф Роланд.
Та спекота, піт заливає тіло,
Страшенно голова болить, всю ломить:
Коли сурмив у ріг, порвав всі жили.
Проте він хоче знать, чи прийде Карл,
Взяв Оліфант, але сурмить так слабо.
Король завмер, послухав, тихо каже:
«Сеньйори, нам цей звук віщує горе.
Сьогодні небіж мій, Роланд, загине.
По звуках рога чую – смерть вже близько.

Не гайте часу, скакунів острожте!
Заграйте гучно в усі сурми війська!»
І враз відповіли всі сорок тисяч,
Луна пішла по горах і в долинах.
Почули маври, переполошилися,
Здійнявся гомін: «Карл вже повернувся!»
А потім крик: «Од нас він зовсім близько!
Ми чули звук французьких труб тривожний.
Як прийде Карл, то не минути кари!
Роланд живий – війна почнеться знову,
Ми втратимо Іспанію, весь край наш!»
Із війська відібрали щонайкращих
Чотири сотні вояків в шоломах.
Смерть несучи, вони мчать на Роланда.
Що ж, є робота для меча героя.

Аой!

Коли Роланд побачив наступ вражий,
Відчув він силу, гордість і відвагу.
Поки живий, завзято буде битись.
Сів на коня, прудкого Вельянтифа,
Ударив острогами золотими
І кинувсь в саму гущу сарацинів.
Слідом за ним з мечем архієпископ.
Тікають маври до країв іспанських,
Їх переповнює шалена злоба.
А граф Роланд не може гнатись слідом,
Бо втратив Вельянтифа-скакуна він,
І мусить відтепер боротись піший.
Тож поспішив допомогти Турпіну.
Граф відстібнув реміння у шолома,
А потім зняв білястий легкий панцир,
Мечем розрізав одяг на Турпіні,
Клаптями з нього закриває рани,
А потім притулив до своїх грудей,
Поклав легенько на траву зелену
І лагідно сказав: «Шляхетний друже!
Дозвольте борг мені сплатити останній.
Всі друзі, що були нам любі, вбиті,
Та ми не можемо їх так лишити.
Піду на розшуки і всіх знайду я,
А потім поруч покладу любовно».
Турпін сказав: «Ідіть і повертайтеся!
Хвалити Бога, поле бою наше!»

СМЕРТЬ РОЛАНДА

Загибель Роланда. Мініатюра з «Великих французьких хронік», середина XV ст.

▲ Ущелина Роланда (ширина 30 м, висота 80 м) на перевалі в Піренеях. За легендою, утворилася там, де Роланд намагався знищити свій меч Дюрандаль.

Та й сам Роланд відчув: кончина близько,
Бо з вух у нього витікає мозок.
Він молить Господа за душі перів,
А Гавриїла-ангела – за себе.
І Оліфант, і Дюрандаль взяв звично,
Бо саме так вмирає лицар справжній, –
Зайшов углиб землі іспанських маврів
На відстань льоту стріл із арбалета.
Росли два дерева на пагорбі, а поруч
Чотири глиби височіли мармурові.
Роланд там впав на мураву зелену
І непритомнів. Смерть була вже поруч.
Між гір крутих, серед дерев високих
Блищать чотири глиби мармурові.
Зомлілий граф лежить в траві шовковій.
За ним давно вже сарацин пильнує,
Посеред тіл валявся, прикинувся мертвим.
Замазав кров'ю тіло та обличчя;
Аж ось підвівсь на ноги, підбігає.
Він був красивий, мужній і кремезний,
Та повен люті і жаги до вбивства.
Схопив меч, Роланда пхнув ногою
І закричав: «Здолав небожа Карла!
А Дюрандаль візьму в краї арабські!»
Коли він так волав, граф опритомнів.
Роланд відчув – меч хтось забирає.
Отямився, розплющив очі й каже:
«Здається, злодію, ти не із наших!»
В руці тримав, як завжди, Оліфант.
В шолом ударив, вкритим золотом щирим,
Розбив його, а з ним розтяв і череп,
І очі геть полізли в мавра з лоба.
Той мертвий впав як стій до ніг Роланда.
А граф сказав: «Падлюко, ти зухвало
Присікатись до мене намірявся.
Будь-хто, почувши це, сказав би – дурень!
Жаль, ріг мій посередині аж тріснув,
Повипадали золото й каміння».
Відчув Роланд – п'ятьма вкриває очі.
Підвівсь на ноги і стоїть насилу,
Сірішає знекровлене обличчя.

А перед ним лиш темно-сіра скеля.
Він десять раз мечем ударив гнівно,
Та сталь дзвенить, щербин немає навіть.
Сказав: «Допоможи, Свята Маріє!
О мій чудовий Дюрандале! Горє!
Ми маємо розстатись! Не загострю
Тебе я більше! Скільки битв позаду!
А скільки володінь завоювали,
І Карл – сивобородий їх володар.
Ти не служив ніколи боягузу –
Належав ти шляхетному барону,
Таких у вільній Франції не буде!»
Роланд все б'є ту брилу темно-сіру.
Вже вдарив безліч раз, та все даремно.
Сталь лиш дзвенить – ані щербин, ні тріщин,
Клинок зі свистом вгору підлітає.
Переконався граф: йому несила,
І знов оплакує меча він долю:
«О Дюрандале! Ти краса й святиня!
Ховаєш в золотій ти рукояті
Нетлінні моці: зуб Петра й священну
Василя Святого кров, волосся
Дениса Пресвятого і уривок
З одежі Пріснодіві! Неможливо,
Щоб нехристі тобою володіли.
Лиш християнам ти служити маєш!
О Небо, меч не дай в безчесні руки!»¹
Роланд відчув, що смерть вже зовсім близько,
Вона іде від голови до серця.
У тінь сосни високої лягає
Він долілиць, в траву зелену й ніжну,
Підклав під себе меч і Оліфант свій,
Звернув обличчя до землі невірних.
Аби відразу стало зрозуміло
І Карлові, і лицарям-баронам,
Що він, Роланд, помер як переможць.
Відпущення гріхів у Бога просить
Й до Неба рукавицю простягає².
Аой!

¹ Доля Дюрандала неясна. За одним із джерел, Карл посилає славних рицарів взяти з рук мертвого Роланда меч. Вони витягують меч, але рука Роланда не розтискається. Тоді Карл молиться, і меч сам випадає з руки. Імператор знімає з нього рукоять заради святинь, які в ній заховані, а клинок кидає у воду, бо ніхто не вартий носити цей меч після Роланда.

²...до Неба рукавицю простягає – цей жест означав визнання себе васалом або виклик на двобій. Тут Роланд оголошує себе васалом Бога.

Роланд сурмить у ріг і намагається знищити меч.
Вітраж Шартрського собору (Франція), XIII ст. ▶

¹Рафаїл – один із семи великих ангелів, архангел; ангел зцілення. Михаїл – архангел, провідник небесного воїнства в битві із силами зла; ангел милосердя і прохач людей перед Богом. Гавриїл – архангел, провідник чину херувимів, що оточують Божий престол і з вогняним мечем охороняють вхід до раю. Зветься також «Лівицею Бога», вважається Божим вісником та посланцем, вартовий раю.

Роланд, на груди голову схиливши,
Схрестивши руки, смерті ждав покірно.
І Бог послав до нього херувимів.
Злетіли з Неба Рафаїл¹-заступник
І Михаїл, потвор злих переможець,
І сам архангел Гавриїл Святійший...
Віднесли душу графа в Райські куці!

1. Чого бажає Роланд? Чи відповідає його поведінка таким християнським чеснотам, як розсудливість і смиренність?
2. Чому перед смертю Роланд намагається знищити свій меч?
3. З допомогою яких символів змальовується смерть Роланда?

Карл прибуває до Ронсевалу і оплакує померлих. Страшною була його помста: французи вбивають усіх сарацинів. Після бою Карлу не спиться. Він молиться за Роланда, дванадцятьох перів і франків, які полягли в Ронсевальській ущелині. Поволі його зморює сон, навіяний ангелом Божим. У сні він бачить провіщення великої битви: на військо рушається град, гроза, ураган, вогонь, що б'є з неба. На франків нападають хижакі, дракони, змії, пекельні потвори. Вояки благають Карла про допомогу. Але на перешкоді стає лев, який кинувся Карлу на груди. І ніхто не знає, чим закінчиться цей бій... Після цього Карл бачить інше видіння. Він в Ахені, на ланцюзі тримає ведмедя. Ще тридцяттеро вийшли з лісу й вимагають відпустити родича. Та з палацу вибігає хорт і починає битися із найсильнішим ведмедем. Ніхто не знає, чим закінчиться ця сутичка...

У Сарагосі Марсілій передав свою владу Баліганту, вавилонському еміру, який був старіший за Вергілія й Гомера. Він зібрав велике військо й вирушив на Карла.

Франки поховали загиблих, а тіла Роланда, Олів'єра й Турпіна Карл наказав забрати із собою. Коли франки готувались у зворотню путь, то помітили авангард маврів. Звернувшись до Бога, Карл вирішив вступити в бій. Імператор, а за ним і всі франки випустили на лати свої бороди – щоб у бою розпізнати один одного. Араби також почали готуватися до бою.

ОСТАННЯ БИТВА

Війська величні, всі полки чудові.
Не відділяють їх доли чи гори,
Лісів, дерев для засідок немає.
Дві армії застигли у чеканні.
Звелів Великий Карл в сурми заграти,
Усіх звук чистий Оліфанта заглушає.
Кричать араби: «Військо Карла гарне!
Важка й жахлива битва нас чекає!»
Аой!

▲ Карл знаходить Роланда. Середньовічна мініатюра. XIV ст.

Як тільки Карл побачив Баліганта,
Його «Дракона», стяги, орифламу¹,
І величезну армію арабів,
Що поле бою зайняла повсюдно,
Окрім ділянки, де стояли франки,
То гучно закричав король французький:
«Барони Франції! Прекрасні вояки всі!
Багато битв важких ви вигравали!
Невірні перед вами, боягузи,
Й деньє² не варті дикі їх закони!
Хоч їх багато, що для нас те значить?
Вперед, герої! Монжуа! За мною!»
По цих словах коня шалено шпорить,
Враз Тансендюр стрибки чотири робить.
Сказали франки: «Бравий наш королю!
Вперед скачть! А ми слідом за вами!»
Величні армії, полки безстрашні,
Зійшлись війська в лячній нещадній січі.
Язичники там б'ються відчайдушно.
О Боже! Скільки вже списів зламали,
Щитів і панцирів вцент порубали!
Земля тілами мертвих вкрита рясно,
Трава ж полів, колись зелена й ніжна,
Пурпурною тепер залита кров'ю.
Емір звернувся до своїх невірних:
«Барони, в бій! Вперед, на люд хрещений!»
І бій тривав, запеклий, безпощадний,
Лютішої ніхто не бачив битви!
Про неї пам'ятатимуть довіку...

Аой!

А Карл звернувся до своїх баронів:
«Сеньйори, я завжди вам щиро вірив,
В стількох боях за мене ви вже бились,
А скільки ви держав завоювали,
Скількох царів без трону залишили!
Моя винагорода була щедра,
Багатства дав і лени³. Я готовий
Віддати своє життя. Лише помститься
Невірним за братів, синів-нащадків,
Що полягли учора в Ронсевалі!
Святу цю справу маємо здійснити!»
Відповідають франки: «Ми готові!»

Аой!

¹ У середні віки **орифлама** – прапор французьких королів, тут – просто королівський прапор; у сучасній мові – великий прапор, підвішений упоперек вулиці між будинками.

² **Деньє** – дрібна середньовічна монета (тут: не варта і копійки).

³ **Лени** – земельне володіння, яке васал (ленник) одержував від сеньйора за умови виконання військової служби.

Французи та араби б'ються люто.
Хто бачив, як тріски щитів летіли,
Як розбивались лати від ударів
Чи панцирі й шоломи з брязкотінням,
Трошилися списи з жахливим тріском,
Як вершники перевертались з сідел,
Хто чув, як там кричать від ран з хрипінням,
Той збереже про бій страшне видіння.
Цю битву витримать було вже важко.
І Балігант благає Аполліна,
І молить Тервагана й Магомета:
«Боги! Величні, я служив вам завжди!
Злотими ваші статуї зроблю всі!
Лиш дайте перемогу нам над Карлом!»

Аой!

Тут Джемальфін постав перед еміром,
Приніс погані звістки з поля бою:
«О сире Баліганте, там нещастя:
Загинув син Мальпрім ваш в січі смертній
І Канабей, ваш брат, з ним упокоївсь.
У цьому винні двоє франків лютих,
Здається, Імператор був одним з них –
Величний, мужній, лицарська постава,
І сива борода – квітнева квітка».
Зняв свій шолом емір, застиг безсило,
А голова на груди похилилась.
Відчув такий він біль, що помертвів весь,
І все ж заморського позвав Джанглея.
Емір сказав: «Джанглею, підійди-но!
Ти мудрий дуже і багато знаєш.
Завжди я слухався твоєї ради!
Як думаєш ти? Франки чи араби?
Хто переможцем вийде в битві нині?»
Той відповів: «Ви, Баліганте, мертвий!
Боги нас не врятують – хочуть жертви.
Карл гордий, лицарі його відважні.
Таких не бачив можних сил я вражих!
І все ж, зберіть бійців із Окціанту,
А також турків, енфрів та арабів
І велетнів. Зберіть всіх і рушайте!»
Емір на лати бороду спускає,
Білішу за цвіт глодовий у травні,
Не хоче більше він її ховати.

Підніс до вуст пронизливий ріжок,
 Сурмить так гучно, всі невірні чують.
 По полю мчить, полки свої шикує,
 Тут окціанці з їх виттям й ревінням,
 Аргуйці з песьячим їх гавкотінням.
 Немов скажені, всі на франків линуть.
 Ряди ламають, в гущу лізуть, гинуть...
 Там полягло тоді сім тисяч франків.
 Чудово б'ється Карл Великий в полі,
 З ним поруч герцог Найм та Одж'єр-Данець,
 Джефрейт з Анжу, що орифламу носить.
 Одж'єр відвагу виявив нестримну:
 Коня він шпорить, кинувши повіддя,
 Вбива язичника, що ніс «Дракона».
 Амбор звалився долілиць миттєво,
 А з ним «Дракон» – емірова святиня.
 Побачив Балігант, що впав знак царський
 І на землі штандарт із Магометом,
 Лише тоді почав він розуміти
 Свою неправоту і правду Карла,
 Відразу ж зменшився невірних запал...
 А Карл звернувся до своїх васалів:
 «Чи допоможете мені, барони?»
 У відповідь: «Прохання нам образа!
 Немає серед нас страхополохів!»

Аой!

ДВОВІЙ КАРЛА І БАЛІГАНТА

Минає день ясний, заходить сонце.
 Запекло б'ються франки і араби.
 Могутні владарі ввели два війська,
 Їх кличі бойові повсюди чути.
 Дзвінкий еміра крик «Прецьйоз!» лунає,
 Та Карлів «Монжуа!» наздоганяє.
 І цар царя по голосах пізнали,
 Ї зустрілись вороги серед рівнини...
 Двовій почавсь. Списів важкі удари
 У центр щитів, в розетку потрапляють
 І врешті їх доценту розбивають,
 Дірки в міцній кольчuzі залишають,
 Проте ніяк не досягають тіла.
 Попруги тріснули, і сідла – набік,

▲ Пам'ятник Роланду поблизу Ронсевальської ущелини, Наварра, Іспанія

Царі попадали па землю зразу.
Та в мить одну обидва підхопились
І за мечі взяли свої булатні.
Ніщо не може зупинить двобою,
Крім смерті одного із двох героїв.

Аой!

Емір в руках мав силу неймовірну.
Він вдарив Карла по шолому з сталі,
Розсік його і голови дістався,
А потім меч зануривсь у волосся
І шкіру з голови зсік на долоню,
У цьому місці череп оголився.
Карл похитнувся і ледь не впав на землю,
Та Бог не допустив, щоб він загинув.
З'явився Гавриїл у розпал бою,
Спитав: «Королю, що там із тобою?»
Почув монарх глас ангела святого,
Відразу зникли жах і страх смертельний,
До нього повернулись сила й пам'ять.
Мечем французьким вдарив він еміра.
Розтяв шолом, що блискотів від перлів,
А з ним і голову, лиш бризнув мозок,
Розсік по білу бороду обличчя.
Вмер Балігант, не допоможуть ліки.
Карл крикнув «Монжуа!», щоб всі почувли.
Відразу герцог Найм з'явився поруч,
Впіймав коня, король на нього скочив.
Біжать невірні, їх сам Бог карає!
Дійшла до Господа молитва франків.

Вороги переможені, Марсілій мертвий. У захопленому місті провели обряд хрещення. В Ахені Карл зібрав баронів на суд над Ганелоном, але вони попросили помилувати зрадника. Тоді Тьєррі, молодший брат Джефрейта Анжуйського, який загинув разом із Роландом, звинуватив Ганелона й викликав його захисника Пінабела на двобій – Божий суд. Під час поєдинку Пінабел загинув, це означало, що Бог став на сторону Тьєррі.

ПОКАРАННЯ

От повернулися всі судді в місто.
Були тут алемани і баварці,
Бретонці, нуатвінці і нормандці.
З усіх найбільше франки вимагали
Ганебною для Ганелона смерті.

▲ Мініатюра з манускрипту «Великих французьких хронік», середина XV ст.

В одній ілюстрації – вісім епізодів із «Пісні про Роланда». На мініатюрі зображений розгром ар'єргарду армії Карла Великого в Ронсевальській ущелині. Зліва внизу – Карл із почтом приймає дари сарацинських королів Марсілія і Баліганта через зрадника Ганелона. У центрі – військо Карла разом з ар'єргардом, очолюваним Роландом, виступає з Пампелуни. Зліва вгорі – поєдинок Роланда з Марсілієм. Праворуч – під деревом лежить поранений Роланд, безуспішно сурмить у ріг, викликаючи допомогу. Праворуч від Роланда зображений Карл, якому зрадник Ганелон радить не поспішати. Справа вгорі – рейнський архієпископ Турпін під час меси бачить, як на небесах чорти тягнуть Марсілія і його наближених у пекло, а архангел Михаїл несе душу Роланда в рай. Це відіння повідомляють Карлу. Він повертається і знаходить військо знищеним, а Роланда мертвим. Після розслідування в присутності імператора Ганелон четвертований.

▲ Пам'ятник Роланду у Бремені

Статуї Роланда прикрашають багато – щонайменше 55 – європейських міст від Риги (Латвія) до Дубровника (Хорватія). У середні віки їх встановлювали на честь здобуття містом незалежності. Фігура Роланда з мечем у руці, встановлена на міській площі, означала, що міський магістрат має права судочинства і торгівлі та інші привілеї.

Тож четверню приводять буйних коней
Й за руки й ноги в'яжуть Ганелона,
Були ті коні дикі та шалені.
Четвірка слуг їх випустила разом
На луг, де випасалася кобила.
Запроданця там смерть лиха спіткала:
Розтягнуті, розірвані всі жили
І видрані із тіла руки й ноги,
А мураву червона кров зросила...
Так Ганелон сконав, лукавий зрадник,
Своїм щоб віроломством не хвалився.
Звершився суд правдивий. Карл Великий
Угамував нарешті гнів свій грізний,
Вклав Божу віру в серце Брамімонди.
Минає день, і темна ніч надходить...
До сну готується король в покоях,
Та Гавриїл приніс послання Бога:
«Час, Карле! Знов збирай свої дружини!
Мерщій рушай в похід на Бірські землі.
Король Вів'єн чекає допомоги,
Невірні місто Інф взяли в облогу.
На тебе християни уповають!»
Так не бажав Карл знов іти в похід цей...
Сказав: «О Боже, вже життя не миле!»
Ридає гірко, бороду рве сиву...
Тут і кінець настав Турольда джесті.

Переклад Н. Пащенко і В. Пащенко

1. Яка історична подія лягла в основу «Пісні про Роланда»?
2. Чим можна пояснити, що в «Пісні про Роланда» змінені історичні факти?
3. Як у поемі відображені феодалні відносини, цінності середньовічного суспільства, рицарський кодекс?
4. Дослідіть особливості поетичної мови «Пісні про Роланда»: знайдіть гіперболи, символи, повтори, постійні епітети й поясніть їхню роль.
5. Яка роль сновидінь Карла у поемі?
6. Порівняйте двобій Карла й Баліганта з двобоєм Ахілла й Гектора. Що спільного в цих двобоях? Чим вони відрізняються?
7. Доведіть, що Карл у «Пісні...» уособлює ідеального правителя.
8. Доберіть цитати, які б найяскравіше характеризували головних дійових осіб поеми: Роланда, Олів'єра, Карла, Ганелона.
9. Порівняйте образи Роланда і Ахілла. Свої міркування узагальніть у таблиці.

	Роланд	Ахілл
характер		
вчинки		
авторське ставлення		

10. Порівняйте ставлення елліна Гомера до елліна Ахілла й троянця Гектора й ставлення Турольда до франків і маврів. Чи можемо ми говорити про об'єктивізм оповіді в обох епічних поемах?
11. Порівняйте героїв «Пісні про Роланда» з давньоруськими билинними богатирами. Що їх об'єднує?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Для франків Роланд – ідеальний рицар. Чи погоджуєтеся ви з такою думкою?
2. Чи могла б «Пісня про Роланда» слугувати фрагментом підручника історії? У своїй відповіді спирайтесь на поняття «історичні факти», «літературний вимисел», «фантастика».
3. Спираючись на твори, вивчені у попередніх класах, «Пісню про Роланда», доведіть, що провідною темою середньовічного героїчного епосу була тема захисту рідної землі від іноземців та іновірців.

ВІДЛУННЯ

«Пісню про Роланда» українською мовою перекладено тричі. Перший переклад з'явився ще 1895 року, його автор – науковець, публіцист і перекладач Василь Щурат. У 2003 році побачив світ переклад Вадима і Нінелі Пашенків (саме його ви читали), а 2008-го – поета і дослідника середньовічної літератури Ігоря Качуровського. У найновішому перекладі зроблено спробу передати українською ритм старофранцузького оригіналу. Пропонуємо порівняти уривок поеми в найпершому й останньому перекладах.

Коли Роланд побачив гибель франків,
Він так озвався до друга Олівера:
«Мій вірний друже, радь, що хочеш, пробі!
Бач, скільки рицарів тут землю вкрило.
Аж сум, що Францію солодку, гарну
Баронів стільки разом опустило!
Гей, Карле-друже, де ти, володарю?
Що нам почати, Олівере-брате?
Яким би світом вість йому подати?» –
«Не знаю як, – говорить Олівер, –
Я над ганьбу волю смерть тепер».

Василь Щурат

Бачить Ролянд, що втрати в них великі,
І Олів'ера-товариша він кличе:
– Мій любий друже, на Бога, що подієм? –
Добрих васалів полягло вже без ліку.
Франції шкода, що прекрасна і мила,
Та без юнацтва вона тепер – пустиня...
Друже-королю, чом ви не тут, не близько? –
Повіджте, брате, що маємо чинити.
Може, йому послати треба вістку?
Рік Олів'ер: – Не знаю, що робити.
Волю вмерти, аніж ганьбою вкритись.

Ігор Качуровський

Перший поет Нового часу

ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ. СОНЕТИ

Якось уночі у мічні ворота середньовічного монастиря, що нагадував фортецю, постукав самотній подорожній. «Чого тобі треба?» – похмуро спитав непривітний сонний сторож і був украй здивований відповіддю незнайомця – «Миру!». Так легенда описує один із епізодів довгих блукань сві-

тами Данте Аліг'ері. Що казати про напружене життя поета, коли вже й після його смерті могутні тоді церковники вимагали спалити не лише «Комедію», а й прах її автора. То хто ж він такий, цей суворий пілігрим, якому так бракувало миру, душевного спокою?

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ (1265–1321)

Точна дата народження великого італійського поета невідома. За відомостями, які він дав сам про себе у «Божественній комедії», можна припустити, що народився Данте у травні 1265 р. А от місце його народження відоме точно. Це – Флоренція, одне з найбагатших і найрозвинутіших міст середньовічної Італії, місто-комуна, де постійно точилася запекла політична боротьба.

Про рід Данте, його дитинство, юність та освіту майже нічого невідомо. Одні дослідники вважають, що поет отримав посередню освіту, інші – що дуже пристойну і, можливо, навчався у правничій школі в Болоньї. Хай там як, Данте був одним із найосвіченіших людей свого часу. І про це свідчать не тільки і не стільки його політична кар'єра та наукові трактати, скільки безсмертна «Божественна комедія», яку

▲ Пам'ятник Данте у Флоренції. Енріко Пацці. 1865

недаремно називають поетичною енциклопедією Середньовіччя. Саме Данте вважається творцем італійської літературної мови. За вживання народної мови його називали «*поетом чоботарів і пекарів*». А чоботарі і пекарі любили вірші поета, розспівували їх на вулицях, за що їм частенько перепадало... Розказували, що одного разу Данте навіть побив візника, примовляючи: «Цього *но-о!* я туди не вставляв!» – тільки за те, що той читав його вірші упереміш із понуканням віслюка.

У Середні віки Італія, географічна спадкоємиця центру Римської імперії, була роздerta міжміськими уособицями, які дуже часто переростали в криваві сутички. Та й усередині самих міст не було єдності й спокою. Зокрема, у Флоренції за владу сперечались дві могутні політичні партії: *гібеліни* (виразники інтересів аристократів, міської верхівки) і *гвельфи* (виразники інтересів ремісників, міських низів). Правда, іноді політична орієнтація цих партій мінялася аж до протилежної. До того ж партія гвельфів розділилася на два крила, фактично на дві партії: *білих* (противників папи; Данте став одним із лідерів саме цього її крила) і *чорних* гвельфів (прибічників папи).

Рід Данте, хоч і належав до партії гвельфів, яка утримувала владу у Флоренції, був аристократичним. Юнака так приваблювала політична боротьба, що він, аристократ, нащадок хрестоносця Каччагвіди (згаданого в «Божественній комедії»), для того, щоб отримати право обиратися до органів управління містом, приписався до цеху аптекарів і лікарів (1295).

Після цього він почав відігравати значну роль у суспільному житті Флоренції: виконував важливі політичні доручення, обирався її пріором (одним із семи керівників). Але під час однієї з дипломатичних місій Данте у Римі в січні 1302 р. у Флоренції до влади прийшли чорні гвельфи, які оголосили ворогами, вигнали з міста та передали до суду колишніх своїх «соратників» по партії – білих гвельфів. Одним із перших засуджених був Данте. Його звинуватили в підкупі, хабарництві та інтригах проти церкви й засудили до вигнання з міста на два роки, дуже великого штрафу та заборони займати громадські посади. Самого Данте на суді, звичайно, не було та й не могло бути. З'являтися ж у місті йому було небезпечно. Тож і оскаржити вирок судді він не зміг. Тому судді (неосяжна логіка закону!) вирішили вигнати Данте з міста назавжди, а якщо він з'явиться в ньому, спалити на вогнищі. Для гордої душі Данте це був страшний удар. Близько двадцяти років він, не маючи притулку, поневірявся по різних містах Італії.

За часи своїх блукань Данте пізнав не тільки долю вигнанця, а й трагедію втрати ідеалів та розчарувань: коли білі гвельфи пішли на союз проти чорних із гібелінами, Данте відійшов від них і оголосив «*сам себе партією*». Він залишився у цілковитому відчуженні: жодна з політичних сил того часу не могла задовольнити поета.

Данте залишає активну політичну діяльність. Він весь віддається творчості: працює над головним твором свого життя – «Комедією», яку, з легкої руки Джованні Боккаччо, стануть називати божественною.

Останні роки життя Данте провів у Вероні та Равені. Його тодішній покровитель був не дуже вдалим політиком, але розумівся на поезії. Та все ж для Данте тільки поезії було замало. Восени 1321 року він вирушив із дипломатичним дорученням до Венеції. А на зворотному шляху захворів на лихоманку і в ніч на 14 вересня 1321 р. помер. Поховано Данте не в рідній Флоренції, а в чужій Равені.

Флоренція, яка за життя поета так його і не помилила, декілька разів домогалася дозволу перепоховати прах великого земляка, мотивуючи це тим, що все життя Данте, так чи інакше, було пов'язане з нею. У змаганні за тіло Данте їм допоміг інший великий флорентієць.

У 1520 р. Мікеланджело Буонарроті умовив тодішнього папу Лева X підтримати своїх земляків у намаганні повернути прах Данте на батьківщину. Проте коли саркофаг, де був похований Данте, перевезли з Равени до Флоренції і відкрили, то виявилось, що він пустий. На цілі століття останки поета були загублені. І тільки у 1865 р., коли проводилися ремонтні роботи у монастирі Сан Франческо, знайшли його останки. Виявилось, що францисканські монахи, які не хотіли розлучатися з великою реліквією, пробили стіну, біля якої стояв саркофаг, і викрали прах поета. Справдилися пророчі слова Данте, що мріяв ще за життя у променях слави повернутися до рідного міста: *«І якщо жоден з цих шляхів не веде до Флоренції (маються на увазі філософські і літературні твори поета), значить, до Флоренції я не повернусь ніколи!»*

Місто, в якому не знайшлося місця поетові за його життя, не змогло дати йому притулок і після смерті. А цікаві туристи і зараз можуть подивитися на пишно порожню гробницю Данте у флорентійській церкві Санта-Кроче.

ЗБІРКА «НОВЕ ЖИТТЯ»

 Новий солодкий стиль (Dolce stil nuovo) – італійська поетична школа кінця XIII ст. – періоду, коли в середній і північній Італії розвивалася самосвідомість особистості і зростав інтерес до її внутрішнього світу. Поети нового солодкого стилю оспівували піднесену любов до жінки. Однак у деяких віршах любов – жорстока сила, що вселяє страх і сум'яття. Вірші представників цієї школи вирізнялися витонченістю й мелодійністю.

Автобіографічна збірка «Нове життя» (1283–1293) написана у так званому *новому солодкому стилі*. У ній ми знайдемо і вишукані метафори, і символи, і оспівування жіночої краси, і шанобливе ставлення до неї. Збірка «Нове життя» складається з віршів (переважно сонетів) і прози. У ній ідеться про історію кохання і почуття ліричного героя до **Беатріче**, чие ім'я означає *благословенна*. Беатріче постає як небесне створіння, уособлення жіночої краси і людських чеснот. Саме вона в «Божественній комедії» посилає до поета Вергілія, щоб той став провідником Данте по Пеклу і Чистилищу, а сама супроводжує його по Раю. Адже після смерті Беатріче, ставши уособленням милості Божої, зайняла достойне місце – біля престолу Богородиці.

Прообразом героїні Дантових творів вважається Беатріче Портінарі. Данте вперше зустрів дівчину у 1274 р., коли йому було 9 років, а Беатріче 8. Вони доволі часто бачилися, навіть віталися, випадково зустрічаючись на вулиці. Та ніяких особистих стосунків між ними не було. Сам Данте сприймав Беатріче як «вроди чистий ідеал», найсвітлішу подію у своєму житті, що стала поштовхом до літературної творчості.

Якось, через 9 років після першої зустрічі, Данте випадково на вулиці зустрів Беатріче. Вона йшла в оточенні старших жінок, одягнена в біле, і привіталася з юнаком. Неймовірна радість наповнила душу і серце Данте. А коли він заснув, то побачив сон, який, начебто, і спонукав його зайнятися поезією. Через вісім років (1290) Беатріче померла. Робота над збіркою допомогла поетові вгамувати душевний біль, викликаний утратою коханої. Беатріче у сонетах Данте – це ідеальна жінка, спасительниця, яка «розбуджує високих почувань святий хорал». Цікаво, що портрета Беатріче ми у книзі не знайдемо, єдине, що про неї відомо, що вона мала «смарагдові очі».

ІЗ КНИЖКИ «VITA NUOVA»

(«Нове життя»)

XI

В своїх очах вона несе Кохання, –
На кого гляне, ошасливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохить.
Гордия й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, – смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Переклад Миколи Бажана

XVI

Хто в гроні дів мою угледить панну, –
Побачить вроди чистий ідеал.
Возношу Богу похвалу похвал,
Коли бодай здаля на неї гляну.

Вона розбуджує печалі шану,
Високих почувань святий хорал;
Зарозумілості крикливий шал
В покору перетворює рахманну.

Їй не потрібна слава голосна!
Мов нагороду, ласку поважання
Всім за смиренність воздає вона.

Благословенні помисли й діяння
Краси! Хто серцем дух її спізна,
Той буде завжди снити про Кохання.

Переклад Дмитра Павличка

Сонет (італ. *sonett* від прованс. *sonet* – пісенька) – усталена поетична форма, що складається з 14 рядків, написаних п'ятистопним або шести-стопним ямбом, які утворюють два катрени (чотиривірші), об'єднані між собою спільною римою, і два терцети (тривірші), теж об'єднані спільною римою: *abab abab cdc dcd* (або *cde cde*).

Така форма сонета виникла в Італії в XIII ст. і отримала назву італійського. Класичний італійський сонет будувався за суворими законами: вірш складається з чотирнадцяти рядків; спільна рима між катренами і терцетами відсутня; значуще слово в сонеті може вживатися лише один раз; останнє слово має бути смисловим ключем усього вірша; зміст розгортається за схемою: теза – розвиток тези – антитеза – синтез.

Н. Буало (про сонет)

З «Мистецтва поетичного»

...На біду зохоченим до рими, –
Примхливий бог отой¹, навчаючи співців,
Сонет суворими законами обвів.
У двох катренах там одна пасує міра,
І рими дві лише давати має ліра,
А далі – шість рядків, щоб вивершить сонет,
Розкласти в дві строфи повинен вміть поет.
Сваволі жодної не можна тут дозволить:
Сонета той не дасть, хто в розмірі сваволить,
Бліді до виразних приточує слова
І двічі вислову однакого вжива.
Красу високу ми у формі цій найдемо:
Сонет довершений варт цілої поеми.

Переклад Максима Рильського

¹Тут – Аполлон.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Що називається сонетом? Доведіть, що подані вірші Данте є сонетами. Чи порушує поет правила написання сонету?
2. Яку роль у розвитку світової літератури відіграє збірка Данте «Нове життя»?
3. Чи можна вважати випадковим ім'я ліричної героїні сонетів Данте?
4. Які почуття і поривання пробуджує кохання, оспіване в сонетах?
5. Чому загальний іменник «кохання» у сонетах пишеться з великої літери?
6. Випишіть із тексту сонетів метафори, які вразили вас найбільше. Поясніть свій вибір.
7. Поясніть, яку роль у композиції та розумінні сонетів відіграють останні слова: «диво» та «Кохання».

ВІДЛУННЯ

Григорій Гавриленко. Беатріче

1965 року в київському видавництві «Дніпро» вийшла «Vita Nuova» у перекладі М. Бажана, І. Драча, В. Житника, В. Коротича, Д. Павличка, А. Перепаді за редакцією Г. Кочура. Ілюстрував збірку Григорій Гавриленко. Створена художником Беатріче – це світлий образ земної жінки й водночас ангел, що ніби зійшов із давніх фресок, і навіть дерева за спиною Дантової коханої нагадують крила.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА РОЗДІЛОМ

«Література доби Середньовіччя»

- ▶ У добу Середньовіччя (V–XV ст.) особливо великий внесок до світової літератури зробили далекосхідний, середньосхідний і європейський культурні регіони.
- ▶ Китайського поета Лі Бо називали «вулканом поезії, безсмертним, скинутим з небес». Він, як і його молодший товариш Ду Фу, втілював у віршах реальні проблеми китайців: утиски селян, тугу жінки за чоловіком, що пішов на війну, гіркий сум від проводів друга.
- ▶ Творчість середньовічних китайських поетів глибоко філософська й асоціативна, оскільки на неї впливали східні філософсько-релігійні вчення: на Лі Бо – даосизм, на Ду Фу – конфуціанство. Ці поети сповідували принцип «сенса не вичерпується написаним».
- ▶ Персько-таджицькій ліриці притаманні філософічність, алегоричність, увага до внутрішнього світу людини, найтонших відтінків її почуттів, оспівування жінки, кохання. Омар Хайям був майстром рубаї, в яких порушив найважливіші проблеми людського буття та безліч філософських питань. Персько-таджицькій ліриці притаманна алегорична багатозначність і рельєфність образів.
- ▶ Поема «Пісня про Роланда» є вершиною середньовічного французького класичного героїчного епосу. Її провідною темою є традиційне для героїчного епосу зображення боротьби проти іноземців та іновірців за «красуню Францію», християнську віру й короля Карла.
- ▶ Збірку «Нове життя» (1283–1293) Данте написав у так званому новому солодкому стилі. Це поетична школа в Італії XIII ст. Її представники у своїх творах використовували вишукані метафори і символи, оспівували жіночу красу і шанобливе кохання до неї. Збірка «Нове життя» складається з віршів (переважно сонетів) і прози, де йдеться про історію кохання і почуття ліричного героя до Беатріче, чие ім'я значить *благословенна*. Беатріче постає як небесне створіння, уособлення жіночої краси і людських чеснот. Беатріче у сонетах Данте – ідеальна жінка, спасительниця, яка «пробуджує високих почувань святий хорал».
- ▶ Іван Франко високо оцінив заслуги італійця: «Данте є найвищим виразом, поетичним вінцем та увічненням того, що називаємо Середніми віками. Уся культура, усі вірування, усі муки та надії тих часів знайшли вираз у його поемі («Божественна комедія»). Та водночас як людина геніальна він усім своїм еством належить до новіших часів, хоча думками й поглядами кориниться в минувшині...»

Злет людського духу

ЛІТЕРАТУРА ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

Який довершений витвір – людина!..
Окраса всесвіту! Взірець усього сущого!

Вільям Шекспір

Відродження – це важлива культурно-історична доба (період розвитку європейської культури), що прийшла на зміну Середньовіччю. Термін «Відродження» (італ. *rinascita*) уперше вжив італійський мистецтвознавець Джорджо Вазарі в «Життєписах найславніших малярів, скульпторів і зодчих» (1550). Та в Західній Європі прижився його французький варіант – «Ренесанс» (фр. *Renaissance* – «Відродження»).

РЕНЕСАНС ЯК СПОКУТА ЗА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ?

Відродження було своєрідною спокутою Західної Європи за безжальне нищення багатой культурної спадщини язичницьких Еллади та Риму, здійснюваного спочатку варварами, а потім християнами протягом Середньовіччя. Варвари фактично перервали «нитку часів», знищивши культуру ненависної їм Римської імперії. А чого не встигли донищити вони, те методично зробила християнська церква, бо вважала твори античних авторів богопротивними. Тоді можна було почути такі думки батьків церкви: «Чого путнього може навчити добропорядну християнську родину такий безбожник, як Гомер?» Якщо десь і залишалися твори античних поетів, то це були або жалюгідні уривки, що їх використовували для граматичних вправ у латині, або заховані за сімома замками в монастирях і замках античні тексти.

Більше того, для гуманістів Середньовіччя асоціювалося із невіглаством, зневагою до культури й людини. Звідти й походить колись поширене і навіть культивоване уяв-

лення про Середньовіччя як нібито суцільні вогнища інквізиції, сморід, попіл спалених відьом; нескінченні вервечки чорних сутан – ченців зі смолоскипами в руках і монотонним співом латинських релігійних текстів; самотніх отців-пустельників, які голодом, безсонням і самобичуванням приборкували гріховну смертну плоть, звеличуючи тим самим безсмертну душу...

Усе це, звичайно, тоді було. Проте дослідники документально підтвердили, що особливо жорстокою інквізиція була не в добу «темного» Середньовіччя, а саме в добу «світлого» Відродження. І в такому викривленні дійсності немає нічого дивного, адже міф часто є живучішим за реальність.

Однак ми з вами знаємо й зовсім інше Середньовіччя. Наприклад, вишукану поезію провансальських трубадурів або життєрадісні вірші вагантів і ще багато-багато іншого. Так що доба Середньовіччя – це не прорив у нитці часів, а звичайна епоха, як і будь-яка інша, зі своїми падіннями і злетами.

Відродження тривало в Італії від кінця XIII до поч. XVI ст., а в Західній і Центральній Європі – з XV ст. до поч. XVII ст. Нині найчастіше виділяють такі його періоди:

- Передвідродження (Проторенесанс) (2-га пол. XIII ст. – XIV ст.);
- Раннє Відродження (поч. XV ст. – кінець XV ст.);
- Високе Відродження (кінець XV – поч. XVI ст.);
- Пізнє Відродження (сер. XVI – поч. XVII ст.).

Ренесансу безпосередньо передувала низка надзвичайно важливих історичних подій. Передусім, **1453 р. турки-османи захопили Константинополь** (Царгород). Це засвідчило остаточну загибель Візантії, цього дивом уцілілого уламку греко-римської цивілізації, східної частини колишньої могутньої Римської імперії (згадаймо, що сам Рим і очолювана ним Західна Римська імперія впали під ударами варварів ще 476 р., і саме ця дата вважається початком Середньовіччя). Отже, з падінням Візантії зникла остання ниточка, яка ще зв'язувала Європу з античним світом. Крім того, саме через Константинополь (згодом

▲ Рафаель. Фреска «Парнас»

«Парнас» – фреска з «кімнат Рафаеля» (Stanze di Raffaello) у Ватикані, які він розписував разом з учнями в 1508–1517 рр. Коли художник починав роботу, йому було лише 25 років. Станца делла Сеньятура, де знаходиться «Парнас», була папським кабінетом. Фрески у цій кімнаті присвячені чотирьом царинам духовної діяльності людини: філософії, богослов'ю, поезії та судочинству. У центрі фрески – Аполлон, навколо нього дев'ять муз і поети – античні й доби Відродження: Гомер, Вергілій, Данте, Петрарка, Анакреонт, Сапфо, Теренцій, Аріосто, Овідій, Горацій. Рафаель показує світ, де людина велична, мудра, впевнена у собі. Це – мрія про довершену людину, вільну, благородну і красиву.

перейменованій у Стамбул) споконвіку проходили найважливіші торгові шляхи («шовковий», «чайний» та ін.) зі Сходу на Захід. Відтак ці світові «артерії надприбутків» почала контролювати не християнська Європа, а турки-мусульмани. Казково багаті Індія і Китай для європейців стали практично недосяжними. Це спонукало Західну Європу (передовсім найрозвиненіші й найбагатші на той час італійські землі) інвестувати нечувані раніше кошти та зусилля у відкриття нових торгових шляхів до Сходу, що зрештою привело до **Великих географічних відкриттів, зокрема до відкриття Америки Христофором Колумбом (1492)**. Зараз дехто може здивуватися: що в цьому «революційного» – відкрити Америку, де нині є усім знайомі США? Проте до утворення США було ще майже 300 років. Однак найголовніший шок від Великих географічних відкриттів для тогочасної людини – це докорінний злам її уявлення про світ і своє місце в ньому. Навколосвітні подорожі невідворотно довели, що Земля не пласка, не стоїть на трьох китах, та й уся світобудова насправді не є такою, якою здавалася раніше. Відтак усе добре знайоме, до чого звикли цілі покоління, розпадалося на очах... У суспільній атмосфері виникло відчуття якогось порогу, докорінного зламу, переходу до інших, Нових часів...

Надзвичайно важливою подією в духовному житті Європи став також **винахід німцем Йоганном Гутенбергом книгодрукування (середина XV ст.)**. Нині декому теж може здатися: ну й що тут аж такого революційного – надрукувати книгу? Але в ті часи це мало доленосне значення. Адже саме в часи Ренесансу монополія, неподільне право церкви й надзвичайно вузького кола багатіїв на писане слово була втрачена назавжди. У добу Середньовіччя клаптик списаного пергаменту був менш доступним, ніж тепер найдорожчий ноутбук. Та й навіть якби цей списаний клаптик потрапив до рук майже всуціль неграмотних селян або міщан, хто б із них зміг його прочитати? Аж раптом Гутенберг поставив тиражування книжок на потік, унаслідок чого книга (читай – інформація) стала набагато доступнішою незрівнянно ширшому колу людей. Цей винахід відчутно вплинув на світогляд усього людства та на зростання суспільної ролі художньої літератури. Адже нові ідеї втілювалися передовсім у літературних творах (італійців Франческо Петрарки, Данте Аліґ'єрі, Джованні Боккаччо, француза Франсуа Рабле, англійців Вільяма Шекспіра, Томаса Мора, Джефрі Чосера, іспанців Мігеля Сервантеса і Лопе де Веги та ін.).

 Гуманізм (латин. humanus – людський, людський) – течія західноєвропейської культури епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільного вияву природних людських почуттів і здібностей.

Особливо велику роль винахід книгодрукування відіграв у поширенні ідей провідного нового філософського та світоглядного напрямку думки – **гуманізму**. Нині поняття «гуманізм» вживається у двох основних значеннях. У широкому – це система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність; у вузькому – це течія західноєвропейської культури епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільного вияву природних

людських почуттів і здібностей. Об'єктом вивчення ставала не релігія, а людина, усе людське. Носіями цього нового світогляду були люди різного соціального стану, насамперед городяни, котрі вивчали філософію, а також поети, художники. Цих діячів називали **гуманістами**, а їхня творчість сповнена віри в безмежні можливості людини, її волі й розуму, заперечення усталених у добу Середньовіччя схоластики (механічного зазубрювання певної суми знань) й аскетизму (фанатичної відмови від життєвих потреб і задовольень). Гуртки гуманістів виникли спочатку у Флоренції, а згодом у Сієні, Феррарі та інших містах Італії.

У добу Ренесансу гуманістами називали також людей, котрі студіювали не науки про божественне (*Studia Divina* – «науки божественні»), які домінували в Середньовіччі, а науки про людину, *Studia Humanitatis* – «науки людські», за висловом гуманістів, «старанне вивчення всього, що складає цілісність людського духу». *Studia Humanitatis* включали граматику, риторику, філологію, етику, історію та інші гуманітарні дисципліни. Вони повинні були сформувати нову людину, яка б мала найважливішу якість – *Humanitas* (здатність до благодіяння, здатність керувати собою та ін.).

Усе це зумовило принципову зміну картини світу. Середньовічний теоцентризм (грецьк. *theos* – Бог + лат. *centrum* – центр кола; у центрі світобудови – Бог) поступово почав змінюватися на **антропоцентричну** картину світу, за якої в центрі світобудови була людина. Згідно з нею, сотворивши світ, Бог поставив у його центрі людину, яка панує над усією живою і неживою природою та стихіями, бо саме «людина є вінцем творіння» (В. Шекспір). Звідси – переміщення людини як основної цінності світу в центр уваги філософії, науки, літератури й мистецтва.

У добу Середньовіччя освіта й наука тотально контролювалися церквою, натомість діячі Ренесансу почали **боротьбу за світський характер культури та літератури**, обґрунтували право науки і розуму на незалежність від церкви.

Назву Відродження зазвичай пов'язують із **відродженням інтересу до античності**. Відкривши для себе шедеври античного світу, європейці завмерли в захваті перед геніальними творіннями античних митців і вчених. То, виявляється, усе найкраще вже було? Адже що може бути довершенішим за еллінську трагедію чи амфору? І діячі культури Ренесансу помстилися недолугості своїх попередників, котрі, на їхню думку, майже обірвали нитку часів. Вони назвали добу між двома злетами людського духу, античністю і Відродженням, такими собі «Середніми (читай: темними, порожніми, безплідними) віками». Та й сам термін «Середні віки» придумали гуманісти.

Захоплення діячів Ренесансу античністю, зокрема Давньою Грецією, видно хоча б з того, що вже згадану Флоренцію гуманісти називали «Афінами Італії». Невипадково саме в добу Ренесансу активізувалося **вивчення давньогрецької**

Антропоцентризм

(грецьк. *ανθρωπος* – людина і латин. *centrum* – центр) – філософське вчення, за яким людина є центром Всесвіту і метою всіх подій, які в ньому відбуваються, що вона створена Богом «за своїм образом і подобою».

мови, і для освічених людей стали доступними оригінальні твори еллінів, з якими до того латиномовна Західна Європа ознайомлювалася тільки в перекладах. Тим більше, що після падіння Візантії багато носіїв грецької мови емігрувало до Італії та інших західноєвропейських країн. Отже, доба Відродження є ще й добою відродження давньогрецької мови, уведення її вивчення до навчальних закладів. Латину ж гуманісти суттєво «почистили», унормували, тож багато своїх наукових праць і художніх творів писали саме нею. «Почистили», оскільки вважали її звulгаризованою, ніби засміченою в добу невисного їм Середньовіччя. А ту мову, що нею послуговувались Вергілій і Горацій, гуманісти шанобливо називали «золотою латиною».

Оскільки найголовнішою в діяльності гуманістів була **філологія**, вони розшукували, переписувати й вивчати літературні пам'ятки античності. Скажімо, Петрарка відшукав твори давньоримського оратора Цицерона. А згодом до кола наукових досліджень гуманістів увійшли архітектура, скульптура та інші види мистецтва. Найголовнішим же було те, що ставлення до цих пам'яток стало принципово іншим, ніж у добу Середньовіччя. Уперше їх почали сприймати не як «чужі» предмети язичницького культу (ідоли), а як «свої» культурні пам'ятки. Тим більше в Італії, де кожен камінь нагадував про колишню велич Римського світу. А твори античних письменників почали розглядати не як мозаїчні «ілюстрації» в підручниках латинської граматики, а вперше увели до вивчення як самодостатні культурні пам'ятки. Словом, античність було не лише «амністовано», а й піднесено на нечувану раніше висоту.

Художня література перебувала в епіцентрі всіх тогочасних новаторських процесів, вона їх зазвичай провиділа та стимулювала. Так, уже у творчості поета пізнього Середньовіччя **Данте Аліг'єрі** відчуваються нові віяння. Недаремно до літературного вжитку тих часів, які називають Передренесансом (Проторенесансом), усе частіше входить слово «новий». Так, на великого флорентійця відчутний вплив справила поетична школа «солодкого *нового стилю*» (*dolce stil nuovo*), а її керівника, Гвідо Гвініцеллі, Данте називав своїм учителем. У творах самого Данте слово «новий» також відіграє важливу роль (наприклад, назва його збірки – *«Нове життя»* («*Vita nuova*»)). Те саме щодо середньовічної за формою (церковний жанр «видіння»), але ренесансної за духом «Божественної комедії». У ній можна знайти чимало рядків, пронизаних співчуттям до людської природи, а не засудженням мешканців Пекла з погляду середньовічної релігійної догми. Саме тому Данте й називають «останнім поетом Середньовіччя і першим поетом Відродження». Та на повну силу голос Ренесансу залунав у сонетах Франческо Петрарки, котрий у своїй «Книзі пісень», зігрітій коханням до чарівної Лаури, уславив багатство людської душі, красу й щирість людських почуттів.

Важко назвати культурного діяча Відродження, котрий би не писав віршів: Мікеланджело і Рафаель, Леонардо да Вінчі та Джордано Бруно, Томас Мор (автор знаменитої «Утопії») і Еразм Роттердамський – усі вони були обдарованими поетами. У поетичній царині теж відбувалися новачії. Наприклад, якщо середньовічні провансальські трубадури виконували свої вірші переважно

в музичному супроводі, то в добу Відродження поезія почала відокремлюватися від музики.

Поступово поезія почала поступатися **прозі**. Це стало можливим завдяки появі широкого кола грамотних людей, читачів, адже якщо вірші можна було послухати в чиємусь виконанні, то проза читалася самостійно. До речі, проза і поезія набули однакових «прав» аж у XVIII–XIX ст., а до того на літературному Олімпі безумовно царювала поезія. Початок Ренесансу осяяний ім'ям Джованні Боккаччо, автора відомої збірки новел «Декамерон», у якій світ постав розмаїтим і життєрадісним.

Активізувався й **жанр роману**, у якому працювали француз Франсуа Рабле й іспанець Мігель Сервантес де Сааведра, цей король ренесансної прози та один із найкращих романістів світу. На поч. XXI ст. Нобелівський інститут (Норвегія, м. Осло) звернувся до ста найвідоміших письменників із проханням назвати найкращі твори світової літератури, і у списку шедеврів усіх часів і народів світу першим був названий роман Сервантеса «Дон Кіхот». А образ його головного героя вважається «вічним образом» світової літератури. Одні називають його напівбожевільним, інші – шляхетною людиною, змушеною жити в нищому оточенні. Кожна епоха і навіть генерація знаходить у цьому образі відповіді на власні питання, він надихнув багатьох кінорежисерів, художників і композиторів на створення власних шедеврів.

Невипадково саме Дон Кіхот висловив духовну суть доби Ренесансу: «...Волею небес уродився я в сей залізний вік, аби на світі золотий вік, або, як іще кажуть, золоту добу воскресити». Отже, Дон Кіхот щиро вірить у те, що він самодин зможе відродити золоту добу в житті всього людства. А хіба не повторює думки наївно-мрійливого іспанського гідальго Дон Кіхота похмуро-песимістичний Гамлет, принц із Данії, головний герой однойменної трагедії **Вільяма Шекспіра**: «Звихнувся час наш. Мій талане клятий, / Що я той вивих мушу направляти!» Можливо, тривалі роздуми й сумніви Гамлета (знамените «бути чи не бути», *to be or not to be?*) якраз і зумовлені тим, що він боявся «здонкіхотитися». Та, попри все, Гамлет таки кинув виклик злу. У трагедії «Ромео і Джульєтта» В. Шекспір оспівав кохання двох юних веронців, а в сонетах розробляв теми дружби, кохання, справедливості, часом полемізуючи зі своїми попередниками (Петраркою) як у змісті, так і у формі сонетів. Слід підкреслити, що Вільям Шекспір відіграв виняткову роль у розвитку англійської національної літератури і світового мистецтва.

Саме через надзвичайно важливу роль художньої літератури в добу Ренесансу символічним початком цієї доби дехто вважає вшанування Петрарки лавровим вінком на Капітолійському пагорбі, а кінцем – смерть Сервантеса й Шекспіра.

...Отже, Ренесанс розпочався та пройшов під знаком відродженням саме гуманітарних наук. І це глибоко символічно, адже лише ті народи, котрі шанують гуманітаристику, мистецтво, художню літературу, здатні не просто животіти на узбіччях Історії, а ставати лідерами світового прогресу.

Благословенні сонети

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА. СОНЕТИ

Кохання і краса – це чи не найбільші цінності в житті. Втім, вони, на думку першого італійського і європейського гуманіста, справжнього титана Відродження Франческо Петрарки, є запе-

реченням безхмарного щастя, болісною та повною муки мандрівкою, яка не дає й хвилинки відпочинку. І Петрарка заглиблюється у власну душу, аби розібратися в найтонших відтінках своїх почуттів.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА (1304–1374)

▲ «Я був не дуже сильний, але досить спритний, не дуже вродливий, а все ж приємної зовнішності, у мене був свіжий, трохи смагливий колір обличчя, живі очі, бистрий погляд», – так писав Петрарка про себе у 20 років.

У 1302 р. Флоренція з міста вигнала не тільки Данте, а й іншого, ще не народженого, великого італійського поета і гуманіста Франческо Петрарку. Його батько, небагатий нотаріус, друг і одиодумець Данте Петракко, вимушений був тікати з рідного міста разом з родиною, щоб зберегти своє життя. Десятилітні блукання привели родину на південь Франції у невеличке містечко поблизу Авіньйона, де в «авіньйонському полоні» у французьких королів знаходився Папа Римський і його почет.

Знаючи, якою мінливою буває доля, батько майбутнього поета хотів дати сину таку освіту, яка б допомогла йому долати життєві негаразди, тож і відправив його у Болонський університет, у якому славився чи не на всю Європу правничий факультет. Але ця життєва дорога Франческо була не до снаги, він марив вільними мистецтвами і поезією і хотів вивчати не сувої тяжб безкінечних судових процесів, а книги тих часів, коли Рим був не «провінцією рабів», а «господарем провінцій». Протистояння батька і сина закінчилося тим, що улюблені Вергілій і Цицерон полетіли у полум'я, і тільки ридання сина примусили Петракко витягти книги з вогню.

Деякий час прагматична юриспруденція – вимушений компроміс із батьком – і поезія, якою наповнювалася душа юнака, йшли поруч. 1326 року після смерті батька Петрарка покинув правничий факультет у Болоньї і повернувся до Авіньйона. Це рішення, що знаменувало докорінну зміну життєвого шляху, далось, вочевидь, юнакові непросто. В усякому разі через багато років у своєму літературному заповіті «Лист до нащадків» Петрарка вважав за необхідне пояснити своє рішення: «Мені було гидко заглиблюватися у вивчення того, чим безчесно користуватися я не хотів, а чесно не міг би».

Невеличкою батьківського спадку було недостатньо, щоб займатися улюбленою літературою, подорожувати, пізнавати світ і самого себе. Треба було шукати службу, яка б давала певний прибуток і не потребувала б при цьому значних зусиль. На допомогу прийшли шанувальники таланту, адже слава про обдаровану молоду людину дуже скоро розійшлася по Авіньйону. Тоді ж відбулася подія, яка назавжди увійшла в історію світової літератури: 6 квітня 1327 р. у церкві Святої Клари Петрарка вперше побачив молоду жінку, яку обезсмертив у своїх віршах під ім'ям донни Лаури.

1330 р. кардинал Джованні Колонна запропонував Петрарці місце секретаря, тільки для цього треба було прийняти постриг, що поет і зробив. Правда, обряд був здійснений не до кінця, так що монахом чи священнослужителем Петрарку назвати ми не можемо, хоча одружуватися він права не мав. Петрарка багато читав, подорожував, відшукував по всій Європі рідкісні книги, переважно античних авторів, і зрештою став безперечним духовним авторитетом. 1337 р. він уперше відвідав Рим, який тоді радше нагадував смітник, ніж колишню столицю світу. Побачене настільки вразило поета, що призвело до певного духовного перевороту: його думки все частіше повертаються до минулої слави Риму, до його культури, він хоче змінити свою країну і починає усвідомлювати себе італійцем, нащадком великої античної цивілізації. Він навіть своє прізвище *Петракко* змінив на латинський манер – *Петрарка*. Чим він міг прислужитися батьківщині? Своєю розумом і талантом.

Повернувшись до Франції, він оселився у своєму маєтку Воклюз біля Авіньйона, що дало йому, з одного боку, можливість триматися подалі від суєти папської резиденції, з другого – не бути осторонь політичного життя. У Воклюзі Петрарка багато працював: він продовжував створювати вірші, писав поеми латинською мовою, став першим ученим-філологом, що почав вивчати вірші давніх римлян, продовжував збирати свою бібліотеку і тримав руку на пульсі суспільного життя Європи. Поет, що усамітнився у маєтку, мав неабияку політичну вагу. І всю свою духовну силу, весь свій авторитет Петрарка направив на відродження традицій Стародавнього Риму в суспільному житті. Її Італія це зрозуміла: сенат Риму вирішив увінчати Петрарку за поему «Африка», написану латиною, що прославляла завоювання римського полководця Сціпіона Африканського в Північній Африці, лавровим вінком, як це робилося в античні часи. Диплом лауреата давав поету почесне римське громадянство і право викладати сім вільних мистецтв.

Лаура.
Малюнок XV ст. ▶

«Лаура, відома своїми чеснотами і прославлена моїми піснями, уперше постала перед моїми очима на світанку моєї юності, у літо Господнє 1327, вранці 6 квітня у соборі святої Кларі, в Авін'йоні».

Франческо
Петрарка

Донна Лаура стала головною героїнею збірки Петрарки «Канцоньєре» («Книга пісень»), що була для поета інтимним ліричним щоденником, бо написана не вишуканою літературною латиною, а вольгаре – живою італійською мовою. «Книгу пісень» поет створював протягом усього творчого життя. До першої редакції збірки (1336–1338) увійшло 25 віршів. Усього існує 9 редакцій, остання була закінчена напередодні смерті поета.

«Книга пісень» розділена на дві частини: «На життя донни Лаури» і «На смерть донни Лаури». Слово *Лаура* означає *лавр, дерево слави, перен. слава*. За своїм звучанням воно близьке до слів *laura* – італ. *вітерець*, *aurum* – латин. *золото*, *lora* – італ. *час*. Дослідники відзначають реалізацію і поєднання усіх цих сенсів у сонетах Петрарки.

Збірка відкривається вступним сонетом і містить 365 віршів – за кількістю днів у році.

У «Книзі пісень» представлено різні ліричні жанри (канцони, секстини, балади, мадригали), але найбільше – 317 – сонетів.

«Канцоньєре» мали неабиякий вплив на подальший розвиток літератури – в поезії Відродження виник цілий напрям, що орієнтувався на лірику Петрарки і отримав назву *петраркізму*.

«Я переконаний, що Лауру слід розуміти алегорично, як лавровий вінок, яким Петрарка пізніше був увінчаний».

Джованні Боккаччо

День і місце урочистості, які повинні були, за задумом Петрарки, не тільки символізувати відродження минулої слави Риму, а й пробудити патріотичні почуття італійців, він обрав сам – 8 квітня 1341 р. на Капітолійському пагорбі. Це був день Воскресіння Господнього. І саме в цей день, як вважають деякі дослідники, і почалася нова епоха – доба Відродження.

Наступні роки в житті Петрарки були складними: він пережив глибоку внутрішню кризу, а в 1347 р. чума, що спустошила пів-Європи, забрала життя і донни Лаури...

З 1353 р. Петрарка жив в Італії, подорожуючи з міста до міста, мріючи про об'єднання країни і про припинення братовбивчих війн. Кожне італійське місто вважало за честь дати притулок великому поетові. Скажімо, в рішенні Великої ради Венеції, якій Петрарка заповів свою бібліотеку, одну з найкращих приватних книгозбірень того часу, і яка прийняла його план облаштування публічної бібліотеки, йшлося, що «*на людській пам'яті не було в християнському світі філософа чи поета, якого можна було б порівняти з ним*», а на народному венеційському святі, на якому був присутній Петрарка, йому відвели найпочесніше місце по праву руку дожа, правителя Венеції.

Останні роки свого життя Петрарка провів у будинку своєї доньки біля Падуї. В одному з листів до Джованні Боккаччо він написав: «*Хай смерть застане мене, коли я буду читати чи писати*».

Це сталося 18 липня 1374 р.

До вас, слухащих, ці мої рядки
Незграйні, із любовними жалями.
На себе озирнись: яка нетяма
Стає в очах мені віддалеки.

Хай рвучий, а зворушливий таки,
Мій голос залунає поміж вами
І обізветься не ворожим гамом,
А спочуванням, юнки й юнаки.

Переклад Анатолія Перепаді

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ІЗ «КНИГИ ПІСЕНЬ»

61

Благословенні місяць, день і рік,
Пора, година, край, містина мила,
Коли краса її очей сп'янила
Мене, і став я бранцем їх повік.

Благословенні: біль, що в душу вник,
Що об'явилась ним Ерота сила.
Лук і стріла, що серце проразила,
І рана, що пройшла в його тайник.

Благословенні всі рази, коли я
Ім'я моєї пані називав,
Мої зітхання, порив, плач і мрія.

Благословенні і рядки, що склав
Я їй на честь, і мисль моя: до неї
Вона іде, до неї однієї.

Переклад Дмитра Павличка

132

Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? – Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? – Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? Бідкатись негоже.
Не хочу? То даремна скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна,
Хто твій тягар здолати допоможе?

▼ Лаура і Петрарка. Фреска XIV ст.

Чужій чи власній волі я служу?
Неначе в просторінь морську безкраю,
В човні хисткому рушив без керма;

Про мудрість тут і думати дарма –
Чого я хочу – й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку – весь дрижу.

Переклад Григорія Кочура

162

Щасливі квіти й благовісні трави,
Прим'яті донною на самоті;
Пісок, що береже сліди святи
Чудових ніжок під листком купави;

Гаї прозорі, віти, наче пави,
Фіалки у любовній блідності,
Ліси вільготні, тихі та густі,
Куди не входить сонце величаве;

О краю мій, о ріки голубі,
Ви омиваєте Лаури очі,
Їх блиск перебираючи собі.

Прекрасні ви в своєму непороччі!
А там підводні скелі серед ночі
Горять в мого закохання журбі.

267

Де погляд ніжний, де чарівний вид;
Де постать горда, де струнка постава,
Де мова та бентежна й величава,
Що завдає негідникові встид?

Де сміх, що жалить того, хто набрид?
Де та душа, що, мов зоря яскрава,
Висока й гідна владарського права.
Небесний нам осяяла блакит?

Я вами дихаю, для вас палаю,
Я народивсь для вашого ества,
Без вас мені нема й не треба раю;

Як радість відійшла моя жива,
В словах надію я плекав безкраю,
Та вітер порозвіював слова.

312

Ні зоряних небес мандрівні хори,
Ні вітрокрилі в морі байдаки.
Ні в полі збройних лицарів полки.
Ні звіра красного глибокі нори,

Ні вісті, що приходять через море,
Ні строф любовних точені рядки,
Ні в ароматах свіжої луки
Співання дам, що тішать наші зори, –

Ніщо мого вже серця не торкне:
Свій день і сонце втратило, трудне.
І все для нього мороком укрите.

Журбою стали довгі дні мої:
Я кличу смерть, бо прагну ту зустріти,
Що був би краще не стрівав її.

Переклади Дмитра Павличка

1. Який вірш називається сонетом? Визначте його характерні ознаки. Чи порушує Петрарка правила написання сонету?
2. Знайдіть у 61 і 312 сонетах анафору й поясніть її роль. Чи пов'язана вона із сонетами Данте?
3. Поясніть роль антитези в 132 сонеті.
4. Як природа й кохання пов'язані між собою в 162 сонеті?
5. Чим викликана туга ліричного героя в сонетах 267 та 312?
6. Якою постає Лаура в сонетах Петрарки? Порівняйте ставлення до неї поета зі ставленням Данте до Беатріче.
7. Зіставте пейзажі та визначте їхню роль у 162 та 312 сонетах. Чому вони викликають такі протилежні почуття в ліричного героя?
8. Доведіть, що вірші, подані в підручнику, є сонетами.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Італійський сонет часто називають петрарківським. Як ви думаєте, чому?
2. Спробуйте написати сонет, дотримуючись усіх правил.

Син вічності і слави

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР. РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА. СОНЕТИ

25 квітня 1616 р. закінчилася велика літературна епоха – цього дня померли Мігель Сервантес і Вільям Шекспір. Відходила в минуле доба, яка вірила, що людина здатна вправити вивих світу і відродити самотужки золотий вік; доба, що здатна була під-

нести збіднілого гідальго і провінційного парубійка до вершинних злетів людського духу: які б списки й рейтинги найвпливовіших особистостей світу не склалися – там завжди знаходиться місце Сервантесу і Шекспіру.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР (1564–1616)

...З-поміж усіх великих людей Шекспір найзагадковіший. Єдине, що ми знаємо про нього, – це те, що він жив і страждав.

Дж. Джойс

Про життя Вільяма Шекспіра відомо не дуже й багато. Народився він у невеличкому містечку Стретфорд-на-Ейвоні в міщанській родині. День народження великого драматурга невідомий, зате ми знаємо, що 26 квітня 1564 р. його хрестили. А далі все було, скоріше за все, як і в усіх дітей із заможних міщанських родин: школа, де в основному вивчали грецьку й латинську мову, і, звичайно, міські розваги, серед яких найулюбленішою були виступи бродячих театральних труп, яких на той час в Англії було дуже багато. Вони перекочувалися крайною від ярмарку до ярмарку, від містечка до містечка, від графства до графства, примушуючи публіку то реготати до нестями, то ридати без упину. Прийде час, і серед акторів однієї з таких труп опиниться і Шекспір...

У вісімнадцять років Шекспір одружився з дівчиною, яка була старша за нього на вісім років. Протягом трьох років дружина народила йому трьох дітей: старшу доньку Сусанну і близнюків – сина Гамнета і доньку Джудіт. Подальша

▲ Вважають, що це один із небагатьох прижиттєвих портретів Вільяма Шекспіра.

доля, здавалося, була визначена назавжди. І раптом у житті Шекспіра відбулася надзвичайно стрімка зміна: у двадцять три роки він покинув родину і відправився до Лондона, щоб стати актором. Що примусило його це зробити? Дослідники відповіді шукають до цього часу, і залежно від того, яким вони уявляють собі Шекспіра, пропонують різні варіанти.

Одні стверджують, що це був бунт проти провінційної рутини і нудьги, намагання реалізувати себе і ствердити свій талант. Збереглася легенда, за якою Шекспір вимушений був покинути рідні міста, тікаючи від переслідування місцевого аристократа, бо полюбляв полювати на оленів у його парку. Інші вважають, що справа набагато простіша: батько Шекспіра майже збанкрутував, треба було шукати заробітку, а в Лондоні його було знайти набагато легше. В усякому разі, згодом Шекспір не тільки розрахувався з батьковими боргами, але й вклав гроші у Стретфордську нерухомість, йому належав і найбільший будинок містечка.

Достеменно відомо одне: 1587 р. Шекспір покинув рідне містечко і 1590 р. опинився в лондонській театральній трупі. Що з ним було впродовж трьох років – невідомо. Чи то він із бродячою театральною трупою кочував шляхами Англії, чи то відправився разом з експедиційними військами у Нідерланди, чи то побував у самій Італії...

Великої акторської слави Шекспір не зазнав, а от драматургом став управним. У кожному разі, коли Шекспір повернувся до столиці після того, як знову відкрилися театри, що були на два роки закриті через чуму, за нього сперечалися вже декілька театральних труп. Драматург віддав перевагу театру Джеймса Бербеджа, для сина якого Річарда, видатного актора, написав найкращі трагічні ролі.

Шекспір став відомим автором. Його трупа виборола право ставити вистави при королівському дворі, що відкрило шлях письменнику у вищі прошарки суспільства. Подійкували, що сама всесильна королева Єлизавета I не без задоволення спілкувалася з геніальним письменником.

Театральне життя в Лондоні початку дев'яностих років XVI ст. було бурхливим і дещо відрізнялося від сучасного. Справа в тому, що репертуар тодішнього театру був справою колективною: брався певний сюжет, який дуже часто розроблявся цілою трупою і пристосовувався саме до неї. Скажімо, в трупі було шістнадцять акторів. Отже, дійових осіб у п'єсі повинно було бути не більше чи дія мала розгортатися таким чином, щоб один актор міг зіграти декілька ролей. Якщо хтось із акторів хворів чи кидав трупу і йому не було заміни, то відповідно перероблялася і п'єса, яка повин-

на була протягом усієї дії утримувати увагу публіки, щоб після вистави невдоволені глядачі не побили акторів-невдах. До речі, дехто з дослідників млявість і нерішучість Гамлета в однойменній трагедії пояснює саме необхідністю тримати у напрузі глядачів.

Частенько конкуренти крали один у одного сюжети, характери чи якісь сценічні розв'язки. Зазвичай у цій боротьбі вигравала та трупа, у якої, крім гарних акторів, був ще й свій автор, який швидко міг переробити чужі п'єси, а то й написати свою власну і пристосувати її до можливостей конкретного театру.

У 1596 р. Шекспір пережив велике горе – помер його одинадцятирічний син Гамнет. Від цієї втрати письменник не відійшов упродовж усього свого життя й обезсмертив синове ім'я в трагедії, яку написав через п'ять років. У цьому ж році батько Шекспіра отримав дворянство, спадковий герб: золотий гербовий щит, на темному поясі посріблений сталевий спис; зверху, замість шолома чи емблеми, срібний сокіл, що простер крила на плетиві родинних кольорів і тримає в лапці позолочений сталевий спис, – і девіз «Не без прав». Джон Шекспір домагався цього майже тридцять років і досяг свого не без допомоги впливових друзів сина Вільяма.

У 1599 р. в Лондоні відкрився новозбудований театр «Глобус», пайовиком якого був Шекспір і без якого годі уявити сьогодні культурне життя людства. Саме в цьому театрі вперше були поставлені «Гамлет», «Король Лір» і «Отелло», а девіз театру – *весь світ лицедіє* – відомий усьому світові.

У 1609 р. вийшла друком єдина прижиттєва збірка сонетів Шекспіра, що засвідчила неабиякий ліричний таланти письменника. А 1612 р. Шекспір повернувся в рідне місто, припинивши свою театральну діяльність.

▲ Вистава у театрі «Глобус», відтвореному на основі археологічних і документальних свідчень 1997 р. Новий театр «Глобус» був побудований за планом елизаветинського часу на прохання американського актора і режисера Сема Венамейкера. Сем Венамейкер має українське коріння: його предки на початку XX ст. емігрували з Миколаєва до Чикаго.

ШЕКСПІРІВСЬКЕ ПИТАННЯ

Для сучасників Шекспіра його літературні заслуги, авторство були поза сумнівами, його талант ставили вище за здобутки так шанованих у добу Відродження античних авторів, Джон Мільтон назвав його «сином Вічності і Слави». Але вже у XVIII ст. почали висловлюватися сумніви щодо авторства Шекспіра. Мовляв, провінціал, другорядний актор без освіти не міг створити такі глибокі філософські твори; хтось із якихось

важливих і об'єктивних причин за домовленістю з Шекспіром користувався його прізвищем, щоб приховати своє авторство. Так виникло шекспірівське питання. Серед можливих авторів шекспірівських творів кого тільки не називали: від філософа Френсиса Бекона до королеви Єлизавети I!

▼ Галерея героїв Шекспіра. Невідомий автор. 1840

Ще за життя сучасники Шекспіра надзвичайно високо цінували його дарування, називаючи письменника *«солодкозвучним і медоточивим»*. Правда, в цей самий час вони звинувачували його і в тому, що він не гребував *«запозиченнями»* з чужих творів, на що Шекспір не без гумору відповідав, що запозичені сюжети і сцени – це як гарні дівчата, яких він забирає з непристойного товариства, щоб увести до шляхетного. Крім того, поняття авторського права в нашому розумінні в ті часи не існувало. Безперечно, що у самого Шекспіра *«позичали»* набагато більше: просто нам про це невідомо.

Хай там як, неможливо уявити духовне життя людства без творчості стретфордського лебедя, як часто називають великого письменника, бо навіть люди, надзвичайно далека від літератури, перебуває в полоні безсмертних шекспірівських образів: Ромео і Джульєтта, Гамлета і Офелії, короля Ліра і Отелло...

ТРАГЕДІЯ «РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА»

Коли Шекспір написав трагедію *«Ромео і Джульєтта»*, достеменно невідомо. Дослідники, за стилістичними ознаками, вважають, що вона була написана не пізніше від 1595 р. Сюжетною основою п'єси стала старовинна італійська легенда, яка неодноразово приваблювала італійських письменників того часу: родини Монтеккі і Капулетті згадуються, наприклад, у *«Божественній комедії»* Данте (*«Чистилище»*). У тогочасній книжці, яка розповідала про історію Верони початку XIV ст., йшлося про трагічне кохання двох молодих веронців, які

належали до ворогуючих родин Монтеккі і Капулетті. Ця оповідь привернула увагу англійського поета Артура Брука, який написав поему «Ромео і Джульєтта». Саме цей твір і став джерелом для трагедії Шекспіра.

Дія «Ромео і Джульєтти» розгортається протягом п'яти днів – з неділі по п'ятницю. На початку твору нібито нічого не віщує її трагічного фіналу – навіть смерть Тібальта і Меркуціо, адже Ромео щиро хотів припинити сутичку, яку зацікавив Тібальт. Герої гинуть через підступи фортуни: варто було Ромео отримати листа від брата Лоренцо чи прибути до Верони на півгодини пізніше, ніякої трагедії би не сталося. Скоріше за все, князю, якому від самого початку п'єси набридли сварки Монтеккі й Капулетті, сподобалася б ідея оженити єдиних дітей ворогуючих родин, припинивши таким чином сварки. Саме відчуття вселенської несправедливості стосовно двох закоханих і робить цю п'єсу великою трагедією, а її головних персонажів – вічними образами.

Цей твір часто називають апофеозом любові, піснею торжествуючої любові. Тож не випадково імена Ромео та Джульєтти стали уособленням чистого і пристрасного кохання. А в м. Вероні зустрічає нас тендітна бронзова Джульєтта, яка, за сучасною легендою, дарує щастя і любов усім, хто до неї доторкнеться: *«Любішого не буде силуєту, / Аніж в коханні вірної Джульєтти...»*

«Ромео і Джульєтта» – п'єса, за якою створено чи не найбільше кінофільмів. Уперше Ромео і Джульєтта з'явилися на екрані 1902 р. – у французькій чорно-білій німій стрічці.

Стрічку, яку зняв Франко Дзеффіреллі 1968 р., вважають найкращою екранізацією трагедії. Олівії Хассі, виконавиці ролі Джульєтти, було 16 років, а Леонарду Вайтінгу, Ромео, – 17.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА

Діюві особи

Ескал, князь Веронський. Паріс, молодий дворянин, родич князя. Монтеккі, Капулетті, глави двох ворогуючих родин. Старий, дядько Капулетті. Ромео, син Монтеккі. Меркуціо, родич князя і друг Ромео. Бенволіо, небіж Монтеккі і друг Ромео. Тібальт, небіж синьйори Капулетті. Брат Лоренцо, чернець-францисканець. Брат Джованні, чернець того ж ордену. Балтазар, слуга Ромео. Самсон, Грегорі, слуги Капулетті. П'єтро, слуга Джульєттиної мамки. Абрам, слуга Монтеккі. Аптекарь. Троє музикантів. Паж Паріса. Паж Меркуціо. Стражник. Синьйора Монтеккі, дружина Монтеккі. Синьйора Капулетті, дружина Капулетті. Джульєтта, дочка Капулетті. Мамка Джульєтти. Веронські городяни, родичі обох родин, маски, носії смолоскипів, пажі, сторожа, вартові та слуги. Хор.

Дія відбувається у Вероні, початок п'ятої дії – в Мантуї.

ПРОЛОГ

Входить Хор.

Хор Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої.
Аж враз кривава скоїлась подія.
Коханців двоє щирих, запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих, –
Вони одвічні звади припинили.
Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як змила ту ненависть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.
Даруйте нам недоліки пера,
Всі хиби виправить старанна гра. *(Виходить)*

ДІЯ ПЕРША

СЦЕНА 1

Верона. Міський майдан. На майдані починається сварка між слугами Капулетті та Монтеккі. Пізніше до сварки приєднуються прибічники обох родин. Найзаповзятішим у сутичці був небіж Капулетті Тібальт. На площі з'являються очільники родин із дружинами та князь з почтом. Князь, обурений нескінченими чварами між Монтеккі і Капулетті, погрожує смертною карою тому, хто ще раз стривожить Верону. На спустілому майдані з'являється Ромео, що страждає від безнадійного кохання до веронської красуні.

Ромео Страшна ненависть, та любов страшніша.
З ненависті любов. О гнів кохання!
З нічого – все: і розквіт, і буяння.
О легкості тягар. Сенс пустоти.
Безформний хаос пречудових форм.
Свинцевий пух і полум'я холодне,
Цілюща слабість і блискучий дим...
Безсонний сон, ество, що не існує.

Тим часом граф Паріс домовляється з Капулетті про шлюб із Джульеттою. Вирішили, що на родинному святі у будинку Капулетті буде оголошено про заручини Паріса і Джульетти. Капулетті віддає слугі список із переліком гостей і наказує запросити їх на свято. Слуга, який не вмів читати, звертається за допомогою до Ромео, який разом з Бенволіо з'являється на площі. Дізнавшись про маскарад, Бенволіо пропонує Ромео піти в будинок Капулетті. Адже, зустрівши серед красунь Верони Розаліну, в яку закоханий Ромео, той відразу втрапить до неї будь-який інтерес, «бо лебідь той обернеться в ворону». Ромео погоджується піти на маскарад, щоб зустрітись з Розаліною.

СЦЕНА 5

Зала в домі Капулетті. Входять Капулетті, синьйора Капулетті, Джульєтта, Тібальт з іншими членами родини, гостями й масками.

- Ромео (*до свого слуги*) Хто синьйорина та, що подає
Свою прекрасну руку кавалеру?
- Слуга Не знаю я, синьйоре.
- Ромео Померкли смолоскипи перед нею!
І світить вродою вона своєю
На щоках ночі – діамант ясний
У вусі мавра; скарб цей дорогий
І для землі, і для життя сія.
Вона – омріяна любов моя!
Її оточують прекрасні дами,
Вона ж між них – голубка між галками!
Коли танок закінчать вже, саму
За ніжну ручку я її візьму,
І щастя неземне тоді відчую...
Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
О ні! Зрікайтеся, брехливі очі!
Не знали ви краси до цієї ночі!
- Тібальт По голосу це мусить бути Монтеккі.
Мою рапіру, хлопче! Як! Цей раб
Наважився прийти в блазенській масці,
Щоб глузувати з нашого бенкету?
Ні, честю роду я клянусь, за сміх
Убить його, вважаю я, не гріх!
- Капулетті Ромео тут?
- Тібальт Так, він, негідник, тут.
- Капулетті Спокійно, друже. Не чіпай його.
Поводиться він ввічливо й шляхетно.
Сказати правду, вся Верона славить
Його за честь, за виховання добре.
За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги –
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.
- Тібальт Мій дух скорився й змовк, я ж не змовчу.
Від гніву й сорому я весь тремчу!

Це вторгнення зухвале стерплю нині,
 Та згодом в жовч обернеться терпіння! *(Виходить)*

Ромео *(до Джульєтти)* Коли торкнувсь рукою недостойно
 І осквернив я цей олтар святий,
 Уста – два пілігрими – хай пристойно
 Цілунком ніжним змиють гріх тяжкий.

Джульєтта О пілігриме, в тім гріха немає –
 З молитвою торкатись рук святих:
 Такий привіт нам звичай дозволяє.
 Стискання рук – то поцілунок їх.

Ромео Але, крім рук, ще дано й губи їм...

Джульєтта Так, для молитви, любий пілігрим...

Ромео О, то дозволь мені, свята, й устами
 Молитися побожно, як руками!

Джульєтта Нас незворушно слухають святі.

Ромео Не рухайся ж, дай відповідь мольбам! *(Цілує її)*
 Твої уста очистили мій гріх...

Джульєтта Взяли твій гріх мої уста з твоїх.

Ромео Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую!
 Верни ж мій гріх. *(Знову цілує її)*

Джульєтта Мов з книги ти цілуєш...

Мамка Вас просить ваша мати, синьйорино.

Ромео А хто у неї мати?

Мамка Що, юначе?
 Таж господиня в домі цім вона.
 Така вже добра пані, мудра й чесна,
 Я викохала донечку її,
 З якою щойно розмовляли ви.
 Скажу вам чесно: хто її здобуде –
 Здобуде той повнісінький гаман.

Ромео Що? Капулетті?.. Ох! Де ж вороття?..
 У ворога в руках моє життя!

Бенволіо Ходім, ходім! Жарт видався на славу!

Ромео Ох, я боюсь – кінчається забава.
 Виходять усі, крім Джульєтти й мамки.

Джульєтта Глянь, няню, і скажи, хто той господар?

Мамка Монтеккі він, і звуть його Ромео;
Єдиний син того, хто ворог нам.

Джульєтта Злоба єдина у душі буяла,
І зі злоби любов єдина встала!..
Не знаючи, зустріла надто рано,
Та пізно я дізналась, безталанна!
Ох, не на радість ти, любов моя,
Бо ворога кохаю ніжно я!

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА І

Верона. Фруктовий сад Капулетті.
Входить Ромео.

Ромео Сміється з шраму той, хто ран не мав.
Вгорі, край вікна, з'являється Джульєтта.
Та тихо! В тім вікні сяйнуло світло!
Там схід, сама ж Джульєтта – ясне сонце!
Зійди ж, прекрасне сонечко, і сяйвом
Блиск задрісного місяця убий!
Він і без того зблід, він занедужав
Від прикrostі, що ти – його служниця,
А все ж затьмарила його красою.
Тож не служи ревнивцеві блідому!
Весталчин одяг, бляклий, зеленавий
Лише безумці носять. Скинь його!
Он владарка моя, моє кохання!
Дізналася б вона, як я люблю!
Вона заговорила? Ні, мовчить...
Ну що ж. Нехай. Адже говорять очі.
Я відповім... Який-бо я зухвалець.
Ні, не до мене очі ці говорять.
Дві зірки найяскравіші на небі
Десь мають пильні справи і повинні
На час покинути небесні сфери
Й очам її своє благання шлють –
За них тим часом сяяти в блакиті.
О, що, коли б і справді тії очі
На небі сяли, зорі ж – на обличчі?
Обличчя ясні зорі ті затьмило б,

Як сонечко – ліхтар; та з неба ж очі
Лили б такі потоки променисті,
Що всі пташки співати почали б,
Подумавши, що то вже сходить сонце!
На руку ось схилилась край віконця,
Притиснувши долоню до щоки...
Якби мені за рукавичку бути
І доторкатись до щоки її!

Джульєтта

О лишенько!

Ромео

Вона заговорила...
Мій світлий ангеле, мов ясні далі,
Ти сяєш наді мною серед ночі,
Як легкокрилий посланець небес
Перед очима вражених людей,
Що, голови закинувши, слідкують,
Як серед хмар лінивих він ширяє
І по ефіру грудях чистих плава.

Джульєтта

Ромео! О, навіщо ти Ромео?
Зміни своє ім'я, зречися батька;
Як ні, то присягни мені в коханні,
І більше я не буду Капулетті.

Ромео (вбік)

Послухать – чи відповісти відразу?

Джульєтта

Лише твоє ім'я – мій ворог лютий;
А ти – це ти, а зовсім не Монтеккі...
Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть
Лице і плечі, ноги, груди й руки
Або якусь частину тіла іншу?
О, вибери собі нове ім'я!
Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
Не зміниться в ній аромат солодкий!
Хоч як назви Ромео – він Ромео.
Найвища досконалість все ж при ньому.
Хоч би він був і зовсім безіменний...
О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
Воно ж не є тобою, і взамін
Візьми мене усю!..

Ромео

Ловлю на слові!
Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрещусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео.

Джульєтта Хто ти,
Що, притаївшись під серпанком ночі,
Мою підслухав таїну сердечну?

Ромео Яким ім'ям назвуть себе – не знаю.
Своє ім'я ненавиджу я сам!
Свята моя, адже ж воно – твій ворог.
Я б розірвав його, коли б воно
Написане стояло на папері!

Джульєтта Мій слух не захопив ще й сотні слів
Із уст твоїх, а голос я впізнала:
Хіба ти не Ромео, не Монтеккі?

Ромео О ні, свята, знай: що не те й не інше,
Якщо вони для тебе осоружні.

Джульєтта Як ти зайшов сюди, скажи, й навіщо?
Як міг ти перелізти через мур?
Адже високий він і неприступний.
Згадай-но, хто ти: смерть тебе спіткає,
Як з наших хто тебе застане тут.

Ромео Кохання принесло мене на крилах,
І не змогли цьому завадити мури;
Кохання може все і все здолає, –
Твоя рідня мені не перешкода.

Джульєтта Вони тебе уб'ють, коли побачать.

Ромео В очах твоїх страшніша небезпека,
Ніж в двадцяти мечях. Поглянь лиш ніжно –
Й мені ненависть їхня не страшна.

Джульєтта О, не хотіла б я нізачо в світі,
Щоб тут вони побачили тебе!..

Ромео Своїм плащем мене прикриє ніч.
Та, як не любиш ти, – нехай знаходять...
Хай краще смерть від лютої злости,
Ніж довгий вік без ніжності твоєї.

Джульєтта Хто показав тобі сюди дорогу?

Ромео Моя любов! Вона мене навчила,
Дала мені раду, я ж за те
Позичив їй очей. Я не моряк,
Та будь від мене ти хоч так далеко,
Як щонайдальший берег океану,
Я б зважився такий здобути скарб!

Джульєтта Моє лице ховає маска ночі,
 Але на нїм пала дівочий стид,
 Що ти в цю ніч мої слова підслухав.
 Хотїла б я пристойність зберегти,
 Від слів своїх відмовитись хотїла б,
 Хотїла б я... та годї прикидатись!
 Мене ти любиш? Знаю, скажеш: «Так...»
 Тобї я вірю, з мене досить слова.
 О, не клянись! Зламати можеш клятву:
 Недурно ж кажуть, що з любовних клятв
 Сміється сам Юпітер. О Ромео!
 Скажи, якщо ти любиш, правду щирю.
 Коли ж вважаєш – переміг мене
 Занадто швидко, я тоді насуплюсь,
 Скажу уперто: «Нї!», щоб ти благав.
 Інакше – нї, нїзащо в світі! Нї!
 Так, мій Монтеккі, так, я нерозважна
 І, може, легковажною здаюсь...
 Повір мені, і я вірніша буду,
 Нїж ті, що хитро удають байдужість.
 І я б могла байдужою здаватись,
 Якби зненацька не підслухав ти
 Любов мою й слова мої сердечні...
 Пробач мені, мій любий, і не думай,
 Що мій порив палкий – це легковажність;
 Мою любов відкрила темна ніч.

Ромео Клянусь цим місяцем благословенним,
 Що сріблом облива верхи дерев...

Джульєтта О, не клянися місяцем зрадливим,
 Який так часто змінює свій вигляд,
 Щоб не змінилася твоя любов.

Ромео То чим я поклянусь?

Джульєтта Не треба зовсім.
 Або, як хочеш, поклянись собою –
 Душі моєї чарівним кумиром, –
 І я повірю.

Ромео Серця почуттям...

Джульєтта Нї, не клянись! Хоч ти – єдина радість,
 Та не на радість змовини нічні...
 Все сталось несподівано занадто –
 Так швидко, так раптово й необачно,

Як блискавка, що блисне й раптом зникне
 Ледь встигнемо сказати: «Он сяйнуло!»
 Добраніч, любий! Теплий подих літа
 Нехай цю бруньку ніжного кохання
 Оберне в пишну квітку запашну,
 Коли з тобою зійдемося ще раз.
 Добраніч! Хай у тебе переллється
 Той мир, що вщерть моє сповняє серце!

Ромео Без нагороди так мене й покинеш?

Джульєтта Якої ж нагороди хочеш ти?

Ромео Повинна ти в коханні присягти.

Джульєтта Я присяглась раніш, ніж ти просив,
 Проте я хтіла б клятву ту забрати.

Ромео Забрати клятву? О, навіщо, любя?

Джульєтта Щоб бути щедрою і знов віддати.
 Таж я того жадаю, що вже маю:
 Як море, доброта моя безкрая,
 Як море, дна не має і любов,
 Що більше їх я віддаю тобі,
 То більше їх у мене застається,
 А їм немає меж...
 Мамка кличе за сценою.
 У домі гамір!
 Прощай, мій любий!.. Няню, я іду!
 Не зрадь мене, Монтеккі мій коханий.
 Хвилину почекай, я повернусь. *(Виходить)*

Ромео О, ніч свята! Благословенна ніч!..
 Таж ніч тепер... А що, як все це сон?
 Такий солодкий сон, що я боюсь –
 Він не обернеться ніколи в дійсність.

Знову з'являється Джульєтта.

Джульєтта Три слова ще, Ромео, й на добраніч!
 Якщо любов твоя до мене щира
 І хочеш ти зі мною взяти шлюб,
 То взавтра сповісти мене про це,
 І я пришлю по відповідь когось,
 Де і коли ти хочеш повінчатись;
 Тобі до ніг складу я свою долю –
 З володарем піду хоч на край світу!

Мамка *(за сценою)* О синьйорино!

Джульєтта Я йду! Як ти не будеш з чистим серцем,
Тоді благаю...

Мамка *(за сценою)* Синьйорино!

Джульєтта Зараз!
...Облиш мене і більше не приходь,
Зостав мене на самоті з журбою,
То взавтра я пришлю.

Ромео Душі спасінням...

Джульєтта Сто тисяч раз тобі привіт! *(Виходить)*

Ромео В сто тисяч раз без тебе хмурий світ!
Так, як школяр від книжки утікає,
Так ревно і любов любов шукає;
Як гидко їм на школу знов дивитись,
Так тяжко їй з любов'ю розлучитись! *(Ступає до виходу)*

У вікні знову з'являється Джульєтта.

Джульєтта Ромео, стій!.. О, стій! Якби мені
Сокольного голос, щоб назад
Змогла я сокола мого вернути!
Неволі голос надто слабосилий,
А то б я потрясла печеру Ехо,
Й повітря б голос більш, ніж я, захрип.
Повторюючи це ім'я невпинно:
«Ромео, де ти? Де ж ти, мій Ромео?!»

Ромео То кличе знов мене моя душа!
Бринять, як срібло, голоси коханців
І солодко скрашають тишу ночі, –
Мов ніжна музика милує вухо!

Джульєтта Світає... Хтіла б я, щоб ти пішов,
Але не далі, аніж птах отой,
Який літає на шовковій нитці.
Пустунка дівчинка його відпустить,
Як бідолашного в кайданах в'язня,
Й відразу знов назад за нитку тягне.
Ревнуючи до волі ту пташину.

Ромео Хотів би птахом бути я твоїм!

Джульєтта І я, мій любий, теж цього хотіла б,
Та ласками замучила б тебе...
Прощай, прощай! Тяжкий час розставання...
О, стільки в нім солодкого страждання,

Що все прощалася б, хоч і світає! *(Виходить)*
Ромео Тебе хай сон і спокій повиває!
Як хтів би я тим сном спокійним бути,
Щоб тут в солодких мріях все забути!
Тепер до келії отця святого –
Почуть пораду хочу я від нього. *(Виходить)*

Ромео домовляється з братом Лоренцо, щоб той обвінчав його з Джульеттою.
Монах погоджується, бо через шлюб «злоба та родинна у дружбу обернутися повинна».

ДІЯ ТРЕТЯ

Верона. Міський майдан. На площі Тібальт загіяв сварку з Меркуціо. Ромео, який щойно обвінчався з Джульеттою, намагається їх розборонити. Смертельно поранений Меркуціо проклинає Монтеккі та Капулетті: «Чума, чума на ваші дві родини!». Ромео, бажаючи помститися за смерть друга, вбиває Тібальта і відчуває себе «блазнем у руках фортуни». Князь вирішив вигнати Ромео із Верони. Мамка повідомляє Джульетті, що Ромео вбив Тібальта та йде у вигнання.

СЦЕНА 3

Келія брата Лоренцо. Входить брат Лоренцо.

Брат Лоренцо Виходь хутчій, Ромео нещасливий!
У тебе закохалася печаль,
І одружився ти з бідою.

Входить Ромео.

Ромео Отче!
Що чути там? Який же присуд князя?
Яке ж іще страшне, незнане горе
Загрожує мені знайомством?

Брат Лоренцо Сину!
Ти надто вже з негодами здружився!
І князеве я рішення приніс.

Ромео Віддав він справу до страшного суду?

Брат Лоренцо Ні, князь наш не суворий: засудив
Тебе він не на смерть, а на вигнання.

Ромео Вигнання? Зглянься і скажи – на смерть.
Лице вигнання грізне і страшне,
За смерть страшніше! Не кажи – вигнання...

Брат Лоренцо Ти звідси вигнаний лише, з Верони.
Вгамуйся. Май терпіння. Світ широкий.

- Ромео Нема за мурами Верони світу:
Чистилище там, пекло і торттури.
Вигнання звідси – це вигнання з світу;
Це – смерть, лиш названа фальшивим словом;
Сокиру так позолотивши, ти
Мені стинаєш голову й смієшся,
Милуючись своїм ударом згубним.
- Брат Лоренцо О смертний гріх! Яка невдячність чорна!
За вчинок твій закон скарав би смертю,
Та князь наш добрий, зглянувшись на тебе,
Закон наш відхилив і обернув
Ласкаво на вигнання слово «смерть».
Однак це милість. Ти ж її не бачиш!
- Ромео Торттури, а не милість! Небеса
Тут, де живе Джульєтта. Кожна кицька
І миша, навіть пес – тварина кожна,
Дрібна й нікчемна, жити може тут,
У цім раю, дивитися на неї...
Та тільки не Ромео! Муха, й та
Утіхи, шани й права більше має:
Вона ж торкатись зовсім вільно може
Руки її – Джульєттиного дива.
Блаженство раю красти в неї з уст,
Що чисті і цнотливі, як весталки,
І червоніють з сорому, за гріх
Вважаючи свій власний дотик. О!
Ромео ж – ні, не може! Він – вигнанець!
Стукіт у двері.
- Брат Лоренцо Хтось стукає... Ромео, заховайся!
- Ромео О ні! Нехай мої гіркі зітхання
Мене туманом від людей окриють.
Стукіт.
- Брат Лоренцо Ти чуєш? Хто там? Заховайся, Ромео!
Тебе захоплять!.. Почекайте! Встань же!
Входить мамка.
- Мамка О отче, отче, розкажіть мені,
Де чоловік синьйори? Де Ромео?
- Брат Лоренцо Ось, долі він. Сп'янів від власних сліз.
- Мамка Ох, і моя синьйора так лежить,
Точнісінько так само!

Брат Лоренцо О нещасна
 Спорідненість сердець! Сумна подібність!

Мамка Ось саме так лежить і синьйорина.
 Ридає й плаче, плаче і ридає.
 Та встаньте, встаньте ж! Ви ж таки мужчина.
 Задля Джульєтти, задля неї встаньте.
 Ну, та й чого впадати так у розпач?

Ромео (*підводиться*) Ох, няню!..

Мамка Синьйоре мій! Лиш смерть – всьому кінець!

Ромео Ти про Джульєтту говорила? Як їй?
 Я, мабуть, лиходієм їй здаюсь?
 Дитинство щастя нашого убив я,
 Заплямувавши рідною їй кров'ю.
 О, де моя дружинонька таємна?
 Скажи, що думає вона тепер
 Про вщент зруйноване кохання наше?

Мамка Таж ні, вона нічого не говорить,
 А тільки плаче, плаче; то на постіль
 Враз упаде, то підведеться знов.
 Тібальта кличе, скрикне враз «Ромео!» –
 І знову падає...

Ромео О, це ім'я
 До кулі смертоносної подібно
 Її убило так, як ця рука
 Проклята вбила кривного її!
 Мій отче, о, скажи мені, скажи:
 Де саме криється, в якій частині
 В моїм ганебнім тілі це ім'я?
 Скажи мені, щоб міг я зруйнувати
 Житло мерзенне!

Брат Лоренцо просить Ромео схаменутися і говорить, що вночі він зможе відвідати Джульєтту, а потім відправитися до Мантуї, щоб дочекатися примирення родин. Капулетті обіцяють Парісу обвінчати його із Джульєттою у четвер.

СЦЕНА 5

Кімната Джульєтти. З'являються Ромео і Джульєтта у вікні.

Джульєтта Ти вже ідеш?.. До ранку ще далеко:
 Не жайворонок то, а соловей
 Збентежив вухо боязке твоє;

- Він раз у раз там уночі співає
Між віт граната. І повір мені,
Коханий, любий мій, – то соловей.
- Ромео То жайворонок, оповісник ранку, –
Не соловейко. Глянь, моя кохана!
Дивися – он заграла вже зоря
І облямовує промінням заздрим
Завісу хмар суворих там, на сході.
Згасила ніч світильники свої.
Веселий день стає уже навшпиньки,
З-за верховин туманних визирає.
Піду – я житиму, лишусь – помру.
- Джульєтта Те світло ще не денне... Вір, я знаю:
То метеор, – його послало сонце,
Щоб смолоскипником служив тобі
І осявав до Мантуї дорогу.
Тому побудь іще, не треба йти.
- Ромео Нехай мене захоплять, хай уб'ють!
Я буду радий, як цього ти хочеш.
Те сіре світло – ще не очі ранку,
Блідий то відблиск Цінтії чола.
І то не жайворонка спів бринить
У нас над головами, в вишині.
Мені зостатись легше, ніж піти.
Приходь же, смерть! Джульєтта так бажає.
Ми будем розмовляти, серце, так?
Ще маєм час. До ранку ще далеко.
- Джульєтта Ні, ні, вже ранок! Ранок! Поспішай!
Иди! Мерщій тікай! Ти чуєш? Справді,
То жайворонок так співа невлад;
Яка огидна і фальшива пісня!
А кажуть – солодко співає він...
Та це брехня, бо нас він розлучає.
Ще чула – помінявся він очима
Із жабою. О як би я хотіла,
Щоб з нею й голосом він помінявсь!..
Це ж він обійми наші розірвав,
Він темну ніч, він і тебе злякав.
О, йди, іди мерщій! Уже світає.
- Ромео А лихо нас п'тьмою огортає.

Входить мамка.

- Мамка Синьоро!
- Джульєтта Няню?
- Мамка Синьоро, мати ваша йде до вас.
Світає вже, тож будьте обережні! *(Виходить)*
- Джульєтта Впускай же день, вікно, й візьми життя!
- Ромео Прощай, прощай! Один лиш поцілунок,
І я спущуся. *(Спускається)*
- Джульєтта Як? Ти вже пішов?
Моя любов! Мій муже! Друже мій!
Щодня і щогодини сповіщай.
Для мене днів багато у хвилині.
За цим рахунком буду я старою,
Коли побачу знов мого Ромео!
- Ромео Бувай! Нагоди я не омину,
Щоб привітатъ тебе, любов моя!
- Джульєтта Ти думаєш, ми зійдемося знову?
- Ромео Так, певен я; а злигодні оці
Нам будуть потім спогадом солодким.
- Джульєтта О господи! Передчуття зловісне
В моїй душі віщує щось недобре...
Мені здається, як стоїш внизу,
Немов ти мрець в глибокій домовині.
Я бачу зле чи й справді ти блідий?
- Ромео І ти також бліда, моя любов.
Прощай, прощай! Журба п'є нашу кров. *(Виходить)*
- Джульєтта О доле, доле! Ти така зрадлива!
Коли це так, то що тобі до нього?
Адже Ромео – вірності взірець.
То й будь же ти зрадливою, о доле!
Тоді, я сподіваюсь, ти недовго
Триматимеш його й мені повернеш.

Синьора Капулетті допитується у доньки, чому вона плаче. Джульєтта їй відповідає, що оплакує Тібальта. Матір її запевняє, що вони обов'язково помстяться Ромео за смерть родича, і повідомляє про весілля з Парісом. Джульєтта благає батьків не віддавати її заміж, але сеньйор Капулетті пригрозив зректись доньки, вигнати її з дому та позбавити спадку, якщо дівчина не зашлюбиться з Парісом. Джульєтта вирішала шукати допомоги у брата Лоренцо, а якщо він їй не допоможе, то вкоротити собі віку.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Паріс просить брата Лоренцо обвинчати його з Джульеттою. У цей час з'являється Джульетта, яка начебто прийшла сповідатися брату Лоренцо. Паріс іде. Брат Лоренцо пропонує Джульетті прийняти зілля, від якого вона на певний час засне. Сон буде настільки глибоким, що всі вирішать, що дівчина померла, і поховать її у склепі. Брат Лоренцо викличе з Мантуї Ромео, і вони чекатимуть, доки Джульетта прокинеться.

СЦЕНА 5

Спальня Джульетти. Входить мамка.

Мамка Синьйоро!.. Синьйоро!.. О Джульетто!..
Ягняточко! Як довго бідна спить!
Голубонько, прокинься!.. Наречена!..
Ні слова?.. Серденько, ти наперед,
Мабуть, поспать за цілий тиждень хочеш?
Що? Вже прибралася!.. І знов лягла!..
Синьйоро! Гей, вставай же, синьйорино!
О боже милий! Поможіть! Померла!
О, нащо я родилася на світ!
Дать aqua vitae!.. Ах, синьйор! Синьйор!

Входить синьйора Капулетті.

Синьйора Капулетті Що тут за гам?

Мамка О, нещасливий день!

Синьйора Капулетті Ох боже! Донечко! Життя моє,
Прокинься, глянь, бо вмру з тобою разом!
Рятуйте! Поможіть!

Входить Капулетті.

Капулетті Ведіть Джульетту! Наречений тут.

Мамка Вона умерла! Нежива! О горе!

Синьйора Капулетті О боже милий! Вмерла, вмерла, вмерла!

Капулетті Що?.. Дай же глянути... Рятуй нас, боже!
Вона холодна! Кров спинилась в жилах,
Заклякли всі суглоби! Вже давно
Її уста покинуло життя...
Убила люта смерть її раптово,
Як убива мороз дочасний квітку,
Найкращу квітку із усіх квіток.
Будь проклятий цей час. О горе, горе!

Мамка День нещасливий.

Синьйора Капулетті О скорботний час!

- Капулетті Смерть, що взяла її, щоб нарікав я,
Язик зв'язала й мову відняла...
- Входять брат Лоренцо й Паріс із музикантами.
- Брат Лоренцо Готова йти до церкви наречена?
- Капулетті Готова йти, щоб більше не вернутись! *(До Паріса)*
О сину, знай: напередодні шлюбу
З твоєю молодою спала смерть...
Глянь, ось лежить вона – розкішна квітка,
З якої нагла смерть зірвала цвіт.
Мій зять тепера – смерть, а водночас
І спадкоємець... Тож і я помру!
Життя й добро – я все покину смерті!
- Паріс Як довго ранку я цього чекав,
І як жахливо він мене стрічає...
- Синьйора Капулетті Ненависний, проклятий, день страшний!
О, це найтяжчий, найстрашніший день,
Якого у одвічнім мандруванні
Не бачив на шляху своєму час!
Одна, одна дочка моя, єдина,
Одна-єдина радість і утіха,
І ту жорстока відібрала смерть!
- Мамка О горе! День гіркий, гіркий, гіркий!
Нещасний, найсумніший день гіркий,
Якого я не бачила ніколи!
О день, о день, о день! Проклятий день!
Чорнішого й на світі не бувалої
О день гіркий, о день гіркий!
- Паріс Одурений, розлучений, убитий!
О люта смерте, одурила ти!
Жорстока смерте, вбила ти мене!
Любов моя! Життя!.. О ні! О ні!
Ні, не життя – любов мою убито!..
- Синьйора Капулетті Зневажений, збезчещений, убитий!
Пошарпаний і змучений украй!
Скорботний часе, ти прийшов сюди
Для того, щоб убити наше свято?
О доню люба!.. Ні, душа моя,
А не дочка! Ти мертва, мертва! Горе!
Дочка моя померла, разом з нею
Навік померли радощі мої!..

Капулетті Збирались на весіллі ми гуляти,
 А будем чорний похорон справляти.
 І музика обернеться на подзвін,
 На поминки печальні – шлюбна учта,
 На панахиду – радісні пісні.
 Вінчальний же вінок укріє трупа,
 І все обернеться на протилежне!

Брат Лоренцо Ідїть, синьйоре. Ви, синьйоро, – з ним.
 Ви теж ідїть, Парісе, і готуйтеся
 Небіжницю прекрасну провести.
 Карають небеса за грїх... Бог з вами!
 Не гнівайте ж їх зайвими сльозами!

Капулетті, синьйора Капулетті, Паріс та брат Лоренцо виходять.

ДІЯ П'ЯТА

У Мантуї Балтазар повідомляє Ромео про смерть Джульєтти. Ромео вирішив повернутися до Верони, взявши з собою отруту, щоб померти поруч із Джульєттою. Тим часом у Вероні брат Лоренцо довідується, що лист про сон Джульєтти до Ромео не дійшов. Оскільки дівчина повинна була ось-ось прокинутися, він вирушив на кладовище, щоб відчинити браму склепу.

СЦЕНА 3

Кладовище. Склеп родини Капулетті. Біля склепу стикаються Ромео і Паріс, який приніс квіти для Джульєтти. Між ними виникає суперечка, яка переростає у сутичку. І Ромео вбиває Паріса.

Паріс *(падає)* О смерть моя!.. Як милосердий ти,
 То поклади мене біля Джульєтти... *(Вмирає)*

Ромео Я обіцяю: слово честі. Гляну
 Йому в обличчя... Хто це?.. Граф Паріс!
 Меркуціо то родич!.. Що казав
 Дорогою слуга мій? Я не слухав,
 Бо тяжко стиснула скорбота серце...
 Здається, він казав, що граф Паріс
 Мав із Джульєттою ось повінчатись...
 Чи він казав, чи це мені приснилось?
 Чи то, почувши про Джульєтту, я
 Утратив розум – марити почав?
 О, дай мені, дай руку, бо й тебе
 Зі мною вписано в скорботну книгу
 Лихої долі на одній сторінці!

Я покладу тебе в могилу пишну...
В могилу? Ні. О ні, юначе вбитий.
Таж тут моя Джульєтта спочиває;
Її краса страшний, похмурий склеп
На променистий оберта палац.
Лежи тут, смерть, – тебе ховає мертвий!

(Кладе Паріса в склеп)

Буває часто, люди перед смертю
Стають веселі! А в уяві свідків
Це «передсмертна блискавка остання».
Чи ж це «остання блискавка» й моя?
Моя любове! О моя дружино!
Смерть випила твого дихання мед,
Та не змогла твоєї вроди взяти.
Ти не подолана. Рум'янець твій
Ще на устах, на щоках пломеніє,
Ще смерті стяг блідий не тріпотить!
І ти, Тібальте, в савані кривавім?
Що міг би я для тебе більш зробити,
Ніж те, щоб ця ж таки рука, якою
Завчасно втято молодість твою,
Так само знищила й твого убивцю?
Прости мені, кузене! Ох, Джульєтто,
Чому і зараз ти така прекрасна?
Подумать можна, що безплотна смерть
У тебе закохалась, що якийсь
Кістяк огидний тут тебе замкнув,
У темнім склепі, для утіх любовних!
Боюсь за тебе й залишусь тому
З тобою тут. Ніколи я не вийду
З цього похмурого палацу ночі.
Тут, тут зостанусь я із робаками,
Служницями твоїми. О, тепер
Знайду я тут для себе вічний спокій
І скину гніт моїх зловісних зір
З замученої й стомленої плоті!
Милуйтеся, очі, – це в останній раз!
Ви, руки, пригорніть її востанне!
А ви, уста мої, дихання брамо,
Скріпіть навік священним поцілунком
Довічну спілку зі скупою смертю!
Сюди, мій поводатарю гіркий!
Лихий стерничий, одчайдуху лютий,

▲ Сцена зі спектаклю «Джульєтта і Ромео» в Національному академічному театрі російської драми імені Лесі Українки. Актори Кирило Ніколаєв і Шорена Шонія

Розбий об скелі мій нещасний човен!
За тебе п'ю, моя любов! (П'є) О чесний
Аптекарю! Швидка твоя отрута...
Отак я з поцілунком умираю!.. (Падає)

З другого боку кладовища входить брат Лоренцо з ліхтарем, ломом і заступом.

Брат Лоренцо Ромео! Боже мій! Чия це кров
(підходить до склепу) Камінні східці склепу багрянить?
Хто кинув закривавлені ці шпаги
Тут, на порозі вічного спокою?.. (Входить до склепу)
Ромео! О, який блідий! Хто ще?..
Як? І Паріс?.. Увесь залитий кров'ю?..
Яка лиха година спричинилась
До цих фатальних і страшних подій?
Синьйора ворухнулись!

Джув'єтта прокидається.

Джув'єтта О мій отче!
Пораднику! А де мій чоловік?
Я знаю добре, де я маю бути;
І ось я тут. А де ж Ромео мій?

Шум за сценою.

Брат Лоренцо Я чую шум. Ходім з цього гнізда
Зарази, смерті і тяжкого сну.
Наш замір вища сила зруйнувала,
Не наша. Ми противитись не можемо.
Ходім! Ходім! Джув'єтто, поруч тебе
Лежить твій мертвий муж. Паріс також.
Тебе у монастир я прилаштую
Святих сестер. Ходім, не зволікай.
Нічого не розпитуй. Близько варта.
Біжим хутчій. Джув'єтто, люба сестро!

Шум наближається.

Джув'єтта Загаємось – ускочимо в біду. (Виходить)
Иди, мій отче, сам. Я не піду.
Що любий мій в руці стискає? Склянку,
Спорожнену, я бачу, до останку.
І смерть страшна отрута завдала...
Який скупий! Все випив! Не лишив
І краплі благодатної для мене,
Що допомогла б мені піти за ним!
Я цілуватиму твої уста...

Ще, може, трішки є на них трутизни, –
В підкріпленні цьому я смерть знайду... *(Цілує його)*
Твої вуста ще теплі!..

1-й страж *(за сценою)* Де це, хлопче?
Веди нас!

Джульєтта Хтось іде!.. Мерщій! О щастя:
Тут рятівний кинджал! *(Вихоплює кинджал Ромео з піхов)*
Ось твої піхви! *(Заколює себе)*
Зостанься в них і дай мені умерти!.. *(Падає на труп Ромео і вмирає)*

Стража знаходить тіла Паріса, Ромео і Джульєтти. У місті піднімається гвалт. Городяни разом із князем та Капулетті збираються на кладовищі.

Капулетті О небо! О дружино! Глянь сюди...
Таж наша доня вся спливає кров'ю!..
Він місцем помилився, цей кинджал!
Його оселя ось порожня висить
На поясі у мертвого Монтеккі,
А згубний ніж стирчить у грудях доньки!

Синьйора Капулетті О горе! Жах – мов похоронний дзвін,
Мене у домовину кличе він!

Входять Монтеккі та інші.

Князь Підвівся нині рано Ти, Монтеккі,
Щоб глянути, як рано ліг твій син!

Монтеккі Володарю, моя дружина вмерла...
Не винесла вона розлуки з сином
І от в могилу від журби зійшла.
Яке ж іще чека на мене горе?

Князь Глянь і побачиш сам!..

Монтеккі О ти, нечемо! Ти забув пристойність:
Раніш від батька ліг у домовину!

Князь Замкніть уста свої для скарг до часу,
Допоки ми подій не з'ясували, –
Їх джерело, вершину і кінець.
Тоді вождем я стану вашій тузі
І вам підпорою до смерті буду.
Тим часом підкоріть журбу терпінню:
Ведіть сюди осіб всіх підозрілих.

Брат Лоренцо розповідає присутнім історію кохання Ромео і Джульєтти.

- Князь А де слуга Ромео? Що він скаже?
 Балтазар Я сповістив господаря свого
 Про смерть Джульєтти. З Мантуї умить
 Він верхи прискакав на кладовище
 І кинувся сюди, до цього склепу.
 Листа ж звелів віддати вранці батьку
 І наказав мені, під страхом смерті,
 Щоб я його самого тут лишив.
- Князь Подай листа. Я гляну, що він пише.
 Цей лист підтверджує слова ченця,
 Шляхи кохання й новину про смерть.
 Ромео додає, що він купив
 В убогого аптекаря отруту
 Й прийшов сюди, щоб отруїтись тут
 І поруч із Джульєттою лежати.
 О, де ж вони, ці вороги запеклі?
 Монтеккі! Капулетті! Подивіться,
 Який вас бич любов'ю вбили небеса!
 Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!
 А я за те, що зносив ваші чвари,
 Двох кривних нагло втратив. Кара всім!
- Капулетті О брате мій, Монтеккі, дай же руку!
 Вдовиний спадок це дочки моєї,
 А більшого не могу я просити.
- Монтеккі Але я могу дати більше. Я
 Їй статую із золота поставлю.
 Покіль Вероною звемо Верону,
 Любішого не буде силуета,
 Аніж в коханні вірної Джульєтти.
- Капулетті Ромео статуя не менш багата
 Із нею поруч буде тут стояти!
 О, бідні юні жертви наших чвар!..
- Князь Не визирає сонце з-поза хмар...
 Похмурий мир приніс світанок вам.
 Ходім звідсіль. Все треба з'ясувати.
 Ще доведеться вирішити нам,
 Кого помилувать, кого скарати...
 Сумніших оповідей не знайдете,
 Ніж про любов Ромео і Джульєтти.

Усі виходять.

Переклад Ірини Стешенко

Ірина Стешенко – українська актриса, письменниця, перекладач.
 «З самого початку Стешенко-перекладач поставила до себе дуже суворі вимоги. Переклад, на її думку, – це творча одержимість перекладуваним твором і його автором, а не холоднокровне “перекладування” іншою мовою, хай навіть і на високому професійному рівні. Іншомовний твір повинен звучати в перекладі на іншу мову так, начебто він і був написаний цією мовою: лише стилістична своєрідність, особливості мислення й деталі побуту повинні говорити про те, що перед тобою – твір письменника іншої країни, іншого народу» (Р. Зорівчак).

1. Порівняйте *шекспірівське* і *гомерівське* питання. Про що свідчить виникнення таких питань?
2. Пригадайте, що називається трагедією. Доведіть, що п'єса Шекспіра – трагедія.
3. Визначте головний конфлікт трагедії і згрупуйте дійових осіб навколо нього. Чи є відкриті супротивники шлюбу Ромео і Джульєтти?
4. Порівняйте роль хору в античній драматургії та трагедії Шекспіра. Чи збігаються вони?
5. Порівняйте античний театр і театр Шекспіра. Що в них спільного, а у чому полягає принципова відмінність?
6. У час написання «Ромео і Джульєтти» Шекспір створив комедію «Сон літньої ночі» зі щасливим фіналом. У ній героїня за волею батька мала вийти заміж не за того, кого кохала. Чи підводить нас історія Ромео і Джульєтти до думки про можливість щасливого фіналу? Чому? Відповідь аргументуйте.
7. Випишіть із тексту виражально-зображальні засоби (епітети, метафори тощо), які створюють атмосферу трагічності оповіді.
8. Чого прагне Ромео на початку п'єси? Чи правий був Меркуціо, який говорив, що поведінку Ромео визначають *«ті мелодії, якими розпливався Петрарка. Та тільки проти його любови Лаура – кухонна дівка, хоч, правду кажучи, її коханець краще її оспівував»*. Чи суголосні бажання Ромео з пориваннями ліричного героя Петрарки?
9. З якою метою Ромео пішов на маскаррад до Капулетті? Чи можна його назвати зрадливим?
10. Як можна зрозуміти фразу Ромео *«Я тільки блазень у руках фортуни»*? Чи погоджуєтеся ви з його словами?
11. Якою постає Джульєтта в цій п'єсі? Чи можна її назвати слабкодухою, адже вона не зізналася батькам, що кохає Ромео?
12. Чому брат Лоренцо погоджується таємно обвинчати Ромео і Джульєтту? Чи досяг він своєї мети?
13. Що має на увазі Капулетті, говорячи про *«вдовиний спадок дочки»*? Що символізує остання сцена, коли Монтеккі обіцяє збудувати пам'ятник Джульєтті, а Капулетті – Ромео?
14. Багато висловів з «Ромео і Джульєтти» стали афористичними, як, наприклад, *«спорідненість сердець»*. Знайдіть і выпишіть ці цитати з тексту.
15. Чому Меркуціо, який також провокував сварку з Тібальтом, після свого поранення весь час повторює: *«чума, чума на ваші дві родини»*? Поясніть вашу думку.
16. Персонажі трагедії пояснюють значення епітету *«музики срібні звуки»* таким чином: *«срібло приємно дзвенить»*, *«музиканти грають за срібло»* та *«музикантам ... рідко платять за музику золотом»*. Чи погоджуєтеся ви з таким значенням епітету *срібний*? Які емоції повинна викликати у глядачів така інтерпретація? Чи доречні вони у трагедії?
17. Чому образи Ромео та Джульєтти стали вічними образами?
18. Які ідеї епохи Відродження втілено у п'єсі?
19. Як ви розумієте вислів: *«Шекспір – вершина, схили якої встелені трупами режисерів»*?

ЧИ МАЮТЬ РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА ШАНС НА ЩАСТЯ?

◀ Постановка балету С. Прокоф'єва «Ромео і Джульєтта» на сцені Національної опери України рішенням ЮНЕСКО (1991) визнана кращою інтерпретацією цього твору.

Одним із найпопулярніших у ХХ ст. був балет Сергія Прокоф'єва «Ромео і Джульєтта». Він був створений у 1935 р., а прем'єра відбулася 1938 р. у м. Брно (тодішня Чехословаччина). Перша редакція твору

мала щасливу кінцівку, що прямо суперечило кривавому фіналу знаменитої трагедії Шекспіра. Проте час створення балету був дуже суворим. За творчість, що суперечила позиції влади, митці могли не лише позбутися роботи чи опинитися за ґратами, а навіть розплатитися власним життям... Якраз тоді з'явилися розгромні статті «Сумбур замість музики» і «Балетна фальш», де критикувалась творчість видатного композитора ХХ ст. Дмитра Шостаковича. Не бажаючи ризикувати, Прокоф'єв змінив лібрето (сценарій) балету, повернувши традиційний трагічний фінал. І лише 2008 р., на музичному фестивалі у Нью-Йорку, було поновлено первісну авторську редакцію Прокоф'єва зі щасливою розв'язкою, про існування якої шанувальники балетного мистецтва або не знали, або вже й забули.

Важко уявити, але перші виконавці балету поставилися до його музики упереджено. Так, у останній сцені прощання Ромео і Джульєтти, яка відбувається вранці, в музичній партитурі немає жодного натяку на спів жайворонка, схід сонця тощо. Натомість звучать бас, кларнет і фагот. Танцівники не могли зрозуміти, як їм у танці показати емоції ранкового прощання закоханих. Та коли вони зрозуміли, що композитор засобами музики зобразив не красу ранку, а намагався передати відчуття тривоги, гіркоти, любові і болю розлуки, народився уславлений балетний шедевр.

Перший постановник балету Леонід Лавровський пояснював задум вистави так: «У створенні хореографічного образу спектаклю я йшов від ідеї протиставлення Середньовіччя Відродженню, від зіткнення двох систем мислення, культури, світосприйняття».

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Пригадайте особливості форми та змісту італійського сонета.
2. Якою постає Лаура в сонетах Петрарки?

СОНЕТИ ШЕКСПІРА

Вільям Шекспір написав 154 сонети, вперше вони були надруковані 1609 р. Героїня сонетів, так звана Смаглява леді, порушила всі поетичні канони того часу: чи не вперше в європейській поезії оспівувалася не довершена красуня, а звичайна земна жінка, яку кохання робить найкращою і наймилішою.

Саме завдяки збірці Шекспіра набув популярності англійський різновид сонета, який отримав назву шекспірівського – він складається з трьох чотиривіршів і двовірша з римуванням *абаб вгвг дедє єє*.

СОНЕТИ

55

Державців монументи мармурові
Переживе могутній мій рядок,
І сятимеш ти в моєму слові,
Як те каміння вкріє часу змрок.

Війна громаддя статуй перекине,
Зітруться в прах каменярів труди,
Та образ твій ніколи не загине
У полум'ї повстань і ворожди.

Наперекір всезабуттю і смерті,
Хвалу твою нестиме дня світлінь,
Аж доки світ, мов лахмани подерті,
Не зноситься на спинах поколінь.

Ти житимеш – аж прийде мить остання –
В очах, що знають таїну кохання.

Переклад Дмитра Павличка

66

Стомившись, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесні не тим, хто гідний шани,
І досконалості – ганебний суд,

І злу – добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума в руці.

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов твоя.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

За роки перекладацької діяльності **Дмитро Павличко** познайомив українських читачів із творами 400 поетів 57 національних літератур. Перекладає з англійської, іспанської, італійської, французької, португальської, їдиш та багатьох слов'янських мов.

У 1971–1978 рр. Д. Павличко був головним редактором журналу «Всесвіт», де опублікував чимало знакових творів світової літератури. Павличко залучив до співпраці найкращих перекладачів, серед яких ідеологічно «небажані» і «гнані» Григорій Кочур, Микола Лукаш, Борис Тен та багато інших. У журналі друкували лише переклади з оригіналу і тільки тих творів, яких не було в російських перекладах. Піднесення «Всесвіту» припало на ті роки, коли «розгорнувся під камуфляжем боротьби з буржуазним націоналізмом черговий погром української літератури» (Д. Наливайко).

116

Не буду я чинити перешкоди
Єднанню двох сердець. То не любов,
Що розцвіта залежно від нагоди
І на віддаленні згасає знов.

Любов – над бурі зведений маяк,
Що кораблям шле промені надії,
Це – зірка провідна, яку моряк
Благословляє в навісній стихії.

Любов – не блазень у руках часу,
Що тне серпом своїм троянди свіжі –
І щік, і уст незайману красу.
Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня – я віршів не писав,
І ще ніхто на світі не кохав.

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди, –
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої – цілком земні.

І все ж вона – найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

Переклади Дмитра Паламарчука

Коли почалася Друга світова війна, Дмитро Паламарчук служив у танковій частині, потрапив у оточення і полон, але йому вдалося втекти. Далі боровся за незалежну Україну в лавах ОУН-УПА. Довелося посидіти і в румунській, і в німецькій тюрмах, а 1944 р. отримав 10 років радянських таборів. У таборі Паламарчук познайомився з Григорієм Кочуром, під чий вплив взявся за переклади. Французької він вчився в колишнього німецького посла в Італії, англійської – в онука Миколи Терещенка, цукрозаводчика і мецената. Уночі, як усі спали, Паламарчук перекладав сонети Шекспіра.

1. Який твір Горация суголосний 55-му сонету? Чим?
2. Порівняйте портрети Лаури і Смаглявої леді в 130-му сонеті. Чи стосуються слова «славлені похвалами пустими» героїні Петрарки?
3. Який образ вам ближчий: Смаглявої леді чи донни Лаури? Чому?
4. Порівняйте форму сонета в Петрарки й Шекспіра. Чи впливає на зміст сонета його форма?

ПІДСУМОВУЄМО

1. У різноманітних літературних рейтингах, які визначають найкращих письменників світу, В. Шекспір завжди займає одне із чільних місць. У чому, з вашої точки зору, причини такої популярності англійського письменника?
2. Складіть довідник-путівник «Герої Шекспіра на театральних сценах України».

ВІДЛУННЯ

Джон Мільтон. ПАМ'ЯТІ ШЕКСПІРА. 1630 рік

Пощо тобі, Шекспіре, те каміння,
Яке так тяжко цілі покоління
Збирають і громадають вище гір
На піраміду, що сягає зір?

О любий сину Вічності і Слави!
Тривкіший за корони і держави
Ти пам'ятник воздвиг в людських серцях.
Достойно він святий вкриває прах.

Бо сторінки твоїх безцінних книг
Зрушають нас. Схиляючись до них
Таємний зміст ми чуємо у слові,
Завмерлі, мов фігури мармурові.

Пишнішої гробниці на землі
Не матимуть ніколи королі.

Переклад Миколи Пилинського

Той, хто вірив у людство

МІГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА. ДОН КІХОТ

Серед безлічі почесних відзнак у художній літературі вирізняється премія Сервантеса, яку ще називають Нобелівською премією іспаномовних країн. Її вручають у невеличкому містечку Алькала де Енарес біля Мадрида, де народився безсмертний Сервантес, а її лауреат розпочинає традиційне дводенне безперервне чи-

тання геніального роману великого іспанця. У читанні беруть участь різні люди: від короля Іспанії до її пересічних громадян, від видатних діячів культури та науки до звичайнісіньких школярів.

Так Іспанія вшановує свого сина, про якого за його життя, як це, на жаль, буває, не дуже турбувалася...

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

МІГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА (1547–1616)

Мігель Сервантес де Сааведра народився в родині зuboжілого дрібного поміщика – гідальго. Кажуть, злидні звили своє гніздо ще в колісці майбутнього письменника. У пошуках заробітку його сім'я об'їздила пів-Іспанії, зазнавши багато лиха. Однак освіту Мігель отримав досить-таки пристойну. Далі треба було думати про майбутнє, про те, як і за що жити. Чи то випадок, чи гра долі привели Сервантеса на службу до папського посла в Іспанії, з поштом якого він у 1569 р. виїхав до Італії. Як іспанець опинився на службі італійського кардинала, достеменно невідомо. Згодом дослідники знайшли тогочасний наказ, де йшлося про необхідність арешту якогось Мігеля де Сервантеса за бивство дворянина на дуелі. Крім того, належало

▲ Перший портрет Сервантеса був написаний художником Хуаном да Хуарегі лише через 20 років після смерті письменника. Сьогодні вчені висловлюють припущення, що автор «Дон Кіхота» насправді міг виглядати цілком інакше.

відсікти йому праву руку і вислати на десять років із королівства. Але чи йшлося саме про майбутнього автора «Премудрого гідальго Дона Кіхота з Ламанчі», сперечаються до цього часу.

В Італії Сервантес провів п'ять років: спочатку на службі в кардинала Аквавіві, а потім в іспанській армії. Важко перебільшити вплив на духовний і культурний розвиток молодого іспанця цього визнаного центру гуманістичної європейської думки й нового мистецтва. Здавалося, навіть італійське повітря спонукало кожного, хто потрапляв туди, займатися творчістю. Сервантес не став винятком, але не забував і про свою службу, про те, що він іспанський солдат.

На 7 жовтня 1571 р. планувався морський бій між турецькою ескадрою і флотом Священної ліги (Іспанія, кораблі Папи Римського, Венеція) біля Лепанто. Напередодні битви Сервантес захворів на лихоманку, але наполіг на своїй участі в бою. Він воював відважно й безстрашно, як і його герой Дон Кіхот. Сервантес отримав три вогнепальні рани, одна з яких призвела до паралічу лівої руки. Проте він продовжував нести службу і заробляти на шматок хліба.

Повернення до Іспанії в 1575 р. мало стати тріумфом солдата й покласти край злигодням родини Сервантеса, адже він повертався з рекомендаційними листами на ім'я іспанського короля від найшанованіших людей. Однак ці листи до короля не потрапили, бо галеру, на якій плыв Сервантес, захопили корсари і всіх полонених продали в алжирське рабство. У полоні Сервантесу було тяжко не від того, що його тримали в кайданах на шиї і ногах, а від того, що разом із ним у полон потрапив і молодший брат.

Намісник турецького султана в Алжирі, який купив Сервантеса в розбійників, ознайомившись із листами на ім'я іспанського короля, вирішив, що перед ним людина зі шляхетної і надзвичайно заможної родини, і виставив неймовірно високу ціну викупу. Письменник у полоні виявив найкращі людські якості. Він наполіг, аби спочатку викупили молодшого брата, а сам чекав на звільнення ще довгих п'ять років. І не просто чекав, а боровся: улаштовував бунти і втечі невільникам, чотири рази (!) намагався тікати, але намарно...

Нарешті в 1580 р. Сервантес повернувся на батьківщину, де його чекала вскрай зубожіла родина. Він почав безкінечну боротьбу з нестатками: спробував зайнятися комерцією, повертався на військову службу, був комісаром із заготівель для «Непереможної Армади». Подорожі Іспанією і літературна діяльність – що це дало Сервантесу? Статків він не заробив, хоча інші заготівельники на долю не скаржилися: вони жили не за рахунок платні, яка була невеликою і нерегулярною, а за рахунок хабарництва й крутіїства. Через конфлікт із однією церковною управою Сервантес ледве не був відлучений від церкви. До того ж він не дуже любив займатися оформленням ділових паперів, що призвело до конфлікту з фінансовими органами. Його звинуватили в незаконних ревізіціях і приховуванні коштів. У 1592 р. письменника вперше кинули за ґрати. З кар'єрою комісара із заготівель для армії було покінчено.

Нова посада збирача податкових недоїмок у королівстві Гранада принесла Сервантесу чергові ув'язнення: зібрані кошти він передав якомусь банкірові,

який зразу ж оголосив себе банкрутом. Хоча державі вдалося відшкодувати збитки, участь Сервантеса в цій справі викликала запитання, не вирішені до цього часу: ким був у цій історії письменник – співучасником чи жертвою? В усякому разі двічі, у 1597 і 1602 р., Сервантеса ув'язнювали за приховування коштів.

Література також була не дуже прихильною до вже не молодого письменника. Як зазначав сам Сервантес, він «отримав у віршах менше перемог, ніж на його голову сиплеться лих». Слава прийшла тоді, коли, здавалося, її вже й чекати було годі. У січні 1605 р. у Мадриді почали продавати першу частину «Премудрого гідальго Дона Кіхота з Ламанчі». Успіх роману, задум якого, як зазначав сам автор, виник у нього у в'язниці, був надзвичайним: у липні того ж року продавали вже п'яте видання, через два роки його читали в Брюсселі, а через сім – у Лондоні. Навіть для нашого часу таке поширення книги Європою справа незвичайна, а що вже говорити про сімнадцяте століття!

«ДОН КІХОТ»

Сервантес задумав свого «Дон Кіхота» як пародію на рицарський роман, що в Іспанії був популярний як серед простолюду, так і при королівському дворі: Філіпп II полюбляв на придворних урочистостях з'являтися в костюмі мандрівного (мандрованого) рицаря. Ці твори виникли в Середні віки й розповідали про особисте життя рицаря: його подвиги в ім'я Прекрасної Дами та власної слави. Герой рицарського роману – мандрівний рицар, вступав у бій із могутніми велетнями, долав вогнедишних драконів, перемагав підступних чаклунів і завойовував королівства. Саме від цих романів усе неймовірне й надзвичайне стали називати романтичним. Цікаво, що після виходу книжки про Дон Кіхота, що під впливом рицарських романів вирушив у світ, аби знищити зло, скасувати беззаконня та спинити сваволю, а замість цього воював із вітряками, баранами, звичайними подорожніми та бурдюками з вином, рицарський роман фактично припинив існувати. Своїм твором Сервантес започаткував новий європейський роман – складний за будовою і великий за обсягом епічний твір, у якому широко охоплені життєві події певної епохи та багатогранно й у розвитку змальовані персонажі. Мандруючи разом із Дон Кіхотом і Санчо Пансою (твір Сервантеса називають «романом великої дороги»), ми зустрічаємося з різними людьми: вельможними і посполитими, бідними й заможними, щасливими і не дуже. Кожен із них оповідає свою історію і перед нами постає широка картина життя країни. Роман Сервантеса називають трагікомічним епосом, бо в ньому все змішалось, як і в справжньому житті. Ми сміємося

 Пародія – комічне або сатиричне наслідування іншого художнього твору. Пародія в перебільшеному вигляді відтворює характерні особливості оригіналу. Зазвичай вона будується на несподіваності стилістичного і тематичного планів тексту: наприклад, «низький» предмет описується «високим» стилем, а «високий» – «низьким» стилем.

◀ Гюстав Доре. Дон Кіхот. 1863

«Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок». 1855 р. Доре відправився до Іспанії, щоб «передати місцевий колорит і побачити місця, які славетний рицар прославив своїми подвигами». До роману Доре намалював 370 ілюстрацій, за якими можна простежити шлях благородного гідальго. Перший малюнок зображає Дон Кіхота серед видінь – битви, любовні пригоди, виклики на поєдинок, фантастичні вигадки й нісенітниці.

з витівок Дон Кіхота, але нас не полишає відчуття гіркоти: міфічну золоту добу, коли людина не знала, що таке зло і несправедливість, на жаль, відродити неможливо. Тож і кажуть, що одним із головних у романі є конфлікт між непрактичною духовністю і бездуховною практикою.

Сервантесу книжка принесла не лише гордоші, а й прикрощі: у 1614 р. під прізвиськом якогось Фернандеса де Авельянеда було надруковане продовження пригод Дон Кіхота та Санчо Панси, яке деякий час навіть конкурувало з авторською другою частиною і було своєрідним памфлетом на книгу Сервантеса. Проте водночас це ще означало, що Дон Кіхот залишив межі сервантівського твору і почав жити своїм життям. Час засвідчив, що цей літературний персонаж потрапив до кола так званих вічних образів – він вийшов за межі конкретного літературного твору та доби й набув символічного значення.

Роман – складний за будовою і великий за обсягом епічний твір, у якому широко охоплені життєві події певної епохи та багатогранно й у розвитку змальовані персонажі.

Слава Сервантеса гриміла Європою, шляхетна публіка, відвідуючи іспанську столицю, хотіла більше дізнатися про нього. Показовою є розмова одного француза, який перебував на той час у Мадриді, з іспанськими кавалерами. На його запитання, хто такий Сервантес, він отримав відповідь, що «він старий солдат, гідальго, бідняк». Здивований іноземець зауважив, що людину, яка користується такою повагою у Франції і в інших країнах, Іспанія повинна була б озолотити й утримувати казенним коштом. Та відповідь була цинічною: «Якщо писати його примушують злидні, то дай Боже, щоб він ніколи не жив у статках, бо своїми творами, будучи бідняком, він збагачує весь світ»...

У кінці життя Сервантес прийняв чернецький сан. Подейкували, що він це зробив для того, щоб не обтяжувати родину витратами на своє поховання – ченців ховали за кошти братства.

Могили свого великого сина Іспанія не зберегла. А Сервантес уславив батьківщину: його роман «Дон Кіхот» став другою у світі (після Біблії) книгою за кількістю мов, якими вона перекладена.

1. Грунтуючись на знаннях, отриманих під час вивчення історії Середньовіччя та «Пісні про Роланда», опишіть ідеального середньовічного рицаря.
2. Порівняйте цінності середньовічного рицаря і людини епохи Відродження.
3. Чому рицарські ідеали були застарілими для ренесансної людини?
4. Пригадайте, чим відрізняється золота доба від залізної в античній міфології.

ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ З ЛАМАНЧІ

Розділ I

В одному селі у Ламанчі – а в якому саме, не скажу – жив собі не так давно гідальго, з тих, що то мають лише списа на ратищі, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. Душенина на щодень (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю здебільшого салатка м'ясна, суботами «бите-різане» (тобто яєшня з салом), п'ятницями сочевиця, неділями ще якесь голуб'ятко на додачу, – все це поглинало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю з дорогої саєти, оксамитні штани й пантофлі про свято; про будень малась одежа з сукна домашнього роблива – і то незгірша. Була у нього в домі ключниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець про польову й надвірню роботу – чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвище йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже аби ми тільки, оповідаючи, од правди ані руш не одбігали.

Так от, щоб ви знали, гідальго той гуляючого часу – тобто замалим не цілий рік – водно читав рицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання.

Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несосвітенні вигадки так убились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду.

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивочна думка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим рицарем, блукати світами кінно і оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані рицарі, – тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє несмертельною славою.

Гідальго вичистив прапрадідну зброю і вирішив, що його кінь і він повинні взяти собі славні та гучні імена, гідні нового звання й нового покликання. Свою стару шкапу він назвав Росинантом, тобто Перешкапою, а себе – Дон Кіхотом з Ламанчі. Залишилося тільки знайти даму серця, бо мандрований рицар без любові – то все одно, що дерево без листу. Нею стала проста дівчина із сусіднього села Альфонса Лоренцо, яку Дон Кіхот прозвав Дульсінеєю Тобоською, адже родом вона була з Тобоса.

Дон Кіхот вирішив якнайшвидше вирушити в мандри, адже скільки у світі *«зла треба знищити, скільки беззаконня скасувати, скільки сваволі впинити, скільки помилок виправити!»* Цілий день їхав гідальго, доки не натрапив на корчму, яка здалася йому пишним замком із чотирма вежами і шпилями щиросрібними. Корчмар, якого він прийняв за управителя замку, збентежився, коли побачив це одоробло в перістій зброї. Дон Кіхот почав просити «управителя замку», щоб той висвятив його в мандрівні рицарі. Корчмар уже зрозумів, що гість несповна розуму, і вирішив не сперечатися з ним. Перед посвятою необхідно було вартувати зброю. Дон Кіхот облаштувався на дворі, біля колодязя, де пастухи напували худобу. Одному з погоничів якраз треба було напоїти своїх мулів, і він зняв із жолоба зброю рицаря. Після пишної промови Дон Кіхот щосили торохнув погонича в голову списом. Це сталося і з другим погоничем. Товариші поранених почали здалеку закидати рицаря камінням.

Корчмар не зміг угамувати цей гармидер. Він мотнувся по боргову книгу, де записував сіно та ячмінь, що видавав на мулів, і, звелівши Дон Кіхотові стати на одне коліно, захармаркав щось із видаткової книги, уліпив рицареві доброго потиличника, а потім плазом меча вдарив по спині. Так відбулося пародійне «висвячення» Дон Кіхота в мандрівні рицарі.

Розділ IV

Саме на світ почало благословлятися, як Дон Кіхот виїхав із корчми вже зуповним рицарем, і такий же був радий, та веселий, та втішний, так у ньому серце грало, що на Росинантові аж попруги тріщали. Та тут спали йому на пам'ять корчмареві поради за припас, що то в дорозі може знадобитися, особливо за гроші та за сорочки, і він вирішив з'їздити по те добро додому та за одним ходом і зброєносця собі поєднати; був там у нього на призначці селянин один, його сусіда, чоловік багатий на діти, а бідний на достаток, та до джурування і геть-то придатний. От і завернув він Росинанта до свого села, а той, ніби зачувши вже рідну стайню, так щиро з копита рвонув, що ледве землі торкався.

Проїхав отак трохи, аж чує – з правої руки, з гушавини лісової, щось ніби квилить-проквіляє, тихо так та жалібно. Скоро почув, промовив:

– Хвала небові святому за ласку, що мені так хутко ниспосилає, аби міг я повинність мою рицарську справити і плодів моїх добрих намірів зажити! Не сумнюся, що то стогне якийсь безталанник чи, може, безталанниця, що потребують помочі моєї та опіки.

Смикнув за повіддя та й погнав Росинанта туди, звідки те квиління чулося. Ледве в залісок уїхав, дивиться, аж там до одного дуба кобила прив'язана, а до другого – хлопець років п'ятнадцяти, до пояса заголений. Отож він і стогнав, та й було чого, бо тут же стояв якийсь здоровий дядько й що є сили затинав його батогом, примовляючи за кожним разом:

– А будеш мені дивитися! А будеш мені кричати!

Оноре Дом'є. Дон Кіхот і Санчо Панса. 1868

Оноре Дом'є цікавлять не походи і пригоди доблесного лицаря. Художник досліджує його внутрішній світ – сумніви, муки і розчарування. Його Дон Кіхот – символ самотнього ідеаліста, непохитного борця з непереможним.

А хлопець лебедів:

– Ой, не буду більше, дядьку, їй же Богу святому, не буду, а худібки так уже пильнуватиму, що й на хвилику з ока не спущу!

Побачивши що тут діється, Дон Кіхот гримнув на дядька грізним голосом:

– Нечемний рицарю, не годиться знущатись отак над безборонним! Сідай на коня, бери свого списа, – а треба сказати, що до того дуба, де стояла кобила на припоні, ратище було прихилене, – я кажу тобі, що так, як ти, чинять лише страхополохи!

Побачивши таку фігуру, всю в зброю закуту, що потрясала списом над самим його обличчям, дядько аж помертвів увесь і одказав лагодком:

– Пане рицарю, хлопець, що я отее караю, то мій наймит, вівці в мене пасе в цих урочищах, і такий же він, щоб ви знали, негляд: щодня мушу якоїсь ягнички недолічитись. А як почну його за те недбальство чи, може, й шахрайство карати, то він каже, що я скупар і пеню на його волочу, аби заслуженини не платити. Бреше, побий мене Боже, що бреше!

– Як ти смієш, хамлюго, казати при мені, що він бреше! – гукнув Дон Кіхот. – Заплати йому без жадної відмовки, а ні, то Богом живим божуся, на місці трупом тебе покладу! Зараз же одв'яжи його!

Селянин похнюпився і мовчки одв'язав свого наймита; тоді Дон Кіхот спитався в хлопця, за скільки йому господар завинуватив. Той одказав, що за дев'ять місяців, по сім реалів місячно. Дон Кіхот обрахував, що разом хлопцеві належить шістдесят і три реали, і наказав господареві, щоб він негайно калиткою брязнув, коли йому життя миле. Переляканий дядько вимовлявся, що неспромога його, та він же стільки й не винен, от хоч би й забожитись (а побожитись таки не важився): треба одлічити за три пари черевиків, що хлопцеві справив, та ще реала за те, що двічі кров йому з руки кидав, як був занедужав.

– Може, воно й так, – сказав Дон Кіхот, – а от ти допіру одшмагав його безневинно, то він уже, виходить, сквитував і за обув'я, і за кровопуск. Нехай він подер шкіру на тих черевиках, що ти справив, так ти ж за те на ньому шкіру подер; нехай цирюльник пустив йому кров, коли він хворий лежав, так ти ж пустив йому тепер юшку, як він зовсім здоровий був. От воно й виходить, що за се нічого вивертати не треба.

– Так горе ж моє, пане рицарю, що я грошей при собі не маю, – бідкався дядько, – нехай Андрес іде зо мною, і дома я заплачу йому геть-чисто все, до останнього шеляга.

– Щоб я оце та пішов до нього? – закричав хлопець. – Як піду, то він же з мене всю шкіру спустить!

– Не спустить, – заперечив Дон Кіхот, – раз я йому наказав, то мусить чинити мою волю. Хай тільки заприсягнеться тим рицарським законом, до якого належить, то пущу його з душею, і він тобі напевне всю заслуженину заплатить.

– Що-бо ви, пане, говорите! – мовив хлопець. – Господар мій не належить до жодного рицарського закону. Се ж Хуан Лантух, багатій із села Кінтанара.

– То нічого, – сказав Дон Кіхот, – і Лантухи можуть бути рицарями; не родом чоловік славен, а робом.

– Воно-то так, – погодився Андрес, – та яким же робом оце мій господар робить, що кривавицю мою заїдає?

– Та-бо не заїдаю, голубе Андресику, – обізвався дядько, – ходи лишень, будь ласкав, зо мною. Присягаю на всі рицарські закони, які тільки є на світі, що сплачу тобі до останнього реала, з дорогою душею!

– Можна й без дорогої душі, лиши її собі, – сказав Дон Кіхот, – буде з мене, як ти йому виновате оддаси. Тільки гляди мені: як не встоїшся у слові, то клянись тією самою клятьбою, що вернусь і покараю тебе – хоч би ти і ящіркою звивався, од мене ніде не сховаєшся. Як же хочеш знати, хто се тобі розказує, щоб тим ревніше розказ той учинити, то знай: я – завзятий Дон Кіхот з Ламанчі, відомститель за всяку кривду і сваволю. А тепер бувай здоров і пам'ятай під загрозою грізної кари, що ти пообіцяв і на чому заприсягнувся.

Сее сказавши, стиснув Росинанта острогами – і тільки смуга за ним лягла. Селянин провів його очима і, як він уже скрився за деревами, повернувся до наймита свого Андреса і сказав:

– А ходи-но сюди, небоже! Зараз я вчиню волю сього відомстителя і заплачу тобі все, що винен.

– Бігме, – сказав Андрес, – добре, дядьку, зробіте, як учините волю сього зацного рицаря, подовж йому, Боже, віку без ліку, що він такий хоробрий і справедливий. Бо як не заплатите, то побачите, що вернеться і покарає вас, на Рока святого.

– Ти кажеш бігме, і я кажу бігме, – промовив господар. – Та я ж тебе так люблю, що хочу тобі ще більше завинити, щоб потім більше заплатити.

Тут він порвав хлопця за руку і, знову його до дуба прив'язавши, такого дав перегону, що бідаха мало душі не пустився.

– А тепер, – каже, – Андресику мій пишний, клич того відомстителя за всяку кривду, побачимо, як він за неї відомстить... Та я ще й не знаю, чи се вже твоїй кривді кінець, бо мені кортить таки спустити з тебе всю шкуру, недарма ти того й боявся.

Але врешті він одв'язав хлопця і дав йому волю суддю того справедливого шукати, – нехай, мовляв, вертається і виконує заповіданий вирок. Андрес пішов із важким серцем, присягнувшись одшукати завзятого Дон Кіхота з Ламанчі й розповісти йому геть-чисто все; доведеться тоді господарю всемеро заплатити. Тим часом мусив, сердега, сльози ковтати, а господар справляв собі смішки.

Завзятий же гідальго Дон Кіхот, оборонивши в такий спосіб покривдженого, був вельми задоволений, що так славно й щасливо розпочав своє лицарювання.

Так доїхав до розстані, де чотири дороги розходились різно, і враз навернулись йому на думку ті перехрестя, де мандровані лицарі приставали й міркували, котрим шляхом далі братися. Тож і собі спинився на якусь хвилю, погадав туди-сюди і врешті попустив повіддя Росинантові, здавшись цілком на його волю; кінь же, як перше мав, тою путею рушив, що прямісінько до його стайні провадила.

Незабаром Дон Кіхот побачив чималий гурт людей. То їхали толедські купці. Лицар почав вимагати, щоб вони або визнали, що в цілому світі немає кращої красуні, ніж Дульсінея Тобоська, або ставали з ним до бою. Щоб не драгувати Дон Кіхота, купці ладні були визнати незрівнянність краси Дульсінеї, навіть якби вона була на одне око крива. Обурений лицар кинувся на подорожніх, але тут Росинант спіткнувся і впав, а вершник через важенні обладунки встати не зміг, але продовжував шпетити купців. Тоді погонич, ухопивши списа, побив його на цурки, полічивши Дон Кіхоту ребра. Купці рушили далі. Хоча лицар не міг устати, бо все тіло його болем боліло, але почував себе щасливим: адже це була звичайна знегода мандрівного лицаря, та й винен був у всьому кінь. У такому вигляді знайшов його односедець та й доправив додому до племінниці. Дон Кіхот пояснив свій стан тим, що він бився з десятьма зухвалими й почварними велетнями. Поки Дон Кіхот спав, парох (прихідський священик) і цирюльник оглянули його бібліотеку. Знайшовши безліч лицарських романів, вони зрозуміли причину безумства. Були спалені всі книжки, а двері до книгозбірні замуровані. Лицарю пояснили, що це зробив його найлютіший ворог чаклун Фрестон.

Цілих два тижні по тому сидів наш гідальго тихо дома – не було й знаку, щоб він ізнову ті химороди гнати збирався. Всі ті дні мав він надзвичайно втішні бесіди з двома друзями своїми, парохом та цирюльником; казав їм, що світові нині найбільше потрібні мандровані лицарі і що саме в його особі те мандроване лицарство відродиться й оновиться. Парох інший раз сперечався з ним, а інший притакував, бо знав, що інакше з ним не зговорити.

Одночасно Дон Кіхот провадив перемовини з одним селянином, близьким своїм сусідом; був то чоловік добрий, хоч добра мав, сердега, не гурт, але, як то кажуть, без олії в голові. Так він уже його вговоряв, так надив, такого йому наобіцяв, що бідний селяк згодився нарешті стати йому за зброєносця і з ним посполу в мандри піти. Дон Кіхот радив йому, між іншим, не дуже огинатися, бо дуже можливо, що їм удасться за одним махом-пахом звоювати острів

який-небудь, тоді він його зразу на губернатора настановить. Знадившись на ці обіцянки, Санчо Панса (так звали того селянина) покинув жінку і дітей і став до сусіда свого за джуру.

Наготувавши й нарихтувавши все як слід, Дон Кіхот і Санчо Панса виїхали одної ночі з села, так що ніхто й не бачив, не попрощались навіть зі своїми – сей із жінкою та дітьми, а той з небогою та ключницею. Немало ж за ту ніч і проїхали, освіли од села далеченько: хоч там їх тепер і кинуться, то вже не знайдуть.

Санчо Панса їхав на своїм ослі, немов патріарх який; не забув же він і сакви взяти, і бурдюга на вино. Йому не терпілося швидше стати губернатором того острова, що пан обіцяв. А Дон Кіхот і на цей раз побрався тим самим шляхом, що й перше, тільки тепер їхалось йому охвітніше, бо час був іще ранній і зукісне проміння соняшне не дуже йому докучало. Отак ідучи, обізвався Санчо Панса до пана:

– Глядіть же, пане мандрований рицарю, не забудьте того острова, що з ласки вашої мені обіцяли. Хай хоч який великий буде, а я ним укерую, от побачите.

Розділ VIII

Тут перед ними замаячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші: Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніс: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився воювати і всіх до ноги перебити.

– Та де ж ті велетні? – спитав Санчо Панса.

– Он там, хіба не бачиш? – одказав Дон Кіхот. – Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

– Що-бо ви, пане, кажете? – заперечив Санчо. – То ж зовсім не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млиновії ворочають.

– Зразу видно, що ти ще рицарських пригод несвідомий, – сказав Дон Кіхот, – бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та рицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання й не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

– Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки рицар!

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

– Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея (сторукий велетень – персонаж давньогрецької міфології. – Ю. К., Л. К.), і тоді не втечете кари!

Сеє сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонував крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю осялячистість рятувати свого пана: наблизившись, він побачив, що той і поворухнутись не може – так тяжко грюпнувся з Росинанта.

– Ах, Боже ж ти мій, Господи! – бідкався Санчо. – Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє.

– Мовчи, друже Санчо, – одказав Дон Кіхот, – бойове щастя переходя живе. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки вкупі з кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

– Та дай Боже, – сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпського перевалу, бо там, казав Дон Кіхот, на тих розиграх, чекають їх, без сумніву, численні й різномірні пригоди. Одне тільки смутило нашого рицаря, що не було вже в нього списа: розповівши про те горе джурі своєму, він сказав:

– Раз якось читав я, що один гишпанський рицар на ймення Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчахнув од дуба здоровенну гілляку і того дня стільки подвигів учинив, стільки маврів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуться Варгас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця уломити з першого дуба чи падуба, що ми по дорозі вбачимо. І буде той дубець незгірший, ніж у Варгаса був, і доконаю я з ним таких подвигів, що ти можеш себе за щасливця вважати: рідко кому доводиться бути свідком і самовидцем майже неймовірних подій.

– То все в Божих руках, – одказав йому Санчо, – я вірю всьому, що ваша милість мені каже. Тільки сядьте-бо рівніше, а то ви якось аж перехнябились у сідлі – мабуть, таки добре забилися, як упали.

– Правда твоя, – промовив Дон Кіхот, – але, як бачиш, я не кволюся, що те й те мені болить, бо мандрованим рицарям не подоба на рани скаржитись, хоч би з них і тельбухи вилазили.

– Коли так, то хай буде й так, – відповів Санчо, – але я був би радий, що Боже крий, якби ви, папочку, та жалілись мені, як вам що болітиме. А вже як у мене що заболить, хоч трішечки, то так стогнатиму, що ну! Чи, може, і джурам мандрованих рицарів не вільно на біль нарікати?

Дон Кіхот посміявся з простоти свого зброєноші і сказав, що він може собі стогнати й жалітися скільки влізе, чи є чого, чи нема, бо в рицарських законах про те нічого не написано. Тоді Санчо нагадав панові, що час би їм чогось

¹ Цикорна вода уживалася в часи Сервантеса як снодійне.

і попоїсти. Дон Кіхот відповів, що йому поки що не хочеться, а Санчо нехай їсть, коли заманеться. Одержавши такий дозвіл, Санчо розташувався якнайзручніше на ослі, вийняв із саков харч і заходився підживлятися, трюхикаючи звільна позад пана; час від часу він потягав винце з бурдюга. Отак їдучи та частуючися потроху, він зовсім забув про панові обіцянки, а пошуки пригод, хоч би й небезпечних, здавались йому вже не тяжким трудом, а приємною розвагою.

Обночувались вони на якомусь узліссі: Дон Кіхот уломив собі з дерева суху гілляку і насадив на неї залізну кльогу, що од списа лишилась, – от тобі вже й ратище готове.

Цілісіньку ту ніч наш гідальго не змигнув і на хвилику, мріючи про свою володарку Дульсінею – він-бо у всьому вирішив наслідувати вчинки рицарів, у романах описані, а ті, як відомо, не спали ночей по лісах та пущах, усе до коханих своїх дам мислі зносячи. Інша річ Санчо Панса: добре напхавши собі кендюха, і то не якоюсь там цикорною водою¹, він проспав без прокиду до самого рана. Уставши, кинувся Санчо зразу ж до бурдюга і непомалу засмутився, як побачив, що той проти вчорашнього значно схуд, а по такій дорозі хтозна, чи швидко поповніє. Дон Кіхот не хотів снідати – був, певно, ситий своїми розкішними споминками. Знов рушили вони в путь.

По дорозі Дон Кіхоту і Санчо Пансі зустрілися два ченці на мулах, за ними рухався ридван, у якому сиділа біскайська дама, що їхала до свого чоловіка в Севілью. Її супроводжували чотири вершники, а позаду йшли ще два погоничі. Дон Кіхотві здалося, що це два чарівники викрали принцесу й везуть її кудись, тому він кинувся її визволяти. У веремії, намагаючись захопити трофеї, узяв участь і Санчо Панса, за що погоничі добряче нам'яли йому боки. Тим часом слуга-біскаець, прикрившись подушкою, як щитом, уступив у герць із Дон Кіхотом і був ним переможений. Перелякані подорожні пообіцяли рицарю заїхати в Тобос до Дульсінеї.

Дон Кіхот і Санчо Панса рушили своєю дорогою і вирішили заночувати в козопасів. Коли всі сіли вечеряти, Дон Кіхот посадив коло себе джуру і сказав: *«...Ми будемо з тобою, ніби рівний з рівним: я, твій пан і приуроджений сеньйор, і ти, мій джура, будемо їсти з одної миски й пити з одного кубка, бо про мандроване рицарство можна сказати те саме, що про кохання – воно всіх рівняє».*

Надійшла звістка із села, де помер пастух Хризостом – багатий гідальго, який навчався в Саламінському університеті. Він і його товариш Амбросіо переодяглись у пастухів, аби ходити по пустельних місцях за Марселою, єдиною донькою багатого селянина. Ця красуня перебралася на пастушку і пішла із сільськими дівчатами пасти череду. Юнацтво навколишнє хмара-хмарою почало за нею по полях і лугах уганяти. Прохали-благали дівчину заміж їти, але вона про те й чути не хотіла. Хризостом так у Марселу закохався, що аж молився на неї. Тож і помер, як думали пастухи, від кохання. Уранці Дон Кіхот і Санчо Панса вирушили на похорони Хризостома. По дорозі вони зустріли невелике товариство. Один зі шляхтичів, Вівальдо, здивований обладунком Дона Кіхота, поцікавився, хто він такий. Дон Кіхот відповів, що він – мандрований рицар. Шляхтичі запросили його приєднатися до них, але Дон Кіхот сказав, що тимчасово не може їхати до Севільї, поки не очистить навколишні гори від розбійників і лиходіїв. Подорожні розпрощалися з рицарем і рушили далі.

Розділ XV

Більше, мабуть, як дві години Дон Кіхот і Санчо Панса блукали по лісу і приблудилися врешті до галявини, а на тій галявині трава буйна та сочиста, ще й річечка тихо леліє, немовби надить і кличе подорожніх перебути в будь-якому холодочку гарячі полуденні години, що саме на всю міць розжарілися. Дон Кіхот і Санчо спішилися і пустили осла та Росинанта на попас, нехай німина тією травою досхочу наласується, а самі вив'язали з саков харчі та й попоїли тихо-мирно й без жадних церемоній удвох, пан із слугою, що вже там було.

Санчо і не подумав спутати Росинанта, бо то був, як він гадав, такий смирення і плохута, що його і всі кобили кордовських пасовищ не могли б на гріх підкусити. Та лиха доля чи нечиста сила (казано, диявол не спить!) надала якимсь погоничам із Янгуаса отирлуватись поблизу зі своїми галісійськими лошицями. Як зачув же Росинант той табунний дух, зразу забув про свої звичаї і обичаї: закортіло йому з панночками-кобилицями поженитись, і він, не спитавшись дозволу в господаря, побіг туди в собачу ристь потребу свою задовольнити. Та лошиці привітали нахабу зубами й підківками так, що аж попруги на всьому порвали і сідло збили. А ще дужче дошкулили йому погоничі: побачивши, що їхнім кобилам гвалт хочуть учинити, вони кинулись гуртом на напасника і доти йому ребра киями складали, поки він, ледве теплий, на землю не грюпнув.

Дон Кіхот і Санчо, побачивши, якого чосу дають Росинантові, щодуху побігли до нього.

Не довго думавши, Дон Кіхот добув меч і кинувся на янгуасців; захочений і запалений пайовим прикладом, Санчо Панса зробив так само. З першого ж маху наш рицар розрубав кажанка на одному погоничеві, та, мабуть, і плеча йому втяв. Та тут схаменулись янгуасці, що їх же багато, а напасників лишень двоє; тоді всі похапали кий, обскочили обох ізвідусіль та й ну по чім попадає молотити. І молотили так щиро й завзято, що вже за другим заходом Санчо беркицьнув додолу; не встояв і Дон Кіхот, хоч який був бравий та голінний, упав, як на те, до ніг своєму Росинантові, що й досі не спромігся на рівні стати, добре, виходить, затиною киями розлючене простацтво. Побачивши янгуасці, якого вони накоїли лиха, пов'ючили боржій кобил своїх та й дали звідти ходу, зоставивши обох шукачів пригод у вельми плачевному стані й нітрохи не кращому настрої.

Санчо Панса отямився перший; побачивши, що тут же біля нього й пан лежить, він заговорив жалібно й ледве чуто:

– Мені б оце, якби можна, ліків Хворобраза (чудодійні ліки, які, на переконання Дон Кіхота, допомагали мандрівним рицарям. – *Ю. К., Л. К.*) хоч два ковточки. Дайте мені, пане, з ласки вашої, якщо під рукою маєте, вони, певне, не тільки на рани помічні, а й на потовчені кості.

– Еге, якби ж то мав, – зітхнув Дон Кіхот, – то чого б нам іще треба? Ох, горе моє... Та присягаюсь тобі, Санчо, на слово мандрованого рицаря, що не мине й

двох днів, як я добуду ті ліки, коли тільки фортуна не розсудить інакше. От щоб мені руки повсихали!

– А як ви гадаєте, пане, – спитав Санчо Панса, – за скільки день ми будемо знов ногами володати?

– Як на мене, то не можу певного реченця встановити, – одказав побитий рицар Дон Кіхот. – Я сам у всьому винен: не треба було добувати меча проти людей, не висвячених, як я, у рицарі. Брате Санчо, слухай пильно, що я тобі зараз скажу: якщо ти коли побачиш, що таке гультьяйство чинить нам яку зневагу, то не жди, поки я меча на них добуду, бо я того вже зроду-віку не зроблю, а берися до зброї сам і карай зухвальців, як хочеш: коли ж їм до помочі й оборони стануть рицарі, тоді я вже буду з усієї сили тебе обороняти, а їх поборювати: ти вже на тисячі прикладів міг переконатись і пересвідчитись, як далеко сягає міць моєї потужної правиці.

Та Санчові панова порада не вельми до смаку припала, і він не забарився з відповіддю:

– Пане, я собі чоловік тихий, смирний і потульний, на всяку кривду незлобивий, бо маю жінку й діток, а їх же треба якось годувати й до пуття доводити. То слухайте ж, що я вам скажу (бо я можу лише сказати, а не показати): ніколи і нізачо в світі я не візьму до рук меча, ні проти рицаря, ні проти простолюдця, і віднині й довіку перед Богом святим присягаю прощати всі кривди, що мені будь-коли сталися чи стануться, чи то від чоловіка значного, чи від посполитого, багатого чи бідного, пана чи хлопа, байдуже, якого стану й заводу.

Як почув сее пан його, одповів такими словами:

– Шкода, що я не можу здихатись, аби говорити спокійно, та ще і в боку так болить і не перестає, а то я б тобі розтлумачив, Санчо, на який хибний шлях ти ступаєш. Адже ти повинен знати, що в свіжо завойованих державах і провінціях людність буває, як правило, неспокійна і до нового володаря неприхильна, тож завжди можна чекати якоїсь ворохібні, не без того, що хтось підніметься ізнов той лад перевернути, іще раз, як то кажуть, долі поспитати. Тим же новий володар повинен розумно справуватися і мати мужність постояти в разі потреби за свої права.

– В потребі, що нам оце припала, – сказав Санчо Панса, – я хотів би мати той розум і ту мужність, що про них ваша милість говорить. Та даю бідняцьке слово гонору, що тепер мені більше потрібне лічіння, аніж учіння. Спробуйте лишень, пане, чи не підніметесь, та поставимо на ноги й Росинанта, хоч він того й не варт, бо через нього ж то й дали нам хлосту. Ніколи я по нім того не сподівався, все мав за такого смирного й порядного чоловіка, як я сам.

– Тобі ще, Санчо, нічого, – зауважив Дон Кіхот, – бо для твоєї спини така халепа не первина, а моя ж то делікатніша, звична до батисту й тонкого голландського полотна, то їй ця лиха пригода дужче дошкуляє. Якби я не гадав, – та що це я кажу? – якби я не був цілком певним, що всякі такі недогоди невідлучні від нашого збройного ремесла, то я був би вмер отут на місці з досади.

– Пане, – мовив тоді Санчо, – якщо мандроване лицарство отакі гіркі плоди

пожинає, то скажіть мені з ласки вашої, чи часто такі жнива випадають, чи тільки в особливу якусь пору, бо мені здається, що після двох таких жнив третіх уже не діждемо, хіба що Бог милосердний нас чудом порятує.

– Годі вже про те, Санчо, – сказав Дон Кіхот. – Зможися якось, і я зараз на силі зберуся, та довідаймось до Росинанта, як там він і що, бо йому, небораківі, теж добре перепало.

– То й не диво, бо він же теж мандрований, – відповів Санчо. – Чудно тільки, що мій Сірій живий-здоровий, коли нас так здорово побили, що живого місця нема.

– Доля і в найтяжчій біді лишає якусь браму рятунку, – сказав Дон Кіхот. – От і тепер: ця скромна животина може замінити Росинанта й довести мене до якогось замку, де я од ран своїх вигоюсь. І не буде мені неслави, що я на ній верхи поїду, бо з книг пригадую, що добрий старий Силен, пестун і вихователь бога веселоців, теж уїжджав колись до стобрамного міста¹, сидючи любісінько на гарному своєму ослі.

Санчо ойкнув разів тридцять, разів шістдесят зітхнув, разів сто двадцять лайнувся й заляв того, хто його в таке діло вплатав, та й підвівся на превелику силу, тільки не міг до кінця випростатись і все гнувся, мов турецький лук. З тяжкою бідую осідлав осла, що теж був якийсь ніби не свій, мавши того дня більше волі, ніж звичайно, потім підвів Росинанта, котрий жалівся б не менше свого пана та його джури, якби тільки вмів говорити. Вкінці Санчо підсадив Дон Кіхота на осла, Росинанта прив'язав іззаду, а сам узяв осла за оброть і поплентав навмання туди, де, здавалось йому, пролягав битий шлях. Чи пройшов яку милю, чи ні, а доля зичлива його вже на той шлях і спровадила. Мало того, край дороги побачили вони незабаром корчму; Дон Кіхот вирішив, собі на втіху, а джурі своєму на досаду, що то замок. Довго вони сперечались: Санчо казав, що то корчма, а Дон Кіхот затявся, що замок; так і не скінчивши суперечки, добрались вони до тієї оселі, куди Санчо і втелющився без дальших розвідок з усім своїм обозом.

У корчмі Дон Кіхоту та Санчо надали необхідну допомогу. Тим часом наймичка Маріторна домовилася, що прийде вночі до погонича на побачення на горище, де ночували він, Дон Кіхот і Санчо Панса. У голові гідальго заройлася думка, що прибув він до пишного замку, а каштелянова донька (тобто корчмарівна) в нього закохалась і мала потай від батька-матері прийти до нього на побачення. Коли Маріторна піднялася на горище, Дон Кіхот, прийнявши її за закохану в нього вельможну даму, схопив дівчину міцно за руку й почав у пишних висловах просити пробачення, бо поклявся на вірність незрівнянній Дульсінеї Тобоській. Побачивши, що дівчина пручається, а рицар її не відпускає, погонич почав бити Дон Кіхота. Від гармидеру прокинувся господар. Коли Маріторна побачила корчмаря, то злякалася й кинулася, щоб захватитися, у постіль до Санчо Панси. Джура подумав, що його душить домовик, і почав молотити дівчину кулаками. Коли це побачив погонич, то відразу кинувся на допомогу своїй любасці. Побачив її і корчмар і теж рвонувся до неї, бо вважав, що в цій веремії винна вона.

На ранок Дон Кіхот вирішив приготувати чудодійний бальзам Ф'ерабраса, який повинен був зцілити його рани, і продовжити свої мандри. Корчмар почав вимагати, щоб лицар із

¹ **Стобрамне місто** – Фіви, столиця Беотії.

ним розрахувався за постій. Розгніваний Дон Кіхот на Росинанті покинув корчму. Натомість корчемні постояльці за борги почали підкидати Санчо на ковдрі. Репет бідолашного підкиданця почув Дон Кіхот, але не зміг потрапити до корчми й допомогти. Він почав на всі боки шпетити й паплюжити підкидачів. Нарешті Санчо відпустили, але корчмар узяв у заставу його сакви, чого нещасний джура навіть не помітив.

Розділ XVIII

Санчо підїхав до свого пана такий знеможений та знесилений, що ледве здужав осла поганяти. Як побачив те Дон Кіхот, так до нього промовив:

– Отепер уже, добрий мій Санчо, я певний-певнісінький, що той замок чи нехай заїзд і справді зачарований, бо хто ж то з тобою так нелюдськи жартував, як не привиди або не тогосвітні істоти? Се потверджується ще й ось якою обставиною: коли я стежив з-поза муру за перебігом твоєї сумної трагедії, я зненацька відчув, що не можу ані в двір перелізти, ні навіть із Росинанта зсісти, – таке вони чарами своїми мені поробили. Якби не се, то, клянуся честю, я так би за тебе помстився, що ті лайдаки й гунцвоти десятому тих жартів заказали б. Заради сього я навіть порушив би право рицарське, що, як я тобі вже не раз пояснював, не велить нам піднімати зброї проти нерицарів, за винятком тих крайніх випадків, коли доводиться власне життя і власну персону обороняти.

– Та і я помстився б, якби приміг, – сказав Санчо, – не подивився б на те, що не рицар; та коли ж неспромога моя. Тільки я думаю, що то наді мною збиткувались не привиди й не зачаровані, як ви кажете, істоти, а таки люди з крові і кості, от як і ми з вами. А що ви, пане, через мур не могли дістатись і з коня злізти, то, мабуть, сила не в чарах, а в чомусь іншому. Бачу вже, що, пригод шукаючи, такого собі лиха напитаємо, що вже не розберемо, котра в нас нога права, а котра ліва. Я так собі своїм убогим розумом міркую: чи не краще нам оце додому вертатись та за господарство дбати (пора, бачите, жнив'яна), аніж отак галасвіта їздити, потрапляючи з дощу та під ринву?

Їдуть вони отак удвох, розмовляють, аж бачать попереду на шляху курява хмарою встає, велика та густа.

– Настав день, о Санчо, – обізвався тоді Дон Кіхот до джури, – що покаже, яке щастя судила мені доля: настав день, кажу, коли я появлю, як нігди, міць правиці моєї і звершу подвиги, що запишуться в книгу слави на всі потомні часи. Бачиш хмару пилу, що он там устає? То, Санчо, суне величезне військо, незчисленна й різноплеменна рать.

– І мусить бути не одна, а дві, – сказав Санчо, – бо й з другого боку таке саме хмарище суне.

Оглянеться Дон Кіхот – аж і справді. І так йому радісно на душі стало, що й не сказати: серед сієї розлогої рівнини, думав він, зітнеться зараз і зріжеться одно військо з другим. У нього в уяві, бачите, щохвили і щомиті так і роїлися всі оті битви, чари, перемоги, шаленства, любові, виклики на герць, що то в рицарських романах про них пишеться, і всі його думки, розмови та вчинки крутилися

безнастанно в цьому блудному колі. Насправді ті хмари пилу, що вони побачили, збили дві великі овечі отари, що тим шляхом сунули, та сюди, а та туди, тільки за тією кушпелою їх не видно було, поки не підійшли зовсім близько. Але Дон Кіхот з такою певністю твердив, що то військо з військом ізближається, що й Санчо вкінці тому повірив і спитав:

– А що ж нам, пане, тепер робити?

– Як то що? – перепитав Дон Кіхот. – Запомагати й рятувати слабих і безборонних! Щоб ти знав, Санчо, те військо, що йде нам назустріч, веде і провадить могутній цісар Аліфанфарон, володар великого острова Трапобани¹, а позад нас іде військо його супротивника, гарамантського короля Пентаполіна Голорукого, званого так тому, що як іде до бою, то завше оголює праву руку.

– А чого сі два володарі так проміж себе ворогують? – спитав Санчо.

– Того вони ворогують, – одказав Дон Кіхот, – що сей Аліфанфарон сам запеклий бусурмен, а закохався в доньку Пентаполіна, хорошу та вродливу християнську королівну, а отець її не хоче дати за царя-поганина, поки той свого лжепророка Магомета не зачурає і на нашу віру не пристане. А тепер слухай мене уважно і дивись пильно, я тобі перечислю найчільніших рицарів з одного і з другого війська. Щоб же нам видніше було, з'їдьмо на он той пагорок: звідти ми їх мов на долоні побачимо.

Так вони й зробили, з'їхали на той пагорок, звідки її справді добре було б видно ті дві отари чи, як гадав Дон Кіхот, раті, якби пилява, що вони збили, не застинала їм зору її не сліпила очей. Проте Дон Кіхот, що йому в уяві малювалось те, чого він не бачив і чого навсправжки не було, почав говорити гучним голосом:

– Он той рицар, що збруя в нього жовтожара, а на щиті царевінчаний лев схиляється до ніг діви, то хоробрий Лауркальк, володар Срібного Мосту. А той, що збруя в квітках золотастих, а на щиті три сріберні корони на лазуровім полі, то грізний Мікоколемб, великий князь Кіросійський. По правій руці в нього височіє велетенською статурою безстрашний Брандабарбаран Махлярський, повелитель трьох Аравій: броня йому обтягнена зміїною шкурою, а замість щита – брама з тієї святині, котру зруйнував Самсон, коли ціною власного життя помстився ворогам. А тепер поглянь у той бік, на друге військо подивися. Там веде перед непереможний переможець Тімопель Каркахонський, володар Нової Біскаї; обладунок у нього чотирма кольорами процвітаний-мальований: блакитним, зеленим, білим і жовтим, а на щиті золота кішка на шарлатному полі, а під нею напис – «Няв»: то скорочене ім'я його дами, що має бути, кажуть, незрівнянна Нявліна, дочка герцога Дженджеруна Альгарбського. Той, що під його вагою вгинається, могутній крутобокий бахмат, а збруя на ньому сніжно-біла і на щиті нема девізу, – то рицар-біляк, француз родом, на ймення Пер Папен, барон Утрехтський. А той юнак у блакитно-срібній збруї, що залізною п'ятою підострожує свою ходовиту смугасту зебру, то потужний володар Нербії Еспартафілард-Лісовик; на щиті в нього за емблему шпараговий куц і девіз кастільською мовою: «Доля йде в мою тропу».

¹ **Трапобана** — колишня назва острова Шрі-Ланка.

У такий спосіб Дон Кіхот називав ще багатьох рицарів з одного й другого уявного загону і не запинаячись описував, яка в кого зброя, які кольори, девізи та емблеми, захоплений дорешти нечуваним божевіллям, що його опанувало.

Санчо Панса слухав тих речей мовчки, роззявивши рота, час від часу повертаючи голову туди чи сюди, щоб побачити тих рицарів і велетнів, що називав його пан; не мігши ж нічого такого розгледіти, він сказав нарешті:

– Що за нечиста сила? Не бачу я ані тих людей, ні лицарів, ні велетнів, що ви, пане, кажете. Чую тільки, як вівці мекають та барани бекають.

Так воно було і справді, бо обидва гурти надійшли вже зовсім близько.

– Санчо, – сказав йому Дон Кіхот, – ти просто злякався, і тобі щось зовсім не те вбачається і вчувається, бо страх, як відомо, затуманює наші чуття, і під його впливом ми сприймаємо речі не такими, які вони є насправді. Якщо ти так дуже боїшся, то стань осторонь і не мішайся, а я вже сам зумію перехилити вагу тому, кому стану до помочі.

Сее сказавши, стиснув Росинанта острогами і, наваживши вперед списа, блискавкою злетів із пагорка на шлях.

Санчо з усіх сил гукав йому навздогінці:

– Верніться, пане мій Дон Кіхоте! От їй же Богу, ви вдаряєте на баранів та овець! Верніться, кажу, бодай мого батька мордувало! От уже навісна голова! Дивіться, там же нема ніякісіньких лицарів та велетнів, ані зброї, ані котів, ані щитів цілих чи ділених, ані полів лазурових чи мара їх знає яких! Що він там витворює? Гріх один та й годі!

Та Дон Кіхот і не думав вертатись – він мчався вперед, покрикуючи зичним голосом:

– Гей ви, рицарі, що виступаєте і боретесь під корогвами хороброго цісаря Пентаполіна Голорукого! Всі за мною, і ви побачите – я одним духом розквітаюся з його ворогом, Аліфанфароном Трапобанським!

По сім слові загнався в саму ширину вражу, тобто в овечу отару, і так люто, так завзято махав своїм ратищем на всі боки, мов то й справді були його смертельні вороги. Вівчарі й гуртоправи, які ту худобу гнали, кричали йому, щоб перестав, але побачивши, що те не помагає, повідв'язували свої швигалки й почали швигати на нього каміння завбільшки в кулак, аж йому коло вух свистіло. Наш рицар не зважав на те каміння.

Тут саме круглячок один влучив йому в бік, аж двоє ребер в тіло продавилось. З того болю рицареві нашому в очах потемніло; думав уже, що його вбито або принаймні тяжко поранено; та тут він згадав про бальзам, схопив бляшанку, підніс до рота й почав уливати в себе той напій, але не встиг націдити, скільки треба, як надлетіло друге ядро: воно вцілило йому в саму руку, розтрощило на друзки бляшанку, вибило мимольотом три чи чотири зуби спереду і збоку, ще й два пальці боляче обранило. Од тих двох гостинців повалився бідолашний гідальго з коня додолу. Пастухи підбігли до нього, подивились – неначе вбитий; тоді хуленько зігнали отару, підібрали побитих овець, сім їх було, чи що, та й рушили собі далі.

Увесь цей час Санчо стояв на пагорбі та, дивлячись на панові шалені витворки, аж бороду на собі рвав, проклинаючи той час і годину, коли він із ним злигався. Як же побачив, що рицар упав з коня додолу, а вівчарі посунули далі, зїхав наниз і кинувся мерщій до Дон Кіхота. Побачивши його в жалюгідному стані, але притомним, джура обізвався:

– Чи не казав же я вам, пане, щоб вернулись, бо то не військо було, а овеча отара?

– Яку ж ману, яку облуду може напускати той негідний чаклун, мій лютий ворог! – промовив Дон Кіхот. – Знай, Санчо, що таким чародіям дуже легко нас обмарити, а сей злобитель переслідує мене: заздо, бач, йому стало тієї слави, що мав я в бою залучити, от він і перетворив ті військові загони на овечі отари. Підійди ближче й подивись, скільки мені зубів бракує спереду і з боків, бо мені здається, що геть усі повибивані.

Санчо нахилився над ним так близько, що мало не заліз очима в рот, але в цей саме час на Дон Кіхота почав діяти бальзам. Тільки джура встиг заглянути панові в зуби, як той вивергнув, мовби з мушкета вистрелив, все, що в нього було в нутробі, прямо на бороду свому жалібникові.

– Богородице-Діво! – аж крикнув Санчо. – Що воно таке? Не йнакше, як на смерть горопаху поранили, коли вже кров'ю ригає.

Та приглянувшись пильніше, догадався по запаху, кольору й смаку, що то не кров, а бальзам, який Дон Кіхот при ньому пив оце з бляшанки; тут його самого так занудило та замлоїло, що в кендюсі все перевернулось, і він геть обблював свого пана – пишно малися тепер обоє. Побіг Санчо до осла дістати з торби чим утертися і пана перев'язати; глядь аж торби немає. Мало не стерявся джура з того горя, знов почав себе клясти-проклинати і поклав у думці, що кине цю дурну службу й вернеться в село, – нехай уже й плата пропадає, і надія на той острів, що йому пан обіцяв!

Тим часом Дон Кіхот зіп'явся на ноги і, підтримуючи лівою рукою щелепи, щоб останні зуби не повипадали, правою взяв за повід Росинанта (вірний і смирний кінь так і не відходив од свого вершника) і підійшов до джури; той стояв, похилившись на свого осла і підперши голову рукою, мов у тяжкій задумі. Побачивши, що він такий смутний та невеселий, Дон Кіхот сказав:

– Знай, Санчо: тільки той чоловік іншого переважить, котрий зробить більше за нього. Всі ці бурі й негоди, що спадають на наші голови, свідчать лише про те, що скоро й нам сонечко засяє, скоро й наші справи на краще підуть. І горе, і радощі ніщо не вічне; якщо горе надто довго триває, значить, радощі десь уже недалечко. Не журись моїм лихом, адже тобі самому нічого не сталось.

– Як то не сталось? – заперечив Санчо. – А кого ж то на ковдрі підкидали, як не мого батька сина? А в кого торба з усім припасом пропала, як не в мене?

– То виходить, що нам сьогодні не буде чого їсти, – промовив Дон Кіхот.

– А не було б чого, – одказав Санчо, – якби по полях та по лугах не росли всілякі зілля, що ви, пане, нібито знаєте і що можуть стати в пригоді таким, як ви, злиденним мандрованим лицарям.

◀ Сава Бродський. Дон Кіхот.
1960–1970

«...“Дон Кіхот” запав мені в душу з дитинства. Спочатку я захоплювався ілюстраціями Доре, потім почав читати... Мені було просто шкода цього незграбного довготелесого чоловіка із чистою і благородною душею, і ніколи не було смішно читати про його пригоди.

У світовій літературі є чимало трагедій: трагедій особистості, трагедій сім'ї, трагедій держави. “Дон Кіхот”, на мій погляд, – трагедія людства».

Сава Бродський

– Так то воно так, – сказав Дон Кіхот, – але я волів би оце зараз хліба окраєць, хоч би й не питльованого, та оселедчиків пару, аніж усі оті трави, що їх описав Діоскорід і прокоментував доктор Лагуна. А втім, добрий мій Санчо, сідай на осла та будемо, мабуть, рушати. Бог за все на світі дбає, то чей же не помине своєю ласкою і нас, що в нього на службі подвизаємось: Він-бо піклується і за комашок у повітрі, і за робаків у землі, і за пуголовків у воді, Він, милосердний, велить сонцеві світити на добрих і на злих, а дощеві йти на грішних і на праведних.

– Вам би, ваше добродійство, зауважив Санчо, – проповідником бути, а не мандрованим лицарем.

– Мандровані рицарі, Санчо, все знають, все повинні знати, – сказав Дон Кіхот. – В старовину, бувало, мандрований рицар міг серед табору бойового орцію виголосити незгірше од якогось доктора Паризького університету, отже, як бачиш, спис ніколи ще не притупляв пера, а перо – списа.

– Ну, гаразд, нехай буде по-вашому, – погодився Санчо. – А тепер їдьмо швидше звідси нічлігу шукати, тільки дай Боже нам у такому місці заночувати, де не буде ні ковдр, ні підкидачів, ні привидів, ні заворожених маврів, а як буде, то нехай воно все западеться к чортовій матері!

– Не згадуй, сину, чорта, а краще Богові молись, – сказав Дон Кіхот. – Їдь же собі попереду, куди сам здоров знаєш, а я за тобою, на твій вибір здаюся. Та дай-но руку, полапай пальцями, скількох зубів у мене нема на верхній щелепі, спереду і з правого боку, бо щось дуже там мені болить.

Санчо засунув йому пальці в рота, помацав і спитав:

– Скільки кутніх зубів було у вас, пане, з цього боку?

– Чотири, – відповів Дон Кіхот, – і всі були цілі й здоровісінькі, окрім зуба мудрості.

– Ану-бо, пане, пригадайте краще, сказав Санчо.

– Кажу ж тобі, що чотири, а то й цілих п'ять, – відповів Дон Кіхот. – Бо зроду не рвав зубів, ні передніх, ні кутніх, і жоден зуб у мене не випав і не надгнів, і костоїда жодного не сточила.

– Так отут зісподу, – сказав Санчо, – у вас, пане, кутніх зубів усього півтретя, а зверху ні однісінького нема: вся щелепа шута, гладенька, мов долоня.

– Ох, я нещасний! вигукнув Дон Кіхот, почувши од джури таку невеселу новину. Краще б мені були руку відрубали – не ту, звісно, у якій меч тримаю, – бо знаєш, Санчо, рот без зубів, то все одно що млин без жорен, і кожен зуб слід цінувати, як алмаз. Та яких тільки злигоднів не зазнає той, хто піднявся на суворе подвижництво мандрованого рицаря! Що ж, друже, сідай на осла і їдь попереду, веди мене куди знаєш.

Санчо так і зробив і поїхав прямо по битому шляху, бо гадав, що на такій людній дорозі напевне натрапиш на якийсь пристановище, їхали вони поволі, нога за ногою, бо в Дон Кіхота так боліли щелепи, що годі було рухатися швидше.

Ніч застала Дон Кіхота і Санчо в дорозі. Вони побачили, що назустріч їм рухаються якісь поторочі в балахонах і зі смолоскипами в руках, за якими несли «мари погребові» (ноші для небіжчиків). Дон Кіхоту здалося, що на тих ношах несуть важкопораненого чи вбитого рицаря, і він повинен за нього помститися. Він напав на похоронну процесію. Нажахані люди розбіглися хто куди. Один із подорожніх, який зламав ногу, бо Дон Кіхот збив його з мула, розповів, що вони везли на батьківщину останки одного померлого шляхтича. Дон Кіхот повідомив, що він – рицар з Ламанчі, а його професія і покликання – «їздити світами і нівечити всяке зло та направляти всяку кривду». На що нещасний відповів, що не знає, як Дон Кіхот може направляти кривду, бо він був прямим, а рицар зробив його кривим; як Дон Кіхот зло нівечить, бо його мандрований рицар понівечив так зло, що йому до суду добра не бачити...

Тим часом Санчо Панса перекинув до свого мішка всі припаси, які познаходив на покинутих мулах. А на прощання сказав, що якщо подорожні захочуть дізнатися, хто дав їм такої халазії, то це Дон Кіхот з Ламанчі на прізвисько Лицар Сумного Образу. Рицар поцікавився в джури, чому він зараз так його назвав. Санчо відповів, що коли він глянув на пана при світлі смолоскипів, то помітив, що вид у нього мізерний, що аж сумно глянути, та ще й зуби вибиті. Джура порадив Дон Кіхоту якомога скоріше рушати далі, бо коли люди розберуться, що на них напав лише один чоловік, то повернуться і дадуть їм лупки. Через деякий час мандрівники зупинилися на галявині, щоб поїсти. Але в них не було води і вони страждали від великої спраги.

Розділ XX

– Ся трава, мостивий пане, за те, бачиться, промовляє, що тут десь поблизу джерело якийсь має бути чи бурчак, що траві тій вільготь дає, не інакше. Отож пройдем трохи вперед, то й знайдемо чим сю пекучу спрагноту погасити, що шкулькіше, либонь, за голод чоловікові допікає.

Джурина рада видалась Дон Кіхотові слушною. Він узяв Росинанта за повід, а Санчо осла за гнuzдечку (не забув же й припасу, що по трапезі лишився, на нього нав'ючити) та й посунули по луговині омаць, бо ніч була така темна, що

хоч в око стрель. Чи пройшли яких дві сотні ступнів, чи ні, аж чують – вода реве, ніби з високих да стрімчастих скель на діл іспадає. Боже, як вони зраділи, той гук зачувши: стали, насторошили вуха, прислухаються, з якого б то боку. Зненацька до їхнього слуху долинув інший гук, що мов холодною водою остудив ті палкі мрії про воду, особливо ж у Санча, що зроду вдався боюном та страхополохом. Почулись їм якісь розмірені удари і ще неначе брязкіт кайданів чи залізчя якого. Дон Кіхот, що в нього в грудях билось безбоязне серце, скочив на Росинанта, нахопив на руку щита, взяв списа на перехил і промовив:

– Друже Санчо, чиню тобі відомо, що волею небес уродився я в сей залізний вік, аби на світі золотий вік, або, як іще кажуть, золоту добу воскресити. Я той, кому судились жахливі небезпеки, величні діяння, голосні подвиги. Отож підтягни на Росинантові попругу, а сам залишайся тут із Богом і чекай на мене три дні, але не більше; як я за цей час не вернусь, їдь собі назад у наше село, а згодом, зроби мені таку ласку й добродійство, сходиш у Тобосо до моєї незрівнянної володарки Дульсінеї і скажеш їй, що відданий їй рицар поліг головою, звершаючи подвиг, яким він сподівався заслужити її кохання.

Санчо, почувши од пана такі слова, заплакав ревносенько і заблагав:

– Пане мій любий, і нащо то вам у таку непевну пригоду вдаряться? Надворі ніч, ніхто нас не бачить, ми можемо любісінько звернути собі з дороги і уникнути небезпеки, хоч би й три дні довелось нам не пити. А як ніхто нас не бачить, то ніхто, виходить, і боягузами не назве. Чи то вже мало вам, пане, що небо вбороило вас од тих гойдаників, що мені припали, чи не досить, що ви подужали стількох ворогів, які з мерлецем їхали, а самі вийшли з бою живі-здорові? Якщо всі ці речі не можуть зворушити й зм'якшити вашого камінного серця, то, може, воно злагідніє на думку про те, що скоро ваша милість ізвідси рушить, я з великого страху оддам свою душу першому-ліпшому, хто її захоче взяти. Я виїхав із рідного села, кинув жінку й діточок, аби стати на службу до вашої милості, бо гадав, що матиму з того зиск, а не страту. Та недурно кажуть: напала жадоба пропала худоба... Отак і моя надія пропала: от-от, думав, доскочу того триклятого бісової віри острова, що ним ваша милість мене все манила, а натомість ви хочете покинути мене самого в цих безвістях, на цьому безлюдді. Милим Богом благаю вас, папочку, не робіть мені сієї кривди, а як ви вже притьмом на той подвиг наставились, то заждіть хоть до рана.

– Господь Бог, що натхнув мені на серце думку про сю нечувано жахливу пригоду, подбає про моє спасіння і потішить тебе у твоєму горі. А тепер підтягни тугше попругу на Росинантові й чекай мене тут – незабаром я повернусь сюди живий або мертвий.

Побачив Санчо, що пан так рішуче на своє наважився, що тут ні слізьми, ні порадою, ні просьбою нічого не вдієш, та й надумав хитрощами його на тім місці до дня затримати, тож коли підтягував попруги коневі, спутав йому нишком задні ноги обротькою од свого осла. Дон Кіхот хотів був одразу й рушати, та нічого не виходило: кінь міг пересуватися лише кущами стрибками. Зрадив джура, що та штука йому вдалася, та й каже:

– От бачите, пане: зласкавилось небо на сльози мої і благання та й судило так, щоб Росинант із місця не рушався. Тож нема чого вператися і стискати його острогами, бо то значило б нещастя на свою голову накликати: негоже, як той казав, проти вітру плювати.

Досадно було Дон Кіхотіві – хоч як він Росинанта підганяв та підстрожував, той ані руш не йшов; так і не догадавшись, що коня йому попутано, рицар угамувався ніби й вирішив чекати, поки день устане або поки той Росинант розрухається. І в думці собі не кладучи, що джура був до того лиха причетний, він озвався до Санча такими словами:

– Ну, нехай і так, Санчо: коли вже Росинант на пню став, буду ждати, поки світова зоря усміхнеться, хоч мені аж плачно, що вона десь забарилась.

– Плакати нема чого, – одмовив Санчо, – я хоч і до білого дня ладен розважати вашу милість казками та байками. Чи, може, ви хочете з коня зсісти та звичаєм мандрованого лицарства поспати трохи на зеленій муравиці, щоб потім свіжим і бадьорим зустрінути новий день і нову небувалу пригоду?

– Щоб я з коня встав, щоб спати ліг? – обурився Дон Кіхот. – Хіба я з такого десятка, щоб спочивати в хвилину небезпеки? Спи вже сам, коли зроду соньком удався, чи роби собі що хоч, а я од свого наміру не одступлю.

– Не гнівайтесь-бо, пане мій любий, – похопився Санчо, – це я так собі сказав.

Та й підійшов до нього, одну руку поклав на передній каблук сідла, а другу на задній, притулився панові до лівої кульші, щоб уже од нього й на п'ядь не одходити – так, бачите, боявся стуку того таємничого, що лунав не вгаваючи, як гуп, так гуп.

Згаляли пан із джурою цілу ніч. Побачивши нарешті, що от-от візьме світати, Санчо розпугав крадькома Росинанта. Росинант хоч ізроду був плохута, як почув волю, зараз почав бити землю копитами, бо курбетів, не в гнів йому будь сказано, мабуть, не вмів. Побачивши Дон Кіхот, що кінь під ним розігрався, узяв те за добру призивку: тепер уже, думав, можна рушати на ту небезпечну пригоду. Тим часом уже зовсім обутріло і все гаразд видно стало; оглянеться Дон Кіхот, аж вони під деревами високими, каштанами рясними, що тінь густу од себе кидають. А грюкіт той і тупіт не вгаває, лише не видно, де воно й від чого. Тоді наш гідальго стиснув не вагаючись коня острогами, ще раз попрощався з Санчом і велів ждати його тут три дні, не більше, як і спершу казав, а як він до того речення не вернеться, значить, так уже од Бога судилось йому полягти головою в тім лютім бою.

Вислухавши од свого доброго папа такі жалісні речі, Санчо знов ревне заплакав і вирішив не покидати його до остаточного кінця і краю тієї справи.

Тая чулість Санчова зворушила його пана, проте він не подав і знаку якоїсь слабості і рушив без ваги в тому напрямі, звідки, як йому здавалось, чувся плюскіт води і таємниче гупання. Санчо пішов за ним слідком, своїм звичаєм ведучи на оброті осла, вірного товариша свого при добрій і лихій годині. Якийсь час посувались вони отак між каштанами та іншими тінявими деревами і врешті

вибрались на лужок, що прилягав до обніжжя високих скель, з яких шумів-лився бурхливий водоспад; попід тими скелями тулились нужденні будівлі якісь, кілька хат не хат, а так ніби руїн чи пусток: із тих же будівель, як виявилось, і йшла та невгавуща гуркотнява та торохнеча. Проїшли вони отак ще яких сто кроків, звернули за виріжок скелі, і тут очам їхнім відкрилась ясно і явно єдина і безсумнівна причина того непевного зловісного грюкоту, що цілу ніч наганяв їм ляку і холоду: то були (не прогнівайся, ласкавий читальнику!) шість ступарів валюші, що то сукно валяють; своїми мірними ударами вони й справляли весь той гармидер.

Як побачив їх Дон Кіхот, то так і зацікавився, так і зов'янув увесь. Подивився на пана Санчо – бачить, той аж голову на груди похилив, мовби ніяково йому стало. Глянув на джуру Дон Кіхот, а той аж дметься, щоб сміхом не вибухнути, так йому, бач, регітно; попри всю свою меланхолію мусив рицар на той вид сам перший засміятись. Як побачив те Санчо, то годі вже стримуватись – розреготався на всі заставки, аж за живіт хапався, щоб кишок не порвати. Чотири рази вщухав той регіт і все знову й знову вибухав з тою ж силою, що й перше; Дон Кіхот почав уже чортихатися, а згодом і геть-то розсердився, як почув, що джура його кривить:

– «Чиню тобі відомо, друже Санчо, що волею небес уродився я в сей залізний вік, аби золотий воскресити... Я той, кому судились страшенні небезпеки, величні діяння, голосні подвиги...»

І так переказав він мало не всю промову, що виголосив був Дон Кіхот, почувши той жахливий грюкіт.

Взяла Дон Кіхота велика й гірка досада, що Санчо отак над ним глумиться; махнув він списом раз і вдруге і так потягнув свого джуру, що якби попав був не по спині, а по голові, то вже не довелось би йому за службу плату платити, хіба спадкоємцям його. А Санчо, діставши взамін за свої жарти щось цілком серйозне, злякався вже, щоб не сталось гіршого, і заговорив до пана покірливо та помирливо:

– Спокійтеся, ваше добродійство: їй же Богу, я жартую.

– Ти жартуєш, а я ні, – сказав Дон Кіхот. – А ходіть-но сюди, куме-жартуне! Ви думаете, може, що якби се була не валюша, а якась правдива небезпечна пригода, то в мене не стало б духу і одваги ринутись до бою і переможно закінчити його? Чи, може, я, будучи рицарем, зобов'язаний знати всі на світі звуки і розрізняти, котрі од валюші, а котрі ще од чого? Та, може, я тих валюш ізроду в вічі не бачив, не так, як ти, мужло репане, що серед них народився й виріс. Ану ж оберни цих шість ступарів на шістьох рицарів, хоч би навіть велетнів, та напусти на мене чи поодинці, чи всіх гуртом, побачиш, чи не полетять вони в мене шкереберть, а тоді вже смійся скільки хочеш!

Почав накрапати дощ. Дон Кіхот побачив попереду вершника, у якого на голові сяяло щось блискуче, мов золото. Він вирішив, що то – рицар, на голові якого виблискував Мамбрінів шолом, золотий шолом мавританського царя Мамбріна, що оберігав його від ран. Насправді це був циркульник, який надяг собі на голову мідницю на гоління. Тож відібрати

у нього «Мамбринів шолом» було неважко. На заувагу Санчо, що це насправді мідниця, Дон Кіхот пояснив, що шолом було зачаровано, бо він потрапив у руки невігласа. Тож йому бай-духа ця метаморфоза, бо Дон Кіхот знає, що це таке.

Розділ XXII

Дон Кіхот підвів очі й побачив, що назустріч їм по дорозі йшло пішки чоловік із дванадцятро якихось людей, нанизаних, мов намисто, на довгий залізний ланцюг. До ланцюга вони були прикуті нашійниками, ще й на руках у кожного були кайданки. Їх супроводило двоє комонників і двоє пішаків; кінні були озброєні мушкетами, а піші мечами та сулицями. Як забачив їх Санчо Панса, зразу промовив:

– Се йдуть галерники чи, сказати б, каторжники, королівські невольники: їх женуть на галери.

– Як то невольники? – спитав Дон Кіхот. – Чи то можебна річ, щоб король та своїх людей заневолював?

– Може, я трохи не так сказав, – відповів Санчо, – се люди, засуджені за свої злочини до галер, і їх женуть туди силою королю служити.

– Як би там не було, – сказав Дон Кіхот, – але, зрештою, вони йдуть туди не доброхіть, а їх женуть, кажеш, силою?

– Авжеж, – потвердив Санчо.

– Виходить, – сказав рицар, – я мушу виконати щодо них свою повинність – поборювати насильство і запомогати та рятувати знедолених.

– Зважте на теє, ваша милість, – остеріг його Санчо, – що правосуддя в особі самого короля не чинить сим людям кривди й насильства, лише карає їх справедливо за їхні злочини.

Тим часом гурт кайданників надійшов ближче, і Дон Кіхот дуже чемно попрохав вартовиків, щоб вони з ласки своєї повідомили і з'ясували йому, з якої причини чи радше з яких причин вони ведуть сих людей в такий спосіб. І приточив до того стільки розумних і чемних речей, аби спонукати їх задовольнити його цікавість, що другий вершник нарешті сказав:

– Хоч ми й веземо з собою реєстр, де списані всі справи цих нужденників і вироки на них, та не час нам тут спинятись, діставати й читати ті папери. Нехай вашець краще спитає в них самих, і вони скажуть, як захочуть. А певне, що захочуть, бо сі люди залюбки лихе творять і про лихе говорять.

Діставши такий дозвіл (хоч певно міг обійтися і без нього), Дон Кіхот підїхав ближче до кайданників і спитав у першого з ряду, за які гріхи він мусить отак каратись.

– За те, що закохався, – відповів кайданник.

– Як, тільки за те? – здивувався Дон Кіхот. – Ну, якщо вже закоханих на галери посилають, то і я давно міг серед тих веслярів опинитись.

– То було не таке кохання, як вашець думає, – сказав кайданник. – Я, бачите, так щиро полюбив сапету з праною білизнаю, так міцно пригорнув її до себе,

що якби слуги правосуддя не відняли її в мене, то доброхіть ні за що б не випустив. Отак застукали мене на гарячому, не треба було й на муки брати, справу розсудили хутко: всипали сотню нагаїв, дали в додачу три роки вимашки та й уже.

– Що значить вимашки? – спитав Дон Кіхот.

– Галер, значить, – відповів кайданник.

Це був молодик років так двадцяти й чотирьох, родом, як він казав, із П'єдраїти. З таким самим питанням звернувся Дон Кіхот до другого кайданника, але той, похмурий та понурий, не мовив на відповідь ні слова: за нього одказав знов той перший:

– То, пане, канарка: за співи й музики взято.

– Не розумію, – сказав Дон Кіхот.

– Пане рицарю, – пояснив йому вартовик, – «заспівати» означає у цих харчизяк признатися на муках. Цього лотра взяли на тортури, то він і признався, що був коноводом, тобто коні крав, от і дали йому за те признання шість років галер, не рахуючи двохсот батогів, що взяв уже в спину. Через те ж він весь час такий смутний та невеселий, бо всі латриги, і ті, що там zostались, і ті, що з ним ідуть, нехтують його і зневажають, кепкують із нього і знущаються за те, що признався, не мав сили до кінця одмагатись. А вони, бач, кажуть, що легше вимовити «ні», чим «так», і вважають за везуна того злочинця, життя і смерть якого залежить не від речових доказів і свідків, а від власного язика; я гадаю, зрештою, що тут вони не дуже розминаються з правдою.

– Я теж так гадаю, – погодився Дон Кіхот.

Підійшовши тоді до третього, він і йому таке саме задав питання, а той відповів шпарко й сміливо:

– Іду на вимашку, на п'ять років, бо не мав десяти дукатів.

– З дорогою душею дав би я вам і двадцять, – сказав Дон Кіхот, – аби вас од сієї халепи одрятувати.

– Шкода, – відповів кайданник, – тепер це все одно, що в чистому морі з грішми од голоду помирати.

Дон Кіхот підійшов до четвертого каторжника. Се був поважний на вид чоловік із сивою бородою, що мало не до пояса йому сягала. Почувши рицареве питання, він не одказав ні слова, тільки заплакав; тоді обізвався п'ятий, мовби ставши йому за товмача:

– Сьому добродію вліпили чотири роки галер, а перед тим прокатили, як годиться, на ослі в повному нараді.

– Себто, виходить, – утрутився Санчо Панса, – на позорище його виставили?

– Еге, – відповів каторжник. – А за що його так покарали – бо сей поштивий чоловік був собі фактор, постачав добрим людям живий товар, себто, бачите, за звідництво його засудили та ще за чаклунство, бо, кажуть, із нечистою силою накладав.

Дон Кіхот підїхав тим часом із розпитками до наступного злочинця.

Скутий він був не так, як інші: на нозі мав довгого ланцюга, що обвивався

йому навкруги всього тіла, а на шиї аж двоє залізних кілець – одно злучене з ланцюгом, а друге, так зване «держи-мене» або «задериголова», з'єднувалось біля пояса двома залізними прутами з наручними, замкнутими на велику колодку, так що ні рук до рота не піднесеш, ні головою до рук не нахилишся. Дон Кіхот спитав, чому на сьому чоловікові більше кайдання, ніж на інших.

– Тим на ньому більше кайдання, – відповів вартівник, – що він один натворив більше злочинів, ніж усі інші огулом. То такий зух, такий одчаюга забісований, що хоч і закували його отак кругом, а боїмося, щоб не втік.

– Які ж там можуть бути злочини, – спитав Дон Кіхот, – коли його тільки на галери засуджено?

– Так на десять же років, – відповів вартовик, – а це все одно, що громадянська смерть. Та що там балакати: сей молодець, щоб ви знали, сам знаменитий Хінес де Пасамонте, званий Хінесик-Потягусик.

– Пане комісарє, ви не дуже, – обізвався тоді кайданник, – мабуть, не треба перебирати, як кого дражнять! Моє ім'я Хінес, а не Хінесик, а прізвище Пасамонте, а зовсім не Потягусик, як вашмосьт каже. Краще хай гляне кума, яка сама.

– А що, лайдаку, хіба не так тебе дражнять? – спитав вартовик.

– Дражнять, дражнять, – відповів кайданник, – та й додражняться, що всім заціпить, бо я їм усе волосся повискубую. А ви, пане рицарю, як маєте нам щось дати, то вже давайте: їдьте собі з Богом, бо ті ваші розпитки вже добре остобісіли. Як вас цікавить моя особа, то знайте – я Хінес де Пасамонте і сам списав своє життя оцими ручками й пучками.

– Латрига правду мовить, – підтвердив комісар, – він і справді списав свою історію дуже, як то кажуть, до шмиги і залишив ту книгу в тюрмі під заставу на двісті реалів.

– І викуплю колись, – докинув Хінес, – хоч би й за двісті дукатів.

– А як тій книзі на титул? – спитав Дон Кіхот.

– «Життя Хінеса де Пасамонте», – відповів Хінес.

– І вона вже закінчена? – допитувався Дон Кіхот.

– Як же вона може бути закінчена, – сказав Хінес, – коли моє життя ще не скінчилось? У ній воно описане од самого народження й до тої хвилі, коли мене востаннє засуджено до галер.

– То ви вже там і передніше бували? – спитав Дон Кіхот.

– Атож, – відповів Хінес, – довелося вже служити Богові й королю аж чотири роки, скуштував я і сухарів казенних, і карбачів¹.

– Та ти, я бачу, завзятий, – зауважив Дон Кіхот.

– І нещасливий, – додав Хінес, – бо так уже повелось, що талановитих людей усюди безталання переслідує.

– Скажи краще тумановитих, – обізвався комісар.

– Я казав уже вам, пане комісарє, щоб ви не дуже той, – огризнувся Пасамонте. – Не на те вам начальство жезла в руки дало, щоб ви з бідних кайданників знущались, а на те, щоб провадили нас, куди велить його королівська милость. Як же знов своє почнете, то, їй-Богу...

¹ Карбач — нагайка, кнут.

Почувши ті похвалки, комісар замахнувся на Хінеса жезлом, але Дон Кіхот став між ними й попросив не кривдити горопаху; у кого, мовляв, руки зв'язані, нехай уже дасть трохи волі хоч язикові. Тоді, звертаючись до всього кайданницького гурту, промовив:

– З усього, що я тут чув, миле моє браття, я можу зробити висновок, що хоч вас засуджено за ваші переступи, та кара, яку вам призначили, не дуже вам припала до вподоби і ви йдете відбувати її без жодної охоти, більше того, проти вашої волі. А дехто з вас у цю халепу, може, й не зовсім по правді потрапив: одному витерпу не стало на муках, другому забракло грошей, третьому оборонця, четвертому попався не суддя, а кривосудець. Такі ото думки облягли мою голову: вони спонукають, примушують і наглять мене сповнити над вами ту місію, що для неї небо послало мене на сей світ і заради якої я вступив у рицарський орден, до котрого належу, і обрікся захищати скривджених і обороняти слабосильних од утисків потужних і можних. Знаючи, проте, що обачність велить нам діяти добром там, де можна уникнути зла, хочу я попросити сих вартовиків ваших і самого пана комісара, щоб вони з ласки своєї розв'язали вас і розпустили з Богом, королю ж, гадаю, знайдеться і без них досить пригідних слуг, бо то, на мою думку, річ надто жорстока й несправедлива – повертати в рабство тих, що їх Бог і природа вольними створили. Тим паче, панове вартовики, – це вже наш рицар до конвою звертався, – що сі бездольні вам особисто нічого лихого не вдіяли. Чесним же людям не подоба ставитися катами своїх ближніх, особливо коли їхне тут не мелеться. Прошу ж вас добром і ласкою се зробити, я вам лише спасибі скажу, а як не зробите по волі, то сей меч і спис, се могутнє рамено примусить вас до того силою.

– От так штука! – вигукнув комісар. – Он куди мишачий хвостик закрутився! Щоб ми, значить, королівських в'язнів на волю пустили, так ніби нам дано право розкувати їх, або ви маєте повновластя до подібних наказів? Їдьте собі, пане, своєю путею, та поправте на голові того генерала, бо нам ваші жарти потрібні, як собаці п'ята нога!

– Сам ти собака і мишачий хвіст, а до того ще й падлюка, – крикнув люто Дон Кіхот.

І тої ж самої миті, перше ніж комісар до оборони міг зготуватися, торохнув його списом і звалив з коня додолу: нашому рицареві дуже пощастило, бо з усього конвою тільки цей повалений мав мушкета. Решта вартовиків як стояли, так і отетеріли з такої несподіванки, але незабаром оговтались: кінні схопились за мечі, а піші за сулиці та і вдарили гуртом на Дон Кіхота, що очікував їх у незворушному супокої. Скрутно припало б нашому гідальгові, якби каторжники не надумали скористатись із цієї нагоди, щоб на волю вийти, й не заходились розбивати ланцюга, на якому їх ведено. Тут така закрутилась веремія, що страх: вартовики то до в'язнів кидались, що вже почали кайдани рвати, то од Дон Кіхота одбивались, що на них напосідав, та ні там, ні тут не могли собі дати ради. А Санчо й собі в ту купу встряв, допоміг Хінесові де Пасамонте з залізничя виборсатись. Вирвавшись першим на волю, Хінес підбіг до лежачого комісара,

видер у нього з рук меча й мушкета і давай його то на одного вартовика, то на другого наводити, та так ні разу й не вистрелив, бо вся сторожа розбіглась і мушкета злякалась, і каміння, що звільнені каторжники на неї сипонули. Як побачив те Санчо, то тяжко зажурився, бо подумав, що вартовики напевне повідомлять про все Святу Германдаду¹, а та вдарить на сполох і влаштує на злочинців облаву. Він сказав про ці побоювання своєму панові і порадив йому негайно звідти тікати й заховатися десь у ближніх горах.

– Гаразд, гаразд, – відповів йому Дон Кіхот. – Тільки не вчи мене, сам знаю, що робити.

Тоді поскликав каторжан, що тим часом обдерли пана комісара до цурки з великим гомоном і галасом; вони обступили рицаря, цікаві почути, що то він скаже.

– Порядні люди, – заговорив Дон Кіхот, – завжди складають дяку за добродійство, якого вони дізнали; знов же, один із гріхів, що Богові найбільш ненавиден, се невдячність. Се я проти того кажу, панове, що ви самі здорові бачите, яку я вам щойно зробив послугу; натомість я хочу й жадаю од вас лише одного – щоб ви, взявши на себе ланцюга, од якого я вас одрятував, рушили звідси до славного міста Тобоса, стали перед очі сеньйорі Дульсінеї Тобоській і ознайомили її, що вас посилає до неї Рицар Сумного Образу, та розповіли геть-чисто все про сю знамениту пригоду, у якій ви одзискали жадану волю. Коли се зробите, йдіть собі на здоров'я куди самі знаєте.

Хінес де Пасамонте відповів за всіх такими словами:

– Те, чого ви од нас вимагаєте, добродію наш і визволителю, річ абсолютно немислима й неможлива. Жодною мірою не можна нам іти всім гуртом по шляху, мусимо рятуватись поодиноці хто куди, хоч би й під землю залізаючи, щоб не злапала нас Свята Германдада, яка, безперечно, нарядить за нами погоню. Що ваша милість може зробити (і воно було б цілком справедливо), се не слати нас на поклін і на ралець до сеньйори Дульсінеї Тобоської, а завдати натомість кожному стільки отченашів чи богородиць, ми б їх залюбки проказали за здоров'я вашої милості, бо то річ така, що де-хотя й коли-хотя спроворити можна – вдень і вночі, на втеках і на спочинку, під війну і мирного часу. Але вимагати від нас, щоб ми знов до єгипетських горщиків вернулись, тобто взяли на себе кайдани й пішли до Тобоса, це все одно, що просити печеного льоду або запевняти, що вже ніч надворі, коли ще тільки десята ранку.

– Он як! – вкинувся в пасію Дон Кіхот. – Ну, тоді ж, скурвий сину хінесику-потягусику, чи як там тебе, сам туди підеш із ланцюгом за плечима, хвоста підібгавши, хай мені те та се!

Пасамонте зроду був не дуже терпливий; побачивши ж тепер, що Дон Кіхот ізсунувся з глузду (якби притаманний був, то чей же не став би їх визволяти), і почувши, якими словами він його шпетить, підморгнув своїм товаришам і одійшов із ними трохи одаль. Як почали ж вони на Дон Кіхота каміння швиргати, то в сердешного рицаря рук не ставало од того граду щитом затулятися, а бідний

¹ Свята Германдада – букв. святе братство; поліція інквізиції в Іспанії за часів Сервантеса.

Росинант уже й на остроги не зважав, стояв на місці, наче з бронзи литий. Санчо захилювся за свого осла, щоб ту страшенну шурю-бурю, ту камінну градову тучу, що на обох спала, якось перебути. А Дон Кіхот як уже не щитився, як не засло-нявся, а кілька каменюк улучило в нього так дошкульно, що впав із коня додолу. Тут на нього зразу насів студент, зірвав йому з голови мідницю і трахнув нею межи плечі разів три чи, може, й чотири, а тоді об землю її брязнув, що мало на кавалки не розскочилась. Зняли драбуги з рицаря й каптанок, що поверх збрुї носив, і ногавиці були б стягли, якби наколінники не перешкодили. А з джури зцупили кобеняка і все чисто в нього забрали, що могли. Допаювавши між собою той луп, вони розбрелись безбаш хто куди – не про те дбали, як би, ланцюга взявши, до сеньйори Дульсінеї Тобоської на поклін податися, лише думали, як би од страшної Германдади порятуватись.

На бойовищі zostалися самі тільки Дон Кіхот із Санчом та Росинант із ослом. Осел стояв, задумливо понуривши голову, тільки ушима час від часу пряв – ще йому торох од того камінного граду не перешумів і досі; Росинант лежав, простягнувшись поруч із господарем своїм, бо його теж якась каменюка з ніг ізбила; Санчо тремтів, голем-голісінький, щоб їх Свята Германдада тут не зуспіла, а Дон Кіхот журився, що люди, яким він стільки добра зробив, такого наброїли йому лиха.

Дон Кіхот і Санчо Панса вирушили в напрямку Моренських гір. Вночі Хінес де Пасамонте, якого божевілля Дон Кіхота врятувало від кайданів і він переховувався в горах, украв у Санчо осла. Згорьованому джури Дон Кіхот пообіцяв трьох із п'яти ослів, що у нього в господарстві залишилися. Тим часом Дон Кіхот знайшов якийсь баул, у якому була дорога білизна, жменя золотих круглячків і записник, списаний всякими віршами і посланнями. Пізніше Дон Кіхот і Санчо Панса у горах зустрілися з шаленцем, якому належав знайдений баул. Молодика, якого можна було б назвати Ланцем Жалюгідного Образу, вигляд Дон Кіхота вразив.

Обдертий Рицар Гір розповів свою історію. Звати його Карденію, походить із заможного шляхетного роду. Він закохався в Люсінду, з якою був знайомий ще з дитинства. Батько відрядив його до дука Рікардо в інше місто, щоб Карденію став за товариша його синові Фернандо. Будучи легковажним юнаком, дон Фернандо закохався в молоду селянку і, щоб домогтися дівчини, навіть пообіцяв одружитися з нею. Удаючи, що хоче забути селянку, дон Фернандо вмовив Карденію разом із ним поїхати до батька, адже він уже зацікавився прекрасною Люсіндою. Але розповісти до кінця свою історію Карденію не зміг, оскільки посварився з Дон Кіхотом через персонажів рицарського роману, який хотіла прочитати Люсінда, і втік у гори.

Розділ XXV

Дон Кіхотові спало на думку вчинити подвиг, який вкриє його ім'я *нев'ядущою славою і розголосить його по всьому широкому світі* – упасти в шаленство. Він тільки не знає: чи йому, як Роланду, вивертати з коренями дерева, чи, як Амадісу, обливатися сльозами. Санчо Панса не розумів свого господаря, адже ті рицарі мали причину, щоб збожеволіти, у Дон Кіхота ж її не було. Рицар пояснив, що гине з розлуки та любовної розпуки. Санчо повинен

буде побачити його шаленства і розказати про них Дульсінеї. Джура відповів, що якщо панові потрібно, щоб він засвідчив його безумства, то він розпише їх якнайкраще. Тож хай Дон Кіхот швидше напише цидулки про віслюків та до Дульсінеї, а Санчо швиденько майне в Тобосо. Та перед Дон Кіхотом постала несподівана проблема, адже Дульсінея не вмє ні читати, ні писати і нічого не знає про закохання рицаря, бо так виховали її батьки Лоренсо Корочок та Альдонса Ліскова.

Ц-ц-ц-ц! – зацмокав язиком Санчо. – То себто, виходить, Лоренса Корочка донька, Альдонса Лоренсова, і є сеньйора Дульсінея Тобоська? От воно що!

– Так, се вона, підтвердив Дон Кіхот. – І я тобі скажу, що вона гідна бути володаркою світу.

– Та я ж її добре знаю, – сказав Санчо, як челядь у селі навкидя грає, то і з найдужчих хлопців ніхто так далеко залізяки не кине, як вона. Там-то голінна дівоча, і вродою, і поставою – усім узяла, і хоч якому мандрованому лицарю перцю дасть, як до неї підсипатись почне! А моцна ж яка, а голос, бісової крові, який! Раз якось вилізла на дзвіницю наймитів гукати, що в батька переліг орали, гоней так за двадцять од села, та як зикне – враз почули, мов під самою дзвіницею стояли. І ще добре, що вона дівка не маніриста, полегка – всім бісики пуска, з кожним собі пожирує і все зведе на жарти та на смішки. Отож, пане Рицарю Сумного Образу, я вам скажу, через таку не то ошалєш, а й сказишся і повісишся, то ніхто не здивує, що продаси чортові душу. А тепер я так собі оце міркую: на що воно здалось сеньйорі Альдонсі Лоренсовій, тобто сеньйорі Дульсінеї Тобоській, щоб перед нею падали на коліна ті, що ваша милость їх перемагає і шле до неї? Може, прийдуть вони до неї, а вона саме льон тіпає чи на току збіжжя молотить, то їм буде ніяково, а вона з того гостинця насміється або ще й розсердиться на вас.

– Я вже не раз казав тобі, Санчо, – мовив Дон Кіхот, – що ти надто на язик лепетливий і, хоч на розум тупуватий, можеш часом і гостре слівце вкинути. За що я люблю Дульсінею Тобоську, тим вона не поступиться жодній у світі принцесі. Зваж іще й на те, що не всі дами, яких оспівують поети під різними вигаданими йменнями, суть справжні і дійсно суцї істоти. Невже ти думаєш, що всі оті Амаріллі, Філіди, Сільвії, Діани та Галатеї¹, яких повно скрізь по книжках і романах, по цирюльнях і театрах, що всі вони насправді живі жінки й дівчата, облюблениці тих, що славили їх і славлять до тепер? Певна річ, що не так воно є; їх здебільшого вимріяли поети, аби було про кого вірші складати, аби всі гадали, що вони когось кохають і чийогось кохання варті. Ось через що й мені досить думати і уявляти, що добра Лоренсова Альдонса прекрасна і цнотлива, а до роду її мені байдуже – вона в черниці не збирається, то нема чого до того доскіпуватись, а для мене вона, може, найчеснородніша в світі принцеса.

– Правда, паночку, все правда, – сказав Санчо, – ви мудра голова, а я віслюк. Та чого це мені раптом таке слово з губи злетіло? Того, мабуть, що голодній курці просо на думці. Давайте вже мерщій листа, та я поїду.

¹ Амаріллі, Філіда, Сільвія, Діана, Галатея – персонажі пасторальних романів.

Дон Кіхот видобув записника і, одійшовши трохи набік, заходився компонувати листа. Як написав, підкликав Санча і сказав, що хоче йому того листа вголос прочитати, нехай напам'ять вивчить, а то ще буває загубить десь по дорозі – од такого нерозторопи всього можна сподіватись. Та Санчо одказав йому:

– Хай краще ваша милість перепише листа в цій-таки книжечці кілька разів та й дасть мені так, я зроду не згублю, а щоб я його з голови читав, то шкода й гадати. Пам'ять у мене як дощечка, де був сук, там дірочка – часом забуваю, як мене дражнять, не то що. А листа ви мені таки прочитайте, залюбки послухаю, бо то, мабуть, чудо, а не лист.

– То слухай же, – сказав Дон Кіхот, – ось що я написав:

Лист Дон Кіхота до Дульсінеї Тобоської

«Достохвальна і можновладна синьйоро!

Зранений вістрям розлуки і вжалений жалем у саме серце, найсолодша Дульсінеє Тобоська, зичить тобі щастя й здоровля той, хто сам їх не має. Якщо краса твоя мною гордує, якщо цнота твоя мною нехтує, якщо зневага твоя мене к землі прибиває, то хоч я собі б терпливий удався, не здолаю більше тої муки зносити, що не тільки важка понад силу, а й довго понад усяку міру триває. Вірний мій зброєносець Санчо розповість тобі докладно, прекрасна невдячнице, кохана ворогине моя, у який розпач я упав з твоєї причини. Якщо рачиш порятувати мене – твій естем, а ні, то чини собі як сама знаєш, а я, збавивши собі віку, задовольню жорстокість твою і моє жагуче прагнення.

Твій до гробу Рицар Сумного Образу».

– Присягаю на душу панотця мого, – сказав Санчо, вислухавши листа, – що скільки живу, зроду не чув нічого такого величного. А, бодай же вас курка вбрикнула, як прикладно ви все те вповіли, як добре пасує сюди той підпис – Рицар Сумного Образу! Ні, ви таки, пане, головаті, не взяв вас кат: геть-чисто все на світі знаєте!

– Що ж, – мовив Дон Кіхот, – у мене така професія, що мушу все знати.

– А тепер, – нагадав Санчо, – напишіть, будьте ласкаві, на другім бочку квитка на трьох ослят, та підпишіть його так розбірно, щоб усяке глянуло, і враз пізнало, чия то рука.

– Гаразд, – погодився Дон Кіхот.

І, написавши цидульку, прочитав од слова до слова:

«Сим скриптом своїм власноручнім доручаю і наказую панні небозі моїй, аби рачила видати листсподавцю, джурі моєму Санчові Пансі, трьох ослят із тих п'яти, що лишив-єм на господарстві під опікою їмості. Тих вищеписаних трьох ослят видати йому за таку саму скількість, що тут отримав-єм од нього нату-рою, як покаже листа сього і поквитує.

Дано в нетрях Моренських гір 22-го серпня року біжучого».

– Оце по-моєму! – гукнув Санчо. А тепер, пане, подозвольте мені осідлати Росинанта.

– Стривай. Санчо, ти повинен – так я хочу, і так воно годиться – повинен, кажу, подивитись хоч на кільканадцять шалених витворок, що я витворюю гольцем: се забере нам не більше як півгодини.

– Богом милим прошу вас, пане, не розбирайтесь при мені, бо як я побачу вашу милість гольцем, то мені зразу стане сумно і плачно. А я вчора по свому Сірому так наплакався, що й досі в голові гуде, то де мені на новий плач тієї сили набратись... Та як ви вже, пане, так напосідаєте, то встругніть кілька штукочок, тільки не роздягайтесь, і швидше давайте, які надумаєте. Бо мені воно, сказано, без інтересу, а хочеться боржій туди й назад управитись, принести вісточку, якої ваша милість так жадає і на яку цілком заслуговує. А як ні, то нехай тая сеньйора Дульсінея начувається! Як не дасть бажаної відповіді, то песький син буду, коли не виб'ю з неї, чого треба, кулаками й носачами – душу з її витрасу!

– Слово гонору, Санчо, – сказав Дон Кіхот, – ти майже такий самий шалений, як і я.

– Я не такий шалений, – заперечив Санчо, – тільки, вибачайте, палений.

Санчо на Росинанті заїхав до корчми, де його впізнали його односельці священик та цирюльник, що колись оглядали книгозбірню Дон Кіхота. Санчо нічого не хотів розказувати односельцям, але вони пригрозили йому, що якщо не розкаже правди, вони вирішать, що Санчо пограбував свого пана. Джура все розказав, а листи показати не зміг, бо Дон Кіхот, який написав їх у записнику Карденію, забув передати йому книжечку. Священик і цирюльник вирішили поїхати до Дон Кіхота, щоб *од непотрібної покути одзволити*. А щоб гідальго їх послухався, придумали хитромудрий план: священик переодягнеться начебто в подорожню панянку, а цирюльник на її джуру. Нібито покривджена панянка попросить у нього захисту як у мандрованого рицаря. І таким чином вони виманять Дон Кіхота з пуці і припровадять до села.

Переодягнувшись, щоб їх не впізнали, парох і цирюльник вирушили до того місця, яке вказав Санчо Панса. Коли вони сіли спочивати, до них підійшов незнайомиць, у якому (за описом Санчо Панса) вони впізнали Карденію, який заходився переповідати їм свою історію і дійшов до того місця, на якому посварився з Дон Кіхотом.

Дон Фернандо запропонував Карденію допомогти посвататися до Люсінди. Він відправив Карденію до свого старшого брата начебто по гроші, а тим часом посватався до Люсінди сам. Коли Карденію про це дізнався, він потайки приїхав у місто й пробрався у дім коханої. Зі своєї схованки він бачив заручини дона Фернандо й Люсінди, як дівчина зомліла, і у неї на грудях знайшли якогось листа, що надзвичайно вразив дона Фернандо. Під час цієї веремії Карденію покинув будинок Люсінди й тепер блукає світом, шукаючи своєї погібелі через зрадливицю.

Тільки-но Карденію закінчив свою розповідь, як парох із цирюльником почули інші скарги на долю. До них підійшла молода дівчина, убрана по-сільському в хлопця. Після довгих умовлянь Доротея, так звали дівчину, згодилася розказати свою історію. У неї закохався молодший син дуга дон Фернандо (почувши це ім'я, Карденію зблід) і пообіцяв на ній оженитися. Домігшись дівчини, він перестав до неї навідуватися, а через деякий час почали подейкувати, що дон Фернандо одружився на гарній панянці, яку звати Люсіндою. Згорьована Доротея переодяглася в одяг батькового наймита та й пішла в те місто, де жила Люсінда. Там вона дізналася, що під час заручин молода знепритомніла. У листі, який був у неї на

грудях, прочитали, що вона не може бути дружиною дона Фернандо, бо зашлюблена з Карденію, тому вона вирішила вкоротити собі віку. Розлучений дон Фернандо кинувся на Люсінду з кинджалом, що знайшли в складках її одягу, але родичі його відтягнули від дівчини. Говорили, що дон Фернандо того ж вечора кудись поїхав, а Люсінда наступного дня зникла. Тим часом Доротею почали розшукувати. Щоб не повертатися додому, вона захова-лася в горах.

Розчулений історією Доротеї, Карденію пообіцяв дівчині, що не покине її, поки вона не знайде дона Фернандо і він з нею не одружиться. У цей час підійшов Санчо і сповістив, що його господар, голодний і напівголий, зітхає за своєю володаркою. Священик розповів Карденію і Доротеї, що вони задумали, аби вилікувати Дон Кіхота чи хоча б додому доправити. Доротея переодяглася в пишні шати, а парох сказав Санчо, що це принцеса Обізіяна, яку скривдив лихий велетень, тож приїхала вона із самісінької Гвінеї просити допомоги в Дон Кіхота. Санчо захотілося, щоб Дон Кіхот одружився з принцесою, а парох здивувався надзвичайно, що й джурі запали в голову ті самі дурниці, що і його панові.

Товариство знайшло Дон Кіхота серед безладного скалля та бескеття. Принцесі Обізіяні (тобто Доротеї) вдалося вмовити Дон Кіхота їй допомогти. По дорозі до корчми гідальго поцікавився, чому тут опинилися священик та цирульник без челяді та речей. Священик одказав, що їх, як і Карденію, обібрали грабіжники. Подейкували, що то були галерники, яких розпустив якийсь божевільний, *«лайдак без честі й поваги: адже він пустив вовків між вівиці, лисиць на курей, а мух на мед»*. Санчо розповів односельцям про пригоду з галерниками, тож парох хотів подивитися, що скаже на це Дон Кіхот. *«Наш рицар при кожнім слові аж на лиці мінився, та не важився признатись, що то він, а не хтось інший звільнив ту чесну компанію»*.

Розділ XXX

Чи доказав парох свою мову, чи ні, як уже обізвався Санчо:

– Далєбі, превелебний отче, се вчинив не хто інший, як пан мій Дон Кіхот; даремне розраював я його й остерігав, аби глядів, що робить, марне казав, що то буде гріх – таких людей визволяти, бо засуджено їх за великі злочини.

– Дурень еси, – впав йому в річ Дон Кіхот. – Мандрованому рицареві не випадає розпитувати й дізнаватися, чи ті знедолені, скривджені й пригноблені люди, яких вони зустрічають по дорозі в кайданах, потрапили в таку халепу з своєї вини чи терплять безневинно: він мусить стати їм до помочі, яко беззахисним, маючи обачення не на махлярства їхні, а на митарства. Кому ж то мій учинок не до смаку приходитьсь, тому, шануючи достойність церковну пана ліценціата (пароха. – *Ю. К., Л. К.*) і велебну його особу, я скажу, що мало він знається на рицарських справах і бреше, як скурвий син і останній лайдак, се я ладен довести йому своїм мечем, де завгодно й коли завгодно.

По сім слові він хвацько випростався в стременах і насунув собі на лоба мисюрку, бо ту голярську мідницю, що була в його уяві Мамбріновим шоломом, він приторочив спереду до сідла, поки не трапиться нагода виправити ушкодження, завдані галерницькими руками.

Доротея, дівчина дотепна і бистроумна, знала вже, що Дон Кіхот із глузду скрутився, і бачила, що всі, окрім Санча Панси, роблять собі сміх із нього, то й сама вирішила позаду не лишатись.

Доротей розказала Дон Кіхоту, що до неї сватається велетень Пандафіланд. Її батько, чорнокнижник цар Тінакрій Знаючий, перед смертю порадив їй їхати в Гишпанії і знайти чи то Дон Чухота, чи то Дон Сміхота, бо лише він здатен визволити її від велетня. За це вона повинна вийти за рицаря заміж і віддати йому своє королівство. Дон Кіхот згодився допомогти дівчині, але через Дульсінею Тобоську одружитися з нею аж ніяк не може.

Сі останні слова Дон Кіхотові про те, що він не хоче одружуватись, так не сподобались Санчові, що з великої досади він аж зарепетував на пана:

– Їй же Богу і присягай-Богу, пане мій Дон Кіхоте, у вашої милості не всі дома! Де видано одкидатися од такої вельможної принцизни, як оця-о? Чи, може, ви думаєте, що таку, мовляв, пайду¹ аби-де знайду? Еге, держіть в обидві жмені! Чи, може, скажете, пані моя Дульсінея краща од сієї? Овва! Далеко куцому до зайця: вона її і нігтя не варта... Дідька лисого стану я коли грапом, як ваша милість печеного льоду шукатиме. Женіться, женіться зараз же, бодай вам се та те, загорніть собі царство, що само в руки на дурничку дається! Станьте вже раз царем чи королем, а мене маркізом ізробіть або й губернатором, а там, про мене, хоч і весь світ пропадай!

¹ Пайда – дарунок, подяка (тут – щасливий випадок).

Не стерпів Дон Кіхот, що при ньому його володарку Дульсінею такими словами шпетять; не сказавши Санчові ні слова, ні півслова, замахнув він списом і так черкнув свого джуру раз і вдруге, що той, як сніп, на землю впав; щоб нашого рицаря не впинила була Доротей, то бідаха Санчо тут би й смерті собі добув.

– Ти думаєш, підлий хаме, – озвався Дон Кіхот, – що я буду сидіти, згорнувши руки, що ти в мене всяке зле-лихе витворятимеш, а я все тобі плазом пускатиму? Так не буде ж сього, нахабо безсовісний, – а інакше тебе й назвати не можна, коли ти посмів злорічити на незрівнянну Дульсінею. Чи ти не знаєш, лайдаку, гунцвоте, що якби вона не вливала сили в правицю мою, то я і блохи вбити не здолів би? Скажи, шельмо з гадючим жалом, хто, по-твоєму, завоював се царство і зняв голову велетню, хто зробив тебе маркізом (бо на все те я дивлюсь уже, як на річ звершену і формально узаконену), – хто, як не Дульсінея, що обрала рамено моє за знаряддя великих своїх звершень?

Хоч же і був Санчо побитий, та чув усе, що говорив Дон Кіхот; підвівшись хутенько з землі, він захилився за Доротейного ступака і промовив звідти до свого пана:

– Ви мені, пане, скажіть: коли ваша милість порішила не женитися з цією вельможною принцизною, то, виходить, і царства вам не буде, а якщо так, то чим же ви зможете мене нагородити? От чого мені жалько! Ви б таки взяли оженились із царівною, що наче з неба оце до нас плюснула, а там можна буде і з панею моєю Дульсінеєю пожартувати, бо, знаєте ж, були такі царі й королі на світі, що полюбовниць собі мали. А котра з них кращша, до того я не мішаюсь, мабуть що обидві гарні. Та коли правду казати, то я пані Дульсінеї зроду і у вічі не бачив.

– Як то не бачив, блюзніре ти блазнюватий?! – обурився Дон Кіхот. – Хіба ж ти не привіз мені оце зараз од неї вісті?

– Я хотів сказати, що бачив її лише мелькома, – похопився Санчо, – то й не міг роздивитися дрібніше на всі її красоти і принади, а такі на огул вона вроді лепська.

– Тоді я тобі прощаю, – промовив Дон Кіхот, – даруй же й ти мені, що я тобі досадив: ти ж знаєш, як важко буває перший порив упинити.

– Ну, годі вже, – помирила їх Доротея, – бігай, Санчо, поцілуй панові руку й перепроси, та зважай надалі, кого хвалити, а кого гудити, і не кажи лихого слова про ту володарку Тобоську, – хоч я її не знаю, проте завше готова їй услужити. А втім, уповай на Бога: ти неодмінно доскочиш посілості якоїсь і заживеш паном на всю губу.

Санчо, понуривши голову, підійшов до свого пана і попросив ручку. Дон Кіхот подав її з величною гідністю і, як джура поцілував її, поблагословив його і велів пройти за собою трохи вперед, бо він має дещо в нього розпитати і поговорити з ним про певні важливі речі. Санчо так і зробив; проїхавши трохи вперед, Дон Кіхот звернувся до нього з такими словами:

– Відколи ти повернувся, я не мав ні часу, ані змоги розпитати в тебе про деякі подробиці твого посольства і про те, яку ти привіз мені відповідь; тепер же, коли доля погодила нам слухний час і слухне місце, ти не відмовишся, я гадаю, порадувати мене добрими вістями.

– Питайте мене про що хочете, ваша милость, – відповів Санчо, – і я вам любісінько викладу, як на долоні, все, од початку до кінця, тільки прошу вас, пане, не будьте такі оприскливі та мстиві.

– Нашо це ти мені кажеш, Санчо? – спитав Дон Кіхот.

– А на те, – одказав Санчо, – що ви мене оце двічі потягнули більше за ту суперечку, у яку нас нечиста сила тоді вночі заплутала, аніж за те, що я бовкнув проти пані моєї Дульсінеї, бо я ж її люблю й шаную, мов святощі які (хоч у неї вони й не ночували), – єдино тим, що вона ваша милоданка.

Серед такої розмови побачили вони нараз чоловіка якогось, що їм навпроти верхи на ослі їхав; як ізблизився до них, придивились, аж воно щось ніби на цигана скидається. Та Санчо Панса, що де, було, не вздрить осла, то зразу туди очі й душу пориває, вмить упізнав у тому вершникові Хінеса де Пасамонте і, як по ниточці доходить до клубочка, так він по циганові до Сірого свого добрався. Так воно справді й було: злодій їхав на краденому ослі; щоб же його не впізнали, як осла продаватиме, вбрався він за цигана, бо по-циганськи (та і ще по-всякому), говорив він незгірше, ніж своєю рідною мовою. Скоро Санчо вгледів його і впізнав, зразу гукнув до нього що є сили:

– Ах ти ж злодюго Хінесе, верни мені моє добро! То ж мій рідний осел, моя душа, моя втіха, мій скарб, моє багатство! Згинь, сучий сину, щезни, ворюго, а що не твоє, оддай!

Власне, стількох слів і стількох лайок може й не треба було, бо вже при першому окрику Хінес зіскочив додолу і рвонув навтьоки і то не рессю, а таки добрим чвалом, тільки смуга за ним лягла. Санчо ж підбіг до свого Сірого, обійняв його й промовив:

– Як же тобі велося, мій Сіресенький, мій ріднесенький, маєточку мій милий, товаришу мій любий!

І так уже осла того цілував та голубив, мов то людина була, а осел приймав смирно ті пестоці й ласки і словом не озивався. Тут надїхали й інші подорожні та повиншували Санча знахідкою; Дон Кіхот же поздоровив його якнайсердечніше і сказав, що попри все те він не скасує квитанції на трьох ослят, за що Санчо, звісно, подякував йому.

Поки Санчо й Дон Кіхот розмовляли отак між собою, священик хвалив Доротею, що як то дотепно вона свою історію вигадала: і коротко говорила, і речі достеменно такі добирала, як у лицарських романах пишеться.

– Тут іще от яке діло, – сказав священик, – наш добрий гідальго плете всякі дурниці тоді тільки, коли йдеться про предмет його божевілля; як же хто заведе з ним мову про щось інше, він говорить цілком розсудливо, як людина світлого й розважного розуму, і всякий, хто не зачепить його лицарські болячки, визнає його цілком здоровим на умислі.

А Дон Кіхот тим часом розпитував Санча далі:

– Ну, друже Пансо, мир і згода, забудьмо всі наші свари й чвари... Ти скажи мені краще, не поминаючи лиха, де, як і коли побачив ти Дульсінею? Який був вираз її обличчя, коли вона читала моє послання? Хто тобі його переписав?

– Пане, – відповів Санчо, – по щирості кажучи, ніхто мені того листа не переписував, бо його в мене й не було зовсім.

– Так воно і є, сказав Дон Кіхот, – бо за два дні по твоїм одїзді я побачив, що пам'яткова книжка, де я того листа написав, лишилась при мені, і се мене засмутило непомалу, бо я не знав, що ти робитимеш, коли помітиш, що листа немає. Я гадав усе, що ти повернешся, як тільки його кинешся.

– Та таки й повернувся б, – одказав Санчо, – якби не витвердив був того листа, коли ваша милість мені ото читала, та й проказав слово в слово дякові одному, той і списав, та ще й сказав, що, каже, багато листів одлучних через мої руки пройшло, а такого лепського письма зроду не бачив і не читав.

– А що, Санчо, ти й досі його пам'ятаєш? – спитав Дон Кіхот.

– Забув уже, пане, – одказав Санчо, – бо як продиктував, то вже воно мені без інтересу було. Знаю тільки, що починалось отак: «Мужоглядна – чи то пак, можновладна сеньйоро!», а кінчалось: «Твій до самого гробу Лицар Сумного Образу». Ну, а посередині там іще стонадцять усяких серденьок та любоньок, та голубоньок.

Розділ XXXI

– Усе це мені до смаку припадає, – сказав Дон Кіхот, – та говори лишень далі. От ти приїхав – і що ж робила в ту пору цариця вроди? Певна річ, перли низала або свому вірному лицареві який девіз сріблом-злотом гаптувала?

– Та ні, – одвітував Санчо, – вона саме у себе в дворі пшеницю точила аж два кірці.

– Ти ж май на оці, – зауважив Дон Кіхот, – що до якої зернини вона рукою торкалась, та зразу в перлину перетворювалась. А скажи, друже, ти ж бачив, яка пшениця була? Певне, біла та яра, та вся добірна – саме чоло?

– Та ні, ледаченька, заміркувата, – одказав Санчо.

– Запевняю тебе, – провадив Дон Кіхот, – що з тої пшениці, яку вона руками своїми просівала, хліб буде як сонце... Та цікавий я знати: як ти вручив їй мого листа, чи вона ж його поцілувала? Чи, може, на голову собі поклала? Чи вчинила іншу яку церемонію, гідну такого послання? Чи так що зробила?

– Як хотів я їй того листа дати, – відповів Санчо, – то в неї ще сливе повне решето пшениці було, так вона мені й каже: «Положи його, – кає, – отуди на лантух, бо поки сього збіжжя не доточу, то й читати, – кає, – не буду».

– Розумна пані, – зауважив Дон Кіхот, – вона, мабуть, хотіла почитати його на дозвіллі, собі до любої вподоби. Та кажи далі, Санчо: поки вона своє діло робила, про що вона з тобою розмовляла? Чи питала щось про мене, і як ти їй відповідав? Розкажи мені геть-чисто все, до останньої, мовляв, пятачки.

– Нічого вона в мене не питала, – відповів Санчо, – та я їй сам усе розказав: так, мовляв, і так, пан мій заради вас у гори й бескеття, мов той дикун, забився і одбуває там покуту, ходить голий до пояса, спить просто неба, хліб їсть без обруса, борода не чеше, плаче-ридає, свою долю проклинає...

– Що я нібито долю свою проклинаю, се вже ти перегнув, – зауважив Дон Кіхот, – бо я, навпаки, благословляю її і благословлятиму по всі дні життя мого, що вона мене сподобила любити таку високу душею сеньйору, як Дульсінея Тобоська.

– Що висока, то висока, сказав Санчо, – мабуть, на цілий корх вища за мене буде.

– А ти ж як, Санчо, – спитав Дон Кіхот, мірявся з нею, чи що?

– Та нарочито не мірявся, – одказав Санчо, – а як помагав їй лантух збіжжя на осла завдати, то стояв поряд неї і побачив, що, либонь, на цілу долоню вона од мене вища.

– І правда ж, – сказав Дон Кіхот, – що до того стану гінкого і високого зросту долучаються в неї тисяча тисяч гарних прикмет, що оздоблюють їй душу? Та скажи мені, будь ласкав, Санчо, іще одну річ: коли ти підійшов до неї, то чи не відчув якогось такого аромату аравійського, пахоців тонких і духмяних, що й слова до них не прибереш, духу такого, як у крамниці модного рукавичника?

– Та як би вам сказати, пане, – відповів Санчо, – од неї справді трохи пахтіло ніби чи тхнуло чимось мужчинським, – звісно, наробилася в охоту, то й упріла.

– Тут щось не так, – зауважив Дон Кіхот, – мабуть, у тебе нежить був, а може, то ти почув свій власний запах. Адже я знаю, як благоухає ся троянда серед терня, сей зельний крин, ся духовита амбра.

– Все може бути, – відповів Санчо, – воно й справді, од мене самого частенько такий дух іде, як тоді, мені здалося, йшов од її милості сеньйори Дульсінеї. Та й не дивно, сказано – чорт на чорта скинувся.

– Ну гаразд, – допитувався далі Дон Кіхот, – от вона вже переточила пшеницю й до млина вирядила, а що ж вона зробила, як прочитала листа?

– Та вона його й не читала, – одрік Санчо, – бо, кає, неписьменна; взяла та й подерла на дрібносінькі шматочки: не хочу, кає, нікому на прочитання давати, щоб у селі, кає, не знали моїх тайнощів. Буде з мене, кає, що ти мені з уст про панове кохання з'ясив і про ту несвітську покуту, що він через мене справляє. Скажи, кає, панові, що я цілую йому руки, і дужче мені хочеться його в образ побачити, аніж листи йому писати. А ще просила й наказувала, аби, одержавши од неї звістку, зразу вийшли з тих нетрів і перестали витворки витворяти та їхали б негайно в Тобосо, як тому не стане на заваді якась важливіша річ, бо вона страх як хоче з вашою милостю побачитися. Здорово вона сміялась, як я сказав, що ваша милість прибрала собі наймення Лицар Сумного Образу... Питав я в неї, чи приходив отой біскаєць, так, кає, приходив, і дуже, кає, добрий хлопець. І про галерників питав, так ні, кає, поки ще ані жодного не бачила.

– Досі було все як слід, – промовив Дон Кіхот. – Та скажи мені, якого клейнода вона дала тобі на відході за вістку, що ти од мене привіз? Бо то, бачиш, у рицарів мандрованих та дам їхніх так уже здавна повелося, що вони дарують різні коштовні речі джурам, вірницям чи карликаам, котрі від нього до неї чи від неї до нього з вістями приходять чи приїздять, у нагороду б то за їхнє посольство.

– Може, воно й так, – одказав Санчо, – і, як на мене, то се дуже добрий звичай, тільки таке мусило бути в давню давнину, а тепер дають хіба пустку хліба чи грудку сиру, бо не що ж подала мені й пані моя Дульсінея через огорожу подвірню, як я вже попросився з нею. Ще й сир, як на те, овечий був.

– Вона без міри щедра та гоїна, – сказав Дон Кіхот, – і якщо не подарувала тобі якоїсь золотої цяці, то лише через те, що не мала нічого під рукою. Та добрі, кажуть, ковбаски й після паски. Я побачусь із нею, і все якось улагодиться. А знаєш, що мене дивує, Санчо? Здається мені, що ти до Тобосо й назад не з'їздив, а злітав, бо за яких три дні справився, а туди ж не менше буде, як тридцять миль. Звідси я висновую, що той мудрий чорнокнижник, котрий мною опікується і мені добра сприяє (а що такий десь конче мусить бути, се річ цілком певна, інакше я не був би правдивим мандрованим рицарем), що той чародій, кажу, допомагав тобі в подорожуванні, хоч ти сам того, може, й не помітив. Тим-то, друже Санчо, й не дивно мені, що ти за такий короткий час обернувся: то якийсь мудрий характерник, як я вже казав, на крилах тебе переніс, що ти й не зчувся.

Та годі вже про се; скажи краще, як, на твою думку, я маю чинити: володарка моя Дульсінея кличе мене до себе, і я, здавалося б, повинен виконати сей її наказ, проте обіцянка, що я дав принцесі, котра їде з нами, унеможливорює наразі його виконання – рицарський закон велить мені справдити передовсім дане слово, а тоді вже про власні втіхи думати. З одного боку, мене пориває нестримне бажання побачитися з володаркою моєю, з другого боку – запалює і надихає дана обітниця і слава, яку мені заповідає се передузяття. Я так гадаю: треба мені їхати якнайшвидше й знайти того велетня: як же відрубую йому

голову і приверну принцесі її законне царство, то, не гаючи і хвили малої, полину до сонцесайної вроди, котра озорує всі мої чуття, і подам їй такі докази на своє виправдання, що вона не гніватиметься за той загай і за ту забару, від яких лише збільшиться її слава й хвала: адже все, чого я в сім житті добув, добуваю і добуду силою зброї моєї, – все я завдячую її великій до мене прихильності і моїй не-схибній супроти неї вірності.

– Гай-гай! – вигукнув Санчо. – У вашої милості немає, певне, третьої клепки в голові! Невже ви таки, пане, й справді думаете мандрувати па край світу отак пусто-дурно і випустити з рук таку багату й вельможну відданицю, що за нею таке віно можна взяти ціле царство!

– Слухай, Санчо, – сказав Дон Кіхот, – коли ти на те лише радиш одружитися, аби, велетня вбивши, я зразу став королем і мав спромогу нагородити тебе чим обіцяв, то чиню тобі відомо, що й без одруження легко можу бажання твоє вволити: перше ніж до бою стати, вимовлю тобі, що в разі перемоги дістану частину царства, навіть у зв'язок малженський не вступаючи, з правом передати її, кому захочу; а коли мені ту частину дадуть, то кому ж я маю її передати, як не тобі?

– Та вже ж не кому, – погодився Санчо. – А до панії моєї Дульсінеї вашій милості зараз нема чого їхати, се правда: краще рушайте на того велетня, забийте його та й ділові кінець, а од того діла, так мені здається, буде нам і слава велика, і користь немала.

– Згоден, Санчо, – промовив Дон Кіхот. – Правда твоя, я так і зроблю, як ти мені радиш, не поїду до Дульсінеї, поїду з сією принцесою. Тільки гляди, не кажи нікому, навіть і супутникам нашим, про що ми тут із тобою міркували й розправляли, бо Дульсінея – панна скромна і стримана, не хоче, щоб усі знали, що вона має на мислі, тим-то не годиться мені, чи комусь іншому, до мене причетному, таких речей розголошувати.

– Коли так, – сказав Санчо, – то навіщо ви, пане, посилаєте всіх переможе-них правицею вашої милості на поклін до панії моєї Дульсінеї? Адже цим ви немов розписуєтесь, що ви її любите, що вона ваша кохана! Ви ж їм наказуєте, аби вони впадали перед нею на коліна й говорили, що то з вашої волі оддають їй шану – то як же ви хочете, щоб од людей приховалось, що в вас, обох, на серці?

– Який же ти, Санчо, глупак, який простак! – вигукнув Дон Кіхот. – Хіба ти не розумієш, що се робиться для звеличення її і прослави? Знай же, що за нашими рицарськими поняттями то для дами велика честь, коли в неї є багато манд-рованих рицарів, що служать їй вірно, не сягаючи думкою далі того служіння, тільки за те, що вона є вона, і не жадають за свою велику любов жодної нагоро-ди, аби тільки вона мала їх за своїх рицарів.

– Такою любов'ю, – зауважив Санчо, – треба любити Господа нашого Ісуса Христа, як панотець у казані каже: заради його самого, а не з надії на славу, не з страху покари. Отак же і я хотів би любити і служити йому, скільки моги моєї.

– Не взяв же тебе враг! – здивувався Дон Кіхот. – Хлоп хлопом, а часом щось таке розумне скаже, мовби по всяких школах учився.

Тут майстер Ніколас гукнув до них, щоб заждали трохи – набрали саме на

криницю, так попити б, чи що. Всі посідали коло криниці і покріпились так-сяк тим припасом, що парох із заїзду прихопив, а то були таки добре зголодніли.

Сидять собі, аж хлопець якийсь дорогою іде; пристав трохи, приглянувся спільна, що воно за люди коло криниці, а тоді підбіг до Дон Кіхота, припав йому до колін і так же жалібно заплакав, приговорюючи:

– Ой, паночку ж мій любий! Чи ви мене впізнали, чи не впізнали? Придивіться-бо до мене, це я, Андрес, той самий хлопець, що ваша милість його од дуба оногди одв'язала!

Дон Кіхот упізнав хлопця, взяв його за руку і, звертаючись до всіх присутніх, промовив:

– Їдучи мимоїздом повз ліс, почув я крик якийсь і лемент прежалібний, наче кого там катовано чи мордовано. Пильнуючи своєї повинності, я подався туди, звідки, як мені здалося, долинали ті жалісні зойки: бачу, аж до дуба хлопець прив'язаний, оцей самий, що перед вами нині стоїть, а коло нього хлоп якийсь (господар його, як я дізнався згодом), віжками бідолаху шмагає. Як я теє побачив, зразу спитав, за що він його так немилосердно катує. Мугир мені одказав, що то його наймитчук, а б'є він його за те, що діла не глядить – не з недорозуму, мовляв, а з недбальства. Тут озвався до мене хлопець: «Пане, – каже, – він за те мене лупцює, що я плати своєї допоминаюсь». Господар почав, виправдуватись і викручуватись; я його вислухав, однак віри йому не дав: сказав, щоб одв'язав хлопця, забрав із собою і заплатив – під присягою все, що винен, до останнього реала, ще й з дорогою душею. Правду я кажу, синку Андресику?

– Що ваша милість розказала, – одповів хлопець, – то все щира правда, тільки скінчилося те все не так, як ви, пане, собі гадаєте, а зовсім навпаки.

– Як то навпаки? – спитав Дон Кіхот. – Хіба ж тобі не заплатив господар?

– Мало того, що не заплатив, – одказав хлопець, – а скоро ви, пане, з лісу виїхали, і ми зостатися самі, знов прив'язав мене до того самого дуба і такої дав хлости, що всю шкіру з мене спустив, як із святого Бартоломея. Ще й при кожному ударі таке примовляв, так глузував та шкилював із вашої милості, що якби не боліло, то я й сам сміявся б. Та що там! Такого мені доклав воза лихий мій господар, що мусив я аж до сього часу в шпиталі вилежуватись. А то все, пане, через вас: щоб ви їхали були своєю путею, не мішалися в чужі справи та не лізли, куди вас не просять, господар був би всипав мені який десяток чи два та одв'язав би і заплатив усе, що слід. А то ви накрили його мокрим рядном, наговорили сім міхів горіхів, от він і розсердився, а що не міг на вас того серця зігнати, то воно все на мені окошилося, що вже, мабуть, до кінця віку з мене пуття не буде.

– Це все через те, – сказав Дон Кіхот, – що я поїхав не дочекавшись, поки він тобі заплатить. З довголітнього досвіду я мусив би добре знати, що ниці люди не дотримують слова, коли їм воно не вигідно. Та ти ж пам'ятаєш, Андресе, я присягнув тоді, що як він не заплатить, то я все одно знайду його – і в китовому череві од мене не сховається.

– Не вірю я в ті присяги, – сказав Андрес. – І ніяких відплат мені не треба,

аби тільки до Севільї якось добратись. Дайте, коли маєте, чогось поїсти на дорогу і зоставайтеся тут із Богом разом з усіма мудрованими рицарями, мордувало б їхню маму, як мене через них мордовано!

Санчо видобув із своєї торби шмат хліба й грудку сиру й дав хлопцеві.

Схопив Андрес той хліб та сир і, бачивши, що більш ніхто не дає нічого, понурив голову та й узяв, як то кажуть, ноги на плечі. Але на відході сказав іще Дон Кіхотіві:

– На Бога, пане мандрований рицарю, як мене ще коли зустрінете, то не рятуйте вже, хоч би мене й на кавалки різали, бо з вашої допомоги мені ще більше лиха прибуде... Западіться ви з усіма мандрованими рицарями і з усім їхнім кодом!

Дон Кіхот порвався був устати, щоб покарати нахабу, та хлопець дременував шляхом, аж курява встала – хто б уже його й наздогнав! Андресова розповідь непомалу розгнівала нашого гідальга, і всі мусили якось од сміху стримуватись, щоб його ще більше не роздратовати.

Подорожні доїхали до вже знайомої їм корчми. Дон Кіхот ліг спати. За обідом розговорилися про рицарські романи. Корчмар визнав, що дуже любить їх читати. Доротєя занепокоїлася, як би корчмар не здонкіхотився, на що той відповів, що не такий він дурний, щоб у мандровані рицарі шитися, тепер інший світ настав, не такий, як був давнішими часами, коли тії преславні рицарі по землі блудили.

Із комірчини, де відпочивав Дон Кіхот, вискочив Санчо Панса і почав кричати, щоб усі кинулися допомагати його панові, який б'ється з велетнем, ворогом принцеси Обізіяни і навіть відтяв йому голову. Корчмар здогадався, що рицар порубав його міхи з вином і кинувся на Дон Кіхота. Парох пообіцяв корчмареві відшкодувати всі збитки, а Доротєя потішила Санчо Пансу, що, якщо його пан дійсно відтяв велетневі голову, вона, вступивши у володіння своїм царством, надасть джурі його найкраще царство.

До корчми завітала смутна пані із супутниками. Карденіо був у комірчині Дон Кіхота, а Доротєя вирішила допомогти прибульцям. За голосом у незнайомці Карденіо упізнав Люсінду й скрикнув. Люсінда у свою чергу впізнала голос Карденіо й кинулася до нього, але її ухопив за плечі супутник, у якого з обличчя впало запинало. І Доротєя впізнала дону Фернандо, а він її. У цей час з'явився Карденіо, а Доротєя звернулася з палкою промовою до дону Фернандо й зворушила його серце. Закохані переповіли один одному свої пригоди. Виявилось, що Люсінда втекла з дому й заховалася в монастирі. Звідти дон Фернандо й викрав її.

Розділ XXXVII

Слухав усе те Санчо, і жаль непомалу огортав йому душу: всі його надії на титул високий танули й розвіювались димом, бо прекрасна королівна Обізіяна обернулася раптом у Доротєю, велетень став любісінько доном Фернандом, а пан його Дон Кіхот спав собі твердим сном і гадки не мав про те, що тут сталось; з понурим видом підійшов він до свого пана, який саме зо сну прокинувся, і сказав:

– Можете спати, пане Рицарю Сумного Образу, скільки заманеться вашій милості: не треба вам більше ані велетня жадного вбивати, ані принцезні царства повертати, бо всій тій справі, як то кажуть, уже кінець і вінець.

– І я так думаю, – обізвався Дон Кіхот. – Ох і довелося ж мені з тим велетнем поморочитись! Не знаю, чи ще випаде коли на мою долю другий такий запеклий та завзятий бій. Я як кресонув – раз! – і голова йому з пліч, а крові з нього стільки виточив, що по землі дзюрками бігла, як та вода.

– Певніше сказати, як те червоне вино, – поправив Санчо. – Як вашій милості ще, може, невідомо, то знайте: той зарубаний велетень – то бордог пробирий, кров – то шість гарців червоного вина, що в його череві було, а голова – то пся мама, що мене вродила...

– Що ти мелеш, навіжений? – обурився Дон Кіхот. – Чи ти з умом, чи без ума?

– Уставайте, пане, – сказав Санчо, – та гляньте самі, що ви тут наброїли: немало, видно, доведеться нам за те заплатити. Та подивіться zarazом і на королицю, що вже на звичайну собі панійку перекинулася, Доротеєю дражнять, – і ще тут багато такої всячини наробилося, що здивуєте, як самі побачите.

– А от і не здивую, – заперечив Дон Кіхот. – Я ж тобі, Санчо, ще той раз, здається, казав, що в сьому заїзді творяться всякі химороди, то, мабуть, і тепер тут не без примхи.

– Може б, я й повірив, – сказав Санчо, – так добре знаю, що як гойдано мене в ковдрі, то були ніякі не чари й не химери, а все уявки й насправжки діялось.

– Ну, нічого, – заспокоїв його Дон Кіхот, – якось-то воно буде. Дай мені в що одягтися, вийду та погляну, які там новини та переміни, що ти оце понарозказував.

Санчо подав панові одіжку, і той почав одягатись; поки те діялось, парох розповів дону Фернанду та іншим подорожнім про Дон Кіхотове божевілля і про ті хитрощі, за допомогою яких вони виманили його з Бідної Скелі, де він покутував нібито погорду, що мав од своєї сеньйори; не забув же згадати й за ті пригоди, про які почув од джури. Слухачі дуже тому чудувались і добре сміялись; їм здавалося, як і всім іншим, що про те раніш чували, що такий дивочний блуд не охмарював ще, певно, жодної макоцвітної голови.

Тим часом Дон Кіхот вийшов із своєї комірчини у повній озброї з Мамбріновим шоломом на голові (хоч і добре вже погнутим), щитом в одній руці і ратищем чи сулицею у другій. Чудернацький вигляд рицаря вразив дону Фернанда і всю компанію; уп'явшись очима в те видовжене на півмилі худе й пожовкле обличчя, в ту недомірну збрую, що так не пасувала до його гордої постави, всі мовчати й чекали, що ж він скаже. Він же з великою повагою і гідністю звів очі на прекрасну Доротею і промовив:

– Довідався я од зброєносця мого, препишна сеньйоро, що величність ваша нанівець зійшла, а вся ваша істота відмінилась, бо з королеви й вельможної володарки сталися ви звичайною собі дівичею. Коли те вдіялось силою чарів родителя вашого, короля і чаклуна, який боявся, що я не зможу подати вам потрібної і належитої допомоги, то мушу вам сказати, що він неук і невіголос, несвідомий зовсім рицарської справи. Якби він був пильніше розпитався в рицарських історіях, якби простудював їх уздовж і впоперек, як я, то мав би дізнатися, що й

рицарям меншої проти мене слави траплялося звершати трудніші подвиги, аніж убити якогось там великанчика, хоч би яким грізним і зухвалим він не здавався. Небагато годин упило від тої хвилі, як я з одним таким зустрівся, і... Не буду казати далі, щоб не подумали, ніби я величаюся, але непохибний час, виявлювач усіх на світі таємниць, сам колись розкаже за мене всю правду.

Сее сказавши, замовк Дон Кіхот, чекаючи на відповідь принцеси; Доротея ж обізвалася до обранця свого урочисто і водночас ласкаво:

– Хоч би хто вам сказав, зацний Рицарю Сумного Образу, ніби я одмінила суть свою і істоту, він увів вас в очевисту оману, бо ким я була вчора, тим лишася і нині; щоправда, трапився мені в межичасі один щасливий випадок, що несподівано подарував мені сподіване благо і певною мірою змінив мою подобу, але попри ту зміну я зосталась такою самою, як перше була, і ту саму маю в серці думку: хочу, як і перше хотіла, правом потужної вашої правиці вернути собі правоправні свої володіння. Вкінці скажу, що в дорогу маємо рушити завтра, бо сьогодні вже все одно далеко не заїдемо. Сподіваюся, що з Божого призвоління і з допомогою мужнього вашого серця розпочата вами справа дійде нехибно до щасливого кінця.

Таку орацію виголосила бистроумна Доротея; вислухавши її, Дон Кіхот обернувся до Санча і сказав спересердя:

– Слухай же тепер, Санчисько, що я тобі скажу; друге таке лайдачесько, як ти, навряд чи знайдеться ще в цілій Гишпанії. Ах ти ж, брехуняко всьогосвітній! Чи не ти говорив мені оце щойно, ніби з сієї королівни вчинилась якась там дівчина Доротея, а голова, що я одтяв велетневі, то вже ніби твоя пся мама, і цими дурницями так мені памороки забив, як ніхто ніколи. Клянусь... (тут він звів очі до неба і зціпив зуби), я тобі такого дам перегону, що стане того пам'яткового на всіх брехливих джур, котрі служитимуть при мандрованих рицарях до кінця світу!

– Упиніть ваше серце, мій пане, – одказав Санчо. – Може, я й справді щось не так блявкнув про перемену пані принцезни Обізіяни, а що вже про ту голову великанську чи про ті бордюги розпороті та про вино порозливане, що то не кров – от їй же Богу моему, що існісіньку правду сказав! Хоч і самі на ті понівечені бордюги гляньте, вони там у вас у головах, і вина досі калюжа стоїть на помості. От як доведеться вам кашуком брязнути, тоді й самі повірите, як господар плати питає. А що пані принцезна яка була, така є, то мені ж самому воно краще: моє, виходить, од мене не втече!

– Ну що ж, Санчо, – промовив Дон Кіхот, – даруй мені на цім слові, але скажу тобі, що дурень еси, та й годі!

– І правда, що годі, – підхопив дон Фернандо, – облишмо краще сю розмову. Коли вельможна принцеса волисть їхати завтра, а не сьогодні, задля пізньої доби, то так і маємо вчинити. А поки ще до завтрього, ми можемо згаяти цілу ніч у приємній бесіді, а ранку виїдемо і всі будемо супроводити пана Дон Кіхота, бо хочемо бути самовидцями небачених і нечуваних подвигів, які він звершить у сій нелегкій справі, що лягла йому на плечі.

– Це я повинен вам служити і супроводжувати вас, – чемно заперечив Дон Кіхот. – Я глибоко вдячний вам за вашу до мене щирю приязнь, за вашу про мене добру думку, яку я постараюсь виправдати хоч би й ціною власного життя, або ще й дорожчою ціною, якщо це взагалі можливо.

Дон Фернандо й Дон Кіхот устигли обмінятися ще кількома компліментами та ввічливими висловами, та потім розмова їх урвалася, бо до заїзду завернув новий якийсь подорожній. З одягу було знати, що то християнин, який визволився щойно з мавританської неволі. За ним верхи на ослі їхала жінка, вбрана так само з-мавританська: лице запиналом зашпунте, на голові чепчик альтембасовий, халат на ній довгий, аж до самих п'ят.

Люсінда, Доротея, господиня з дочкою та Маріторна зразу обступили мавританку – цікаво їм було розглянути її дивовижне вбрання, що досі ніде такого не бачили. Тут надійшов до гурту невольник, що доти клопотався чимсь іншим, і, побачивши, що жінота обстала його товаришку, а вона їм не до мови, пояснив:

– Бачите, добродійки мої, ся панночка ледве розуміє по-нашому, а говорити вміє лиш по-своєму і більш ні по-якому, тим вона не відповіла та й не відповідь на ваші питання.

– Скажіть, пане, – спитала тоді Доротея, – чи ся панночка християнка, чи магометанка?

– Одягом і родом вона мусульманка, – одказав невольник, – проте душею щира християнка, бо аж горить до нашої віри.

– Виходить, вона нехрещена? – спитала Люсінда.

– Поки що не трапилось нам слушної нагоди, – одказав невольник.

Ці останні слова справили чимале враження на слухачів: їх уже знімала цікавість дізнатися, що ж то за люди такі – той невольник і та мавританка, але ніхто не важився питати, бо, річ ясна, подорожнім треба дати спершу спочити, а тоді вже можна й розпитувати. Доротея взяла гостю за руку, посадовила її обіч супутника, ніби питала очима, що се їй кажуть і що вона має чинити. Він переказав їй по-арабськи, що просять, аби вона зняла покривало, тож хай так і зробіть. Дівчина відслонилася, і всі побачили чудове личко: Доротеї вона здалась кращою за Люсінду, а Люсінді кращою за Доротею, інші вважали, що мавританка може рівнятися повабною вродою з цими двома красунями, а дехто думав навіть, що вона їх переважила. А тим що врода має силу і владу прихилити до себе душі й серця, всі щиро прагнули услужити вродливій мавританці й запобігти її ласки.

Дон Фернандо спитав у невольника, як мавританку звати; той одказав, що наймення її – Лела Зораїда. Як вона те почула, зрозуміла про що питав християнин, і приємним голосом, у якому чулась тривога, сказала шпарко:

– Зораїда ні – Марія, Марія! (Тобто, бачите, хотіла сказати, що її звати вже не Зораїда, а Марія).

Тим часом уже добре звечоріло, і з наказу дворян, що супроводили дона Фернандо, корчмар зладив вечерю, так уже дбав і старався, щоб догодити якнай-

ліпше, коли настав час і всі посідали до столу (він був довгий, як у чернечій трапезні чи в челядні, бо круглих чи квадратних столів у корчмі не водилось), на покуті посаджено Дон Кіхота, хоч він і одмагався. Наш гідальго зажадав, аби поруч нього сіла принцеса Обізіана, котрою він опікується. Далі посідали Люсінда й Зораїда, напроти – дон Фернандо й Карденіо, потім невольник і прибічні дворяни, а до паній підсіли парох із цирюльником. Усі заходились коло вечері і їли в охотку.

Після вечері невольник розповів про свої пригоди. Ось уже 22 роки, як він покинув отчий дім. Він та його два брати належали до шляхетного, але збіднілого роду. Коли прийшов час обирати майбутне, то невольник пішов служити у військо й дослужився до капітана, середульший брат вирішив пошукати щастя в Америці, а молодший – продовжити навчання в Саламанкському університеті. Під час військового походу невольник потрапив у полон до турків. Не раз хотів він утекти, але нічого з того не виходило. Його господаря відрядили до Алжиру, де невольника помістили разом із викупними. Особливо йому запам'ятовся один бранець на прізвище Сааведра. Добре він дався туркам узнаки всякими своїми штуками, щоб якось на волю вирватися. На тюремне подвір'я виходили вікна будинку багатого мавра Хаджі-Мурата. Його донька Зораїда, вихована невольницею-християнкою, вирішила допомогти невольникам і самій утекти з ними. У морі на них напали французи й обібрали до нитки, а потім посадили на човен – так вони потрапили на іспанський берег і порозходились, кому куди треба. Тож він із Зораїдою попрямував до свого батька. У цей час до корчми завітав аудитор із дочкою, який отримав посаду в мексиканському трибуналі й направлявся в Америку. У чиновнику невольник упізнав свого молодшого брата. Він не знав, як йому відкритися, тож на допомогу прийшов священик. Звернувшись до чиновника, він сказав, що в Стамбулі зустрічався з тезкою чиновника й далі коротко переповів історію невольника й Зораїди. Аудитор слухав із схвилюванням і сказав, що середній брат розбагатів у Перу. Тож якби йому хто сказав, де шукати старшого брата, то він вирятував його від мук, хоч би й сам за це мусив муки прийняти. Капітан кинувся обіймати брата. Коли всі полягали спати, Дон Кіхот став на варті, щоб не напав бува велетень який-небудь чи лихий чоловік, знаджений безцінними скарбами вроди, що в замкові тому сховок знайшли. Перед світом дами почули чудовий спів молодого погонича мулів. Доротія помітила, що Клара, донька аудитора, якось по-особливому зітхає. Дівчина розповіла, що насправді той погонич мулів – володар маєтностей шляхетських та її дівочого серця. Він закохався в Клару, а як дізнався, що вони з батьком від'їздять до Америки, переодягнувся погоничем і поїхав за ними. Доротія пообіцяла дівчині вранці зарадити її горю. Вони заснули, і в усій корчмі запанувала глибока тиша.

Не спали в ній тільки-но корчмарівна та наймичка Маріторна: наслухавшись про Дон Кіхотові химери і знаючи, що він вартує при брамі кінно і збройно, вони вирішили пожартувати з ним трохи або хоч посміятися з його чудної балаканини.

У всій корчмі, треба сказати, не було жодного вікна, що в поле б виходило, за виїмком відтулини в амбарі, кудою соломі надвір викидали. Коло сього ж то віконця причаїлись дві полудіви і стали дивитися на Дон Кіхота, як він сидів на коні і, спершись на списа, зітхав час від часу так тяжко та сумтно, ніби з кожним зітханням душа йому з тіла відлітала. А ще почули, як промовляв він тихим, чулим та любосним голосом:

– О володарко моя, Дульсінеє Тобоська, вершино краси людської, глибино й безодне мудрості, скарбнице люб'язності, виталище доброчесності, взоровзоре всього непорочного, благовісного й відрадісного, що тільки є на світі! Скажи, чим у сій хвилі бавиться твоя велич? Може, зносиш ти мислі свої високі до вірного твого рицаря, який з вольної своєї волі, аби лише тобі услужити, на різноракі і незчисленні небезпеки життя своє наражає? Повідай мені про неї хоч ти, о вночішнє триобразне світило¹! А ти, о Фебе-Аполлоне², що, певне, спішиш уже запрягти коні свої золотії, аби з самого рання виїхати назустріч володарці моїй, як тільки узриш її – благаю, вклонися їй од мене низенько. Та дивлячись на неї і вітаючи її, не важея торкатися устами ланит її, бо я запалаю ревнющами дужче, ніж ти колись палав до вітроногої гордівниці³, що за нею вганявся еси до знемоги чи то по долинах Фессалійських, чи то по берегах Пеней, – не пам'ятаю вже гаразд, якими світами ти гасав тоді, закоханий і ревнивий...

Та на сім слові корчмарівна перебила жалібне Дон Кіхотове просторікування; вона озвала рицаря й сказала:

– Пане мій і добродію, чиніте ласку і під'їдьте сюди!

На той озив її і оклик Дон Кіхот повернув голову і при місяці, що саме на всю свою ясоту розсвітився, побачив, що гукають його з амбару, а отвір той здавався йому вікном, та ще й з позлотистими ґратами – інакше, на його думку, й не могло бути в такому пишному замкові, за який він мав ту корчму, – і в його божевільній уяві, як і минулого разу, виник образ чарівливої панянки, дочки власниці того замку, яка, не маючи більше змоги поборювати в собі пристрасть любовну, знову домагається його кохання. Із сією думкою, щоб ніхто не смів закинути йому негречності або невдячності, він підібрав повіддя Росинантові, під'їхав до отвору і, побачивши двох дівчат, промовив:

– Даруйте мені, ласкава панно, вертайтеся до вашого покою і не ясуйте мені почуттів ваших, аби не мусив я знову невдячником показатися. Як же з любові до мене ви бажаєте, щоб я прислужився вам у іншій якійсь, не любовній справі, то скажіть мені – клянуся йменням далекої і солодкої ворогині моєї, що я тут же вчиню вашу волю, дістану вам, коли хочете, навіть пасмо Медузиного волосся⁴, того ворущого гадюччя, а як скажете, то й проміння сонячного, що в кристалі ув'язнене.

– Моїй пані нічого такого не треба, пане лицарю, – відповіла йому на те Маріторна.

– А чого ж вашій пані треба, о мудра дуеньє? – спитав Дон Кіхот.

– Тільки вашої прекрасної руки, – сказала Маріторна, – аби, доторкнувшись до неї, остудити хоч трохи палку жагу, що привела її до сього вікна з немалою для честі її небезпекою, бо як застане її панотець, то пошаткує на капусту, що її вуха цілого не лишиться.

¹ **Триобразне світило** – тобто місяць, що з'являється в трьох кватирах (фазах).

² Тобто сонце.

³ **Вітроного гордівниця** – в еллінській міфології німфа Дафна, переслідувана закоханим у неї Фебом-Аполлоном; попросила у свого батька, річкового бога Пеней, рятунку, і той обернув її на лавр (Овідій. «Метаморфози»).

⁴ Ідеться про Медузу-Горгону; в еллінській міфології це небезпечна потвора, на голові в якої замість волосся були гадюки.

Маріторна була впевнена, що рицар таки подасть руку, якої від нього зажадали, і, обміркувавши наперед, що мала робити, скочила од віконця того хутенько до стайні, взяла там обротьку Санчового осла і миттю назад вернулася. Дон Кіхот тим часом став уже ногами Росинантові на сідло, силкуючись дотягтися до того, мовляв, ґратованого вікна, за яким у його уяві стояла зранена любов'ю панянка і простягнув їй руку. Маріторна зробила зашморґ на оброті, накинула йому на зап'ясть, а тоді підбігла до воріт амбарних і прикрутила другим кінцем до засовня. Відчувши на кісточці жорсткість ремня, Дон Кіхот промовив:

– Здається мені, що ваша милість не гладить мою руку, а наче шкребе. Не будьте до неї жорстокою, адже вона не винна в тій жорстокості, якою моє серце до вас обернулось, тож не зривайте свого серця на сій малій частині замість цілого. Ще ж і на те нехай ваша милість ізважить, що хто щиро любить, не метиться так підступно.

Та ніхто вже тих Дон Кіхотових слів і не слухав, бо скоро Маріторна прив'язала його, зараз обидві шкодниці чкурнули звідтіля, конаючи зо сміху, і лишили нашого рицаря в такому скруті, що годі було шукати викруту. Стояв він, як ми вже казали, на Росинанті, руку в отвір просунув, а її запетльовано та до воріт прив'язано, то її потерпав хтозна-як, щоб кінь його, буває, не рушився туди чи сюди, бо тоді довелось би йому на власній руці повиснути; боявся навіть поворухнутись, хоч Росинант у нього такий був смиряга і плохута, що її цілий вік, здається, простояв би нерушимо. Побачивши вкінці, що він таки прив'язаний, а панянки пішли кудись, Дон Кіхот уявив собі, що то йому чарами пороблено, як і минулого разу, коли в цьому самому замку він дістав лупки од зачарованого мавра, що в погонича перекинувся. Він проклинав себе подумки за необережність свою та необачність: ледве вихопившись раз із сього замку, він наважився вступити в нього вдруге, хоч то для мандрованих рицарів певна ознака й пересторога – якщо пригода не вдалась, виходить, не тобі вона, а комусь іншому судилась, тож не годиться пускатися на неї вдруге. Моцювався він тією рукою, туди й сюди крутив, чи не одв'яжеться, та шкода було заходу – надто вже міцно прикрутили. Щоправда, смикався він обережно, щоб Росинанта не потривожити; хоч як йому хотілося знову в сідло сісти, та що тут удієш – або стій, або руку собі вирви.

Давай він тоді жалкувати, що нема при ньому меча Амадісового, проти якого всі чари безсилі; давай свою лиху долю проклинати, давай бідкатися, що скільки то зла у світі скоїться, поки він отут зачарований перебуватиме (а що його зачаровано, у тому він не мав найменшого сумніву)... Одне слово, і ранок уже надоспів, а рицар наш із бентеги та відчаю волом ревів, не сподіваючись, що день принесе мукам його якусь пільгу, бо гадав, що вже його на віки вічні заклято. На ту думку наводив його і Росинант, що стояв, мов уритий, і не ворушився. І ввижалося гідальгові, що так він і нидітиме разом із конем своїм, не ївши, не пивши і не спавши, поки не минеться лиховісна дія світил небесних, або поки могутніший якийсь чарівник не розіб'є тих зловорожих чарів...

На щастя, він помилився в тих своїх думках, бо як тільки зоря вранішня зазоріла, до корчми підїхало четверо вершників, добре одягнених і споряджених, з мушкетами при сідлах. Загрюкали вони щосили до брами заїзду, бо ще зачине-на була, і Дон Кіхот, що навіть у такому стані вважав себе за вартового, покрикнув до них дужим і гордим голосом:

– Рицарі чи зброєносці, чи хто ви там єсте, не годиться вам до брами сього замку гвалтом добуватись, бо річ ясна, що такої ранньої години всі замчани ще спочивають, та й не подоба фортецям одчинятися, поки сонце праведне проміння свого на весь світ не розпросторить. Тож звертайтеся й чекайте, аж день білий настане, тоді ми ще подивимось, чи варто вас упускати, чи ні.

– Де той у біса замок, де фортеця? – гукнув один вершник. – Не гайте нас цими дурними церемоніями! Якщо ви господар заїзду, то кажіть нам одчинити: тільки коні тут погодуємо та й далі рушимо, бо спішно нам діється.

– Чи вже ж то, рицарство моє, скинувся я на господаря заїзду? – спитав Дон Кіхот.

– Не знаю, на кого ви там скинулись, – одказав другий вершник, – тільки знаю, що дурниці мелете, називаючи цю корчму замком.

Товаришам вершника, який розпочав розмову з Дон Кіхотом, набридло слухати ті теревені, і вони загрюкотіли у ворота ще дужче, аж корчмар пробудився та, либонь, і всі його постояльці. Господар устав і спитав, хто там стукає. Тут як на лихо одна з кобил, котрі були під подорожніми, наблизилась понюшки до Росинанта, що, сумно опустивши вуха, смиренесенько стояв під витягнутим своїм паном. Хоть же й здавалося, що кінь той дерев'яний, та живчика все-таки якогось мав і собі давай нюшкувати, хто там до нього лащиться; та ледве зворухнувся трохи, як ноги Дон Кіхотові розїхались і з сідла виковзнули – щоб не був за руку прив'язаний, то певно беркицьнувся б додолу. І так же йому сильне заболіло, мов хто руку в зап'ясті різав або плече з суглоба викручував: висів так низько, що пальцями ніг от-от, здається, землі дістане, та то було для нього ще гірше, бо тужився щосили ступнями на землю стати, і все не міг дотягнутись, як от буває до диби кого припнуть, а він дригається, бідолашний, сподіваючись до долу якось досягнути, і тим тільки збільшує свою муку.

Дон Кіхот репетував таким непутнім голосом, що зляканий корчмар, одперши браму, зараз побіг подивитись, що воно там кричить; кинулись за ним і подорожні. Од того крику пробудилася й Маріторна; зміркувавши, у чому тут річ, вона шмигнула в амбар і одв'язала оброть, на якій висів Дон Кіхот. На очах у господаря й новоприбулих гостей брязнув наш рицар додолу; ті підійшли до нього й спитали, що йому таке, чого він так кричав. Він скинув мовчки з себе той ремінь, звівся на ноги, зліз на коня, ослонився щитом і списа взяв наперехил, одїхав назад далеченько, а тоді вернувся клусом під корчму і проголосив, гарцюючи:

– Як скаже которий, що не даремне, а за діло було мене зачаровано, того я з дозволу володарки моєї принцеси Обізіяни назву брехуном і визву та викличу на мономахію рицарську!

Новоприбульці здивувались гідальговим речам, але господар допоміг їм вийти з того дива, пояснивши, що то Дон Кіхот і на нього не треба звертати уваги, бо він несповна розуму.

Тим часом новоприбульці знайшли переодягненого в погонича панича й почали вмовляти його повернутися додому. На гамір збіглися постояльці корчми. Авдитор упізнав у «погоничі» сина свого сусіда. Дон Луїс, так звали молодика, попросив у чиновника дозволу одружитися з його дочкою. Пан суддя дав згоду.

Тим часом до корчми прибився той самий цирюльник, у якого Дон Кіхот здобув колись Мамбрінового шолома, а Санчо Панса взяв мінки упряж; завів він осла свого до стайні, аж бачить – Санчо коло сідла саме пораяється. Упізнав цирюльник своє добро і, набравшись зваги, кинувся на Санча, гукаючи:

– Ага, попався, жучку, в ручку! Давай мені, пане шалигане, мідницю мою, сідло і всю зброю, що ти в мене вкрав!

Побачивши Санчо ту наглу напасть і почувши, як його шпетять, ухопився однією рукою за сідло, а другою двигонув напасника в зуби, аж той юшкою вмився; проте цирюльник усе-таки не випускав із рук здобичі, тобто сідла свого, а закричав іще дужче, аж усі постояльці корчемні на той бешкет і гармидер побігались.

Сам Дон Кіхот теж надоспів уже туди і з великою втіхою дивився, як джура його обороняється і в наступ переходить. Із сієї хвилі він вирішив, що Санчо в нього добрий вояка, і поклав у душі при першій же нагоді висвятити джуру свого на рицаря, бо він цілком заслуговує тої честі.

Звада тим часом не вгамовувалась; цирюльник сказав між іншими речами й таке:

– Панове добродійство, це сідло осяче моє, як моя та смерть, що Пан Біг мені призначив; я так його добре знаю, мовби сам його вродив. Та тут же в стайні і осел мій, він не дасть мені збрехати: от хоч приміряйте самі, і як воно йому не ляже, мов улите, то назвіть мене тричі падлюкою! І то ще не все: того самого дня, як у мене сідло вкрадено, пропала й мідниця моя новесенька, ще й у роботі не була; я за неї цілого таляра дав!

Тут Дон Кіхот уже не витримав. Він кинувся до двох супротивників, розборонив їх, а сідло поклав на видноті, щоб усі добре бачили його, поки буде встановлено істину, і промовив:

– Що сей бравий зброносець помиляється, ви можете вже з того ясно і явно урозуміти, панство моє, що він називає мідницею голярською ту річ, яка була, є і буде Мамбріновим шоломом, а шолома того я добув у нього в чесному поєдинку, після чого став правоправним господарем його і властителем. Що ж до цього сідла, то воно мене не обходить; скажу тільки, що джура мій Санчо прохав у мене дозволу зняти попону з коня того переможеного боягуза і прикрасити ним свого ступака. Я дав йому той дозвіл, а він узяв попону; яким робом вона перемінилась на осяче сідло, я напевне не знаю, гадаю, одначе, що це одно з тих перетворень, які постійно відбуваються в нашому рицарському житті. А щоб

Чи не найвідоміше зображення героїв роману було створене для французького тижневика *Les lettres françaises*: із цим малюнком вийшло число, присвячене 350-річчю роману.

воно було певніше, бігай, друже Санчо, та принеси сюда шолома, що сей добрий чоловік за мідницю собі має.

– Бігме, пане, – сказав Санчо, – як у нас із вами немає інших доказів, крім того, що ви кажете, то з цієї мідниці такий самий Мамбрінів шолом, як із цього осличого сидла попона.

– Роби, що я сказав, – гримнув Дон Кіхот, – адже в цьому замку все зачароване.

Санчо збігав і приніс мідницю. Дон Кіхот узяв її в руки і сказав:

– Дивіться, панове, самі, яким лицем важиться отсей зброєносець називати мідницею мого шолома! Присягаю на лицарський орден, до котрого належу, що се той самий шолом, який я у нього здобув – я не додав і не відняв тут нічого-гісінько.

– Правду каже мій пан, – підтвердив Санчо Панса, – бо відколи він цю штуку здобув, то один усього раз у битву з нею ходив, коли визволяв тих бідолашних кайданників, і якби не ця шоломідниця, то було б йому непереливки, так густо ворог камінюччя швиргав.

Розділи XLV–XLVII

– Як вам це все подобається, панове добродійство? – сказав тоді цирюльник. – Чуєте, сі шляхетні люди затялись на тому, що це не мідниця, а нібито шолом!

Тоді вже наш цирюльник, який теж був тут присутній і знав Дон Кіхотову химерну вдачу, вирішив іще більше завзятого гідальга розстроюдити і зажартувати собі з нього, аби інших розсмішити.

– Пане цирюльнику, чи хто ви там такий, – звернувся він до власника мідниці, – я, щоб ви знали, теж голярним ремеслом бавлюсь, уже двадцять років буде з чимось, як на майстра вийшов, тож і все начиння голярське знаю, як свої п'ять пальців. А за молодого віку, уважайте, довелось мені й вояцького хліба скуштувати, тож я розбираюсь незгірше, де шолом, де шишак, де начілля – знаю, одним словом, усяку зброю і зброю вояцьку. От я й кажу (якщо я помиляюсь, то інші, може, поправлять мене), що ця от штука, яку цей пишний пан у руках тримає, то зовсім не мідниця голярська: вона так од неї одрізняється, як чорний колір од білого, а правда од брехні. Мушу, проте, заявити, що це хоть і справді шолом, але шолом незуповний.

– Авжеж, що так, – підхопив Дон Кіхот, – йому бракує спідньої частини, тобто наборідника.

– Так воно і є, – підтримав їх священник, зрозумівши намір свого приятеля. Те саме ствердив Карденіо й дон Фернандо з прибічниками своїми.

– Боже правий! – нетямився одурений голяр. – Чи то можебна річ, аби стільки поважних людей казало на мідницю, що то якийсь шолом? Та це ж така чудасія, що хоть цілий учений собор сюди поклич, то тільки ахне! Ну, та коли вже це шолом, а не мідниця, тоді ж і он то, мабуть, не сідло на осла, а на коня попона, як каже той добродій.

– На мої очі то все-таки сідло, – зауважив Дон Кіхот, – а втім, ця справа мене не обходить.

– Чи то сідло, чи попона, – сказав священник, має визначити пан Дон Кіхот, бо мушу признатися, що на лицарії він розуміється далеко краще, ніж усі тут присутні, не виключаючи й мене.

– На Бога, панство моє любе, – промовив Дон Кіхот, – у цьому замку, де я оце вдруге вже опинився, стільки мені всякого непевного приключилось, що я не наважуюсь дати певної відповіді на будь-які питання щодо речей, котрі в згаданому замку обертаються, бо все в нім, здається мені, зачароване та зачакловане. Хто не вірив, що то шолом, а не мідниця, тим я вже відповів, а от вирішувати, чи то сідло, чи попона, я не беруся, нехай вашності про те судять, як самі здорові знають. Можливо, саме через те, що вас, панове, не висвячено в рицарі, як мене, чаклуни, які тут живуть, не мають над вами сили – виходить, розум у вас вільний і ви можете міркувати про всі речі, які суть у цьому замку, згідно з власною вашою думкою, а не з моєю уявою.

– Пан Дон Кіхот, безперечно, має цілковиту рацію, – обізвався дон Фернандо, – саме нам випадає вирішити се питання; аби ж його вирішити якнайгрунтовніше, я зберу таємні голоси всіх присутніх тут добродіїв і подам після того повний і докладний звіт.

Хто з присутніх знав про Дон Кіхотові химери, реготали на всі заставки, а неутаємниченим, серед них і новоприбулим стражникам, усе це здавалося несусвітною глупотою. Після таємного опитування дон Фернандо виголосив, що всі присутні зійшлися на тому, що це – попона на коня. Із цим не погодилися «неутаємничені» – слуги дона Луїса та стражники. Дон Кіхот звинуватив їх у брехні й напав на одного зі стражників.

Господар заїзду збігав швиденько по свою патерицю й меча й став зразу ж по боці стражників; дон Луїсові слуги обступили кругом свого панича, щоб він, будучи, не втік під той розгардіяш; голяр, побачивши ту колотнечу, ухопився за сідло, а Санчо з другого боку вчепився; Дон Кіхот добув меча і напав на стражників; дон Луїс гукав на слуг, щоб кидали його та бігли на допомогу Дон Кіхотові, а також Карденієві та дону Фернандові, що за нашого рицаря обстали; священник кричав, корчмариха репетувала, корчмарівна голосила, Маріторна вила, Доротея нестямилась, Люсінда чудувалась, панна Клара умлівала... Голяр гамселив

Санча; Санчо молотив голяра; дон Луїс, якого слуга схопив за руку, щоб не втік, так йому дав у зуби, що бідолаха аж мазкою вмився; аудитор кинувся його рятувати; дон Фернандо повалив одного стражника і гатив його носачами; корчмар волав непутнім голосом на поміч слугам Святої Германдади, – разом кажучи, усе в корчмі лементувало, кричало, гукало, куйовдилось, жахалось, колотилось, кресалось, дубцювалось, брикалось, мордувалось, різалось, кривавилось... І от серед цього гармидеру, колоту і рейваху Дон Кіхотіві примарилось раптом, що лиха година занесла його в Аграмантів табір¹, у саму веремію, і він гукнув на все горло, аж корчма розляглася:

– Гей, ви, всі! Стійте мені зараз же, сховайте зброю, вгамуйтеся і слухайте мене, кому ще хочеться жити!

Почувши той окрик, усі схаменувались, а Дон Кіхот провадив далі:

– Чи не казав я вам, панове, що сей замок зачарований, що в ньому виводиться десь цілий легіон злих духів? От вам іще один доказ: ті чвари, що колотили колись Аграмантовим табором, перенеслися і перекинулись вочевидьки сюди. Глядіть лишень: той б'ється за меч, сей за коня, той за орла, сей за шолом усі б'ємось і самі не знаємо за що. Отож підійдіть сюди, пане аудиторе, і ви, пане пароху, нехай один із вас буде цар Аграмант, а другий – цар Собрін і вчиніте, мості-панове, між нами замир'я. Присягаю всемогутнім Богом – велика то ганьба, що ми, чеснородні люди, убиваємо один одного за якісь там марниці!

Стражники хоть і не второпали Дон Кіхотової мови, та доброї од Карденія, дона Фернанда і прибічників його дістали хлости, через те й не хотіли вгамуватись; голяр швидко заспокоївся, бо в тій колотнечі вирвано йому бороду й сідло; Санчо як вірний слуга скорився одразу, почувши голос свого пана: четверо дон Луїсових пахолків теж утишились, чом би, подумали, й ні; один лише корчмар галасував, що пора, нарешті, покарати сього нахабу і шаленця, котрий раз у раз йому заїзд баламутить. Укінці галас таки ущух помалу, а в Дон Кіхотівій уяві осяче сідло так і зосталось до судного дня попоною, мідниця – шоломом, а корчма – замком.

Коли всі так-сяк заспокоїлись і замирились, послухавши аудиторської та парохової намови, слуги знов почали домагатись, щоб дон Луїс притьмом із ними їхав. Кінець кінцем справу вирішили ось як: раз уже дон Луїс затявся не вертатись додому, хіба що на кавалки його порубають, то дон Фернандо скаже його слугам, хто він такий, і запропонує юнакові поїхати з ним разом в Андалузію, де брат його маркіз прийме шляхетного гостя з належною повагою і пошаною. Коли слуги дізнались про високе становище дона Фернанда і про непохитний намір дон Луїса, вони постановили проміж себе, що троє поїдуть до старого пана розказати йому, що і як, а четвертий залишиться при доні Луїсі, слугуватиме йому й стерегтиме його невідлучно, поки тії по нього не вернуться або не пришлють од пана нового якого розпорядження.

¹ Ідеться про колотнечу, наслану архангелом Михаїлом на табір царя Аграманта, чие військо облягало Париж. Замирив заколотників цар Собрін, про що розповідається в поемі французького поета Л. Аріосто «Роланд Несамовитий».

Отак-то владою царя Аграманта і мудрістю царя Собріна втихомирилась нарешті та велика усобиця. Але одвічний ворог згоди і недруг миру, зазнавши такої ганьби та наруги і побачивши, як підігріта ним ворохобна звелася ні на що, надумав іще раз спробувати щастя, зірвавши нову бучу, нову колотнечу.

Стражники виявили, що в них було розпорядження заарештувати Дон Кіхота.

Знов і знов покликались стражники на право, аби присутні допомогли їм узяти того грабіжника й розбійника, що промишляє по всіх дорогах і роздоріжжях. Слухаючи тої мови, Дон Кіхот тільки посміхався, а потім заговорив певнено і спокійно:

– Ех ви, ница ницота і підла підлота! То це, по-вашому, розбій – кайдани розбивати, невольників визволяти, нужденних рятувати, похилих підіймати, бездольних спомагати? Ех ви, ледач ледача і темна темнота! Не дав вам Бог підсліпим вашим розумом спізнати всю велич мандрованого рицарства, не дарував за гріхи ваші свідомості, що не тільки самого такого рицаря, ба й тінь його повинні ви шанувати.

Слуги правосуддя впевнилися, що рицар – божевільний, і навіть згодилися стати миротворцями між голярем і Санчо Пансою, які гризлись до цього часу. Було вирішено доправити Дон Кіхота додому. Для цього спорудили клітку й поставили її на підводі. Переодягнувшись у машкару, слуги підійшли до сонного рицаря й скрутили йому руки й ноги. Дон Кіхот був переконаний, що на нього напали всі привиди й примари зачарованого замку, а його самого було заклято.

Валка із заґратованим Дон Кіхотом зупинилася на перепочинок. Санчо вмовив пароха випустити його пана на волю. У цей час з'явилася процесія покутників, що несли на ношах фігуру під чорним запиналом. Рицарю здалося, що це знайома сеньйора, яку гультяї та розбишаки ґвалтом схопили, він сів на Росинанта й напав на процесію. Прочани дали відсіч, і Дон Кіхот грюпнувся з коня, як непришний.

Санчо, думаючи, що пана вбито, припав до нього і став голосити, вельми жалібно і вельми кумедно.

– О квіте лицарства! Поліг еси під кием і скінчив еси дні свої, що з таким великим провадив пожитком! О похвало свого роду, честе і славо цілої Ламанчі та й цілого світу! Як тебе не стало, опанують усю землю злороби лукавії, не боячися жодної за своє злоробство покари! О пане мій добрий, понад усіх Олександрів щедротний за вісім місяців джурування дав еси мені найкращий острів, який будь-коли опливало і омивало море! О, смиренний супроти пихатих і гордовитий супроти смиренних, небою небезпек і терпію наруг, закоханий без причини, сподвижниче благих, споборниче лукавих, противніше мерзенних, одне слово, о, мандрований лицарю, – тим уже все сказано, що дасться сказати!

Той Санчів завід та лемент одживив Дон Кіхота; першим словом рицар ось як обізвався:

– Хто жие вдалині від тебе, найсолодша Дульсінеє, ще й над сюю тяжчої

дознає муки! Допоможи мені, друже Санчо, злізти на зачарованого воза, бо на сидлі у Росинанта не всиджу, так мені отее рамено потрошили.

– Из дорогою душею, пане мій любий, – одказав Санчо. – Вертаймося мерщій у село разом із цими добродіями, що справді вам добро вдіяти бажають, а там уже злаштуємось до нового походу, із якого буде нам більше слави і вжитку.

– Добре говориш, Санчо, – зауважив Дон Кіхот, – нам і справді годиться переждати, поки минеться пагубний вплив світл, що нині владарюють.

Каноник, парох і цирюльник заявили, що кращої ради годі й придумати. Натішившись доволі з Санчової простоти, вони посадили Дон Кіхота на підводу, на якій він і перше їхав, покутники вишикувалися знову і рушили своєю дорогою; стражники не хотіли їхати далі, і парох заплатив їм, що був винен; каноник попросив пароха, аби подав йому звістку про те, що там станеться з Дон Кіхотом – чи вилікується він од тієї наруги, чи й далі химери гнутиме, а сам поїхав своєю путею. Одне слово, усі попрощались і роз'їхались хто куди. Зостались тільки парох із цирюльником, Дон Кіхот із Санчом та смирняга Росинант, що, подібно до пана свого, терпляче зносив усі недогоди.

Підвідчик запряг воли, підмостив Дон Кіхотові сіна та й поїхав поволеньки, по своєму звичаю, тією дорогою, що вказав йому парох. Десь аж на шостий день дотяглися вони до Дон Кіхотового села, під самий обід туди в'їхали. Була неділя, і на майдані, через який проїздив Дон Кіхот, юрмилось чимало народу. Усі кинулись дивитися, хто то їде, і, як упізнали земляка свого, дуже здивувались. Один хлопець побіг сказати ключниці й небозі, що там пана їхнього й дядька на волах везуть, а він худючий такий та жовтий прямо на сіні лежить. Боже, як заголосили поштиві білі голови, аж жаль було слухати!

Почувши про те, що Дон Кіхот повернувся, прибігла й Санчиха; вона вже знала, що чоловік їздив із паном за джуру, і як тільки його побачила, першим словом спитала, чи осел здоровий. На те відказав Санчо, що осел краще мається, ніж його хазяїн.

– Хвала ж тобі, Господи, за велику ласку! – вигукнула молодиця. – А тепер скажи мені, чоловіченьку, чи багато ж ти там заджурував? Чи привіз же ти мені хоч на плахту нову? Чи купив діткам черевички?

– Сього я не купив, – одказав Санчо, – зате, жіночко, привіз щось краще й дорожче.

– Ой, яка ж я рада! – сокоріла жінка. – Покажи мерщій оте краще та дорожче, дружино моя, хай я собі хоч серце розвеселю, а то воно геть стужилося, що ти так довго десь барився.

– Дома покажу, – відповів Санчо, – поки що здобрій, жінко, і цим, а от уже вдруге на пригоди пустимось і Бог нам погодить, то сама побачиш: вийду я на грапа або на губернатора, острів мені дадуть, і то не дрантивий який-небудь, а щонайкращий. Ех, щоб ти знала, як то любо та мило джурую почесним бути при якомусь мандрованому лицареві, шукачеві пригод! Правда, частіше то воно такі пригоди випадають, що не дуже-то й хотілось: на сто тільки одна буде добра, а то все наверле. Це я й на собі досвідчив, бо вже мене і на ковдрі гойдано,

і по ребрах гладжено... А все-таки любота: ідеш собі, пригод виглядаючи, по горах блукаєш, по лісах тиняєшся, на скелі вилазиш, у замках гостюєш, у корчмі якій-хотя ночуєш, і за те ані шеляга ламаного нікому не платиш!

Такі розмови провадив Санчо Панса з жінкою своєю Хуаною, а тим часом ключишниця та небога Дон Кіхотіві клопоталися коло нього, роздягали та в ліжко старосвітське його вкладали. Він же поглядав на них зизом і ніяк не міг уторопати, де це він і що з ним діється. Парох наказував небозі, аби добре дядька доглядала, а найпаче пильнувала, щоб він знов, буває, не втік. Парох пішов, а вони ще довго сиділи стривожені й збентежені, думаючи про те, що скоро пан їхній і дядько трохи оклигає, зараз же знову од них утече. Так же воно потім і сталось, як вони гадали.

Цілий місяць виходжували вдома Дон Кіхота. Син його сусіда бакалавр Самсон Караско розповів, що вже надрукowana історія пригод Дон Кіхота і Санчо Панси якогось Сида Ахмета Бенінхалі, якою всі зачитуються. Дон Кіхот і Санчо Панса вирушили в нову подорож. Вони поїхали до Сарагоси, де мав відбутися рицарський турнір, але спочатку завернули в Тобосо, щоб взяти благословення в Дульсінеї. Виявилось, що Дон Кіхот навіть не знає, де приблизно мешкає його дама серця, адже він ніколи її не бачив і закохався у неї за переказами. Санчо сказав, що бачив її і передав від неї листа теж за переказами. Щоб господар не довідався про облуду, джура вирішив якнайшвидше виманити Дон Кіхота з Тобоса. Оскільки вже було пізно, він запропонував рицарю зачекати в лісі, поки Санчо поговорить із Дульсінеєю. Зустрівши на дорозі трьох селянок, Санчо переконав Дон Кіхота, що це прийшла Дульсінея з придворними дамами. Вражений грубістю селянки, Дон Кіхот вирішив, що вона зачарована чаклуном. У лісі ж Дон Кіхот переміг Рицаря Дзеркал, яким виявився Самсон Караско. А Дон Кіхот був переконаний, що і в цьому перетворенні не обійшлося без злого чаклуна. Назустріч їм їхав віз, на якому везли левів. Коли Дон Кіхот наказав відкрити клітку, переляканий сторож послушався, але леві не вийшли з неї. Відтоді Дон Кіхот став іменувати себе Рицарем Левів.

Через декілька днів рицар зустрів герцога з дружиною. Герцогиня читала книги про Дон Кіхота, і подружжя, яке надзвичайно любило розіграші, запросило рицаря до себе. Вони чудувалися з розуму й безумства Дон Кіхота та кмітливості й простосердечності Санчо Панси, що врешті-решт повірив у те, що Дульсінею зачаклували, хоча сам і був тим «чаклуном». Уночі до палацу герцога «прибув» чарівник Мерлін, який сповістив, що для того, аби розчаклувати Дульсінею, Санчо має висікти себе три тисячі разів. Джура не захотів цього робити, але герцог пообіцяв йому за це острів. До того ж і сікти себе можна було поступово. Тим часом у замку з'явилася графиня Трифальді, дуенья принцеси Метонімії. Злий чарівник перетворив її господиню з чоловіком на статуї, а у дванадцяті дуеній почали рости бороди. Чарівник пообіцяв прислати за Дон Кіхотом коня, який перенесе його в зачакловане королівство, де відважний рицар стане на герць із підступним чаклуном. Дон Кіхот і Санчо сіли на дерев'яного коня, їм зав'язали очі, слуги герцога почали обдувати їх із ковальських міхів, а безумний гідальго вважав, що вони летять у повітрі. «Повернувшись», вони знайшли послання від чарівника: уже самою рішучістю вступити в єдиноборство Дон Кіхот розчаклував усіх.

Тим часом Санчо почав готуватися до губернаторства. Розумні поради, висловлені Дон Кіхотом своєму джурі, надзвичайно вразили герцога. Санчо разом із чималим почтом вирушив керувати невеликим містом, яке він прийняв за острів Баратарію, бо не знав, що острови бувають лише на морі. Жителі містечка визнали, що мудрішого управителя і судді вони ще не мали. Але Санчо тим часом жилося нелегко: він не міг піти туди, куди хотів, не

міг з'їсти те, чого хотів, адже вимушений був підкорятися етикету та приписам лікарів. Аж тут на острів Баратарію несподівано напали вороги. Санчо принесли два щити й міцно прив'язали один спереду, інший ззаду. Як тільки Санчо ступив крок, то відразу впав і залишився лежати, загиснутий між щитами. Він чув крики, дзвін зброї, його щити рубали мечем. Нарешті з криками: «Перемога!» – усі кинулися до Санчо і визволили його від щитів. Санчо відразу осідлав осла й вирушив до Дон Кіхота, вирішивши, що губернаторства з нього досить. Дон Кіхот відправився до Барселони, щоб довести всім, що він не такий, яким зобразив його Сид Ахмет Бенінхалі. У Барселоні Дон Кіхот вступив у поєдинок з Рицарем Білого Місяця і був ним переможений. Рицар, який насправді був Самсоном Караско, вимагав, щоб Дон Кіхот повернувся додому й цілий рік не залишав своє село. Повернувшись додому, Дон Кіхот захворів. Перед смертю розум повернувся до нього, він прокляв рицарські романи, заповів майно небози за умови, що вона вийде заміж лише за того, хто ніколи нічого не читав про рицарів.

Переклад Миколи Лукаша

1. Яким постає ідеальний рицар у літературі Середньовіччя?
2. Що спонукало Дон Кіхота стати мандрівним рицарем? А що спокусило Санчо Пансу відправитися в подорож?
3. Хто назвав Дон Кіхота Рицарем Сумного Образу? Якою подією це було викликано?
4. Яким має бути мандрівний рицар з погляду Дон Кіхота? Чи відповідала поведінка Дон Кіхота омріяному ідеалу?
5. Які «подвиги» здійснив Дон Кіхот? Яку оцінку дало їм його оточення, Санчо Панса, сам Дон Кіхот? Якими мали бути їхні наслідки з точки зору рицаря? А якими вони є насправді?
6. Чи згодні ви з твердженнями Дон Кіхота, що «обачність велить нам діяти добром там, де можна уникнути зла», «чесним людям не подоба ставати катами своїх ближніх»? Чому ці сентенції автор уклав у вуста божевільного рицаря?
7. Фраза «волею небес уродився я в сей залізний вік, аби на світі... золоту добу воскресити» звучить у романі двічі. Хто і за яких обставин її промовляє? Якого ефекту досягає автор цим повтором?
8. Порівняйте Альфонсу Лоренсу з Дульсінеєю Тобоською. Чому дамою свого серця Дон Кіхот обрав не дворянку, а селянку?
9. Серед химерних промов Дон Кіхота приховані мудрі поради, які спонукають людство до змін на краще («велика то ганьба, що ми, чеснородні люди, убиваємо один одного за якісь там марниці» тощо). Знайдіть їх. Чи можна стверджувати, що вони становлять справжню сутність образу Дон Кіхота?
10. Підготуйте розповідь про стосунки Дон Кіхота та Санчо Панси. Чи випадково один із них високий і худий, а інший – низенький і товстий?
11. Мова Дон Кіхота і Санчо Панси насичена прислів'ями та приказками. Як це характеризує персонажів?
12. Чому роман Сервантеса називають «трагікомічним епосом іспанського народу»?
13. Ким Дон Кіхот є для вас: мрійником, божевільним, диваком, шляхетною людиною?
14. Поясніть значення висловів *здонкіхотився*, *битва з вітряками*, *Рицар Сумного Образу*. Які ще вислови з роману стали крилатими?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Роман Сервантеса був написаний як пародія на рицарські романи. Чому вдалося йому вийти за межі пародії та почати жити самостійним життям?
2. Дон Кіхот став вічним образом світової літератури. Що в його образі приваблює людей протягом століть?
3. Розгляньте ілюстрації до роману. Яким постає Дон Кіхот в інтерпретації різних художників?
4. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Чи потрібні нині Дон Кіхоти?»; «Двобій непрактичної духовності із бездуховною практикою: що далі?».
5. Прочитайте уривок із сонета Дмитра Паламарчука, присвяченого Миколі Лукашу. Самостійно дізнайтеся про життя і творчість перекладача і спробуйте пояснити, чому його названо Дон Кіхотом.

Важкі томи стомовних словарів,
Письмовий стіл, залізна койка вбога...
Сюди вночі з'являючись до нього,
Як рівний з рівним, Фауст говорив...

Химерник, маг, ідальго юродивий,
Безсмертним стилосом творивши диво,
За правду й честь зійшов на ешафот.

У світі зла, нікчемнім і безликім,
По смерті став легендою над віком
Хоробрий лицар, мудрий Дон Кіхот.

ВІДЛУННЯ

Рубен Даріо

СОНЕТ – СЕРВАНТЕСУ

В години смутку й горя – я один.
Але приходять добрий друг до мене –
Сервантес. Він мої печалі й трени
Пом'якшує. Життя й природа – він.

Шолом блискучий з золота й перлин
Дає він сну моєму, і шалене
Виводить серце на ясні терени,
Де спокій, і молитва, й сміху дзвін.

Ласкавий лицар. Він говорить. Мова
Тече, немов ручай із кришталю.
О, як я слухати його люблю!

Ось він іде, як доля загадкова,
Світ веселити силою жалю,
Скорботою свого святого слова.

Переклад Дмитра Павличка

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА РОЗДІЛОМ

«Література доби Відродження»

- ▶ Доба Відродження (Ренесансу) почалася в Італії наприкінці XIII – на початку XIV ст. і завершилася в Англії й Іспанії на початку XVII ст. Символічним початком цієї доби дехто вважає вшанування Петрарки лавровим вінком на Капітолійському пагорбі, а кінцем – смерть Сервантеса й Шекспіра.
- ▶ Діячі Відродження, яких назвали гуманістами, вірили в самоцінність людської особистості, її безмежні здібності, вважали людину «окрасою все-світу».
- ▶ У цю добу літератури народів Європи чимдалі більше стають національними, відмовляючись від латини на користь національних мов, зростає увага до фольклору, відтворюються особливості життя і ментальність народів Європи. Водночас зростає інтерес до античної культури.
- ▶ Героєм літератури стає неповторна особистість із притаманним лише їй характером, пристрастями, поведінкою, волею, активний борець проти зла, йому притаманний критичний склад розуму, він здатний до самовдосконалення.
- ▶ Франческо Петрарка заглиблюється у власну душу, щоб розібратися в таїні почуттів. Він віддається чарам кохання до донни Лаури, тонко відчуває красу природи і насолоджується нею. Петрарка – віртуоз жанру сонета, чотирнадцятирядкового вірша, що складається з чотирьох строф.
- ▶ Збірку «Канцоньєре» («Книга пісень») Петрарка створював протягом усього творчого життя. Її головною героїнею стала донна Лаура. «Канцоньєре» мала неабиякий вплив на подальший розвиток літератури – в поезії Відродження виник цілий напрям, що орієнтувався на лірику Петрарки і отримав назву петраркізму.
- ▶ Вільям Шекспір – видатний англійський письменник світового рівня. У його сонетах порушено багато проблем і тем, зокрема, про сенс життя, дружбу, кохання до Смаглявої леді та ін. У трагедії «Ромео і Джульєтта» В. Шекспір оспівує чисте кохання, його вплив на людську особистість.
- ▶ Найвідоміші дві форми сонета: італійський (4×4×3×3) та англійський, або шекспірівський (4×4×4×2).
- ▶ Найвищим досягненням літератури Відродження в Іспанії є роман М. Сервантеса «Хитромудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі», головний герой якого став одним із вічних образів світової літератури, а ім'я Дон Кіхот – прозивним. Твір М. Сервантеса започаткував новий тип європейського роману.
- ▶ Ренесанс розпочався відродженням гуманітарних наук, що глибоко символічно: лише суспільство, яке шанує гуманітарні науки, культуру й літературу, здатне не просто існувати на узбіччі часу, а посідати почесне місце лідера світового історичного та культурного процесу.

Зв'язки розпались

ЛІТЕРАТУРА БАРОКО

Бароко (італ. *barocco* – дивний, химерний; португ. *perola barocca* – перлина неправильної форми; фр. *baroquer* – розмивати, пом'якшувати контур) – культурна доба і напрям у літературі та мистецтві XVII–XVIII ст., який прийшов на зміну Відродженню.

Найвидатнішими представниками літератури бароко були П. Кальдерон, Ф. де Кеведо, Л. Гонгора (Іспанія); Дж. Маріно (Італія); Дж. Донн (Велика Британія); Т. А. д'Обіньє (Франція); А. Гріфіус, М. Опіц (Німеччина); Я. Кохановський, Я. А. Морштин (Польща); Л. Баранович, І. Величковський, І. Галятовський, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, М. Довгалецький (Україна).

Виникнення бароко зумовлено низкою причин. Якщо Відродження було добою панування гуманітарних наук – «наук про людський дух», то епоха бароко позначена збільшенням питомої ваги наук природничих і точних. Якщо у попередні епохи головним «інструментом» наукового дослідження було слово, гуманітарна думка, то від XVII ст. їх замінив експеримент. Якщо раніше наукові відкриття робилися завдяки чийсь геніальній здогадці (інтуїції, прозрінню,

▼ Бароковий книжковий зал Національної бібліотеки «Клементіnum» (Прага) – однієї з найкрасивіших бібліотек світу. Бібліотека бере початок у єзуїтському колегіумі.

Хай людина поміркує про себе і порівняє себе з усім сущим, хай відчує, до якої міри вона загубилася в цьому глухому кутку Всесвіту, і, виглядаючи з комірчини, відведеної їй під житло, – я маю на увазі зримий світ, – хай усвідомить, чого варта наша Земля з усіма її державами і містами, і, зрештою, чого варта вона сама. Людина в безконечності – що вона значить? ...людина вільна й рівна Богові, але вона є лише маленькою ланкою у величому механізмі природи.

*Блез Паскаль,
французький філософ
і математик*

осаянню), то від доби бароко провідним методом стало планомірне накопичення і ретельний аналіз наукових фактів. З'явилися звичні нині галузі знань (зокрема, й літературознавство), а математика набула (хоча й не загальноновизнаного) статусу королеви наук. Досить згадати, що мікроскоп і телескоп, без яких нині годі уявити навіть пересічну природничу лабораторію чи обсерваторію, винайдено саме у ті часи.

Грандіозні наукові відкриття призвели й до того, що на порозі XVII ст. людство стрепенулося від жаху. З'ясувалося, що наша рідна надійна й затишна Земля-мати насправді є просто маленькою кулькою, яка мчить собі невідомо куди у неосяжному безкінечному просторі, переповненому подібними ж кульками! До того ж усі ці небесні тіла будь-якої миті можуть зіткнутися й «розпастися на атоми», потягнувши за собою у прірву небуття. Тож англійський поет Джон Донн («Анатомія світу», *переклад В. Коптілова*) у суто бароковому стилі, напіврозпачливо-напівжартівливо, вигукнув:

Всі виміри розпалися, о леле!
Меридіани взявши й паралелі,
Людина сітку з них міцну сплела
І небо раптом у полон взяла.
Яка на небо лізти нам потреба?
Вже ми стягли собі на землю небо
І загнuzдали табуни зірок,
Щоб нам корився їх химерний крок.

Винахід книгодрукування, пороху і компаса справив на людські стосунки такий вплив, якого не справляла жодна влада, жодна секта, жодна зірка.

*Френсіс Бекон,
англійський філософ
і державник*

Барокова література негайно відгукнулася на грандіозні наукові відкриття і оспівала силу розуму й сміливість першовідкривачів геліоцентричної картини світу, безконечності й вічного розвитку й руху простору і часу. Ось як висловив свій щирий захват сміливістю думки поляка Миколая Коперніка найкращий поет німецького бароко Андреас Гріфіус (*переклад Л. Черватенка*):

О, тричі мудрий муж, єдиний дотепер,
Кому ні тьма липка, ні сліпота химер,
Ні святощі доби думок не пов'язали,
Думок, що шлях землі прудкої розпізнали.
Старих дідів туман, той сон, що вельми струх,
Розвіяв ти й сказав: мета живого – рух...

Отже, геоцентрична картина світу рушилася. І це налякало не лише церкву і владні кола, а й пересічну людину. Однак водночас захиталася й антропоцентрична картина світу, якою так пишалися гуманісти Відродження. Людство відчувало себе «закинутим у безкінечність». Так виник «метафізичний неспокій», раніше не відомий людству («Анатомія світу», *переклад Д. Павличка*):

Бароко було першим всеєвропейським літературно-мистецьким стилем, яким були охоплені також східно- й південно-слов'янські країни, тобто ті країни, які за часів Середньовіччя входили в зону безпосереднього культурного впливу Візантії й утворювали окрему культурно-історичну спільність, розвиток якої багато в чому відбувався іншими шляхами і в інших формах, ніж у «латинській», тобто католицькій Європі. Як відомо, всеєвропейськими стилями не були ні романський, ні готика, ні навіть ренесанс, бо православно-слов'янський регіон мав лише окремі, часом яскраві, але спорадичні ренесансні спалахи.

Д. Наливайко

гуманізму, яка стала усвідомлюватися саме на межі XVI–XVII століть. Стало зрозуміло, що «вінець всевіту» – богоподібна людина, на жаль, надто часто перетворюється на свою протилежність: у ній співіснують і постійно борються одне з одним два протилежні устремління: до добра й до зла, «до людини і до звіра» (П. Кальдерон). Не забуваймо також про ворожі й непідвладні людині природні сили й катаклізми. Тож Джон Донн і вигукнув схвильовано («Штиль», *переклад В. Коптілова*):

Чи нам про вітер на морях благати?
Чи ще снігів на полюси додати?
Який нещасний нині чоловік!
А ким він був у попередній вік?
Він був ніщо! Та й ми – на що ми годні?
Хіба здолать нам злигодні природні?
Ні розуму, ні сил немає в нас.
Як це брехня, – її спростує час.

То що ж «залишилося» в людства доби бароко після руйнації ренесансної картини світу? По-перше, бездонні «небесні прірви» (Дж. Маріно). По-друге,

Новітня філософія в наш час
Усе бере під сумнів раз у раз:
Вогонь, мовляв, у Всесвіті вже гасне.
Пропало Сонце. Де ж земля нещасна?
Немов і справді все пожерла тьма.
Нові світи шукати? Їх нема.
Зв'язки розпались між людьми й речами,
Відносність насміхається над нами,
Щось у безодню Всесвіт наш несе,
На атоми розтворюючи все.

Тож не випадково **літературі бароко притаманні:**

- ▶ по-перше, необмежена універсальність, космічні масштаби (героями її творів стають Всесвіт, Сонце, Місяць, Земля);
- ▶ по-друге, відчуття неспокою, динаміка дій і почуттів, невизнання спокійного споглядання, розміреної оповіді («світ... не знає спокою»: все рухоме, плинне, звідси улюблені образи: водограї і ріки, струмки і водоспади, бурі й вітер, хмари й дим);
- ▶ по-третє, усвідомлення швидкоплинності й мінливості життя і долі людини й людства (улюблені теми: примхлива гра випадку, різка зміна долі персонажів; стрижневі образи: щойно розквітла і миттєво зів'яла квітка, палац і в'язниця, король і в'язень, колиска і труна).

На світогляд тогочасних людей впливала й **глибока криза**

ще страшніші «прірви» темних інстинктів усередині самої людини, а звідси – споконвічний нелегкий вибір нею одного з двох шляхів, двох потягів усередині самої себе: до Бога (добра) чи до звіра (зла)? По-третє, могутні, не контролювані людиною і часто ворожі їй сили навколишньої природи.

Звідси висновок: якщо людина не може встановити на Землі «золоту добу», то мусить пристосуватися до реального життя, залишаючись при цьому Людиною. Звісно, за такої радикальної зміни світобачення європейців суттєво змінилося і їхнє мистецтво. І найяскравішим мистецьким утіленням цього нового світовідчуття стало бароко.

З позицій мистецтва Відродження, схильного до античної простоти й гармонії, до відчуття міри, мистецтво бароко видавалося «дивним». Недаремно дослідники відзначають, що «слово й поняття “бароко” народилися як вираз осуду, як визначення відхилень від норми, від канонізованих уявлень і форм». Так, у архітектурі зникли звичні оку європейця прямі лінії, кути й півкола, рівні колони й правильно окреслені арки, якими так уславилося мистецтво Відродження. Зникли й гострі кути, притаманні середньовічним (готичним) соборам, витягнутим вістрям до неба. А що ж натомість? Закручені, немов вихором, спіралі, химерно-чудернацька ліпнина, де часто не розібрати, рослина чи тварина на ній зображена.

Водночас бароко має свою неповторну привабливість. До того ж воно зовсім не заперечувало досягнень Відродження, швидше «підхопило прапор з його ослаблих рук», продовжило його справу на шляхах пошуку пояснення місця людини в світі. Проте робилося це на вже нових світоглядно-естетичних засадах.

Літературі бароко притаманне прагнення до активного впливу на аудиторію. Один із головних шляхів досягнення цієї мети – **вразити читача, викликати його здивування й афект**, аби потім через емоції діяти на його розум. Досягалося це цілим арсеналом художніх засобів. Дослідники вважають, що стильовою доміантою бароко є його пишна **метафоричність**. Митцями бароко метафора сприймалася і як модель світу, і як засіб його пізнання, тож вони навіть заявляли, що «будь-який твір мистецтва є метафорою».

У письменників бароко був цілий набір **улюблених метафор**. Одна з них – **«світ – це театр»**. Показово, що на театрі «Глобус», де працював Вільям Шекспір (а він жив на схилку Відродження і останні його твори вже позначені полиском бароко), було написано «Увесь світ лицедіє» (читай: «світ – це театр»). Узагалі бароко було схильне до тлумачення всієї історії людства як захопливого і повчального театрального дійства: «Бо все навколо нас – одні фальшиві маски. / Печалей і страждань, ненависті і ласки» (Андреас Гріфіус). Подібно тлумачилося й життя однієї людини: «Пішов останній акт моєї драми, / Остання миля мандрівок моїх, / Все швидший рух до рубежів сумних, / До всім навстріч розчухнутої брами» (Джон Донн).

Ще однією улюбленицею митців бароко була метафора **«життя – це сон»**. Вона надзвичайно яскраво втілювалася, наприклад, у найвідомішій п'єсі Педро Кальдерона, що так і названа – «Життя – це сон». Перелік улюблених метафор бароко можна продовжити: **«світ-лабіринт»**, **«світ – ринок/ярмарок»** та ін.

Важливою ознакою літератури бароко була її **пишна декоративність і навіть надлишковість, славнозвісні «перебільшення» і «надмірності»**. Поети бароко часто «шифрують» звичайнісінькі речі в багатослівні інакомовлення. Так, замість слова «лебідь» в їхніх рядках можна прочитати «ота сліпуча птиця, яка живе і гине на воді», замість «Нептун» – «старий монарх коралових долин». А замість пишної фрази «Вже тричі Аквілон несамовитий / зелених нив незайманість терзав, / і тричі Феб оновлений вставав / колхідське золоте руно зігріти...» (Луїс Гонгора) можна було сказати просто «минуло три роки».

У поезії бароко наявний цілий комплекс **улюблених мотивів**. Так, особливо часто підкреслюється всевладдя долі, швидкоплинність часу і скороминучість життя людини, жіночої краси, людського щастя і взагалі всього суцього та ін. Тож і художні засоби для втілення цих мотивів добиралися відповідні. Наприклад, поети полюбляли слова «піна» («пінява»): «І щастя мить легка – лиш пінява морська: / Шумує, виграє і безвісти зника» (Мартін Опіц); «тінь», «дим»: жіноча краса дуже швидко «відходить далі – у землю, в тінь, у порожнечу, в дим» (Луїс Гонгора) і т. ін.

Бароко притаманна підкреслена, навіть надмірна **схильність до вживання антитези, «поетика контрастів»**. Антитеза, контраст, у творах бароко є не лише художнім засобом, а й принципом їх будови. Мабуть, антитеза, контраст найкраще відповідали завданню відтворення суперечностей світу і сповненого протиріччями, злетами і падіннями, життя людини: «Троянда чарівна / росте і розцвітає, щоб зів'яти, – / один бутон – колиска і труна. / Життя, як день, майне, коли з дитяти / стає дідусь, і вже пора вмирати; / вік – що година, рік – що мить одна» (Педро Кальдерон. «Ті, що були веселістю й красою...»).

Здавалося б, усе перелічене свідчить про певну розгубленість митців бароко перед реальним життям і його проблемами. Адже ставлення до життя як до сновидіння, марення, «тіні від тіні» начебто неминуче повинне було призвести до конформізму, примирення із соціальною несправедливістю, якимись конфліктами, проблемами тощо. Але виходило з точністю до навпаки. Людина, ця «мисляча тростинка» (Блез Паскаль), під буревіями часу тимчасово згиналася, але не лише не ламалася, а й прагнула випрямитися. Поети бароко відгукувалися на злобу дня, цікавила їх і соціальна проблематика. Наприклад, гостро викривав вади сучасної йому Іспанії, яка, як свого часу могутній Рим, саме вступала в смугу глибокої кризи і втрату статусу наймогутнішої держави світу, Луїс де Гонгора («Мадрид 1610», *переклад Л. Первомайського*):

...Тут бреше адвокат, там шаленіє лють.
Ген верхи на ослах осли в сутанах пруть
По вулицях брудних, де твань смердить мерзенна.
Напівскалічена голодна солдатня,
Блиск титулів і льста, підступність і брехня:
Оце і є Мадрид, сказати ліпш – геєна.

Або такий подиву гідний факт. Ще ледь-ледь починала рожевіти на небосхилі Європи зоря капіталізму, а письменники бароко вже ставили йому діагноз: світом скоро правитимуть не титули, не високі посади або походження, а передовсім гроші – «пан Дукат». Згодом цей мотив розроблятиме Мольєр («Міщанин-шляхтич»), а особливо геніально втілить Бальзак у повісті «Гобсек». Але до цього ще дві сотні років! Саме так, «Пан Дукат» (*переклад О. Мокровольського*), і називається вірш Франсіско де Кеведо:

...Пан цей чемний, бездоганний,
В будь-які увійде двері;
Найпевніший з кавалерів,
Він і мавр, і християнин.
Схоче – ордена дістане,
Сам усім законам кат.
Що король і що магнат?
Найможніший – пан Дукат!..

...Іноді митцям бароко закидають похмурий настрій їхніх творів, песимізм. Літературі бароко і справді бракує рожевого оптимізму. Та все ж оптимізм у ній є, і найвищого ґатунку. Митці бароко немов хотіли заявити: так, і Земля, і Космос, і людина, і людство – все це вельми плинне й рухоме, тендітне й крихке. Але воно живе і житиме попри усі катаклізми. Як гімн усеперемагаючої життєвої сили людини звучить сонет Джона Донна (*переклад Л. Череватенка*):

Мізерна смерте, хай тебе назвуть
Могутньою – не смій гонорувати.
Не зникли ті, кого перемогла ти.
Хисткий, переживу тебе, мабуть...
Служнице влади, випадку, недолі,
З тобою вкупі злочин, мор, війна.
Проте приспить і маківка дрібна,
Як твій удар. Пишатися доволі
На мить заснемо й, знехтувавши тлінь,
Прокинемось навіки. Смерте, згинь!

ВІДЛУННЯ

Максим Стріха

МОЙ СВІЧІ, ЩО ДОГОРАЄ

(Переспів з барокового голландця)

Свіче моя, нехай твій вогник нетривалий
Допомага мені, щоб розум мій устиг
Спізнати ті знання, що стоси мудрих книг
Допитливим очам одвіку відкривали.

Будь книжкою й сама, аби в коротку мить,
Яку життям звемо, я сенс міг осягнути
Той людський і простий, в закови не замкнутий,
Науки, що в серця нам від сердець стремить.

Погаснув гніт чадний, – марнота швидкоплинна
Так само погаса, – але крізь тьму гниття
Незгасне світло йде – знак вічного життя,
Що сяє в небесах краса його нетлінна.

Коштовна перлина світової літератури

ЛУЇС ДЕ ГОНГОРА-І-АРГОТЕ

У самій назві стилю бароко знаходимо його характеристику – «перлина неправильної форми» – примхлива, несподівана, покликана вразити, сповнена різких контрастів. Усі ці риси притаманні, зокрема, й поезії Луїса де Гонгори.

«На Гонгору люто нападали і палко його захищали. Творіння його живі

й сьогодні, ніби вони щойно вийшли з-під пера, а навколо його імені досі триває шум... А Гонгора, самотній, як прокажений, чії виразки холодно відсвічують сріблом, очікував із зеленою гілкою в руці нових поколінь, яким він міг би передати свою істинно цінну спадщину і своє відчуття метафори» (*Федеріко Гарсія Лорка*).

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

ЛУЇС ДЕ ГОНГОРА (1561–1627)

Луїс де Гонгора (1561–1627) був сином свого часу: захоплювався досягненнями науки і коридою, інтелектуальною працею і картярською грою, вишуканою поетичною формою і гострою літературною полемікою. Як у будь-якого іспанського дворянина, у нього було тільки три життєві дороги: *«палац, церква чи море, обері одну – й забудь про горе»*. Він обрав церкву, бо саме сан священника давав змогу, не обтяжуючи себе, займатися улюбленою справою. Він прагнув потрапити до палацу, бо саме там сподівався зустріти шанувальників прекрасного, адже справжнім покликанням Гонгори була поезія.

Зовні життя Луїса де Гонгори нічим не відрізнялося від життя звичайного іспанського дворянина. П'ятнадцятирічним він вступив на правничий факультет одного з найкращих на той час у світі Саламан-

▲ Дієго Веласкес. Портрет Луїса де Гонгори. 1622

Приїхавши до Севільї з наміром отримати посаду придворного живописця, Веласкес зупинився у королівського капелана поета Луїса де Гонгори і написав його портрет. Робота вийшла такою вдалою, так точно передавала гіркоту й сум поета, що справила величезне враження на короля Філіпа IV, який одразу ж замовив Веласкесові свій портрет і дав йому омріяну посаду.

кського університету, у 1585 р. прийняв духовний сан, у 1606 р. його висвятили на священика, що дало змогу в 1617 р. отримати почесну, хоч і малоприбуткову посаду королівського капелана і можливість перебратися до столиці Іспанії Мадрида. У 1626 р. поет тяжко захворів, втратив пам'ять і безпомічним жебраком повернувся померати до рідного міста.

Перша збірка творів поета була надрукована в рік його смерті під вельми промовистою назвою «*Твори у віршах Іспанського Гомера*». Але це не той випадок, коли слава прийшла до поета після смерті. Хоча Гонгора і не друкував своїх творів, це не заважало йому бути в епіцентрі літературного життя того часу. Він вважав поета своєрідним суперником Бога, деміургом, який намагається творити досконалу форму, опираючись лише на слова і їх зображальну силу, досягти засобами «чистої поезії» виняткової краси словесної структури. Це робило твори водночас складними і вишуканими. Така манера письма: тяжіння до метафоризації поетичного мовлення та вишуканих перифраз, – мала багато прихильників і послідовників та згодом отримала назву *гонгоризм*.

Не всі поділяли погляди Гонгори і гонгористів на літературу. Серед опонентів поета був і один із найвидатніших іспанських драматургів Лопе де Вега. Полеміка між ними була жорстка і навіть агресивна. Вони зустрічалися і як суперники на поетичному змаганні, яке проводилося в Мадриді під час урочистостей на честь покровителя Мадрида Святого Ісідро, і навіть обмінювалися в'їдливими випадками стосовно приватного життя. Скажімо, коли Лопе де Вега одружився на доньці різника, Луїс де Гонгора цей шлюб в'їжливо охрестив «*союзом пера і шинки*». Та хай там як, а поезію Гонгори, як і п'єси Лопе де Веги, іспанці любили надзвичайно. Багато романсів і пісень поета до цього часу звучать на іспанських вулицях, органічно влившись у широке річище словесної народної творчості.

Гонгоризм – вигадливий манірний стиль в іспанській літературі, що отримав свою назву від творця цього стилю Луїса де Гонгори, представника іспанського бароко. Вірші Гонгори писав заплутаною мовою, синтаксично складними фразами, зі складними метафорами і різноманітними тропами.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Ще гаряче золото не в силі
З волоссям порівнятися твоїм,
Ще обличчям лагідно-ясним
Затьмарюєш ти вроду чистих лілій,
Ще на диво всім горять несмілі
Твої вуста цвітінням запашним,
Ще не може дорікнуть нічим

Кришталю твоїй красі сліпучо-білій, –
А вже волосся, шия та вуста,
Все, чим пора квітує золота
Твоя, усе – до лілій і кришталю,
Не тільки сріблом чи стеблом сухим
Стає поволі, а й відходить далі –
У землю, в тінь, у порожнечу, в дим.

Переклад Михайла Москаленка

ГАЛЕРНИК

На галері, на турецькій
І до лави там прикутий,
Руки на весло поклавши,
Очі втупивши додолу,
Він, драгутівський невільник,
Біля узбереж Марбельї
Нарікав під звук суворий
Ланцюга й весла своїх:
«О святе іспанське море,
Славний береже і чистий,
Коне, де незмірна безліч
Сталася нещасть наморських!
Ти ж бо є те саме море,
Що приборями цілує
Краю батьківського мури,
Короновані і горді.
Про дружину принеси ти
Вістку і скажи, чи щирі
Плач її і всі зітхання,
Що мені і тут лунають.

Бо якщо полон мій справді
Ще оплакує, як легко
Ти могло б південні води
Перлами перевершити!
Дай же, о криваве море,
Відповідь; тобі не тяжко
Це вчинити, якщо правда,
Що і води мають мову.
Але ти німуй, о море,
Якщо смерть її забрала;
Хоч цього не сміє статись,
Бо живу я поза нею,
Бо прожив я десять років
Без свободи і без неї
В вічній каторзі при веслах
Не вбиває сум нікого».
Враз потужно розгорнулось
Шестеро вітрил галерних,
І звелів йому наглядач
Всю свою ужити силу.

Переклад Михайла Ореста

1. Що таке гонгоризм?
2. Доведіть, що вірш «Іще гаряче золото не в силі...» належить до поезії бароко. Визначте тематику цього вірша. Чи пов'язана вона з основними мотивами поезії бароко?
3. Яку роль відіграє контраст у цьому вірші?
4. Знайдіть образи, які символізують ефемерність, швидкоплинність і невловимість у вірші.
5. Визначте тему та провідну думку вірша «Галерник».
6. Від чого найбільше страждає ліричний герой вірша «Галерник»?
7. Знайдіть метафори і контрасти у вірші «Галерник» та поясніть їхню роль.

ВІДЛІУННЯ

1927 р. в Севільї зібралася група молодих поетів, щоб урочисто відзначити трьохсотріччя з дня смерті найбільшого поета епохи іспанського бароко Луїса де Гонгори. До того моменту Гонгору неабияк забули, але молодим людям знадобився саме він, поет витонченої метафори і складного, «темного» стилю, щоб обґрунтувати свої поетичні принципи. Через три століття Гонгору воскресили і піднесли на недосяжну висоту. Так народилася група видатних іспанських письменників, художників і музикантів, які заявили про себе як «Покоління 27-го року». Серед її найвідоміших представників – поет Федеріко Гарсія Лорка, розстріляний фашистами 1936 р., художник Сальвадор Далі, кінорежисер Луїс Бунюель.

Дзвінка ліра

ДЖОН ДОНН

Джон Донн належить до тих поетів, що набагато випередили свій час і чію творчість кожне покоління відкриває для себе ніби заново. Лише трохи мо-

лодший за Шекспіра, Джон Донн створив поезію, що виходить за рамки Ренесансу, по-своєму визначивши місце людини у Всесвіті.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

ДЖОН ДОНН (1571/2–1631)

Джон Донн народився в заможній католицькій сім'ї, а по материнській лінії був родичем Томаса Мора, автора знаменитої «Утопії». Хоча Донн навчався і в Оксфорді, і в Кембриджі, диплома отримати не зміг, бо для цього йому, католикові, необхідно було перейти в протестантство, тож закінчити свою освіту він вимушений був у школі юриспруденції, яка мала добру славу.

Як багато письменників того часу, він і творчістю займався, і не стояв осторонь громадського й політичного життя. Колесо фортуни то підносило Донна на гребінь життя, то кидало на його дно. Він був членом парламенту, членом Таємної ради при королеві Єлизаветі I, за таємний шлюб із племінницею лорда-канцлера був кинутий у Тауер... У час тяжкої скрути, коли не було жодної роботи і поет був позбавлений будь-яких засобів до існування, він вимушений був надрукувати дві збірки своїх віршів, про що потім вельми жалкував.

На межі століть Донн пережив духовну кризу, яка призвела до зміни (1601) релігії – він перейшов у англіканство, а в 1615 р. за наполяганням короля Якова I прийняв духовний сан.

Над збіркою «Доброчесні сонети» письменник працював декілька років. Вона складається з 19 віршів, 16 з яких були написані в 1609–1611 рр.,

▲ Невідомий художник. Донн замолоду. 1595

«Немає людини, що була б як острів сама по собі, кожна людина є частина Материка, частина Суші; і якщо Хвилею знесе в море береговий Стрімчак, меншою стане Європа, і також, якщо змиє край Мису чи зруйнує Замок твій чи Друга твого; смерть кожної Людини применшує і мене, тому що я єдиний із усім людством, а тому не запитуй ніколи, по кому подзвін: це подзвін по тобі...»

Джон Донн

а три – після 1617 р. Провідна тематика цього циклу – усвідомлення людиною невідворотності смерті і набуття безсмертя через подолання страху смерті. Та з часом поезія відійшла на другий план, щоб згодом повністю поступитися богослов'ю: з 1621 р. і до кінця життя Джон Донн обіймав посаду настоятеля головного лондонського Собору Святого Павла і став чи не найкращим англійським проповідником. Сила його проповіді була надзвичайною.

Тільки через два роки після смерті поета його шанувальники з безлічі рукописних списків уклали збірку його віршів, щоб вона прорвалася до свого читача наприкінці XIX ст.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

3 «ДОБРОЧЕСНИХ СОНЕТІВ»

X

Мізерна смерте, хай тебе назвуть
Могутньою – не смій гонорувати.
Не зникли ті, кого перемогла ти.
Хисткий, переживу тебе, мабуть.

Мир, супокій – ось вияв твій і суть.
З твоєї праці маєм зиск багатий:
Найліпших з нас ти квапишся приборати,
Найшвидше горній дух вони спасуть.

Служниче влади, випадку, недолі,
З тобою вкупі злочин, мор, війна.
Проте приспить і маківка дрібна,
Як твій удар. Пишатися доволі.

На мить заснемо й, знехтувавши тлінь,
Прокинемось навіки. Смерте, згинь!

Переклад Леоніда Череватенка

XIX

Щоб мучить мене, крайнощі у всім
Зійшлися; я – клубок із протиріч;
В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселий щойно – враз стаю сумним,

Впадаю в гріх й розкаююсь у нім,
Любов клянущу й хвалу їй шлю навстріч;
Вогонь я й лід, жену й тікаю пріч;
Німи в мольбі, великий у малім.

Я зневажав ще вчора небеса –
Молюсь сьогодні й Богові лещу,
А завтра вже від страху затремчу –
Й набожність потім знов моя згаса.

Коли тремтів від страху я – ті дні
Спасіння, може, принесуть мені.

Переклад Віктора Марача

1. Мистецтво бароко часто називають мистецтвом контрастів. Чи можна, з огляду на це, сонети Дж. Донна назвати поезією бароко?
2. Що хвилює ліричного героя сонетів Дж. Донна? Чи суголосні ці настрої сучасній людині?
3. Знайдіть антитезу у віршах Дж. Донна і поясніть її роль.
4. Як ви розумієте вислів «трагічний оптимізм»? Чи можна стверджувати, що «Доброчесні сонети» Дж. Донна сповнені трагічного оптимізму?

Мислю – отже, існую

ЛІТЕРАТУРА КЛАСИЦИЗМУ

Любіть же розум ви! Нехай він тільки сам
Принадність і красу утворює пісням...

Нікола Буало

Класицизм (від латин. *classicus* – взірцевий, еталонний) – це напрям у європейському мистецтві й літературі XVII ст. (у деяких країнах і у XVIII ст.), зорієнтований на античні зразки, котрі проголошувались ідеальними (взірцевими), а тому гідними наслідування. Класицизм вирізнявся суворою регламентацією, вимогою твердого дотриманням чітких, раз і назавжди встановлених норм і правил, викладених у різноманітних поетиках (наприклад, у «Мистецтві поетичному» Н. Буало). Цей напрям виявився як у літературі, так і в інших видах мистецтва (живописі, архітектурі, музичному, парковому мистецтві та ін.).

Найвидатніші представники літератури класицизму: П. Корнель, Ж. Расін, Мольєр, Н. Буало, Ж. Лафонтен, Ф. Малерб, згодом – Вольтєр (Франція), У. Фосколо (Італія), А. Поуп (Англія), М. Опіц, Й. К. Готшєд (Німєччина) та ін.

Хоча бароко і класицизм народилися в XVII ст., між ними існували докорінні відмінності. Якщо митці бароко «подібним відтворювали подібне» – хаотичність, ілюзорність і швидкоплинність життя вони втілювали у так само «хаотичних, ілюзорних і швидкоплинних» образах і художніх засобах, то класицисти якраз навпаки: хаотичності, ілюзорності і швидкоплинності навколишнього світу протиставляли демонстративну впорядкованість, нормативність і «незмінність» законів мистецтва.

КЛАСИЦИЗМ І БАРОКО

Класицисти різко критикували барокове мистецтво. «Слово й поняття “бароко” народилося як вираз осуду, як визначення відхилень від норми, від канонізованих уявлень і форм. Ця точка зору на бароко була підхоплена класицистами й просвітителями, які, претендуючи на роль єдиних спадкоємців Рєнєсансу, прагнули повністю усунути свого противника, який, слід сказати, мав не менші права на згадану спадщину» (Д. Наливайко). Класицисти взагалі вирізнялися неабиякою естетичною агресивністю, особливо в цитаделі класицизму – абсолютистській Франції. Так, Вольтєр лише за

те, що твори Шєкспіра не відповідали правилам класицизму, назвав геніального англійця... «п'яним дикуном». А Жан-Жак Руссо в знаменитій «Енциклопедії» буквально «знищив» музику бароко: «Бароко в музиці означає музику, гармонія якої заплутана, переповнена прикрасами і дисонансами, з нечіткими інтонаціями і штучним ритмом». І це сказано про божественну музику Йоганна Себастьяна Баха, Генделя і Антоніо Вівальді! І лише пізніші епохи визнали, що бароко – це не «фальшивий самоцвіт» (Н. Буало), а коштовна перлина в скарбниці всесвітньої культури.

◀ Вілла Ротонда, Віченца (Італія), архітектор Андреа Палладіо

Великий венеціанський майстер Палладіо був серед тих, хто наприкінці доби Відродження сформулював архітектурну мову класицизму: ідеальна симетрія, що ґрунтується на ретельно вирахованих математичних пропорціях, простота, гармонія з довкіллям. За образом і подобою Ротонди були створені тисячі будівель по всьому світу.

Філософським підґрунтям класицизму був раціоналізм (від латин. *ratio* – розум) – учення про те, що головним інструментом пізнання світу є розум. Навіть віра відсувалася на другий план, а життєвий досвід ставився під сумнів, якщо вони не мали раціонального («розумного») пояснення. А заразом на задній план відходили і почуття людини, бо раціональне проголошувалося вищим за емоційне. У повній згоді з вимогами античної поетики теоретики класицизму закликали не до спонтанної творчості, не до миттєвого осяяння митця, а до добре продуманого аналітичного процесу: «Ви вчіться мислити, тоді уже пишуть» або «Спішіть поволі ви; не здавшись зарання, / Вертайте знов і знов до вашого писання; / Шліфуйте, щоб іще не раз пошліфувать, / Не бійтесь креслити, а інколи й додать» (Н. Буало).

Засновником філософії раціоналізму Нового часу був француз Рене Декарт (1596–1650). Це він проголосив відому формулу тотожності людського життя й розумової діяльності, що стала крилатим висловом: *Cogito ergo sum* («Мислю – отже, існую»). Тож естетична програма класицистів створювалася згідно з «розумоцентричними» побудовами філософів-раціоналістів. Спонтанній і нерегламентованій фантазії митця чітко протиставлялася дисципліна творчості, якій надавалася безумовна перевага: «...Уму коритися повинні завжди співи, / Бо римі з розумом не слід ворогувать. / Вона – невірльниця і мусить послух мать»; «Здоровий розум нам хай сяє, як мета» (Н. Буало).

Зародившись ще в ренесансній Італії, класицизм остаточно сформувався та досяг найвищого розквіту у Франції в XVII ст., звідки поширився майже по всій Європі, передовсім у тих країнах, де були сильні монархічні режими. Це не випадково, оскільки саме у Франції існувала «взірцева» на той час монархія – абсолютизм, тобто в руках короля була сконцентрована абсолютна, неподільна влада. А ця форма правління робить усе в країні (зокрема, й культуру та літературу) вкрай уніфікованим, зорієнтованим на особисті смаки й уподобання монарха, та жорстко регламентованим. Регламент – це чіткий припис, кому, що

і в якій конкретно ситуації можна/не можна робити. Така регламентація, унормованість і жорстка субординація в державі якнайкраще узгоджується із духом, регламентацією та унормованістю класицизму – найрегламентованішої з-поміж усіх естетичних теорій, які коли-небудь знало людство. Для тогочасних правителів Франції свобода й незалежність творчості митців чітко асоціювалася з некерованістю та анархією в державі. Недаремно провідні теоретики класицизму та літературні критики, які регламентували та скеровували художню творчість митців-практиків, були наближені до двору, ставали академіками, отримуючи величезні пенсії. Через них король впливав на літературний і культурний процес.

ПОВЧАННЯ ПОЕТИЧНОГО МИСТЕЦТВА: ГОРАЦІЙ

Римський поет Горацій (автор оди «До Мельпомени») є ще й автором «поетики» – послання «До Пізонів» (19–14 рр. до н. е.). У ньому він дає поради своїм друзям, батькові й синам Пізнам, як стати поетом. Він радить обирати предмет зображення по силах: «Отже, хто пише, – беріть-ся за те, що було б вам по силі, / Зваживши добре, що втримають плечі, під чим – подадуться». Інакше поет ризикує виявитися неспроможним реалізувати величну тему, і вийде, що «гори в пологах важких, а родиться... мишка маленька».

Далі римлянин розмірковує, що для поета важливіше: «Хист чи майстерність потрібніша віршам». Відповідь була близька до «золотої середини»: «...Як на мене, то й пильність сама, без природного хисту, / Як і без пильності хист, – це слово пусте: вони в парі, / В дружбі й у праці взаємній і сили, й ваги набирають». Але все-таки античний поет віддає перевагу досвіду, майстерності, розуму: «Тільки в знанні – джерело й запорука справжнього вірша».

▲ Нікола Пуссен. Танець під музику Часу. 1638

У хороводі Життя кружляють Насолода, Працьовитість, Багатство, Бідність. Янголятко поряд із дволиким Янусом пускає мильні бульбашки – символ швидкоплинного людського життя. Крилатий сивобородий старий – Батько Час, біля його ніг – янголятко з пісочним годинником. Кружляння хороводу символізує повороти колеса Фортуни, а кожна з фігур – той чи інший стан, в якому людина опиняється волею долі. По небу мчить колісниця Аполлона. Його сестра Аврора, богиня світанку, летить попереду, розсипаючи квіти.

Однією з важливих естетичних засад класицизму була його орієнтація на античні зразки. Ще італійські гуманісти доби Відродження прагнули створити літературні шедеври, котрі не поступалися б античним взірцям. Але значно далі за них у цьому напрямі просунулися французькі класицисти.

Діяльність трагіка Жана Расіна, комедіографа Мольєра чи теоретика літератури Буало сприймалася як своєрідна паралель до творчості давніх греків: трагіка Есхіла, комедіографа Менандра, теоретика літератури Арістотеля. Наприклад, Расін наполягав: «Ми повинні постійно питати себе: що сказали б Гомер чи Вергілій, прочитавши ці вірші? Що сказав би Софокл, побачивши постановку цієї сцени?» Лише згодом, уже в добу романтизму (перша третина ХІХ ст.), надмірне замилювання класицистів античними шедеврами було порівняно... з марними намаганнями людини наздогнати зростом гігантську пальму, постійно п'ючи її сік.

Підкреслену регламентованість класицизму було помітно вже на рівні чіткої **ієрархії літературних родів**. Найпрестижнішою з-поміж них вважали драму. Своєю чергою, вона поділялася на жанри: «високу» трагедію та «низьку» комедію. Тому комедія могла бути як віршованою, так і прозовою («низькому» жанру така пільга надавалася), тоді як «висока трагедія» писалася виключно віршами. Згідно з приписами класицизму, змішувати жанри (наприклад, поєднувати комедію і трагедію у трагікомедію) категорично заборонялося.

У ліриці й епосі регламентація була менш суворою, але теж досить жорсткою. «Високим» жанром епосу вважалася епопея, а лірики – ода, яку відродили саме класицисти, наслідуючи античні зразки.

Література класицизму пропонувала не лише взірцеві правила, за якими треба було писати твори, а ще й «взірцевого героя». Герой класицистичної трагедії зазвичай зображувався у ситуації складного вибору між, з одного боку, виконанням державного обов'язку і, з іншого, особистими почуттями. Вибір робився на користь інтересів держави, закону, суспільства, натомість особисті інтереси приносилися в жертву.

Це й був приклад для наслідування правителям і громадянам держави. Класицисти взагалі акцентували увагу на дидактичній функції літератури, на відповідальності письменника перед суспільством, тож естетичне (художнє) мало тісно пов'язуватися із морально-етичним, виховним.

Для «високої» трагедії теми, сюжети й образи часто запозичувалися з міфології та історії (античної і національно-героїчної): про конфлікт доньки Едіпа Антігони зі своїм дядьком Креоном, про кохання Федри до Іпполіта, про римлянина Юлія Цезаря і єгипетську царівну Клеопатру тощо. Але навіть античні герої належали саме до вищих кіл свого суспільства.

Правда, класицисти зображували й людей нешляхетного стану, наприклад буржуа, міщан (як пан Журден у «Міщанині-шляхтичі» Мольєра). Але зазвичай такі герої висміювалися, тобто були персонажами не «високих» трагедій, а «низьких» комедій і слугували «негативним прикладом». Зображувати ж простолюду як головних героїв у «високих» жанрах суворо заборонялося.

Прагнучи дати раціональний, «упорядкований» аналіз людської психіки, класицизм прийшов до виокремлення однієї основної риси в людському характері. Наголошення на такій рисі створювало таку постать літературного героя, «щоб від початку вона й до кінця мала цілісну вдачу, / Їй лиш одній притаманну і їй відповідну» (Горацій). Герой як носій однієї домінуючої риси характеру або пристрасті існував від часів античності, отже, у цьому класицисти також наслідували давніх греків і римлян.

Відтак, персонажів класицистичних творів зазвичай наділено лише однією-двома рисами. Позитивні риси – чесність, вірність, хазяйновитість, доблесть, талановитість – притаманні зображенням героям античної або національної історії, представникам панівної верхівки. Негативні – хитрість, підступність, недоумкуватість, ледачкуватість – властиві переважно вихідцям із соціальних низів.

Зрозуміло, що «високі жанри» адресувалися переважним вищим суспільним станам (самому королю, придворним і шляхті), а жанри «низькі» – нижчим суспільним прошаркам (міщанам, селянам). Так закріплювалася зручна для панівних класів схема: представники нижчих суспільних класів заслуговували на зображення у «низьких жанрах», тобто зазвичай висміювалися, а з вищими, правлячими колами асоціювалися високі поривання та кращі риси характеру. Тому стає зрозумілим, наскільки сміливо Мольєр пішов проти течії, зобразивши у «Міщанині-шляхтичі» дворян Доранта й Дорімену як персонажів негативних.

Композиція класицистичного твору була традиційною: суворе дотримання пропорційності всіх частин твору, стрункність будови; чіткість, ясність, простота викладу; єдність почуття для лірики тощо. Продовження античної традиції відчувалося й на рівні поділу творів на частини: так, героїчна поема мала складатися з 24 (як «Іліада» й «Одіссея» Гомера) або з 12 пісень.

Одним із основних для класицистичної драми було **«правило трьох єдностей»**: часу, місця і дії. Воно бере початок ще в «Поетиці» Арістотеля (IV ст. до н. е.), де зазначено, що «трагедія має відбуватися протягом одного обігу сонця і лише трохи вийти за його межі». Тож дія трагедії мала відбутися приблизно протягом доби. Правило єдності місця: дія мала відбуватися в одному місці (наприклад, в будинку Журдена). А правило єдності дії вимагало, щоб основна дія твору не переривалася сторонніми сюжетними лініями. Буало в «Мистецтві поетичному» вимагає від трагіків одночасного дотримання усіх «трьох єдностей».

Класицисти вимагали вживання в літературних творах прозорої та нормативної мови: «Закони язика ви майте за священні, / Хоч би в найвищому

КЛАСИЦИЗМ І МОЛЬЄР

Література класицизму своєрідно наслідувала стану монархії. За Середньовіччя казали, що суспільство ділиться на три стани: тих, хто воює (дворянство, шляхту), тих, хто оре (селян), і тих, хто молиться (священнослужителів). Перших можна було зображувати в трагедіях, других – у комедіях, ну, а третіх – краще взагалі не зачіпати. Правда, Мольєр і тут ризикнув, зобразивши лицемірного й підступного «священника» в комедії «Тартюф». Проте твір негайно заборонили, а коли Мольєр помер, то церква навіть не дозволила його ховати за релігійним обрядом...

писалося натхненні. / І мелодійністю не знайти мене, / Як бачу слово я невірне чи чудне» (Н. Буало). Велику увагу вони приділяли також питанням стилістики, керуючись насамперед відомою «теорією трьох стилів»: високого, середнього і низького, започаткованою ще в античній риторичі, але найповніше унормованою саме в класицизмі. У «високих» жанрах передовсім використовуються слова «високого стилю». Так, для досягнення урочистості вживалися архаїзми, слова-алегорії (Марс – війна, Венера – кохання тощо).

Боротьба за ясність, чіткість і точність висловлювання, за прозорість думки («хто ясно мислить, той ясно й викладає»), втіленої в літературному творі, була неабиякою заслугою класицизму. Вона сприяла подоланню прийнятих тоді надлишковості у мові аристократів, їхньої ізольованості від загальнонаціональної мови. Так, Мольєр у комедії «Смішні манірники» їдко висміяв наміри аристократії відгородитися від народу за допомогою умовної культури, химерної мови та штучних манер.

Зрозуміло, що класицизм не обмежився літературою, а охопив інші види мистецтва. Чітка симетрія, прямі лінії та кути, підкреслена акуратність, портрети та скульптури античних історичних і міфологічних персонажів, – ось його провідні риси...

Літературні закони, сформульовані класицистами, розкривали важливі секрети та закономірності поетичної творчості. Проте з плином часу вони почали сприйматися як рутинні штампи, котрі гальмують розвиток поезії. І людство знову вирушило шукати дорогу до вершин творчості, намагаючись, як раніше Арістотель, Гораций чи Буало, віднайти верстові знаки, котрі б указали правильний шлях.

ВІДЛІУННЯ

Максим Рильський

ПОЕТИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Лише дійшовши схилу віку,
Поезію я зрозумів
Як простоту таку велику,
Таке єднання точних слів,

Коли ні марній позолоті,
Ні всяким викрутам тонким
Немає місця, як підлоті
У серці чистім і палкім,

Коли епігет б'є стрілою
У саму щонайглибшу суть,
Коли дорогою прямою
Тебе метафори ведуть,

Коли зринає порівняння,
Як з моря синього дельфін:
Адже не знає він питання,
Чом саме тут зринає він!

Слова повинні бути покірні
Чуттям і помислам твоїм,
І рими мусять бути вірні,
Як друзі в подвигу святім.

Свій парус ладячи крилатий,
Пливти без компаса не смій!..
Світ по-новому відкривати,
Поете, обов'язок твій!

Гордість французького театру

МОЛЬЄР. МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ

На шекспірівському театрі було написано, що весь світ – театр. А видатний комедіограф і актор Жан Батист Поклен, якого світ знає як неперевершеного Мольєра, міг би про себе сказати, що театр – все його життя, адже саме його він поклав на вівтар музи комедії Талії.

Навряд чи була у Франції, та й у всій Європі, професія, більш шанована і водночас зневажена суспільством,

як професія актора, особливо комедійного. З одного боку, він міг бути настільки близьким до вінценосної особи, про що інші й мріяти не могли, а з іншого – йому могли відмовити у визнанні тільки через його фах: свого часу Мольєр не став членом Французької академії, так званим безсмертним, через те, що інші академіки не хотіли сидіти на одній лаві з комедіантом...

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

МОЛЬЄР (1622–1673)

Народився Жан Батист Поклен 13 січня 1622 р. в родині заможного шпалерника, який згодом викупив у свого брата посаду королівського шпалерника, що навряд чи суттєво позначилося на його статках, але значно додало ваги в суспільстві.

Жан Батист рано втратив матір, і його вихованням опікувався дід. Але батько не забував про свого первістка і домігся зарахування його в найкращий привілейований навчальний заклад тих часів, де вчилися діти аристократів і надзвичайно заможних буржуа: серед шкільних товаришів маленького Поклена були навіть принци крові. У п'ятнадцять років хлопчина вступив до цеху шпалерників, щоб згодом мати змогу успадкувати батьківську посаду. Чесно кажучи, батько не дуже хотів, щоб син успадкував його професію: дуже вже не благозвучною і міщанською вона була, а от ліценціат права, поважний адвокат вишуканої публіки – інша справа. Тож грошей на освіту Жана Батиста він не шкодував. Але юнак

▲ Нікола Міньяр. Мольєр у ролі Цезаря. 1658

Комедія дель арте

(італ. *com-media dell'arte*) – комедія, що виникла в Італії у XV–XVI ст. Інша її назва – комедія масок – походить від того, що в цій комедії є постійні персонажі, що мають маску-характер і справжню маску, яка закривала півобличчя актора і була складовою його сценічного костюма, вказуючи на особливі якості героя: чи то професію – лікар обов'язково в окулярах, – чи соціальний стан.

Найвідоміші маски цієї комедії – *Арлекін*, *П'єро*, *Коломбіна*, *Панталоне*, *Брігелла* та ін. Кожен із цих героїв мав свій уже визначений характер. Наприклад, слуга Брігелла – хитрий, злий і балакучий інтриган; Арлекін – веселий, трохи нахабний, не впадає у відчай у найскрутнішому становищі, переможець; П'єро – в змаганні за Коломбіну; старий Панталоне – в минулому відважний мореплавець, що поводить себе так, наче він ще на палубі корабля, любить залицятися до дівчат або бере собі молоду дружину тощо.

майбутньою блискучою кар'єрою не надто переймався, його більше приваблювали філософія, література і театр.

Спочатку батька це не дуже хвилювало, адже молодості властива легковажність та й, зрештою, вся Франція тоді «хворіла» театром. Але коли син зачастив до будинку Бежарів, де молодь просто марила сценою, і почав вести мову про створення нового паризького театру, батько занепокоївся. Спочатку він, сподіваючись звабити сина придворними спокусами, відправив його замість себе у складі королівського почту супроводжувати Людовіка XIII. Але коли після цієї подорожі Жан Батист відмовився не від своєї затії, а від почесного звання королівського шпалерника, треба було вдаватися до рішучих дій. А що може бути кращим учителем, ніж необхідність самотужки розв'язувати життєві, передовсім матеріальні, проблеми? Тож Жан Батист Поклен отримав належну йому частину матириного спадку і заборону використовувати у своїх фіглярських забавах славне і горде прізвище Покленів. Так народився Мольєр.

У 1644 р. Мольєр разом із родиною Бежарів відкрив «Блискучий театр», який хотів ставити високі трагедії, де головні ролі шляхетних героїв мав грати молодий красень, що прагнув завоювати весь Париж і так рішуче відмовився від свого респектабельного середовища. Для цієї славної кампанії були витрачені всі гроші, що отримав юнак. Але на спектаклі, які в інших театрах давали чималі збори, публіка не йшла. Тож замість слави і визнання Мольєр отримав безліч боргів, з якими розрахуватися не зміг, за що і потрапив до боргової ями, звідки його визволив батько. Тоді Мольєр вирішив змінити тактику і спочатку завоювати провінцію. В 1645 р. молоді театральні ентузіасти спорядили фургон і з нехитрим начинням попрямували за славою в провінцію.

На такий крок могли відважитися лише молоді відчайдухи, бо провінційна сцена вже мала своїх улюбленців. Це були ярмаркові трупи, що ставили народні фарси, іноді грубуваті і страмні, та виступи італійських акторів-імпровізаторів так званої комедії дель арте з їхніми живими діалогами і веселими сюжетами. І провінція їх на молодих парижан, що привезли трагічний репертуар, міняти не збиралася. Що залишалося робити Мольєрові? Він кинув виклик своїм суперникам і, об'єднавши дві комічні традиції, створив свій особистий театр. Відтепер трупа отримала не тільки Мольєра-актора, а ще й драматурга, що спершу переробляв чужі, а потім почав писати і свої поки що невеличкі веселі п'єси.

У 1655 р. в Ліоні була поставлена перша велика комедія Мольєра «Шалий, або Все невпопад», що користувалася неабиякою популярністю серед глядачів. Сподобалася вона і принцу Конті, з яким Мольєр колись учився і який дозволив трупі іменуватися «Власними комедіантами принца Конті». Тринадцять років трупа Мольєра завойовувала провінцію і, досягнувши мети, відправилися брати в полон Париж.

Там провінційну трупу, звісно, ніхто не чекав. Але чи то слава їх все-таки випередила, чи просто примхлива Фортуна привітно посміхнулася Мольєру, але його театр таки домігся виступу перед молодим королем Людовіком XIV. Роль цього виступу важко переоцінити. Тож не дивно, що Мольєр надзвичайно серйозно поставився до майбутнього спектаклю і вибрав для постановки, звичайно ж, «високу трагедію» Корнеля, який користувався у Франції безперечним авторитетом. І вкотре трагедія Мольєра підвела – зал залишався незворушним. І ось тоді драматург наважився на ризикований і водночас зухвалий крок: він попросив у короля дозволу показати невеликий дивертисмент, що так подобався провінційній публіці. Успіх перевершив усі сподівання: король передав Мольєрові старий театр «Пті Бурбон», виділив чималий пенсіон, а брат короля дозволив театру називатися трупю «Брата короля».

Нарешті в Мольєра з'явився час віддатися драматургічній творчості: одна за одною з'являються його комедії, а гра самого Мольєра була незрівнянною. Дуже швидко «Брати короля» стали одним із найулюбленіших театрів парижан. Але цей успіх породив і заздрісників. Через них у розпал сезону мольєрівська трупа була позбавлена приміщення і опинилася на вулиці. Конкуренти Мольєра засилали своїх агентів до його акторів, щоб переманити до себе. Але, до їхньої честі, жоден із них не зрадив драматурга у цей скрутний період. Тим часом Фортуна знову посміхнулася Мольєру: сам король Франції перейнявся майбуттям його театру. Трупа отримала приміщення Пале-Роялю і дозвіл відремонтувати театр за королівський кошт. Парадокс: колись старий Поклен мріяв за допомогою королівського двору відвадити свого сина від лицедійства, а зараз саме театр наблизив Мольєра до вінченосної особи.

Якось непомітно, крок за кроком, Мольєр змінив сам підхід до комедії. Якщо раніше веселий жанр тільки розважав і тішив публіку, часто потураючи їй вульгарним смакам, то п'єси Мольєра, викриваючи і особистісні, і суспільні вади,

Комедія – жанр драми, у якому сатиричними і гумористичними засобами відображається смішне в житті, висміюються потворні суспільні і побутові явища, людські вади, в якій характерні ситуації та дії представлені у смішних формах. Мольєр вважав, що мета комедії – зображення людських недоліків, і особливо недоліків сучасників.

Твори Арістофана і Мольєра вважають найвищим досягненням комедійного жанру.

Висока комедія – комедія, в якій на тлі серйозної життєвої ситуації показані сатиричні і комічні персонажі. Вважається, що висока комедія утверджує важливі суспільні і моральні ідеї.

намагалися виховувати її, утверджуючи певні громадянські ідеали. Така п'єса отримала назву *високої комедії*. Сміх викликала не ситуація, в яку потрапляла дійова особа, скажімо, як у Шекспіра в його комедіях помилок, а її характер і норов: пан Журден через маніакальне прагнення стати шляхтичем сам виставляє себе на глум. А уважний глядач, порівнюючи, наприклад, поведінку графа Доранта та міщанина Клеонта, доходить висновку, що благородним насправді є простолюдин, а не дворянин... Тож якщо раніше серед недобррозичливців Мольєра були в основному його конкуренти, то поступово до них долучилися і певні суспільні групи, які висміювалися у творах комедіографа.

Найгучніший скандал вибухнув 12 травня 1664 р., коли мольєрівський театр поставив «Тартюфа». В ті часи у Франції надзвичайно потужною силою були єзуїти, що прагли впливати на життя французів від сільської кухні до королівського кабінету. Релігійність суспільства була такою значною, що нерідко люди позбавляли спадку своїх близьких, відписуючи майно церкві. Тільки часто між проповідями святенників і їхніми ділами різниця була такою ж, як між пеклом, яким вони лякали обивателя, і раєм, куди за свої гріхи навряд чи мали шанс потрапити.

Головним героєм скандальної п'єси був Тартюф, що мешкав у родині дворянина Оргона. Він настільки підкорив своєму впливові господаря, що той, у всьому вбачаючи гріх і мріючи тільки про спасіння душі, не помічає, що насправді криється за лицемірними проповідями його приживали. А Тартюф хотів накласти лапу на майно пана Оргона і водночас спокусити його дружину. Очі у господаря на Тартюфа відкриваються пізно: маєток уже переданий лицеміру. І тільки втручання короля, всі розуміли, що мова йшла про короля-сонце, відновлювала справедливість. Відтоді у Франції, і не тільки в ній, лицемірну, підступну людину, що прикривала свої темні справи благочестивими проповідями, стали називати *тартюфом*.

Під час вистави на знак протесту покинула зал королева-мати, фанатична католичка. Мольєр нажив собі надзвичайно потужного ворога у вигляді єзуїтів і католицької церкви, які домоглися заборони вистави, а в церквах священники проклинали і «Тартюфа», і його автора. Довгі роки боровся драматург за повернення свого твору на сцену і домігся дозволу лише після смерті королеви-матері, скориставшись, як завжди, добрим ставленням до нього короля. Але не тільки монарх допомагав комедіографу.

Особливою гордістю Людовіка XIV був тільки-но збудований Версаль, яким він завжди вихвалявся перед іноземними посольствами. Тож коли в Париж приїхав посол турецького султана, французький король не без відчуття зверхності, сказав, що навряд чи у султана є щось подібне за красою і пишністю. Ображений турок відповів, що на коні його повелителя дорожчихностей більше, ніж на королі Франції. Такої зухвалості король-сонце стерпіти не міг. Але що робити? Дипломата не страшиш, та й війною на Оттоманську імперію не підеш. Ось тоді на допомогу прийшов Мольєр, якому король замовив комедію, в якій би висміювалися всякі турецькі церемонії. Так з'явився «**Міщанин-шляхтич**». Уперше

п'еса була поставлена 14 жовтня 1670 р. в присутності короля Людовіка XIV. Пана Журдена грав Мольєр.

Будова твору струнка і добре продумана: вона складається з 5 дій, як і було усталено в класицизмі. Дія комедії розгортається протягом одного дня (єдність часу дотримана) у будинку пана Журдена (витримана і єдність місця). Основна дія теж не переривається другорядними сюжетними лініями (якщо не вважати за таку лінію кохання Ков'єля і Ніколь), отже, й це правило виконане.

Ось тільки Мольєр сміливо уводить до драматичного твору балет. А це вже було прямим порушенням вимог класицистів, які забороняли змішувати різні жанри, адже балет – окремий вид мистецтва.

Утім, якщо хтось уявляє Мольєра таким собі королівським підлесником, що ладен витерпіти будь-що заради монаршої милості, той дуже помиляється: не король посварився з Мольєром, все відбулося навпаки. Коли Людовік XIV віддав пільгове право на музичні вистави видатному французькому композитору Люллі, то Мольєр не тільки скасував прем'єру нової комедії в королівському палаці, а й викинув з неї пролог, у якому славився король. Що й казати, вчинок як на ті часи досить мужній.

Вистава «Удаваний хворий» користувалася у публіки шаленим успіхом і закінчувалася овацією Мольєру і як автору, і як актору. Коли йшов четвертий спектакль, 17 лютого 1673 р., великий комедіограф відчув себе зле: він уже давно хворів. Але присутність у залі членів королівської родини й іноземних гостей примусила його почати виставу. Публіка помітила стан Мольєра, але комедія була зіграна до кінця. Після вистави драматурга віднесли додому і кинулися шукати священика. Тільки третій абат згодився піти до автора «Тартюфа», але було вже пізно – Мольєра не стало. Після смерті великого комедіографа церква захотіла взяти реванш і відмовилася хоронити його за католицьким обрядом. На допомогу знову прийшов король. Тіло драматурга було віддано землі таємно в ніч з 21 на 22 лютого 1673 р. Попри це в останню путь Мольєра проводжало близько 800 чоловік.

На початку XIX ст. у Французькій академії, яка свого часу відмовилася прийняти до своїх лав Мольєра, встановили його бюст, де було написано: *«Для його слави нічого не потрібно, але для нашої слави він потрібен»*, а щороку 17 лютого у славетному театрі «Комеді Франсез» ставиться п'еса великого француза, яка незмінно закінчується сценою, в якій востаннє зіграв великий пересмішник, що так любив життя і людей – Жан Батист Мольєр.

-
1. Назвіть основні особливості класицистичної комедії.
 2. Чому Мольєр звернувся до жанру комедії? Які комедійні традиції об'єднав драматург?
 3. Чому комедії Мольєра називають високими?

МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ

Комедія на п'ять дій

Діюві особи

Пан Журден – міщанин. *Пані Журден* – його дружина. *Люсіль* – дочка Журденів. *Клеонт* – закоханий у Люсіль. *Дорімена* – маркіза. *Дорант* – граф, закоханий у Дорімену. *Ніколь* – покоївка в Журденів. *Ков'ель* – слуга Клеонта. *Учитель музики*. *Учень учителя музики*. *Учитель танців*. *Учитель фехтування*. *Учитель філософії*. *Кравець*. *Його учень*. *Два лакеї*.

Дія відбувається в Парижі, в господі пана Журдена.

ДІЯ ПЕРША

Ява 1

Учитель музики, учитель танців.

Учитель танців. Тепер у нас з вами діла з головою.

Учитель музики. Ого, ще б пак! Ми знайшли саме такого чоловіка, якого нам треба! Його фантазія – вдавати з себе галантного кавалера – просто скарб для нас! Звичайно, панок наш – людина зовсім темна, плеще про все, не тямлячи нічого, і аплодує кожній нісенітниці, та за його гроші можна пробачити йому всяку дурість. Розуміння мистецтва в нього у гаманці, а похвала його – червінці, і цей міщанин-неук, як бачите, платить нам далеко краще, ніж той високородний вельможа, який нас сюди привів.

Учитель танців. Ось він іде.

До зали входить пан Журден у наряді, вбраний так, «як убирається шляхетне панство». Вчителі музики та танців починають вихвалити його зовнішній вигляд.

ДІЯ ДРУГА

Коли у залі з'являється вчитель фехтування, між ним та іншими вчителями починається сварка. Пан Журден просить учителя філософії, який теж прийшов на урок, розборонити суперечку, яка з втручанням учителя філософії перетворюється на бійку. Зрештою всі вчителі залишають залу.

Ява 6

Учитель філософії, пан Журден, лакеї.

Учитель філософії (поправляючи комір). Вернімося до нашої лекції.

Пан Журден. Ах, пане, мені дуже прикро, що вони вас побили!

Учитель філософії. Пусте! Філософ до всього повинен ставитися спокійно, сприймати речі просто. Я складу на них сатиру в стилі Ювенала. Ого, вона їм добре дошкулить! Та годі про це. Чого, власне, ви хочете вчитися?

Пан Журден. Всього, чого зможу: я ж страх як хочу зробитися вченим! Така

лють мене бере, тільки-но згадаю, що батько з матір'ю не вчили мене різних наук у дитинстві.

Учитель філософії. Ваші міркування дуже розумні; nam, sine doctrina, vita est quasi mortis imago. Вам це зрозуміло, бо ви, звичайно, знаєте латину?

Пан Журден. Атож, а ви, проте, поясніть мені так, ніби я її зовсім не знаю. А що ж воно означає?

Учитель філософії. Це означає: «Без науки життя майже подібне до смерті».

Пан Журден. Та й мудра ж ота латина!

Учитель філософії. Ви маєте якісь основи, якісь початкові наукові знання?

Пан Журден. Ну, звичайно! Я вмю читати й писати.

Учитель філософії. З чого ж ми з вами почнемо? Чи не хочете, я вас почну вчити логіки?

Пан Журден. А що це за штука – логіка?

Учитель філософії. Вона вчить нас трьох процесів мислення.

Пан Журден. Хто ж вони такі, оці три процеси мислення?

Учитель філософії. Перший, другий і третій. Перший полягає в тому, щоб добре розуміти все на підставі універсалій; другий – у тому, щоб добре розбиратися в усьому на підставі категорій; і, нарешті, третій – у тому, щоб складати правильні висновки за допомогою фігур: Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Baralippton тощо.

Пан Журден. Ех, та й слова ж які хитромудрі! Ні, ця логіка мені не до смаку. Давайте вивчати щось цікавіше.

Учитель філософії. Хочете вчитися моралі?

Пан Журден. Моралі?

Учитель філософії. Так.

Пан Журден. Що ж вона розповідає, ота мораль?

Учитель філософії. Вона розповідає про щастя, вчить людей стримувати свої пристрасті і...

Пан Журден. Ні, це не для мене: я запальний, як тисяча чортів, і ніяка мораль мене не стримає. Я волю гніватись та лаятись скільки влізе, коли маю на те охоту!

Учитель філософії. Ну, то, може, бажаєте попрацювати над фізикою!

Пан Журден. А що воно таке ота фізика?

Учитель філософії. Фізика вивчає закони всіх природних явищ і властивості тіл, природу стихій, ознаки металів, мінералів, каміння, рослин і тварин, вона пояснює причини виникнення райдуги, мандрівних вогнів, комет, зірниць, грому, блискавки, дощу, снігу, граду, вітрів та бурі.

Пан Журден. Тут щось забагато галасу та плутанини.

Учитель філософії. Ну, то чого ж я вас учитиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії.

Учитель філософії. Охоче.

Пан Журден. А потім навчіть мене, як його довідуватися, глянувши в календар, коли саме буває місяць, а коли не буває.

Учитель філософії. Гарзд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи спра-

ву з філософського боку, треба почати все по порядку: по-перше, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які звучать так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які звучать при голосних. Вони потрібні для того, щоб показати різні зміни звуків. Існує п'ять голосних літер, або голосових звуків: *a, e, i, o, y*.

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *a*, треба широко розкрити рота: *a*.

Пан Журден. *A, a.* Так.

Учитель філософії. Звук *e* треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: *a, e*.

Пан Журден. *A, e, a, e.* Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. А щоб вимовити звук *i*, треба ще більше наблизити щелепи, витягаючи куточки рота аж до вух: *a, e, i*.

Пан Журден. *A, e, i, i, i, i.* Так! Хай живе наука!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *o*, треба трохи розкрити щелепи і зблизити куточки губ: *o*.

Пан Журден. *O, o.* Авжеж, так, правда! *A, e, i, o, i, o.* Просто – чудо! *I, o, i, o.*

Учитель філософії. Рот набирає форми кружальця, що нагадує собою літеру *O*.

Пан Журден. *O, o, o.* Ваша правда. *O.* Як добре, коли дечого навчився!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *y*, ми майже стискаємо зуби, витягаємо губи вперед і стуляємо їх трохи, але не дуже міцно: *y*.

Пан Журден. *Y, y.* А й справді так. *Y.*

Учитель філософії. Обидві ваші губи витягаються вперед так, ніби ви робите гримасу. Ось чому, коли вам схочеться посміятися з кого, скривити йому міну, – вам досить тільки вимовити: *y*.

Пан Журден. *Y, y.* Правда, правда! Ах! І чого ж то не вчився я раніше, щоб усе це знати!

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. Будьте такі ласкаві! А тепер я маю сказати вам дещо під секретом... Я закохався в одну вельможну даму і прошу вас дуже – допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій дамі до ніг.

Учитель філософії. Гарзд.

Пан Журден. Адже ж це буде гречно? Чи не так?

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волієте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Але ж конче треба щось: чи одне, чи друге.

Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, пане, що ми можемо висловлювати наші думки тільки прозою або віршами.

Пан Журден. Тільки прозою або віршами?

Учитель філософії. Так, пане. Все, що не проза, – вірші, а що не вірші – проза.

Пан Журден. А коли ми розмовляємо, – це що ж таке?

Учитель філософії. Проза.

Пан Журден. Що? Коли я кажу: «Ніколь, принеси мені пантофлі та подай мені мого нічного ковпака», – то це проза?

Учитель філософії. Так, пане.

Пан Журден. Сто чортів! Сорок років з гаком розмовляю я прозою, а мені таке ніколи й на думку не спадало. Велике, велике вам спасибі, що пояснили. Отож я хотів би їй написати: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». То чи не можна ці самі слова сказати галантніше? Знаєте, ну, якось делікатніше висловитися?

Учитель філософії. Напишіть, що полум'я її очей обернуло в попіл ваше серце, що ви і вдень і вночі терпите через неї жорстокі...

Пан Журден. Ні, ні, ні, нічого такого я не хочу. Я хочу написати їй тільки те, що я вам сказав: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Учитель філософії. Треба було б написати докладніше.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам! Я хочу, щоб у листі були саме ці слова. Тільки треба розставити їх як слід, по-модному, так, щоб вийшло делікатно, як нині заведено. Будьте такі ласкаві, навчіть мене, як найкраще це зробити.

Учитель філософії. Їх можна насамперед написати й так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». Або: «Від кохання смерть мені віщують, прекрасна маркізо, ваші чудові оченята». Або: «Ваші оченята чудові від кохання мені віщують, прекрасна маркізо, смерть». Або: «Смерть ваші чудові оченята, прекрасна маркізо, від кохання мені віщують». Або ж: «Віщують мені ваші оченята чудові смерть, прекрасна маркізо, від кохання».

Пан Журден. А як же воно найкраще?

Учитель філософії. Найкраще так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Пан Журден. От так штука! Ніколи нічого не вчився, а вийшло відразу добре. Щиро вам дякую і прошу вас прийти завтра трохи раніше.

Учитель філософії. Не турбуйтеся, я не запізнюсь.

Кравець приніс нове вбрання. Коли пан Журден запитав, чому квіточки на костюмі голівками донизу, то його запевнили, що «зараз так носять усі аристократи».

Ява 9

Пан Журден, кравець, учень кравця, учні кравця, що танцюють, лакей.

Кравець (до учнів). Одягніть це вбрання на пана Журдена так, як ви одягаєте вельможних осіб.

Чотири хлопці, танцюючи, наближаються до пана Журдена. Двоє знімають з нього штани для вправ, а двоє інших – камзол; після цього, рухаючись весь час у такт, вони одягають на

нього нове вбрання. Пан Журден походить між них, а вони роздивляються, чи добре той костюм на нього припасований.

Учень кравця. Шляхетний пане, зробіть ласку, дайте хлопцям дешицю, щоб вони випили за ваше здоров'я.

Пан Журден. Як ти на мене сказав?

Учень кравця. Шляхетний пан.

Пан Журден. «Шляхетний пан!» Ось воно що значить убраться так, як убираються вельможні особи! А вберися-но по-міщанському, то на тебе зроду не скажуть «шляхетний пан». (*Даючи гроші*). Маєш, оце тобі за «шляхетного пана».

Учень кравця. Дуже вам вдячні, ваша ясновельможність.

Пан Журден. «Ясновельможність!» Ого! «Ясновельможність!» Постривай, друже мій... «Ясновельможність» теж дечого варта; це ж неабияка дрібничка – «ясновельможність!» Маєш! Ось що дає тобі його ясновельможність.

Учень кравця. Ваша ясновельможність, ми всі вип'ємо за здоров'я вашої світлості.

Пан Журден. «Вашої світлості!» Ого-го! Стривай, не йди ще. До мене – «ваша світлість!» (*Стиха, набік*). От, їй-право, якщо дійде до «високості», – увесь гаманець йому віддам. (*Уголос*). Тримай, ось тобі за мою «світлість»!

Учень кравця. Глибока вам дяка, ваша ясновельможність, за вашу ласку.

Пан Журден (набік). Добре зробив, що спинився, а то я б йому всього гаманця віддав.

ДІЯ ТРЕТЯ

Ява 2

Пан Журден, Ніколь, два лакеї.

Пан Журден. Ніколь!

Ніколь. Прошу?

Пан Журден. Слухай-но...

Ніколь (сміючись). Хі-хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Ти чого смієшся?

Ніколь. Хі-хі-хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Що з цим паскудним дівчиськом?

Ніколь. Хі-хі-хі! На кого ви схожі! Хі-хі-хі!

Пан Журден. Що таке?

Ніколь. Ах, ах! Боже ж ти мій! Хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Ти що ж це, нахабнице... з мене смієшся?

Ніколь. Ні, ні, пане, як то можна?... Хі-хі-хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Ось ну лишень, засмійся ще раз! Постривай, заробиш від мене.

Ніколь (падаючи від сміху). Стривайте, пане, краще побийте мене, а тільки дайте насміятися досхочу – так мені буде легше. Хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Ну, чи бачив хто коли таку негідницю? Зухвало сміється простісінько мені в вічі, замість того щоб слухати моїх наказів!

Ніколь. Що ви бажаєте, щоб я зробила, пане?

Пан Журден. Бажаю, щоб ти, дурисвітко, попривирала добре в кімнатах; до мене незабаром мають завітати гості.

Ніколь (відводячись). Ах! Далєбі, я вже не маю більше охоти сміятися! Всі ваші гості завжди такого понароблюють, так понасмічують у кімнатах, що від самого цього слова в мене починає псуватися настрої.

Пан Журден. Може, ти бажаєш, щоб я заради тебе позамикав двері для всіх знайомих?

Ніколь. Принаймні для декого з них не вадило б їх замкнути.

Ява 3

Пані Журден, пан Журден, Ніколь, два лакеї.

Пані Журден. Горенько! Цього ще бракувало! Що це ти нап'яв на себе, чоловіче? Чи не здумав часом людей посмішити, що вбрався, наче городнє опудало? Чи хочеш, щоб на тебе всі пальцями тицяли?

Пан Журден. Тільки дурні та дурелі, жінко, тицятимуть на мене пальцями.

Пані Журден. Вже й так тицяють. З твого поведження давно вже всі сміються.

Пан Журден. Хто ж оті всі дозвольте запитати?

Пані Журден. Всі ті, що мають здоровий глузд і розумніші за тебе. А мені просто сором дивитися на все, що ти виробляєш. Власної господи не впізнати! Можна подумати, що в нас щодня якесь свято – тільки те й робиться, що з ранку й до смерку на скрипках терликають та пісень горлають. Бідні сусіди, ніколи не мають спокою.

Ніколь. Пані правду кажуть. Я не зможу додержувати в господарстві порядку, якщо тут швендятиме така сила всякого люду. Понаносять сюди на підшвах болота мало не з цілого міста, а бідній Франсуазі – робота! Вона геть змучилася, натираючи щодня підлоги після ваших славнозвісних учителів, які до нас учащають.

Пан Журден. Ой Ніколь, гляди! Ну й служниця ж у нас! Проста селючка, а така гостра на язик!

Пані Журден. Ніколь має рацію. А розуму в неї більше, ніж у тебе. Ну, скажи, будь ласка, нащо тобі здався вчитель танців у твої роки?

Ніколь. А отой довготелесий фехтувальник? Цілий будинок здригається, коли він гупає ногами... І незчуєшся, як він усю підлогу нам у залі повивертає.

Пан Журден. Цитьте, я вам кажу! Нічого ви не тямите – ні одна, ні друга. Вам і не збагнути, які це дає переваги.

Пані Журден. Ти подумав би краще, як дочку заміж віддати: вона в нас якраз на порі.

Пан Журден. Я подумаю про це, коли нагодиться добра партія для неї, а тим часом хочу думати про те, щоб самому дечого хорошого навчитися.

Ніколь. Я чула, пані, що вони, щоб ситіша юшка варилася, ще й учителя філософії собі найняли.

Пан Журден. Авжеж. Я хочу розуму набратися, щоб не пасти задніх у пристойному товаристві.

Пані Журден. А чи не пішов би ти краще до школи, щоб тебе там добре відшмагали на старості літ?

Пан Журден. А чому б то й ні? Я б з радістю дозволив відшмагати себе отут при всіх хоч і зараз, аби тільки знати все те, чого вчать у школі!

Пані Журден. Все це, ох, яке потрібне, щоб вести наше господарство!

Пан Журден. А щоб ти знала! Ви обидві міркуєте собі, як дві курки, і мені сором, що ви такі темні. Ось, приміром (*до пані Журден*), чи знаєш ти, що ти зараз кажеш?

Пані Журден. Ще б пак! Дуже добре знаю, що кажу до діла і що тобі треба почати жити іншим ладом.

Пан Журден. Не про це мова. Я тебе питаю, що то за слова, що ти їх допіру сказала.

Пані Журден. Розумні слова, а твоя поведінка дуже нерозумна.

Пан Журден. Ба ні. Не так... Те, що ми обоє говоримо? Вся наша з тобою розмова?..

Пані Журден. Ну?

Пан Журден. Як це зветься?

Пані Журден. Про мене, називай як хочеш.

Пан Журден. Це – проза, неосвічена ти жінко!

Пані Журден. Проза?

Пан Журден. Еге ж, проза. Все, що проза – то не вірші, а все, що не вірші – то проза. Чула? Одне слово – наука! О!.. (*До Ніколь*). А ти, чи ти тямшиш, як треба студити губи, щоб вимовити *у*?

Ніколь. Що таке?

Пан Журден. Атож. Що ти робиш, коли кажеш *у*?

Ніколь. Що?

Пан Журден. А спробуй лишень сказати – *у*.

Ніколь. Ну, *у*.

Пан Журден. Що ти робиш?

Ніколь. Кажу *у*.

Пан Журден. Гаразд, але коли ти кажеш *у*, то що ж ти робиш?

Ніколь. Я роблю те, що ви мені наказуєте.

Пан Журден. Ох! Ну й рахуба, коли маєш справу з дурноверхими! Ти витягаєш губи вперед і наближаєш верхню щелепу до нижньої. *У* – ось, бачиш? Я роблю гримасу – *у*.

Ніколь. Кому це потрібне?

Пан Журден. Як же вони мене дратують, оці дурелі!

Пані Журден. Вижени ти всіх отих панків з їхніми дурощами.

Ніколь. А особливо того, довготелесого фехтувальника: де не пройде по хаті, там і насмітить.

Пан Журден. Ти ба! Їм учитель фехтування не припав до серця! А ось я тобі

зараз доведу, що ти нічогісінько не тямшиш. (*Наказує подати собі рап'їри, і одну з них дає Ніколь*). На, тримай. Стій рівно! Коли хочеш колоти квартою, то треба зробити так, а коли хочеш колоти терсом, то треба зробити так. Це найвірніший засіб, щоб тебе ніколи не вбили, а коли б'єшся з ким-небудь, то найважливіше знати, що тобі не загрожує небезпека. Ану лишень спробуй, кольни мене разочок!

Ніколь. Ну ось, маєте! (*Кілька разів коле пана Журдена*).

Пан Журден. Помалу! Ей, ти! Ой! Обережно!.. Хай тобі чорт, негіднице!

Ніколь. Ви ж самі звеліли колоти.

Пан Журден. Звелів, але ти почала колоти мене терсом, замість того щоб колоти мене квартою, і ти не маєш навіть терпіння почекати, поки я відіб'ю удар.

Пані Журден. Та ти зовсім з глузду з'їхав, чоловіче! Чи чувано таке! І всі вигадки почалися в тебе відтоді, як ти з отими аристократами злигався.

Пан Журден. Якщо я вітаю в моїй господі аристократів, то це свідчить тільки про те, що я маю витончений смак. Далеко розумніше знатися з ними, ніж приєлювати з твоїми.

Пані Журден. Нічого й казати! Велику ти маєш користь від знайомства з шляхетними панамі! А особливо від того красунчика графа, яким ти так захопився, що й розум втратив!

Пан Журден. Цить мені! Подумай перш, ніж маєш щось сказати. Це дуже висока особа, далеко значніша, ніж ти собі уявляєш, – справжній вельможа; він розмовляє з самим королем так само, як оце я з тобою. Хіба ж це не велика честь для мене, що така вельможна особа так до мене вчащає, називає мене своїм дорогим другом і вважає мене собі за рівню? Нікому й на думку не спадає, які послуги він мені робить, а при всіх він буває такий ласкавий до мене, що мені аж самому стає незручно.

Пані Журден. Еге ж, він робить тобі послуги, він до тебе ласкавий, але за те ж і грошенята в тебе позичає.

Пан Журден. Ну то й що! Хіба ж те не робить мені честі, що я позичаю гроші такій вельможній людині?

Пані Журден. А той вельможний пан, що він робить для тебе?

Пан Журден. Ого-го! Всі здивувалися б, якби довідались.

Пані Журден. А саме?

Пан Журден. Годі! Цього вже я не скажу. Досить з тебе й того, що коли я й позичив йому грошей, – він поверне мені свій борг увесь до останнього су, і то дуже скоро.

Пані Журден. Овва! Дожидайся!

Пан Журден. Замовкни! Та ось і він сам.

Ява 4

Дорант, пан Журден, пані Журден, Ніколь.

Дорант. Мій дорогий друже, пане Журдене, як ся маєте?

Пан Журден. Дуже добре, ваша вельможність. Милості прошу до господи.

Дорант. А пані Журден як поживає?

Пані Журден. Пані Журден живе собі як може.

Дорант. О! Пане Журдене, яке ж на вас розкішне вбрання!

Пан Журден. Атож. Ось гляньте.

Дорант. В цьому костюмі ви виглядаєте чудово. В нас при дворі не знайдеться жодного юнака, що мав би таку струнку постать, як ви.

Пан Журден. Хе-хе!

Пані Журден (набік). Знає, як підійти!

Дорант. Ану ж бо, поверніться! Дуже елегантно!

Пані Журден (набік). Еге ж, однаковий дурень – що ззаду, що й спереду.

Дорант. Слово честі, пане Журдене, я страх як скучив за вами! Знаєте, з усіх моїх знайомих ні до кого не почуваю я такої пошани, як до вас: саме сьогодні ранком я говорив про вас у королівській спочивальні.

Пан Журден. Я не вартий такої честі, вельможний пане. *(До пані Журден).* В королівській спочивальні!

Дорант. Ви ще не забули, звичайно, що я винен вам гроші?

Пані Журден (набік). Ще б пак! Ми пам'ятаємо це дуже добре.

Дорант. Ви були такі ласкаві, що кілька разів позичали мені гроші і, треба визнати, робили це вельми делікатно.

Пан Журден. Вельможний пане, ви жартуєте...

Дорант. Проте я вважаю за мій найсвятіший обов'язок платити борги і вмію цінувати послуги тих, хто стає мені в пригоді.

Пан Журден. Я цього певний, вельможний пане.

Дорант. Я хочу поквитатися з вами і прийшов зараз саме для того, щоб разом з вами звести рахунки.

Пан Журден (стиха до пані Журден). Ну, жінко, що скажеш? Тепер бачиш, як ти набрехала на нього?

Дорант. Отже, подивимося, скільки саме я вам винен.

Пан Журден (стиха до пані Журден). Все твої безглузді підозри!

Дорант. Ви добре пам'ятаєте, скільки ви мені позичили грошей?

Пан Журден. Здається, пам'ятаю. Я записав собі для пам'яті. Ось рахунок. Першого разу видано вам дві сотні луїдорів. Другого разу – сто двадцять. Потім – ще сто сорок. Все те разом становить чотири сотні шістдесят луїдорів, або п'ять тисяч шістдесят ліврів. Тисячу вісімсот тридцять два ліври заплатив я за ваші плюмажі. Дві тисячі сімсот вісімдесят ліврів – вашому кравцеві. Чотири тисячі триста сімдесят дев'ять ліврів дванадцять су і вісім деньє – вашому кравцеві. І тисячу сімсот сорок вісім ліврів сім су чотири деньє – вашому сидляреві. Разом – п'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів.

Дорант. Підсумок точний. П'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів. Додайте до цього рахунка ще дві сотні луїдорів, що ви їх дасте мені сьогодні, – і тоді буде рівно вісімнадцять тисяч франків, які я поверну вам незабаром.

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Ну що, хіба ж я не вгадала?

Пан Журден (стиха до пані Журден). Мовчи!

Дорант. Може, це завдасть вам великого клопоту – виконати моє прохання?

Пан Журден. Ба! Зовсім ні...

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Цей панок робить з тебе дійну корову.

Пан Журден (стиха до пані Журден). Цить!

Дорант. Якщо вам це незручно, то я звернуся до когось іншого.

Пан Журден. Анітрохи, вельможний пане.

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Це справжній пройдисвіт!

Пан Журден (стиха до пані Журден). Чи ти замовкнеш нарешті?

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Що? Ти йому ще хочеш дати грошей?

Пан Журден (стиха до пані Журден). Що ж поробиш? Хіба ж я можу відмовити такій високій особі, яка ще нині вранці говорила про мене в королівській спочивальні!

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Ех! Ти таки справжній йолоп!

Пан Журден знову позичає графу Доранту гроші. Останній говорить, що він передав маркізі Дорімені подарунок від пана Журдена (діамантовий перстень) і радить робити побільше таких дарунків, аби здобути прихильність дами. Крім того, повідомляє, що сьогодні маркіза завітає до будинку пана Журдена, щоб подивитися балет. Пані Журден підозрює, що її чоловік залицяється до якоїсь дами. Вона хвилюється за дочку і хоче, щоб Люсіль вийшла заміж за Клеонта. Ніколь це подобається, бо вона мріє одружитися зі слугою Клеонта. Тож пані Журден відправляє служницю до Клеонта, щоб той прийшов до них просити дозволу на шлюб.

Ява 12

Клеонт, пан Журден, пані Журден, Люсіль, Ков'ель, Ніколь

Клеонт. Добродію, я вирішив обійтися без посередників і дозволяю собі звернутися до вас із проханням... Отже, скажу вам без манівців: честь бути вашим зятем така для мене велика, що я вважав би себе за найщасливішу людину в світі, коли б міг заслужити такої ласки.

Пан Журден. Перше, ніж дати вам відповідь, добродію, я попрошу вас сказати мені: ви шляхетного роду?

Клеонт. Добродію, більша частина людей відповідає на таке запитання позитивно: слово сказати легко. Видавати себе за шляхетного тепер ніхто не соромиться, і такий звичай дозволяє носити крадену назву. Але я, щиро кажучи, дивлюся на такі речі трохи інакше. Я вважаю, що всякий обман принижує порядну людину. Негідно ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді. Отже, скажу вам відверто, я – не шляхетного роду.

Пан Журден. Дозвольте, добродію, потиснути вашу руку, проте дочка моя – не для вас.

Клеонт. Чому?

Пан Журден. Ви не шляхетний – ви не матимете моєї дочки.

Пані Журден. Шляхетний! Що тобі до того шляхетства? Та хіба ж твій батько любісінько не був таким самим крамарем, як і мій?

Пан Журден. Ото кляті баби! Не дадуть і слова сказати! Якщо твій батько і

був крамарем, – тим гірше для нього; що ж до мого, то так його може лише лихий язик називати. Кажу вам востаннє: я хочу, щоб мій зять був високого роду.

Пані Журден. Твоїй дочці потрібен чоловік до пари: для неї чесний, заможний, гарний на вроду хлопець багато кращий від будь-якого шляхтянчика – жебрака та потвори.

Ніколь. Що правда, то правда! Бачили ми в нашому селі одного паничика... Такий тютій, такий йолоп, що й у цілому світі другого такого не стрінеш!

Пан Журден (до Ніколь). Цить, грубіяно! Вічно втручаєшся в розмову. Добра для дочки маю чимало, тільки почестей мені бракує, тож і хочу я зробити з неї маркізу.

Пані Журден. Маркізу?

Пан Журден. Еге ж, маркізу.

Пані Журден. Ой лишечко! Крий нас, боже!

Пан Журден. Це вже вирішена справа.

Пані Журден. Ну, то я тобі скажу, що цього ніколи не буде. Нерівний шлюб завжди нещасливий. Не хочу я, щоб мій зять дорікав моїй дочці ріднею, щоб мої онуки соромилися називати мене бабунею. Та коли б вона приїхала до мене в гостину в екіпажі, вельможною дамою, та не вклонилася б, бува, комусь із наших сусідів, то її вся вулиця засміяла б! Одне слово, я хочу такого зятя, щоб він мені дякував за мою дочку, щоб я могла йому по-простому сказати: «Ну ж бо, зятьок, а сідай-но лишень до столу та пообідай з нами».

Пан Журден. Отак собі міркують обмежені люди: не мають навіть бажання видряпатися знизу нагору! Досить балачок! А таки наперекір вам усім моя дочка буде маркізою! А як розлютуєш мене ще дужче, то я з неї герцогиню зроблю!

Ява 14

Клеонт, Ков'ель.

Ков'ель. Ну, та й накоїли ж ви лиха з вашим благородством!

Клеонт. Що ж поробиш! Я маю власні переконання і ніколи їх не зречуся.

Ков'ель. Ви жартуєте! Та чи ж можна ставитися серйозно до такого чоловіка, як пан Журден! Хіба ж ви не бачите, що він з глузду з'їхав? Чи то вже так важко потурати його химерам?

Клеонт. Твоя правда. Але ж я й гадки не мав, що треба довести своє шляхетне походження для того, щоб зробитися зятем пана Журдена.

Ков'ель. Одна кумедна витівка спала мені на думку: одурити нашого шляхетного пана й добути вам те, чого ви так бажаєте.

Ков'ель. Тут у нас недавно був маскарад, а для мого жарту то саме до речі: я скористаюся з нього, щоб обкрутити нашого йолопа круг пальця. Це, звичайно, комедією пахне, та з ним можна собі дозволити все, що заманеться. Чого там панькатись! Він і сам зіграє свою роль чудово й легко повірить кожній нісенітниці, якої б йому не набалакали. В мене й актори, й костюми наготові; дозвольте мені взяти на себе всю справу. Я зараз вам усе поясню. Ходімо лишень звідси: він повертається.

Ява 15

Пан Журден сам.

Пан Журден. Сто чортів! Усі мені дорікають, що я, мовляв, злигався з вельможними панамі, а на мою думку, немає нічого приємнішого, як знатися з вельможним панством. Від них маєш тільки повагу та шану. Далєбі, я дав би собі на руці два пальці відрубати, аби народитися вдруге – графом чи маркізом.

Маркіза вагається, чи правильно вона зробила, коли прийшла до оселі пана Журдена. Вона говорить графові, що надзвичайно вражена його дарунками, особливо діамантовим перснем і готова дати йому згоду на шлюб. Граф Дорант попереджає пана Журдена, щоб він нічого не говорив про подарунки маркізі Дорімені, бо в шляхетному товаристві так не прийнято.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

З'являється пані Журден і починає сварити присутніх, говорячи, що вона боронить свої права і всі жінки стоятимуть за неї.

Ява 5

Пан Журден, Ков'єль переодягнений.

Ков'єль. Шановний добродію, не знаю, чи маю я честь бути вам знайомим?

Пан Журден. Ні, добродію.

Ков'єль (показуючи рукою на фут від підлоги). А я вас пам'ятаю, як ви були ще отакенький.

Пан Журден. Мене?

Ков'єль. Атож. Я був великим другом вашого покійного батька.

Пан Журден. Мого покійного батька?

Ков'єль. Атож. То був справжній чесний шляхтич.

Пан Журден. Мій батько?

Ков'єль. Атож.

Пан Журден. Он як можна вірити людям!

Ков'єль. А що?

Пан Журден. Знайшлися такі йолопи, які запевняють мене, що він був крамарем!

Ков'єль. Ваш батько – був крамарем! То все лихі язики плетуть! Та він зроду не крамарював. Просто як людина надзвичайно привітна й послужлива, – до речі, він добре розумівся на різному крамі, – батько ваш охоче вибирав той крам по різних місцях, наказував приносити до себе додому, а потім уже роздавав його своїм приятелям за гроші.

Пан Журден. Я в захопленні, що познайомився з вами: ви їм посвідчите, що мій батько був шляхтичем.

Ков'єль. Я ладен це підтвердити перед цілим світом.

Пан Журден. Щиро вам дякую! А в яких справах довелося вам завітати до наших країв?

Ков'єль. З того часу, як я товаришував з вашим покійним батьком, – а він, як я вже сказав вам, був справжнім шляхтичем, – я встиг об'їздити цілий світ.

Пан Журден. А це, мабуть, дуже далеко звідси?

Ков'ель. Та вже звісно... Всього чотири дні, як я повернувся з довгої мандрівки; мене завжди цікавило все, що стосується вас, а тому я й зараз заїхав сюди, щоб повідомити вам дуже приємну для вас новину.

Пан Журден. Яку ж то?

Ков'ель. Чи знаєте ви, що син турецького султана завітав до нашого міста?

Пан Журден. Я? Ні.

Ков'ель. Та невже? З ним разом і пишний почет; всі збігаються на нього подивитися; його вітають і вшановують у нас як дуже високу особу.

Пан Журден. А я цього й не знав.

Ков'ель. Найважливіше для вас – те, що він закохався у вашу дочку.

Пан Журден. Син турецького султана?

Ков'ель. Атож. І хоче її сватати.

Пан Журден. Її сватати? Син турецького султана?

Ков'ель. Син турецького султана хоче стати вашим зятем. Сьогодні заходжу я до нього, розмовляю з ним про те, про се, звичайно, турецькою мовою – я знаю її досконало, – коли це він мені й каже: «Акчіам крок солер онш алла мустаф гіделум аманахем варахіні уссере карбулат?» – тобто: «Чи не бачив ти молоді вродливої дівчини, дочки пана Журдена, паризького шляхтича?»

Пан Журден. Син турецького султана так і сказав про мене?

Ков'ель. Еге. І коли я відповів йому, що знаю вас дуже добре і бачив вашу дочку, то він мені на це: «Ах, марабаба сахем!» – тобто: «Ах, як я закохався в неї!».

Пан Журден. Дуже вам дякую за те, що сказали. Я сам ізроду не додумався б, що «Марабаба сахем» означає: «Ах, як я закохався в неї!» Яка хороша ця турецька мова!

Ков'ель. Дозвольте ж мені довести справу до кінця. Отож він прибув сюди просити у вас руки вашої донечки, а щоб його майбутній тесть був гідний такого вельможного зятя, він – з ласки своєї – надає вам звання «мамамуші», – це в них такий високий сан у їхній країні.

Пан Журден. «Мамамуші»?

Ков'ель. Атож, «мамамуші», тобто по-нашому – паладин. Паладини – це стародавні... ну... одне слово, паладин. Це найпочесніший сан у цілому світі, – таким чином, ви зрівняєтеся з найвидатнішими вельможами на землі.

Пан Журден. Син турецького султана робить мені велику честь. Прошу вас, проведіть мене, будьте ласкаві, до нього, щоб я міг подякувати йому особисто.

Ков'ель. Навіщо? Він сам завітає до вас.

Пан Журден. Він сам завітає до мене?

Ков'ель. Авжеж, і привезе з собою все, що потрібне для церемонії вашого висвячення.

Пан Журден. Ач, який він прудкий!

Ков'ель. Його кохання не має сил чекати.

Пан Журден. Одне мене бентежить... Дочка моя страх яка вперта: закохалася по самісінькі вуха в такого собі Клеонта та ще й присягається, що вийде заміж тільки за нього.

Ков'ель. Вона передумає, тільки-но гляне на сина турецького султана. До того ж уявіть собі, який дивний випадок! Син турецького султана напрочуд схожий на того Клеонта. Я його бачив, мені його показали... Коханняя, яке вона відчуває до одного, дуже легко може перескочити на іншого, і... Та я чую, він наближається. Ось і він сам.

Ява 6

Клеонт у турецькому вбранні; три пажі, що несуть поли його каптана; пан Журден, Ков'ель.

Клеонт. Амбусахім окі бораф, Жордіна, саламалекі!

Ков'ель (до пана Журдена). Це означає: «Пане Журдене, нехай серце ваше цвіте цілий рік, як трояндовий куц!» То звичайне привітання в їхній країні.

Пан Журден. Я покірний слуга їхньої турецької високості.

Ков'ель. Карігар камбото устін мораф.

Клеонт. Устін йок катамалекі басум баче алла моран!

Ков'ель. Він каже: «Нехай пошле вам небо силу лева і мудрість гадюки!»

Пан Журден. Їхня турецька високість роблять мені надто велику честь, і я бажаю їм найбільшого щастя та доброї долі!

Ков'ель. Осса бінамен садок бабаллі оракаф урам.

Клеонт. Бель-мен.

Ков'ель. Він каже, щоб ви мерщій ішли з ним готуватися до церемонії; він бажає швидше побачитися з вашою дочкою й справити весілля.

Пан Журден. І все це він сказав двома словами?

Ков'ель. Еге: то вже така турецька мова, що кількома словами можна сказати дуже багато. Йдіть же мерщій за ним!

Ява 9

Турецька церемонія

Шестеро турків урочисто входять під музику по двоє на сцену. Вони несуть три килими і, протанцювавши кілька фігур, піднімають їх високо вгору. Інші турки, співаючи, проходять під тими килимами і стають по обидва боки сцени. Муфтії із дервішами закінчує цей похід. Потім турки простилають на підлозі килими і стають на них навколішки. Муфтії з дервішами стає посередині, і в той час, коли муфтії різними жестами та гримасами, але без слів, прикликає Магомета, турки-помічники падають долілиць, співаючи «Аллі», потім здіймають руки до неба, співаючи «Алла»¹; вся ця церемонія повторюється кілька разів до кінця молитви, після чого всі вони підводяться, співаючи «Алла екбер»², а двоє дервішів ідуть до пана Журдена у турецькому вбранні, з поголеною головою, без тюрбана й без шаблі. Муфтії повертається у величезному святковому тюрбані, прикрашеному чотирма або п'ятьма рядками засвічених свічок; за ним двоє дервішів у гостроверхих шапках, теж прикрашених засвіченими свічками, несуть коран. Двоє інших дервішів вводять пана Журдена і ставлять його навколішки так, щоб він руками доторкався землі, а спина його служила пюпітром для корана; муфтії кладе йому на спину коран і знову починає, кривляючись, прикликати Магомета: то насуплює брови, то б'є раз по раз рукою по корану, то швиденько перегортає сторінки, після чого, зводячи очі й підносячи руки до неба, він голосно вигукує: «Гу!» Під час цієї другої церемонії турки-помічники то нахиляються, то випростуються, теж співаючи: «Гу, гу, гу!»

¹ Бог (*турецьк.*).

² Бог великий (*турецьк.*).

Пан Журден (після того, як у нього зняли коран зі спини). Уф!..

Муфтії (до пана Журдена). Ти не шахрай?

Турки. Ні, ні, ні!

Муфтії. Ти не брехай?

Турки. Ні, ні, ні!

Муфтії (до турків). Тюрбан йому дай!

Турки. Ти не шахрай? Ні, ні, ні!

Ти не брехай? Ні, ні, ні!

Тюрбан йому дай!

Турки, що танцюють, надівають під звуки музики на пана Журдена тюрбан.

Муфтії (подаючи панові Журденові шаблю). Ти вже шляхтич, я не брехай.
Шаблю приймай!

Турки (видобуваючи шаблі). Ти вже шляхтич, ми не брехай. Шаблю приймай!

Турки, що танцюють, б'ють пана Журдена в такт шаблями.

Муфтії. Бийте, бийте,

Не жалійте!

Турки. Бийте, бийте,

Не жалійте!

Муфтії. Не стидатись, не кричати,

Коли хочеш паном стати!

Турки. Не стидатись, не кричати,

Коли хочеш паном стати!

Муфтії утретє починає прикликати Магомета. Дєрвіші шанобливо беруть його попід руки, потім турки – і ті, що співають, і ті, що танцюють, – починають стрибати навколо муфтія і нарешті виходять разом із ним і виводять пана Журдена.

ДІЯ П'ЯТА

Ява 1

Пані Журден, пан Журден.

Пані Журден. Ах, боже мій милосердний! Ой лишенько! На кого ти схожий! Що ти на себе нап'яв? Чи не зібрався ти часом до маскараду? Та кажи ж нарешті, що це все означає? Хто тебе так вичепурив?

Пан Журден. Чи чувано коли таке зухвальство! Розмовляти так з «мамамуші»?

Пані Журден. А що це за звір такий?

Пан Журден. «Мамамуші» – це по-нашому «паладин».

Пані Журден. Балазин? Ти таки й справді блазень!

Пан Журден. От дуреля! Я кажу – паладин, розумієш? Це такий високий сан. Мене щойно висвятили на нього з цілою церемонією.

Пані Журден. З якою ж то церемонією?

Пан Журден. Магомета за Жордіна Я проситиму щоднини...

Пані Журден. Та що ти мелеш?

Пан Журден (співуючи й пританцювуючи). Га-ла-ба, ба-ла-шу, ба-ла-ба, ба-ла-да! *(Падає додола).*

Пані Журден. Ой боже ж мій милосердний! Чоловік мій з глузду з'їхав!

Пан Журден (підводиться й виходить). Цить, нахабо! Мусиш з повагою ставитися до пана «мамамуші»!

Пані Журден (сама). Де він розум свій втратив? Побіжу ж я за ним... Крий боже, ще на вулицю вискочить! *(Побачивши Дорімену й Доранта).* Ой лишенько! Вас іще тут бракувало! З усіх боків біда!

Дорант пропонує Дорімені допомогти Клеонтові здобути кохану дівчину й підтримати його вигадку щодо цього маскараду. А маркіза відповідає, щоб граф більше не витрачався на неї і що вона вирішила вийти за нього заміж.

Ява 6

Люсіль, Клеонт, пан Журден, Дорімена, Дорант, Ков'ель.

Пан Журден. Іди сюди, донечко моя, підійди-но ближче і подай руку цьому панові, який робить тобі честь, обираючи тебе собі за дружину.

Люсіль. Що з вами, тату? Що ви зробили з собою? Чи не комедію ви граєте?

Пан Журден. Ні, ні, яка там комедія! Це дуже серйозна справа і дуже почесна для тебе – кращого й не придумаєш! *(Показуючи на Клеонта).* Ось твій майбутній чоловік – я даю його тобі.

Люсіль. Ні, тату, я вже вам казала, що нізащо в світі не вийду ні за кого, крім Клеонта, і я радніше зважуся на щось лихе, ніж.. *(Пізнаючи Клеонта).* Звичайно, ви – мій батько, і я повинна вам у всьому коритися...

Пан Журден. Ах, який же я радий, що ти так скоро зрозуміла свій обов'язок! Як приємно мати таку слухняну дочку.

Ява 7

Пані Журден, Клеонт, пан Журден, Люсіль, Дорант, Дорімена, Ков'ель.

Пані Журден. Як? Це що таке? Кажуть, що ти хочеш видати свою дочку за якогось маскарадного блазня?

Пан Журден. Я хочу видати нашу дочку за сина турецького султана.

Пані Журден. За сина турецького султана?!

Дорант. Як, пані Журден! Та невже ви відмовляєтеся від такої честі? Невже ж ви не хочете, щоб його турецька високість був вашим зятем?

Пані Журден. Боже мій, пане, не суньте ви свого носа до чужих справ!

Дорімена. Чи ж можна відмовлятися від такої великої честі?

Пані Журден. Я б і вас попросила, шановна пані, не турбуватися тим, що вас зовсім не обходить!

Дорант. Ми дбаємо насамперед про вас. Нам дуже близькі ваші інтереси – ми ж бо ваші друзі.

Пані Журден. Чудово обійдуся я й без вашої дружби.

Дорант. Таж ваша дочка сама дала згоду виконати бажання свого батька.

Пані Журден. Моя дочка згодна одружитися з турком?

Дорант. Звичайно.

Пані Журден. Вона може забути Клеонта?

Дорант. Чого часом не зробиш, щоб перетворитися на вельможну даму!

Пані Журден. Я задушу її власними руками, якщо вона встругне таку штуку!

Ков'ель (до пана Журдена). Пане, якщо дружина ваша захоче вислухати мене сам на сам, то я обіцяю вам, що вона дасть свою згоду на все, що схочете.

Пані Журден. Нічого знати не хочу!

Ков'ель. Та ви тільки вислухайте мене!

Пані Журден. Ні.

Пан Журден (до пані Журден). Вислухай його!

Пані Журден. Ні, я не хочу його слухати!

Ков'ель. Ви тільки вислухайте мене, а тоді робіть, як самі знаєте.

Пан Журден. Ну, що там таке?

Ков'ель (стиха до пані Журден). Ми вже цілісіньку годину подаємо вам різні знаки, пані. Невже ж ви ще й досі не бачите, що все це робиться тільки для того, щоб підробитися під пана Журдена з його кумедними химерами? Ми намагаємося обдурити його цим маскарадом. Адже це сам Клеонт – оцей син турецького султана.

Пані Журден (стиха до Ков'еля). Ага-а-а!

Ков'ель (стиха до пані Журден). А я, Ков'ель, перекладач при ньому.

Пані Журден (стиха до Ков'еля). Ага! Ну, коли так – я здаюсь.

Ков'ель (стиха до пані Журден). Тільки і знаки не давайте.

Пані Журден (уголос). Так! То інша річ. Гаразд, даю згоду на цей шлюб.

Пан Журден. Ох! Нарешті всі до розуму прийшли! *(До пані Журден).* От бачиш, а ти ще не хотіла його вислухати! Я знав, що він пояснить тобі, що то значить – син турецького султана.

Пані Журден. Він мені все пояснив як слід, і тепер я задоволена. Треба послати по нотаря.

Дорант. Чудова ідея! А щоб ви, пані Журден, зовсім заспокоїлися й від сьогодні перестали ревнувати вашого шановного чоловіка, то той самий нотар, що підпише контракт вашої дочки, підпише й мій шлюбний контракт з маркізою.

Пані Журден. І на це залюбки даю мою згоду.

Пан Журден (стиха до Доранта). Це ви для того, щоб відвести їй очі?

Дорант (стиха до пана Журдена). Нехай собі втішається цією вигадкою.

Пан Журден (стиха). Гаразд, гаразд! *(Уголос).* Пошліть по нотаря!

Пані Журден. А Ніколь?

Пан Журден. Я відаю її перекладачеві, а мою жінку хай бере, хто хоче!

Ков'ель. Дуже вам дякую, пане! *(Набік).* От йолоп так йолоп! Другого такого й у цілому світі не знайдеш!

Переклад з французької Ірини Стешенко

1. Сформулюйте тему, визначте провідну ідею та основні проблеми комедії «Міщанин-шляхтич».
2. Знайдіть у п'єсі ознаки класицизму. Чим незвична комедія Мольєра? Які види мистецтва поєднані в ній? У чому автор відходить від канонів класицизму?
3. Якими засобами досягає Мольєр комічного ефекту в п'єсі «Міщанин-шляхтич»? Проти кого спрямований головний сатиричний удар твору?
4. Розподіліть героїв п'єси на позитивних і негативних, визначте їхню соціальну належність. Прокоментуйте результати ваших спостережень.
5. Складіть цитатну характеристику образу Журдена. Чого він прагне, намагаючись стати шляхтичем?
6. У комедії Мольєр іронізує над естетикою класицизму. Порівняйте пісеньки з другої яви першої дії. Що між ними спільного, а чим вони різняться? Як вони співвідносяться з теорією «високого» та «низького» стилів класицизму? Як ви думаєте, для чого Мольєр увів їх до п'єси?
7. За що пан Журден ображається на своїх батьків? Чи справді він прагне стати освіченою людиною? Що означає для нього «*видряпатися знизу нагору*»?
8. Порівняйте образи шляхтича Доранта та міщанина Клеонта. Кого з них можна назвати шляхетним? Відповідь аргументуйте.
9. Луї XIV замовив комедію, де були б висміяні турецькі церемонії. Чи вдалося це Мольєру? А кого ще висміяв великий комедіограф?
10. Спробуйте продовжити комедію – напишіть шосту дію. Як, на вашу думку, складуться подальші стосунки в родині Журдена? Між Журденом і Дорантом? Між Дорантом і Доріменою?

ПІДСУМОВУЄМО

У комедії «Міщанин-шляхтич» реалізована важлива настанова класицизму – не лише розважати, а й виховувати глядача. У комедії порушено низку проблем. Першу можна сформулювати за допомогою крилатого вислову «Не у свої сани не сідай»: чи варто, як сказав Клеонт, «*ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді*»? Може, краще реалізувати себе у своєму природному стані? Із цієї тісно пов'язана наступна проблема: чи може людина в жорстко регламентованому становому суспільстві (яким була тогочасна абсолютистська Франція) піднятися на вищий щабель суспільної драбини, перейти зі стану міщанства (буржуазії) до стану аристократів (шляхтичів)? Ця проблема мала й інший бік: а чи такі вже бездоганні шляхтичі, до кола яких прагне потрапити пан Журден? Якщо прості міщани (пан і пані Журдени, Люсіль, Клеонт) і навіть їхні слуги (Ков'ель і Ніколь) набагато симпатичніші за шляхетних лицемірів Доранта й Дорімену, то, власне, яке право мають такі «доранти» й «дорімени» правити нацією, країною? Лише тому, що, на відміну від міщанина Журдена, їм пощастило народитися шляхтичами?

До Великої французької революції (1789), яка написала на своїх знаменах гасла свободи, рівності, братерства (зокрема – рівності усіх людей від народжен-

ня) і зрештою усунула аристократів («дорантів» і «дорімен») від влади, залишалося майже сто двадцять років, але її ключову проблему Мольєр порушив уже в XVII ст.

1. Чому, на вашу думку, найвища театральна премія Франції названа на честь Мольєра?
2. Напишіть мініатюру на тему «Похвала Мольєрові».
3. Як традиції Мольєра втілилися в українській літературі XIX–XX ст.?

ВІДЛУЧЕННЯ

Серед найвідоміших театрів світу особливе місце належить паризькому театру «Комеді Франсез». Його іноді називають Театром слова, адже він сповідує прихильність до високої драматургії, посилену увагу до мови і мовлення, які шануються як найвеличніші національні надбання.

Після смерті Мольєра у Парижі існувало два провідних театри – «Генего», основу якого становила колишня трупа Мольєра, і «Бургундський отель», що ставив переважно трагедії, між якими розгорілася справжня війна за прихильність короля. Зайняті інтригами, власники театру не помітили, як на виставах глядачів ставало все менше і менше. Для збереження національного театру 18 серпня 1680 р. король Луї XIV, палкий прихильник Мельпомени, своїм указом об'єднав ці дві трупи. У новий театр, що отримав назву «Театру французьких комедіантів», перейшли лише кращі актори. Це було унікальне театральне явище, адже, за декретом короля, театр фінансувався державою, а володіли ним актори.

Хоча «Комеді Франсез» з'явилася уже після смерті великого комедіографа, її часто називають Домом Мольєра. Розташована вона в Пале-Роялі, саме там, де востаннє у своєму житті вийшов на сцену великий Мольєр.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА РОЗДІЛОМ

«Література бароко і класицизму»

Бароко – доба і напрям у літературі та мистецтві XVII–XVIII ст., що прийшов на зміну Відродженню, але водночас не був його запереченням.

- ▶ Література бароко характеризується тяжінням до різких контрастів, часто надмірної метафоричності, алегорій, прагненням уразити читача пишним стилем, риторичним оздобленням творів. Усе це зумовлене намаганням приголомшити читача, щоб потім, через емоції, впливати на його розум.
- ▶ Представник іспанського бароко Луїс де Гонгора вживав у віршах складні синтаксичні конструкції та метафори, складні алегорії (як у вірші «Галерник»). Його ім'ям названо вигадливий манірний стиль в іспанській літературі – «гонгоризм».
- ▶ Творчість представника англійського бароко Джона Донна позначена філософічністю, роздумами про сенс людського життя, аналізом душевного

стану людини. У сонеті «Щоб мучить мене...» яскраво втілена одна з провідних рис поетики бароко – схильність до різних контрастів.

- ▶ Бароко стало першим спільним художнім стилем, що поєднав Західну та Східну Європу (у т. ч. Україну). Тому говорити про загальноєвропейську культуру (а не окремо про культури Західної та Східної Європи) можна, починаючи лише від доби бароко.

Класицизм – напрям у європейському мистецтві й літературі XVII–XVIII ст., котрий орієнтувався на античні зразки, що проголошувались ідеальними, класичними, гідними наслідування. Він вирізнявся суворою регламентацією, вимогою твердого дотримання чітких, раз і назавжди встановлених норм і правил, викладених у різноманітних поетиках (наприклад, у «Мистецтві поетичному» Нікола Буало).

- ▶ Для драматургії класицизму це «правило трьох єдностей» – часу, місця і дії.
- ▶ У мовному оформленні творів класицизм орієнтувався на теорію трьох стилів (високого, середнього, низького), вимагалися ясність і чистота мовних висловів.
- ▶ Найпрестижнішим родом літератури вважали драму, яка поділялася на жанри: «високу» трагедію та «низьку» комедію. Згідно з приписами класицизму, змішувати жанри категорично заборонялося.
- ▶ «Високі» жанри призначалися для високих суспільних станів (передовсім дворян), а «низькі» – суспільних низів (міщан, селян).
- ▶ Класицизм досяг найвищого розквіту у Франції, поширившись майже по всій Європі, особливо в тих країнах, де були сильні монархічні режими.
- ▶ Класицисти закликали не до спонтанної творчості, не до миттєвого осяяння, а до продуманого аналітичного процесу: «Ви вчіться мислити, тоді уже писати».
- ▶ Героя літературного твору класицисти часто наділяли однією-двома основними рисами характеру (як Журдена). Позитивні риси – чесність, вірність, доблесть, талановитість – притаманні персонажам античної або національної історії, представникам панівної верхівки. Негативні риси – хитрість, підступність, недоумкуватість – властиві переважно вихідцям із соціальних низів.
- ▶ Тематика цих творів мала бути важливою для всіх, основна тема – держава й особистість. Типовим для класицистичної трагедії є конфлікт особистого й державного інтересів на користь останнього.
- ▶ Твори класицизму пропонували образ «взірцевого героя», були прикладом для наслідування громадянами держави, виховували читача.
- ▶ Композиція класицистичного твору усталена й нормативна: необхідні суворе дотримання пропорційності всіх частин твору, стрункність будови, чіткість, ясність, простота викладу, єдність почуття в ліриці.

Той, хто побачив найголовніше

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ. МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

Французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері був наче створеним для ХХ століття. Своїм життям і за-

хопленнями, поглядами на світ і ставленням до людей він уособлював нову епоху, ровесником якої був.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ (1900–1944)

Бути людиною – це й значить відчувати, що ти за все відповідаєш. Згорати від сорому за злидні, хоча вони існують ніби не з твоєї вини. Пишатися перемогою, яку здобули товариші. І знати, що, кладучи камінь, ти допомагаєш будувати світ.

А. де Сент-Екзюпері

Антуан Марі Роже де Сент-Екзюпері народився у шляхетній графській родині на півдні Франції. Серед його предків були славні рицарі, архієпископи та відважні воєначальники, від яких частенько залежала доля не лише Французького королівства, а й усїєї Європи. Але на початку століття від усїєї колишньої могутності залишилися старі портрети на стінах родового замку, витерті гобелени і безліч родинних переказів і традицій. А ще був таємничий світ старого замку, любляча мама (батька хлопчик втратив у чотирирічному віці), брат і сестри, вчителі, робітники, що працювали в маєтку, тобто все, що необхідно дитині для щасливого дитинства, напоєного теплотою сонця і любов'ю щирих сердець.

Коли Антуану виповнилося сімнадцять років, у його життя прийшла перша усвідомлена трагедія – помер його молодший брат Франсуа. Перед смертю він заповів Антуану найдорожчі свої речі – велосипед і рушницю. Можливо, саме тоді, стоячи біля тіла померлого брата, він і замислився над основами людського буття, над законами, які примушують людину бути Людиною. Саме тоді постала й інша нагальна проблема, яку необ-

хідно вирішувати кожній молодій людині у його віці: як жити і що робити далі? Для збіднілого аристократа особливо великого вибору не було. Він вирішив вступити до Вищого військово-морського училища. Юнак досить ретельно готувався до іспитів. Спочатку все йшло ніби добре. На іспиті з математики він отримав найвищий бал. А ось твір майбутній всесвітньовідомий письменник завалив. На той час Європа потерпала від Першої світової війни, тож абітурієнтам запропонували розказати про враження воїна, який щойно повернувся з війни. *«Я не був на війні, через що не хочу говорити про це з чужого голосу»*, – написав Сент-Екзюпері. Щирість юнака не подіяла на членів екзаменаційної комісії, він отримав найнижчий бал і втратив назавжди можливість отримати вищу освіту. Тоді Сент-Екзюпері пішов добровольцем в армію. Він потрапив у авіаційний полк. Зараз навіть важко уявити, що для початку ХХ ст. була професія та особливий стиль життя авіаторів. Здавалося, що вони зроблені з іншого тіста, не такі, як усі інші, адже можуть піднятися у повітря. І Сент-Екзюпері почав брати приватні уроки, які б дозволили йому сісти за штурвал літака. Від цього часу авіація стала невід'ємною частиною його життя.

Після закінчення армійської служби Сент-Екзюпері опинився в Парижі. Він намагався вчитися архітектури, брав приватні уроки у професорів Паризького університету Сорбонна, продавав автомобілі й книжки, поки одного разу не постукав у двері Дідьє Дора, директора авіакомпанії. Той дав йому роботу, і, зрештою, Сент-Екзюпері опинився начальником аеропорту в Марокко. Це була нелегка робота, часто небезпечна для життя: Сент-Екзюпері був надзвичайно сміливим пілотом, справжнім майстром своєї справи, що ніколи не кидав товаришів у небезпеці. Саме за цю службу письменник був удостоєний найпочеснішої французької нагороди – ордена Почесного легіону. Саме в Африці відбулося народження письменника Сент-Екзюпері. Там він написав роман про

Пам'ятник Сент-Екзюпері та Маленькому принцу в Ліоні – рідному місті письменника ►

Останнім твором Антуана де Сент-Екзюпері, його заповітом людству став «Маленький принц». За формою – це **притча**, повчальна алегорична оповідь, у сучасній літературі вона стала одним із засобів вираження морально-філософських роздумів письменника. Подорож Маленького принца – **алегорія пошуків** усього людства, яке іноді не розуміє, що найцінніше в житті поруч, треба лише довіритися серцю.

романтику і небезпеку поштової авіації, що поєднує людей у різних, найвіддаленіших куточках Землі. З улюбленої авіації Сент-Екзюпері пішов сам, на знак протесту: з роботи звільнили його друга і керівника Д. Дора. Але небо не зникло з життя письменника. Головні герої його творів – льотчики, чиє життя з усіма перемогами і поразками він дуже добре знав.

З початком Другої світової війни Сент-Екс (саме так письменника називали друзі-льотчики) робить усе можливе і неможливе, щоб повернутися у військову авіацію. Коли фашисти захопили майже всю Францію, письменник запхнув у кабіну невеличкого літака членів своєї ескадрильї і вивіз їх до Алжиру, таким чином урятувавши від полону. Сам Сент-Екзюпері опинився у Сполучених Штатах Америки і марив поверненням у військову авіацію. Цьому опиралися всі, адже вважали, що Сент-Екзюпері – письменник набагато потрібніший людству, ніж Сент-Екзюпері – військовий льотчик. У своїх, на перший погляд, таких простих і зрозумілих творах він порушував надзвичайно важливі проблеми: що таке справжня дружба і якою має бути людина, щоб планета Земля перетворилася на справжню планету Людей.

Сент-Екзюпері домогся повернення у військову авіацію. Йому дозволили п'ять бойових вильотів, він добився ще трьох. Віщунка нагадала письменнику смерть у морі. З останнього восьмого вильоту письменник і льотчик А. де Сент-Екзюпері не повернувся... На аеродромі його чекали до останньої хвилини, залишки літака знайшли через півстоліття на дні Середземного моря біля Марселя. А в день смерті письменника 31 серпня 1944 р. народилася легенда, що філософ, льотчик і письменник, який понад усе вірив у людину, направив свій літак високо в небо, до зір, у світ, куди повернувся Маленький принц...

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

II

Я жив самотнім життям, і не було нікого, з ким міг би по-справжньому поговорити, аж до аварії, якої я зазнав у Сахарі шість років тому. Щось поламалось у моторі мого літака. Зі мною не було ні механіка, ні пасажирів, і я мав усе зробити сам, хоч ремонт був складний. Це для мене було питання життя або смерті. Питної води я мав од сили на тиждень.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тисячі миль від будь-якого людського житла. Я був ще самотніший, ніж той, хто після корабельної катастрофи опиняється на плоті серед океану. Уявіть же собі, як я здивувався, коли на світанку мене збудив чийсь дивний голосок.

Він сказав:

- Будь ласка... намалюй мені баранця.
- Що?

– Намалой мені баранця...

Я скочив, наче мене грім ударив. Ретельно протер очі. Пильно подивився навколо. І побачив незвичайного хлопчика, що серйозно розглядав мене. Я круглими від подиву очима дивився на цю появу. Не забувайте, що я був за тисячі миль від будь-якого місця, де жили люди. А тим часом не схоже було, щоб цей хлопчик заблукав, або до смерті стомився, чи вмирав від голоду, спраги, а чи від страху. За його зовнішністю зовсім не можна було сказати, що це дитина, яка загубилася серед пустелі, за тисячі миль під населених місць. Нарешті мені вернулася мова, і я сказав:

– А... що ти тут робиш?

Тоді він знову попросив тихо і дуже серйозно:

– Будь ласка... намалой мені баранця...

Таємнича поява так вразила мене, що я не наважився відмовитись. І хоч яким безглуздям це могло видатися тут, за тисячі миль від населених місць, коли на мене чекала смерть, я дістав з кишені аркуш паперу та ручку. Але в ту ж мить згадав, що вчився головним чином географії, історії, арифметики та граматики, і сказав хлопчикові (трохи навіть сердито), що не вмю малювати. Він одказав:

– Це нічого. Намалой мені баранця.

І я намалював.

Він подивився пильно та й каже:

– Ні! Цей баранець зовсім кволий. Намалой іншого.

Я намалював.

Мій друг усміхнувся лагідно й поблажливо:

– Ти ж добре бачиш – це не баранець, а великий баран. У нього роги...

Тоді, втративши терпіння, – адже мені треба було якнайскоріше розбирати і лагодити мотор, – я сказав:

– Ось тобі ящик. А в ньому той баранець, якого ти хочеш.

Я був страшенно здивований, побачивши, як засяяв мій юним суддя:

– Саме такого я й хотів! Як ти гадаєш, багато трави потрібно для цього баранця?

– А хіба що?

– Та ж у мене вдома все – маленьке...

– Йому, напевне, вистачить. Я дав тобі зовсім маленького баранця.

Хлопчик схилив голову над малюнком:

– Не такий він і маленький. Глянь! Він заснув...

Так я познайомився з маленьким принцом.

III

Минуло чимало часу, поки я зрозумів, звідки він узявся. Маленький принц про все розпитував мене, а моїх питань, здавалося, не чув. Тільки з випадково сказаних слів мені поступово все відкрилося. Так, уперше побачивши мій літак, він запитав:

◀ Малюнки Сент-Екзюпері наслідують сучасні художники.

- Що це за штука?
– Це не штука. Ця річ літає. Це літак. Мій літак.
І я з гордістю пояснив йому, що вмю літати. Тоді він вигукнув:
– Як! Ти впав з неба?
– Так, – скромно відповів я.
– О, це цікаво! – І маленький принц так голосно засміявся, що мене аж зло взяло. Я хочу, щоб до мого лиха ставилися серйозно. Потім він додав: – Отже, і ти прибув із неба. А з якої планети?
От де розгадка його таємничої появи тут!
– Виходить, ти попав сюди з іншої планети? – різко спитав я.
Але він не відповів. Дивлячись на мій літак, він повільно хитав головою:
– На ньому ти не міг прилетіти здалеку...
І довго про щось думав. Потім вийняв з кишені мого баранця і почав розглядати цей скарб.
Уявляєте собі, як зацікавило мене оте напіввизнання, ота згадка про «інші планети». Я спробував дізнатись більше:
– Звідки ж ти прибув, хлопчику? Де твій дім? Куди ти хочеш доставити мого баранця?
Він замислено помовчав, а тоді сказав:
– Добре, що ти дав мені ящик: уночі баранець там спатиме, це буде його будинок.
– Авжеж. І якщо ти будеш гарним хлопчиком, я дам тобі ще й мотузок, щоб прив'язувати його вдень. І кілок.
Мої слова, здається, неприємно вразили маленького принца.
– Прив'язувати? Яке безглуздя.
– Але ж якщо ти його не прив'яжеш, то він зайде бозна-куди і загубиться.
Мій друг знову зайшовся сміхом:
– Та куди ж, по-твоєму, він піде?
– Куди завгодно. Прямо перед собою, куди очі дивляться.
Тоді маленький принц серйозно зауважив:
– Це нічого, у мене там усе дуже маленьке. – І, можливо, трошки сумно додав: – Якщо йти прямо перед собою, куди очі дивляться, то далеко не зайдеш...

IV

Так я узнав ще одну дуже важливу річ: його рідна планета на-вряд чи більша, ніж будинок!

Це не дуже мене здивувало. Я добре знав, що крім таких великих планет, як Земля, Юпітер, Марс, Венера, котрим дали імена, є ще сотні інших, і серед них такі маленькі, що їх навіть у телескоп важко помітити. Коли якийсь астроном відкриє таку планету, він дає їй не ім'я, а номер. Називає, скажімо: астероїд 3251. У мене є серйозні підстави думати, що планета, з якої прилетів маленький принц, – астероїд В-612. Цей астероїд бачили тільки раз – 1909 року, його помітив у телескоп один турецький астроном.

Я залюбки почав би цю повість так, як починають чарівну казку. Я хотів би сказати: «Був собі маленький принц, який жив на планеті, трішечки більший за нього самого, і якому дуже потрібен був друг...» Ті, хто розуміє життя, одразу побачили б, що все це щира правда.

Я зовсім не хочу, щоб мою книжку читали задля розваги. Мені стає так боляче, коли я згадую свого маленького друга і розповідаю про нього. Минуло вже шість років відтоді, як він разом зі своїм баранцем покинув мене. І я намагаюсь розповісти про нього, щоб не забути його. Це сумно, коли забувають друзів. Не кожен має друга. І я можу стати таким, як дорослі, котрі нічим не цікавляться, окрім цифр. Мій друг ніколи нічого не пояснював. Можливо, думав, що я такий же, як і він. Але я, на жаль, не вмю бачити баранців крізь стіни ящика. Можливо, я трохи схожий на дорослих. Певно, я трохи постарів.

V

Кожного дня я щось узнавав про його планету, про те, як він вирушив звідти в мандри, як подорожував. Він розповідав про це поступово, між іншим. Таким чином на третій день я дізнався про трагедію з баобабам.

Це теж сталося завдяки баранцеві, бо маленький принц, ніби поинятий тяжким сумнівом, раптом запитав мене:

– Скажи, правда ж, баранці їдять куці?

– Так, це правда.

– О! Я радий.

Я не зрозумів, чому важливо, щоб баранці їли куці. Але маленький принц додав:

– Виходить, вони й баобабам їдять?

Я сказав маленькому принцові, що баобабам – не куці, а величезні, як дзвіниця, дерева, і хоча б він привів навіть цілий табун слонів, вони не з'їдять і одного баобаба.

Почувши про табун слонів, маленький принц засміявся:

– Їх довелося б поставити один на одного... – А тоді розважливо сказав: – Перш ніж виростуть, баобабам спочатку бувають маленькі.

– Це правда! Але нащо тобі, щоб баранець їв маленькі баобабам?

– Ну як же! – відповів він, ніби мова йшла про щось зовсім очевидне. І мені довелося добре подумати, доки я не зрозумів, у чому річ.

І справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли корисні трави і бур'яни. Отже, там є добре насіння корисних рослин і шкідливе

насіння бур'янів. Але ж насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, доки якійсь насіниці не заманеться прокинутись. Тоді вона потягається і спершу не-сміливо пускає до сонця паросток – чарівну маленьку безневинну травинку. Якщо це редиска або троянда – хай собі росте. А коли це якийсь бур'ян – треба одразу, як тільки розпізнаєш той паросток, вирвати його з корінням. На планеті маленького принца було жахливе насіння... То насіння баобабів. Грунт планети був геть уражений цим насінням. А баобаб – така рослина, що коли розпізнаєш її надто пізно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки.

– Є таке правило, – казав мені згодом маленький принц. – Прибрався сам уранці – ретельно прибери і свою планету. Треба виривати баобаби одразу ж, як тільки побачиш, що то не троянди, бо молоді паростки троянд і баобабів майже однакові. Це дуже нудна робота, але й дуже легка.

VI

О маленький принце, помалу я зрозумів твоє сумне життя. Довгий час ти мав тільки одну розвагу: милувався заходом сонця. Я дізнався про це вранці четвертого дня, коли ти сказав мені:

- Я дуже люблю захід сонця. Ходімо подивимось на захід сонця.
- Але ж треба почекати...
- Що почекати?
- Почекати, коли сонце заходить.

Спочатку ти дуже здивувався, а тоді засміявся сам із себе. І сказав:

- Мені все здається, що я вдома!

І справді. Коли в Америці полудень – у Франції сонце вже заходить, це всі знають. І якщо б за хвилину перенестись у Францію, можна було б побачити, як там заходить сонце. На жаль, до Франції аж надто далеко. Але на твоїй маленькій планеті тобі досить було пересунути свій стілець на декілька кроків, і ти бачив захід сонця щоразу, коли тільки хотів...

- Якось в один день я бачив захід сонця сорок три рази!

І трошки згодом ти додав:

- Знаєш... коли стає дуже сумно, приємно подивитись, як заходить сонце...
- Отже, того дня, коли ти бачив захід сонця сорок три рази, тобі було сумно? Та маленький принц не відповів.

VII

На п'ятий день, знову ж таки завдяки баранцю, мені відкрилася таємниця життя маленького принца. Він спитав несподівано, без ніякого вступу, ніби то було наслідком довгих мовчазних роздумів:

- Якщо баранець їсть куці, то він їсть і квіти?
- Він їсть усе, що попадеться.
- Навіть квіти з колючками?
- Так. Навіть квіти з колючками.

– А нащо ж ті колючки?

Цього я не знав. Я саме був зайнятий – намагався викрутити в моторі сильно вкручений гвинт. Мене дуже непокоїло, що вимушена посадка набирає серйозного характеру, – питної води майже не залишилось, і я вже боявся найгіршого.

– Нащо ж ті колючки?

Якщо маленький принц щось питає, він ніколи не відступав, доки не діставав відповіді. Я розсердився через той гвинт і сказав що попало:

– Колючки ні на що не потрібні, квіти випускають їх просто від злості!

– О!

А потім, трошки помовчавши, кинув якимось аш сердито:

– Я тобі не вірю! Квіти слабенькі. Вони простодушні. І підбадьорюють себе. Думають, що з колючками вони страшні...

Я нічого не відповів. У ту хвилину я казав собі: «Якщо цей гвинт і зараз не піддасться, я розіб'ю його молотком». Маленький принц знову перебив мої думки:

– І ти думаєш, що квіти...

– Та ні ж! Ні! Я нічого не думаю! Я відповів тобі навмання. Я зайнятий серйозним ділом!

Він здивовано глянув на мене:

– Серйозним ділом!

Він дивився на мене, на молоток у моїй руці, на чорні від мастила пальці, дивився, як я схилився над річчю, що була, на його думку, дуже потворна.

– Ти говориш, як дорослі!

Мені стало трохи соромно. А він безжально додав:

– Ти все плутаєш... ти геть усе перемішав!

Маленький принц таки справді дуже розсердився. Він труснув головою, і вітер розмавав його золоте волосся.

– Я знаю одну планету, там живе такий собі добродій із багряним обличчям. Він не понюхав жодної квітки. Ніколи не глянув на зірку. Ніколи нікого не любив. Ніколи не робив нічогісінько, тільки складав цифри. І з ранку до ночі повторював, як оце ти: «Я людина серйозна! Я людина серйозна!» – так і дметься з пихи. Але ж то не людина, то гриб.

– Що?

– Гриб!

Маленький принц аж побілів од гніву.

– Мільйони років у квітів ростуть колючки. І мільйони років баранці все-таки їдять квіти. То невже це не серйозна річ – збагнути, чому вони так намагаються випустити колючки, які їм нічого не дають? Хіба це не важливо, що баранці і квіти воюють між собою? Невже це не серйозніше і не важливіше, ніж рахунки товстуна з багряним обличчям? І коли я знаю квітку, що є тільки одна у світі і росте тільки на моїй планеті, а маленький баранець якогось чудового ранку з'їсть її, не тямлячи навіть, що він накоїв, – це, виходить, теж не має значення!

Він зашарівся, потім озвався знову:

– Якщо ти любиш квітку, що є одна-єдина у світі і тільки на одній з мільйонів і мільйонів зірок, цього досить: дивишся на зорі і почуваєш себе щасливим. І кажеш собі: «Десь там – моя квітка...» А коли баранець її з'їсть, то це все одно, як коли б одразу погасли всі зорі. І це, виходить, не має значення!

Більше він нічого не міг сказати. Він раптом заплакав. Стемніло. Я відклав інструменти. Смішно було думати про молоток, про гвинт, про спрагу та смерть. На цій зорі, на планеті – на моїй планеті Землі – був маленький принц, якого треба заспокоїти! Я взяв його на руки. Гойдав його. Я казав йому:

– Квітці, яку ти любиш, не загрожує ніяка небезпека... Я намалюю твоєму баранцеві вуздечку... Намалюю для твоєї квітки броню... Я...

Я не дуже тямив, що кажу. Почувався страшенно незграбним. Не знав, як підійти до нього, як повернути його до себе... Вона така таємнича, ця країна сліз.

VIII

Дуже скоро я навчився краще розпізнавати ту квітку. На планеті маленького принца завжди росли прості квіти – у них був тільки один ряд пелюсток, їм потрібно було зовсім мало місця, і вони нікого не турбували. Вранці ті квіти розпускались у траві, а ввечері в'янули. А ця якось проросла із зернятка, занесеного невідомо звідки, і маленький принц пильнував той паросток, не схожий на інші росточки. То міг бути якийсь новий вид баобаба. Проте незабаром кущик перестав рости і зібрався цвісти. Маленький принц, який стежив за величезним пуп'янком, відчував, що ось-ось побачить якесь диво, проте квітка, схована у своїй зеленій кімнатці, ще не була готова – вона все чепурилася. Дбайливо добирала барви. Вона виряджалася поволі, приміряла пелюстку за пелюсткою. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як ото мак-самосій. Вона хотіла появитися в усьому сяйві своєї краси. О, то була страшенна кокетка! Отож її таємниче вибирання тривало багато днів. Нарешті одного ранку, саме коли сходило сонце, вона показаласть.

Як ретельно вона готувалася, скільки точної праці доклала, а тепер, позіхаючи, мовила:

– Ох, я насилу прокинулась!.. Вибачте... Я ще не зачесана...

Маленький принц не міг стримати свого захоплення:

– Які ви гарні!

– Справді? – тихо мовила квітка у відповідь. – І я народилася разом із сонцем...

Маленький принц здогадався, що красуня не занадто скромна, але вона була така зворушливо гарна!

– Здається, пора снідати, – за хвилину додала вона. – Будьте ласкаві, подбайте про мене...

Збентежений маленький принц знайшов поливалку зі свіжою водою і полив квітку. Скоро виявилось, що красуня дуже гордовита й недовірлива, і маленький принц геть замучився з нею. Одного разу, говорячи про свої чотири колючки, вона сказала йому:

– Нехай приходять хоч тигри з пазурами – не страшно!
– На моїй планеті тигрів немає, – заперечив маленький принц. – До того ж тигри не їдять трави.

– Я не трава, – тихо відповіла квітка.

– Вибачте...

– Я зовсім не боюся тигрів, а от протягів не переносу. У вас немає ширми?

«Не переносить протягів... кепсько для рослини, – подумки відзначив маленький принц. – Дуже складно з цією квіткою...»

– Увечері накрийте мене ковпаком. У вас надто холодно. Незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І урвала. Її занесло сюди ще зернятком. Вона нічого не могла знати про інші світи. Хотіла так наївно збрехати і викрила себе – знітилася, потім кашлянула два-три рази – хай маленький принц відчує свою вину.

– Де ж та ширма?

– Я хотів піти пошукати її, але ж ви говорили до мене!

Тоді вона закашляла дужче – надумала покарати його муками сумління.

Отож незабаром у маленького принца, хоч він і любив чудову квітку, прокинулися сумніви. Слова, що не мали ніякої ваги, він узяв близько до серця і відчув себе дуже нещасливим.

– Мені не треба було її слухати, – довірливо сказав він мені одного разу. – Ніколи не треба слухати квітів. Треба дивитися на них і дихати їхніми пахощами. Моя квітка сповнила пахощами всю мою планету, а я не вмів тішитися нею. Ота розмова про тигрячі пазури мала б зворушити мене, а я розсердився...

І ще він признався:

– Тоді я ще нічого не розумів! Треба було судити про все по її вчинках, а не словах. Вона дала мені свої пахощі, осяяла мене. Я не повинен був тікати! За тими наївними хитрощами я мав би вгадати ніжність. У квітів так багато суперечностей! Але я був надто молодий, щоб уміти любити.

IX

Мені здається, що він утік з перелітними птахами. Вранці того дня старанно прибрав свою планету. Ретельно прочистив діючі вулкани. Він мав два діючих вулкани. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. І ще в нього був один погаслий вулкан. Але, як він казав, хто знає, що може трапитись! Отож він прочистив і згаслий вулкан. Добре прочищені вулкани горять рівно й тихо, без вивержень. Виверження вулкана – це ніби пожежа в димарі, коли там горить сажа. На Землі, ясна річ, вулканів не прочистиш – для цього ми надто малі. Тому вони й завдають нам стільки прикрощів.

Пойнятий смутком, маленький принц вирвав також останні паростки баобабів. Він думав, що ніколи більше не повернеться. Але вся ця звична робота того ранку була йому надзвичайно приємна. А коли востаннє полив чудову квітку і зібрався накрити її ковпаком, він мало не заплакав.

– Прощайте, – сказав квітці маленький принц. Та вона не відповіла. – Прощайте, – повторив він.

Вона кашлянула. Але не від застуди.

– Я була дурна, – озвалася нарешті квітка. – Вибач мені. І постарайся бути щасливим.

Маленький принц був дуже здивований, що вона не дорікала йому. Стояв, збентежений, зі скляним ковпаком у руках. Не розумів, звідки ця тиха ніжність.

– Ну, звісно, я люблю тебе, – мовила квітка. – Ти не знав цього, то моя вина. Але це не має ніякого значення. Ти був такий же дурненький, як і я. Постарайся бути щасливим... Залиш цей ковпак. Він мені вже не потрібен.

– А вітер...

– Я не так і застуджена... Нічна прохолода буде мені корисна. Я ж квітка.

– А звірі – треба терпіти, коли появиться дві-три гусениці, – я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони такі гарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти будеш далеко. А великих звірів я не боюсь. У мене теж є пазурі. – І вона простодушно показала свої чотири колючки. Потім додала: – Не тягни, це мене дратує! Ти ж надумав іти. Вирушай.

Бо не хотіла, щоб маленький принц бачив, як вона плаче. То була така горда квітка...

Х

Планета маленького принца була поблизу астероїдів 325, 326, 327, 328, 329 і 330. Отож він і почав з того, що відвідав їх, – треба ж було чимось зайнятися й чогось навчитися.

На першому астероїді жив один король. Убраний у пурпур і горностаї, він сидів на троні – зовсім простому, а проте величному.

– А, ось і підданий! – вигукнув король, побачивши маленького принца.

«Як він може мене впізнати? – подумки спитав себе маленький принц. – Він же ніколи не бачив мене».

Він не знав, що світ для королів дуже спрощений. Для них усі люди – піддані.

– Підійди, щоб я тебе краще бачив, – сказав король, страшенно гордий, що нарешті може бути над кимось королем.

Маленький принц озирнувся, шукаючи, де б сісти, але всю планету покрила пишна горностаєва мантія. Мусив стояти і, стоячи, позіхнув з утоми.

– Етикет не дозволяє позіхати в присутності монарха, – сказав король. – Я забороняю тобі позіхати.

– Не можу стриматись, – відповів маленький принц, страшенно зніяковівши. – Я довго був у дорозі і не спав...

– Ну, тоді наказую тобі позіхати, – мовив йому король. – Я багато років не бачив, щоб хто позіхав. Це мені цікаво. Ну, позіхай ще! Це мій наказ.

– Це мене лякає... більше не можу... – відказав маленький принц і весь почервонів.

– Гм... Гм... Тоді.. – мовив король, – тоді наказую тобі то позіхати, то...

Король трохи заплутався і, здавалось, аж розсердився. Адже для короля було головне – щоб поважали його авторитет. Він не терпів непокори. Це був абсолютний монарх. Але він був дуже добрий і тому давав розумні накази. «Якщо б я, – звичайно казав він, – якщо б я звелів своєму генералові обернутися на морського птаха і генерал не виконав би наказу, то це була б не його вина. Винен був би я».

– Наказую тобі сісти! – відповів король і велично підібрав полу своєї горностаєвої мантії.

Одне дивувало маленького принца. Планета була зовсім маленька. Чим же міг король тут правити?

– Вибачте, ваша величносте, – озвався він, – дозвольте запитати...

– Наказую: питай! – поспіхом мовив король.

– Ваша величносте... чим ви правите?

– Усім, – дуже просто відповів король.

– Усім?

Король скромним жестом показав на свою планету й на інші та на зірки.

– І всім цим ви правите? – перепитав маленький принц.

– Усім, – одказав король.

Бо він був не тільки абсолютний монарх, а й володар всесвіту.

– І зорі скоряються вам?

– Ну певно, – потвердив король. – Зорі негайно виконують мої накази. Я не терплю непокори.

Така могутність викликала захоплення в маленького принца. От би йому таку владу, тоді б він зміг милуватися заходом сонця не сорок чотири рази на день, а сімдесят два, або навіть сто чи двісті разів, і ніколи не пересуваючи стільця! Згадавши свою покинуту маленьку планету, він трохи засумував і наважився попросити короля:

– Мені хотілося б подивитись, як заходить сонце... Зробіть ласку... Накажіть сонцю заходити...

– Якщо б я звелів своєму генералові літати, як метелик, із квітки на квітку, або написати трагедію, або обернутися на морського птаха і генерал не виконав би наказу, то хто був би в тому винен – він чи я?

– Ви, ваша величносте, – твердо відповів маленький принц.

– Точно, – згодився король. – Від кожного треба вимагати тільки те, що він може зробити. Основою влади має бути передусім розум. Якщо ти накажеш своєму народові кинутись у море, він зробить революцію. Я маю право вимагати покори, бо мої накази розумні.

– А як же мій захід сонця? – нагадав маленький принц, який, спитавши про щось, ніколи не відступав, доки не діставав відповіді.

– Буде тобі й захід сонця. Я жадаю, щоб воно зайшло. Але у своїй мудрості правителя почекаю, коли будуть сприятливі умови.

– А коли це буде? – поцікавився маленький принц.

– Гм... гм... – відповів король, спочатку заглянувши у товстий календар. – Це

буде... гм, гм... сьогодні це буде о сьомій годині сорок хвилин вечора. І тоді ти побачиш, як точно виконуються мої накази.

Маленький принц позіхнув. Шкода, що тут не завжди можна побачити захід сонця. І потім уже він трохи нудьгував.

– Мені більше тут нічого робити, – сказав він королю. – Пора в дорогу.

– Залишися! – мовив король, дуже гордий з того, що в нього є підданий. – Залишися, я призначу тебе міністром.

– Міністром чого?

– Міністром... міністром юстиції.

– Але ж тут нікого судити!

– Це невідомо, – заперечив король. – Я ще не все своє королівство оглянув. Я дуже старий, для карети нема в мене місця, а ходити пішки стомлююсь.

Маленький принц нахилився і ще раз глянув на другий бік планети.

– О! Я вже подивився! – вигукнув він. – Там більше нікого немає.

– Тоді судитимеш самого себе, – відповів король. – Це важче. Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зможеш правильно судити самого себе, то ти справді мудрий.

– Сам себе я хоч де можу судити, – сказав маленький принц. – Нема чого мені тут жити.

– Гм... гм... – замислився король. – Здається, на моїй планеті десь є старий пацюк. Уночі я його чую. Ти зможеш судити цього старого пацюка. Час від часу будеш засуджувати його до смерті. Таким чином від тебе залежатиме його життя. Але щоразу ти даватимеш йому помилування, щоб зберегти його. Він же у нас один.

– Не люблю я засуджувати до смерті, – сказав маленький принц. – І мені вже пора йти.

– Ні, – заперечив король.

Маленький принц, хоч він уже й зібрався в дорогу, зовсім не хотів засмучувати старого монарха.

– Якщо ви, ваша величносте, хотіли б, щоб вашу волю точно виконували, ви могли б дати мені розумний наказ. Веліти, наприклад, не гаючи ні хвилини, вирушити в дорогу. Мені здається, умови для цього сприятливі...

Король нічого не відповів, маленький принц трохи повагався, потім зітхнув і пішов собі.

– Призначаю тебе своїм послом. – квапливо гукнув король.

І вигляд у нього був надзвичайно владний.

«Дивні люди ці дорослі», – подумав маленький принц, мандруючи далі.

XI

На другій планеті жив честолюбець.

– А-а, ось і шанувальник прибув! – скрикнув він, ще здалеку помітивши маленького принца.

Адже для пихатих усі інші – їхні шанувальники.

– Добридень, – сказав маленький принц. – Який смішний у вас капелюх.
– Це для вітання, – пояснив честолюбець. – Щоб кланятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто ніколи не приходить.

– Он як? – сказав маленький принц, нічого не зрозумівши.

– Поплеши в долоні, – порадив йому честолюбець.

Маленький принц поплескав у долоні. Честолюбець, трохи піднявши капелюха, поштиво вклонився. «Тут цікавіше, ніж у короля», – подумав маленький принц. І знов почав плескати в долоні. А честолюбець, піднімаючи свого капелюха, знову кланявся. Через п'ять хвилин ця одноманітна гра стомила маленького принца.

– А що треба зробити, щоб капелюх упав? – спитав він.

Але честолюбець не почув. Пихаті люди не чують нічого, крім похвали.

– Ти справді дуже шануєш мене? – спитав він маленького принца.

– А що значить – шанувати?

– Шанувати – значить визнавати, що я найвродливіший, найкраще одягнутий, найбагатший і найрозумніший на планеті.

– Але ж на твоїй планеті ти один!

– Зроби мені ласку, все одно шануй мене!

– Я шаную, – сказав маленький принц, легенько стенувши плечима, – та яка тобі від того користь?

І він утік од честолюбця. «Ці дорослі – таки дуже дивні люди», – простодушно подумав він, мандруючи далі.

XII

На наступній планеті жив пияк. Маленький принц був там зовсім недовго, а все одно його огорнув глибокий сум. Пияк мовчки сидів перед справжньою колекцією пляшок – порожніх і повних.

– Що ти тут робиш? – поцікавився маленький принц.

– П'ю, – понуро відповів пияк.

– Нащо ти п'єш? – спитав маленький принц.

– Щоб забути, – відказав пияк.

– Що забути? – допитувався маленький принц, якому вже стало шкода пияка.

– Забути, що мені соромно, – признався пияк, похнюпившись.

– Чого ж тобі соромно? – спитав маленький принц, який дуже хотів допомогти йому.

– Соромно, що п'ю! – закінчив пияк і остаточно замовк.

А маленький принц, спантеличений, пішов собі. «Ці дорослі, без сумніву, дуже, дуже дивні люди», – думав він, мандруючи далі.

XIII

Четверта планета належала бізнесменові. Цей чоловік був так зайнятий, що коли прийшов маленький принц, він навіть голови не підвів.

– Добрий день, – сказав маленький принц. – У вас погасла сигарета.

– Три і два – п'ять. П'ять і сім – дванадцять. Дванадцять і три – п'ятнадцять. Добрий день. П'ятнадцять і сім – двадцять два. Двадцять два і шість – двадцять вісім. Немає часу прикурити. Двадцять шість і п'ять – тридцять один. Ху! Отже, разом п'ятсот один мільйон шістсот двадцять дві тисячі сімсот тридцять один.

– П'ятсот мільйонів чого?

– Га? Ти ще тут? П'ятсот мільйонів... я вже не знаю чого... У мене стільки роботи! Я людина серйозна, мені нема коли розважатися теревенями! Два і п'ять – сім...

– П'ятсот мільйонів чого? – повторив маленький принц, який ніколи, спитавши про щось, не відступав, доки не діставав відповіді.

Бізнесмен підвів голову:

– За п'ятдесят чотири роки, що я живу на цій планеті, було тільки три випадки, коли мене щось турбувало. Перший раз це сталося двадцять два роки тому – сюди бозна-звідки залетів хрущ. Він так жахливо гудів, що я зробив чотири помилки в підрахунках. Другого разу – одинадцять років тому – в мене був приступ ревматизму. Мало фізичних вправ. Мені нема коли тинятися. Я людина серйозна. Третій раз... оце зараз? Отже, я казав, п'ятсот один мільйон!..

– Чого?

Бізнесмен зрозумів, що йому не дадуть спокою.

– Отих маленьких штучок, які інколи можна побачити в повітрі.

– Що ж то – мухи?

– Та ні, такі маленькі, блискучі.

– Бджоли?

– Та ні ж. Маленькі золоті штучки, які викликають мрії у ледарів. Але я людина серйозна. Мені нема коли мріяти.

– А-а! Це зірки?

– Так, так... Зірки.

– П'ятсот мільйонів зірок – що ж ти з ними робиш?

– П'ятсот один мільйон шістсот двадцять дві тисячі сімсот тридцять одна.

Я людина серйозна, я люблю точність.

– То що ж ти робиш з тими зірками?

– Що роблю?

– Так.

– Нічого. Я ними володію.

– Володієш зірками?

– Так.

– Але я вже бачив короля, який...

– Королі нічим не володіють. Вони тільки правлять. Це велика різниця.

– А навіщо тобі володіти зірками?

– Щоб бути багатим.

– А нащо бути багатим?

– Щоб купувати нові зірки, якщо їх хтось відкріє.

«Цей, – подумав маленький принц, – міркує майже так, як той пияк». Одна-
че розпитував далі:

– Як можна володіти зірками?

– А чії вони, зірки? – буркотливо запитав бізнесмен.

– Не знаю. Нічії.

– Отже, вони мої, бо я перший про це подумав.

– І цього досить?

– Ну певно. Коли ти знаходиш десь діамант, який нікому не належить, то він твій. Коли ти знаходиш десь острів, який нікому не належить, то він твій. Коли в тебе першого виникає якась ідея, ти береш на неї патент: вона твоя. Я володію зірками тому, що до мене ніхто не подумався ними заволодіти.

– Оце правда, – сказав маленький принц. – І що ж ти з ними робиш?

– Завідую ними, – відповів бізнесмен. – Лічу їх і перелічую. Це важко. Але я людина серйозна.

Це ще не вдовольнило маленького принца.

– Якщо у мене є шовкова хустина, я можу пов'язати її на шию і взяти з собою, – сказав він. – Якщо у мене є квітка, я можу її зірвати і взяти з собою. А ти ж не можеш забрати зірок!

– Ні, зате можу покласти їх у банк.

– Як це розуміти?

– А так: я пишу на папірці, скільки у мене зірок. Потім кладу той папірець у шухляду і замикаю її на ключ.

– І все?

– Цього досить.

«Цікаво! – подумав маленький принц. – І навіть поетично. Але це не дуже серйозно!»

Маленький принц по-своєму розумів, що таке серйозні речі, – зовсім не так, як дорослі.

– У мене, – сказав він, – є квітка, я щоранку її поливаю. У мене є три вулкани, я щотижня їх прочищаю. Усі прочищаю: і діючі, і той, що погас. Хто знає, як воно буде. І моїм вулканам, і моїй квітці корисно, що я ними володію. А зіркам од тебе нема ніякої користі...

Бізнесмен відкрив рота, але так і не знайшов, що відповісти, і маленький принц пішов собі.

«Ці дорослі таки незвичайні люди», – простодушно думав він, мандруючи далі.

XIV

П'ята планета була дуже цікава. З усіх вона була найменша. На ній якраз вистачало місця для ліхтаря і ліхтарника. Маленький принц ніяк не міг зрозуміти, навіщо серед неба, на планетці, де нема ні будинку, ні населення, потрібні ліхтар і ліхтарник. Одначе він сказав про себе: «Можливо, цей чоловік тут і недоречний. А проте він не так недоречний, як король, честолюбець, бізнесмен

і пияк. У його роботі принаймні є сенс. Коли він засвічує свій ліхтар – то ніби народжується ще одна зірка або квітка. Коли гасить ліхтар – то присипляє ту зірку чи квітку. Дуже гарне заняття. Це справді корисно, бо красиво».

І, наблизившись до планети, він шанобливо вклонився ліхтарникові:

– Добрий день. Навіщо ти оце зараз погасив свій ліхтар?

– Такий наказ, – відповів ліхтарник. – Добрий день.

– А що то за наказ?

– Щоб я гасив свій ліхтар. Добрий вечір.

І він знову його засвітив.

А нащо ти знову його засвітив?

– Такий наказ, – відповів ліхтарник,

– Не розумію, – мовив маленький принц.

– Тут нічого розуміти, – сказав ліхтарник. – Наказ є наказ. Добрий день.

І погасив ліхтар.

Потім картатою червоною хустиною витер з лица піт і сказав:

– Жахлива в мене робота. Колись у цьому був сенс. Вранці я гасив ліхтар, а ввечері світив. Решту дня я міг відпочивати, а решту ночі – спати...

– А потім наказ перемінився?

– Наказ не перемінився, – сказав ліхтарник. – У тому й лихо! Планета з кожним роком обертається швидше й швидше, а наказ залишився той самий.

– А як же тепер? – спитав маленький принц.

– Тепер планета повністю обертається за одну хвилину, і я не маю ні секунди відпочинку. Щохвилини я засвічую ліхтар і гашу.

– От цікаво! День у тебе триває одну хвилину!

– Нічого цікавого, – сказав ліхтарник. – Уже місяць як ми з тобою розмовляємо.

– Місяць?!

– Так. Тридцять хвилин. Тридцять днів. Добрий вечір.

І він знову засвітив ліхтар.

Маленький принц подивився на ліхтарника – йому подобався цей чоловік, який так точно виконував наказ. Маленький принц згадав, як колись, переставляючи свій стілець, він шукав місце, звідки було б видно захід сонця. І йому захотілося допомогти приятелеві:

– Слухай... я знаю, як зробити, щоб ти відпочивав, коли тільки захочеш...

– Я весь час хочу, – зітхнув ліхтарник.

Бо людина може бути водночас і вірна обов'язку, і ледача.

І маленький принц вів далі:

– Твоя планетка така крихітна, що ступиш три кроки і вже обійдеш її. Досить тобі йти не поспішаючи, і ти весь час будеш на сонці. Коли надумаєш відпочити, – починай ходити... і день триватиме доти, доки тобі схочеться.

– Ну, це мало що дає, – сказав ліхтарник. – Найбільше у світі я люблю спати.

– Тоді кепсько, – поспівчував маленький принц.

– Кепсько, – згодився ліхтарник. – Добрий день.

І погасив ліхтар.

«Цього чоловіка, – сказав собі маленький принц, уже мандруючи далі, – цього чоловіка зневажали б усі інші – і король, і честолюбець, і пияк, і бізнесмен. А тим часом тільки він, здається мені, не смішний. Мабуть, тому, що він не думає про себе».

Маленький принц зітхнув із жалем:

«Він єдиний, хто міг би стати моїм другом. Але його планета надто маленька. На двох там немає місця...»

Він не наважувався зізнатися собі, що жалкував за цією благословенною планетою головним чином тому, що на ній за двадцять чотири години можна було тисячу чотириста сорок разів бачити захід сонця!

XV

Шоста планета була в десять разів більша за попередню. На ній жив дідуган, який писав товстенні книги.

– Ти ба! – вигукнув він, помітивши маленького принца. – Мандрівник!

Маленький принц сів на стіл і перевів дух. Він уже стільки промандрував!

– Відкіля ти прибув? – запитав його дідуган.

– Що це за товста книга? – поцікавився маленький принц. – Що ви тут робите?

– Я – географ, – відповів дідуган.

– Що таке географ?

– Це вчений, який знає, де розташовані моря, ріки, міста, гори й пустелі.

– Дуже цікаво! – сказав маленький принц. – Оце вже справжня професія! – і він обвів поглядом планету географа. Ще ніколи маленький принц не бачив такої величної планети.

– Ваша планета дуже гарна. А океани тут є?

– Цього я не можу знати, – сказав географ.

– А-а, – розчаровано протягнув маленький принц. – А гори?

– Цього я не можу знати, – відповів географ.

– А міста, і ріки, й пустелі?

– Цього я теж не можу знати, – мовив географ.

– Але ж ви географ!

– Саме так, – сказав дідуган. – Я географ, а не мандрівник. У мене зовсім немає мандрівників. Не географи ж ведуть облік міст, рік, гір, морів, океанів і пустель. Географ – надто поважна особа, щоб тинятися по світу. Він не виходить зі свого кабінету. Але він приймає в себе мандрівників. Розпитує їх, записує їхні спогади. І якщо спогади когось із них зацікавлять географа, він з'ясовує, чи порядна людина цей мандрівник.

– Навіщо?

– Бо мандрівник, який бреше, викликав би справжню катастрофу в географічних книгах. Так само, як і той мандрівник, що забагато п'є.

– Чому?

– Бо у п'яниць двоїться в очах. І там, де стоїть одна гора, такий географ позначив би дві.

– Я знаю одного такого, – сказав маленький принц. – З нього був би поганий мандрівник.

– Можливо. Отож, коли виявиться, що мандрівник – людина порядна, тоді перевіряють його відкриття.

– Ідуть дивитися?

– Ні. Це надто складно. Вимагають, щоб мандрівник дав докази. Якщо йдеться про те, що мандрівник відкрив, наприклад, велику гору, він має принести з неї велике каміння.

Раптом географ захвилювався:

– Але ж ти й сам прибув здалеку? Ти мандрівник! Опиши мені свою планету. – І географ розкрив книгу записів, підстругав олівець. Розповіді мандрівників спочатку записують олівцем. Потім ждуть, коли мандрівник подасть докази, тоді вже його розповіді можна записати чорнилом.

– Ну, прошу, – сказав географ.

– О, у мене там не дуже цікаво, – мовив маленький принц, – усе маленьке. У мене є три вулкани. Два діють, а один погас. Але хто знає, – все може бути.

– Все може бути, – потвердив географ.

– І ще у мене є квітка.

– Квітів ми не записуємо, – сказав географ.

– Чому?! Це ж найкрасивіше, що є на світі!

– Тому, що квіти ефемерні.

– Що означає – «ефемерні»?

– Книги з географії – найцінніші серед усіх книг, – сказав географ. – Вони ніколи не старіють. Дуже рідко трапляється, щоб гора зрушила з місця. Дуже рідко буває, щоб океан спорожнів. Ми пишемо про те, що вічне.

– Але згаслий вулкан може прокинутись, – перебив маленький принц. – А що таке «ефемерний»?

– Погаслі ті вулкани чи вони діють – нам це байдуже, – сказав географ. – Для нас має значення гора. Вона не змінюється.

– А що означає «ефемерний»? – повторив маленький принц, який, спитавши про щось, ніколи не відступав, доки не діставав відповіді.

– Ефемерне – це недовговічне, те, що скоро зникає.

– І моя квітка скоро зникне?

– Ну звісно.

«Моя квітка недовговічна, – сказав до себе маленький принц, – їй нічим боронитись, окрім тих чотирьох колючок. А я залишив її вдома зовсім одну!»

Це вперше його взяв жаль. Але він знову набрався духу і спитав:

– Де ви порадите мені побувати?

– Відвідай планету Земля, – відповів географ. – У неї гарна репутація...

І маленький принц вирушив у дорогу, думаючи про свою квітку.

XVI

Отже, сьомою планетою була Земля.

Земля – планета непроста! На ній сто одинадцять королів (включаючи, звісно, і негритянських), сім тисяч географів, дев'ятсот тисяч бізнесменів, сім з половиною мільйонів пияків, триста одинадцять мільйонів честолюбців, тобто близько двох мільярдів дорослих людей.

Щоб дати вам уявлення про розміри Землі, скажу, що до винайдення електрики на всіх шістьох континентах доводилось держати цілу армію – чотириста шістдесят дві тисячі п'ятсот одинадцять осіб – ліхтарників.

XVII

Коли хочеться сказати щось дотепне, трапляється, іноді трошки й прибрешеш. Розповідаючи про ліхтарників, я не дуже дотримувався правди. Боюся, що в тих, хто не знає нашої планети, від цього може скластися помилкова думка про неї. Люди займають на Землі дуже мало місця. Якщо б два мільярди її мешканців зійшлися й стали тісно один біля одного, як на мітингу, вони легко вмістилися б на площі двадцять миль завдовжки і двадцять завширшки. Все людство можна було б звалити в купу на найменшому острові в Тихому океані.

Дорослі, певна річ, вам не повірять. Вони думають, що займають багато місця. Їм, як баобабам, здається, що вони великі й поважні. А ви порадьте їм підрахувати. Вони страшенно люблять цифри, і їм це сподобається. Але ви не марнуйте часу на цю нудну роботу. Це ні до чого. Ви й так мені вірите.

Отже, опинившись на Землі, маленький принц дуже здивувався, не побачивши жодної живої душі. Він уже злякався, що помилково попав на якусь іншу планету, коли це в піску ворухнулося якесь кільце такого кольору, наче місяць.

– Добрий вечір, – сказав на всякий випадок маленький принц.

– Добрий вечір, – відповіла змія.

– На яку це планету я попав? – запитав маленький принц.

– На Землю, – відказала змія. – В Африку.

– А-а!.. Виходить, на Землі нікого нема?

– Це пустеля. В пустелях ніхто не живе. Земля велика, – мовила змія.

Маленький принц сів на камінь і звів очі до неба.

– От цікаво – для чого зірки світяться, – мовив він. – Певно, для того, щоб кожен зміг колись відшукати свою зірку. Дивись, он моя планета. Вона якраз над нами... Але як далеко до неї!

– Гарна планета, – озвалася змія. – А чого ти прибув сюди?

– Я посварився з однією квіткою, – зітхнув маленький принц.

– А-а, – сказала змія.

І вони замовкли.

– Де ж люди? – нарешті знову заговорив маленький принц. – У пустелі трохи самотньо...

– З людьми теж самотньо, – мовила змія.

Маленький принц пильно подивився на неї.

– Дивна ти істота, – сказав він. – Тонша, ніж палець...

– Зате сили у мене більше, як у пальці короля, – зауважила змія.

Маленький принц усміхнувся.

– Не така вже й ти сильна... У тебе навіть лап немає... Ти не можеш мандрувати.

– Я можу занести тебе далі, ніж будь-який корабель, – сказала змія.

І обвила біля кісточки ногу маленького принца, мов золотий браслет.

– Торкнувшись когось, я повертаю його землі, з якої він вийшов, – сказала ще вона. – Але ти невинний і прибув із зірки...

Маленький принц нічого не відповів.

– Мені шкода тебе, ти такий слабкий на цій кам'яній Землі. Я можу тобі допомогти, якщо ти дуже шкодуєш за своєю планетою. Я можу...

– О! Я чудово зрозумів, – озвався маленький принц, – але чого ти весь час говориш загадками?

– Я розв'язую всі загадки, – сказала змія.

І вони замовкли.

XVIII

Маленький принц перейшов пустелю і нікого не зустрів, тільки одну квітку. Маленьку непримітну квітку з трьома пелюстками.

– Добрий день, – сказав маленький принц.

– Добрий день, – відповіла квітка.

– А де люди? – чемно спитав маленький принц.

Одного разу квітка бачила, як повз неї пройшов караван.

– Люди? Їх, здається, тільки шестеро чи семеро. Я бачила їх багато років тому. Але хто його знає, де їх шукати, їх носить вітром. У них нема коріння, це дуже незручно.

– Прощай, – мовив маленький принц.

– Прощай, – сказала квітка.

XIX

Маленький принц піднявся на високу гору. Єдині гори, які він доти знав, то були три вулкани, що сягали йому до колін. Згаслий вулкан був у нього за табурет. Отож маленький принц подумав: «З такої високої гори я зразу побачу всю планету і всіх людей...» Але побачив тільки гострі шпилі скель.

– Добрий день, – сказав він на всякий випадок.

– Добрий день... добрий день... добрий день... – відгукнулася луна.

– Хто ви? – спитав маленький принц.

– Хто ви... хто ви... хто ви... – озвалася луна.

– Будьте моїми друзями, – сказав він, – я зовсім один.

– Зовсім один... зовсім один... зовсім один... – відповіла луна.

«Яка дивна планета! – подумав тоді маленький принц. – Зовсім суха, уся в гострих шпичках, солоня. А людям не вистачає уяви. Вони тільки повторюють те, що їм кажуть... Квітка, яка була в мене дома, завжди говорила перша».

XX

Але сталося так, що після довгих блукань, пройшовши через піски, скелі і сніги, маленький принц, нарешті, знайшов дорогу. А всі дороги ведуть до людей.

– Добрий день, – сказав він.

То був сад, повний квітучих троянд.

– Добрий день, – відповіли троянди.

Маленький принц подивився на них. Усі вони були схожі на його квітку.

– Хто ви? – вражений, спитав він.

– Ми – троянди, – сказали квіти.

– А-а.. – мовив маленький принц.

І відчув себе дуже нещасним. Його квітка розповідала йому, що вона одна така в усьому світі. А ось тут було п'ять тисяч таких же квіток, в одному тільки саду!

«Їй було б дуже прикро, якби вона побачила це! – подумав маленький принц. – Вона б страшенно розкашлялась і вдала, що вмирає, аби тільки не стати смішною. А я мусив би прикидатись, ніби доглядаю її, бо інакше, щоб принизити й мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «Я думав, що маю таке багатство – єдину у світі квітку, а то звичайнісінька троянда. Проста троянда і три вулкани, які сягають мені до колін і з яких один погас, можливо, назавжди – цього замало, щоб бути великим принцом...» І, повалившись на траву, він заплакав.

XXI

Отоді й заявився лис.

– Добрий день, – сказав лис.

– Добрий день, – чемно відповів маленький принц і озирнувся, проте нікого не побачив.

– Я тут, – пролунав голос, – під яблунею.

– Хто ти? – спитав маленький принц. – Ти такий гарний...

– Я – лис, – сказав той.

– Пограйся зо мною, – попросив маленький принц. – Мені так сумно...

– Я не можу з тобою гратися, – відказав лис. – Я не приручений.

– О! Вибач, – мовив маленький принц. І, подумавши, додав: – А що означає «приручити»?

– Ти нетутешній, – сказав лис. – Що ти шукаєш?

– Я шукаю людей, – відповів маленький принц. – А що означає «приручити»?

– Люди, – сказав лис, – мають рушниці і ходять на полювання. Це так ускладнює життя! І ще вони розводять курей. Це єдина користь од них. Ти шукаєш курей?

– Ні, – мовив маленький принц. – Я шукаю друзів. А що означає «приручити»?

– Це давно забуте поняття, – сказав лис. – Воно означає повернути до себе.

– Повернути до себе?

– Ну, певно, – сказав лис. – Ти для мене поки що тільки маленький хлопчик, такий же, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібен. І я тобі не потрібен. Я для тебе тільки лис, такий же, як сто тисяч інших лисів. Але якщо ти мене приручиш, ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі...

– Я вже трохи розумію, – озвався маленький принц. – Є одна троянда... здається, вона приручила мене...

– Можливо, – сказав лис. – На Землі чого тільки не побачиш...

– О, це не на Землі, – заперечив маленький принц.

Лис, здавалося, страшенно здивувався:

– На іншій планеті?

– Так.

– А на тій планеті є мисливці?

– Ні.

– Ну, це цікаво! А кури є?

– Ні!

– Нема нічого досконалого на світі! – зітхнув лис. А потім він знову повернувся до того ж: – Моє життя одноманітне. Я полюю на курей, а люди полюють на мене. Усі кури однакові. І люди всі однакові. І мені трохи нудно. Але якщо ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне. Я знатиму твою ходу і розрізнятиму її серед усіх інших. Почувши чийсь кроки, я ховаюся в нору. Твоя ж хода, як музика, викличе мене з нори. А потім – дивись! Бачиш, он там, на полях, досягають хліба? Я не їм хліба. Мені зерно ні до чого. Лани хлібів не ваблять мене, і це сумно! Але в тебе волосся наче золоте. І це буде чудово, якщо ти мене приручиш! Золоті хліба нагадуватимуть мені тебе. І я полюблю шелест хлібів під подихом вітру...

Лис замовк і довго дивився на маленького принца.

– Будь ласка... приручи мене! – попросив знову.

– Я б з радістю, – відповів маленький принц, – але в мене мало часу. Мені ще треба знайти друзів і узнати багато різних речей.

– Узнати можна тільки те, що приручиш, – сказав лис. – У людей уже немає часу щось узнати. Вони купують речі готовими в торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди вже не мають друзів. Як хочеш мати друга – приручи мене.

– А що для цього треба робити? – спитав маленький принц.

– Треба бути дуже терплячим, – відповів лис. – Спочатку ти сядеш трохи далі від мене на траву, ось так. Я краєм ока поглядатиму на тебе, дивитимусь, а ти нічого не казатимеш. Мова – це джерело непорозуміння. Але кожен день ти сідатимеш трохи ближче...

На другий день маленький принц прийшов знову.

– Краще, якби ти приходив у один і той же час, – сказав йому лис. – Якщо ти прийдеш, наприклад, о четвертій годині дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. І чим ближче до призначеного часу, тим щасливішим я

буду. О четвертій годині я вже почну хвилюватись і непокоїтись; я узнаю ціну щастю! А якщо ти приходитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на котру годину готувати своє серце... Мають бути обряди.

– А що таке обряди? – поцікавився маленький принц.

– Це теж давно забута річ, – відповів лис. – Це те, що робить один день не схожим на інші дні, одну годину – на всі інші години. Є, наприклад, такий обряд у моїх мисливців. У четвер вони танцюють із сільськими дівчатами. Це такий чудовий день – четвер! Я йду прогулятись і доходжу аж до виноградника. А якби мисливці танцювали коли попало, всі дні були б схожі один на один, і я зовсім не мав би вільного часу.

Так маленький принц приручив лиса. І коли настав час прощатись, лис мовив:

– Я плакатиму по тобі...

– Ти сам винен, – сказав маленький принц. – Я не хотів тобі нічого злого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

– Ну звісно, – потвердив лис.

– Але ж ти плакатимеш! – сказав маленький принц.

– Ну звісно, – відповів лис.

– Виходить, ти нічого не виграв.

– Виграв, – заперечив лис. – Згадай, що я казав про золоті хліба.

Потім він додав:

– Піди ще подивись на троянди. Ти зрозумієш, що твоя троянда – єдина у світі. А коли вернешся попрощатися зо мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов подивитися на троянди.

– Ви зовсім не схожі на мою троянду, – сказав він їм, – ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він був схожий на сто тисяч інших лисів. Але я з ним потоваришував, і тепер він став єдиним у цілому світі.

Троянди дуже зніяковіли.

– Ви гарні, але пусті, – сказав іще маленький принц. – Заради вас не захочеться вмерти. Певна річ, звичайний перехожий і про мою троянду подумає, що вона така ж, як і ви. Але вона одна-єдина, дорожча від усіх вас. Бо я полив її. Бо я накрив її скляним ковпаком. Бо я затулив її ширмою. Бо задля неї я знищив гусінь (залишив тільки двох чи трьох, щоб вивелись метелики). Бо я чув її, коли вона скаржилась чи похвалялась і навіть коли замовкала. Бо це моя троянда.

І маленький принц вернувся до лиса:

– Прощавай... – сказав він.

– Прощавай, – відповів лис. – Ось мій секрет. Він дуже простий: добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш.

– Найголовнішого очима не побачиш, – повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

– Твоя троянда така дорога тобі через те, що ти віддав їй стільки часу.

– Моя троянда така дорога мені... – повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

– Люди забули цю істину, – сказав лис. – Але ти не повинен забувати. Ти завжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду...

– Я відповідаю за свою троянду... – повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

XXII

– Добрий день, – сказав маленький принц.

– Добрий день, – озвався стрілочник.

– Що ти тут робиш? – спитав маленький принц.

– Сортую пасажирів, – відповів стрілочник, – відсилаю їх у поїздах партіями по тисячі чоловік, один поїзд праворуч, другий – ліворуч.

Швидкий поїзд, загуркотівши, як грім, сяючи вогнями, промчав мимо, аж затремтіла будка стрілочника.

– Як поспішають, – мовив маленький принц. – Що вони шукають?

– Сам машиніст цього не знає, – сказав стрілочник.

Другий швидкий поїзд, сяючи вогнями, прогуркотів у другий бік.

– Вони вже повертаються?.. – спитав маленький принц.

– Це не ті, – відповів стрілочник. – Це зустрічний поїзд.

– Вони були невдоволені там, звідки їдуть?

– Люди завжди невдоволені там, де вони живуть, – сказав стрілочник.

Тут прогуркотів яскраво освітлений третій швидкий поїзд.

– Вони женуться за тими першими? – спитав маленький принц.

– Ні за ким вони не женуться, – сказав стрілочник. – Вони сплять там, усередині, або позіхають. Тільки діти притуляються носами до шибок.

– Тільки діти знають, чого шукають, – зауважив маленький принц. – Вони тратять стільки часу на ляльку з ганчір'я, і вона стає їм дуже дорогою, і якщо її віднімуть, діти плачуть...

– Вони щасливі, – сказав стрілочник.

Минув тиждень із того часу, як льотчик потрапив у аварію. Він випив останні краплі води. Маленький принц допоміг знайти йому в пустелі криницю з водою. Хлопчик дивувався людям, адже вони не знаходять того, що шукають. «А те, що вони шукають можна було знайти в одній-єдиній троянді, у ковтку води..! ...Але очі не бачать. Треба шукати серцем».

Минув рік, як Маленький принц опинився на Землі. Він попередив льотчика, що хоче повернутися додому. У цьому йому допоможе змія, адже людей вона повертає землі, а Маленького принца – зіркам. Тож льотчик не повинен сумувати. Хай згадає Маленького принца, дивлячись уночі на небо. Коли хлопчик буде сміятися, льотчикові буде здаватися, що всі зірки сміються до нього. Це буде подарунок Маленького принца своєму другові.

XXVII

І ось минуло вже шість років... Я ще ніколи не розповідав цієї історії. Коли я повернувся, товариші були раді, що знову бачать мене живим. Мені було дуже сумно, але я казав їм: «Це втома...»

Тепер я трохи заспокоївся. Тобто... не зовсім. Та я добре знаю, що він повернувся на свою планетку, бо, коли розвидніло, я не знайшов на піску його тіла. Воно було не таке вже й важке... А по ночах я люблю слухати зорі. Наче п'ятсот мільйонів дзвіночків...

Але буває щось незвичайне. В оброті, яку я намалював маленькому принцові для його баранця, я забув намалювати ремінець! Маленький принц ніколи не зможе надіти її на баранця. Отож я питаю себе: «Що сталося там, на його планеті? Може, баранець з'їв троянду...»

Іноді я кажу собі: «Певно, що ні! Маленький принц щоночі накриває троянду скляним ковпаком і ретельно наглядає за своїм баранцем...». І тоді я щасливий. І всі зірки тихенько сміються.

А часом я кажу собі: «Трапляється ж іноді, що буваєш неуважним, і цього досить! Може, він колись увечері забув про скляний ковпак або вночі нишком вийшов баранець...» І тоді всі дзвіночки мовби заливаються сльозами!..

Усе це дуже загадкове. Для вас, тих, хто теж полюбив маленького принца, як і для мене, світ буде інший, якщо десь, невідомо де, баранець, якого ми ніколи не бачили, можливо, з'їв троянду...

Погляньте на небо. Спитайте себе: «Є ще та квітка чи ні? Що, як баранець її з'їв?» І ви побачите, як усе змінюється...

І жоден дорослий ніколи не зрозуміє, як це важливо!

Переклад Анатолія Жаловського

-
1. Що називається притчею? Доведіть, що повість «Маленький принц» – притча.
 2. За яких обставин пілот зустрівся з маленьким принцом?
 3. Коли маленький принц уперше засумував за квіткою?
 4. Яку таємницю відкрив маленькому принцу лис?
 5. Оповідач не хоче, щоб його «книжку читали задля розваги». А задля чого, на ваш погляд, треба її читати? Відповідь обґрунтуйте посиланням на текст.
 6. Чому маленький принц «відчув себе дуже нещасливим» поруч із квіткою?
 7. З якою метою маленький принц вирушив мандрувати Всесвітом?
 8. Чому, на думку маленького принца, бізнесмен «міркує майже так, як ...пняк»?
 9. Поясніть алегоричні образи, які трапляються в тексті.
 10. Знайдіть у тексті афоризми і поясніть їх.
 12. Якби на планеті маленького принца були закони, яким би був їхній зміст? Відповідь обґрунтуйте посиланнями на текст.
 13. Чому, на вашу думку, казка починається і закінчується зустріччю зі змією?
 14. Напишіть твір «Ти – Людина, і в тобі я пізнаю усіх людей...» (А. де Сент-Екзюпері).
 15. Використовуючи сучасні комп'ютерні програми-конструктори, спробуйте створити власний мультиплікаційний фільм за мотивами притчі А. де Сент-Екзюпері.

Висота польоту

РІЧАРД ДЕЙВІС БАХ.

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНГСТОН

Піднятися понад хмари, відірватися від землі, щоб вільно ширяти у високостях, – про це мріяли люди тисячоліттями. Мріяв про це і американський хлопчина Річард Дейвіс Бах. Він, прямиий нащадок геніального ні-

мецького композитора Йоганна Себастьяна Баха, народився 1936 р. в містечку Оук-Парк (передмістя Чикаго), яке подарувало світові видатного американського письменника Ернеста Хемінгуея.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

РІЧАРД ДЕЙВІС БАХ (1936)

З 1955 р. Річард Бах вступив до університету. Але справжнє його навчання відбувалося у льотній школі, де він брав уроки пілотування, адже злетіти в небо було його заповітною мрією. Пристрасть до літаків супроводжувала письменника протягом усього життя. Обов'язкову на той час в Америці військову службу він проходив у резерві військово-морського флоту США, а потім ще кілька років служив пілотом у Військово-Повітряних силах. Після звільнення з армії заробляв на життя, працюючи пілотом-каскадером на різноманітних авіаційних шоу.

Однак у Річарда Баха була ще одна пристрасть, яка і принесла йому світову славу. Це література. Його перша книга «Чужий на Землі» вийшла друком 1963 р. Майже всі книги Р. Баха так чи інакше пов'язані з польотами. Для письменника політ – філософська метафора, яка повинна допомогти людині зрозуміти своє призначення у світі.

...Життя – це не лише пожива, боротьба та влада...

Річард Бах

Книга «Чайка Джонатан Лівінгстон» з'явилася 1970 р. й відразу захопила серця читачів. Цю повість-притчу сприйняли як гімн самовдосконаленню та жертвності людини. Зараз ця книжка складається з трьох частин. Але після авіаційної катастрофи, в яку він потрапив у 2012 р., письменник заявив, що планує написати її продовження – четверту частину.

Р. Бах стверджує, що книга написана під впливом справжніх «вражаючих» польотів пілота Джона Лівінгстона. Цікаво, що ці польоти відбулися з 1920 по 1930 рр., тобто ще до народження письменника. Цей твір багатозначний: кожен читач сприймає його по-своєму. Дехто навіть вважає, що в книзі закодовані відомості про систему духовного самовдосконалення людини.

Головний герой книги – мартин (чайка) Джонатан Лівінгстон. Ці птахи, як правило, живуть поруч із людиною, отримуючи від цього вигоду. Джонатан Лівінгстон скидається на каліфорнійську чайку, яких міг спостерігати письменник, коли навчався в Каліфорнії. Вони живуть колоніями і не можуть підніматися високо в небо, яке так манило до себе чайку Джонатана Лівінгстона...

Чого може навчити історія чайки, яка опанувала небо? Можливо, цього: прагни досконалості; вір у себе і свої можливості, віддавай улюбленій справі всього себе. Іноді може здатися, що на шляху вдосконалення ти залишився сам, але подивись уважно навколо – і ти обов'язково знайдеш однодумців. Знайди свого Учителя і постарайся його перевершити, щоб потім самому стати Учителем, якого перевершить його учень. Ось це і є справжня радість життя!

1. Пригадайте, що таке інакомовлення? Якою є його роль у художній літературі? Що називається алегорією, метафорою, притчею?
2. Які твори, з якими ви познайомилися на уроках зарубіжної літератури, можна назвати притчовими? алегоричними? метафоричними?

РІЧАРД БАХ ПРО РОБОТУ НАД КНИГОЮ

«Чайка» була першим, що я взагалі написав у своєму житті (йдеться про першу частину «Чайки»). Саме тоді я не міг знайти роботу, тож вирішив стати письменником. І ось що зі мною сталося. Я отримав містичний досвід: я побачив, як уся ця історія про чайку розгортається перед моїми очима в повному кольорі на дуже широкому екрані. І я почув ім'я – Джонатан Лівінгстон – і це мене налякало. І поки я намагався зрозуміти, що зі мною відбувається, я почав бачити сцени з книжки. І це настільки мене затягнуло, що я зрозумів, що мені треба записати це. Я записав дві третини книжки, і вона раптом зупинилася. І я подумав: чому ж це все скінчилося? Я сидів годинами, намагаючись щось придумати, але у мене нічого не виходило. До цього моменту я знав Джонатана так добре, начебто я жив у його серці, тож я повинен був знати, що станеться далі... Минуло вісім років. І лише тоді, за півтори тисячі миль від будинку, в штаті Айова – бац! – о 5-й ранку, прямо як продовження сну, я бачу, чим закінчується історія. І вісім років промчали, мов одна секунда. Я відразу ж згадав, на якому місці закінчилася перша частина. І подумав: так, звичайно, ця історія повинна закінчуватися саме так».

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНГСТОН

*Справжньому Джонатану-чайці,
що живе в кожному з нас.*

ЧАСТИНА ПЕРША

Був ранок, і золоті промені сонця вигравали на легких хвилях тихого моря. Десь за милю від берега закинув сіті рибальський човен, і звістка про це вмить долетіла до Зграї, що чекала сніданку. Ще мить – і тисячі чайок злетілися до човна, щоб вибороти собі якусь поживу. Новий день приніс нові клопоти.

А далеко від усіх, далеко від рибальського човна і від берега, вправлявся в польоті самотній птах – чайка Джонатан Лівінгстон. Він злетів на сто футів угору, опустив свої перетинчасті лапи, задер дзьоба, випростав уперед зігнуті крила і, хоч як це було боляче, силувався втримати їх у такому положенні. Випростані крила обтяжували рух, і він летів усе повільніше, поки шепіт вітру не стих у його вухах, а океан унизу не застиг на місці. Тоді він примружив очі, затамував подих і весь наструнчився в болісному зусиллі – ще трохи... на один дюйм... зігнути крила... Пір'я в нього стало дибки, він заляк у повітрі і впав.

Чайки, як ви знаєте, ніколи не діють нерішуче і не зупиняються в польоті. Спинитися на льоту – це для чайки страшний сором, просто ганьба!

Але Джонатан Лівінгстон – який без тіні сорому знову й знову вигинав напружені крила, щоб летіти все повільніше, а потім спинитися на місці, – був незвичайним птахом.

Більшість чайок не завдають собі клопоту, аби дізнатися щось про політ, – хіба що найнеобхідніше: як долетіти від берега до їжі та повернутися назад. Для більшості чайок головне – їжа, а не політ. А для цієї чайки політ був важливішим за їжу. Джонатан Лівінгстон над усе любив літати.

Проте любов'ю до польотів, як він скоро збагнув, не заживеш доброї слави серед птахів. Навіть його власні батьки дивилися скося на те, як Джонатан з ранку до вечора літає десь сам-один, та ще й по сто разів шугає аж над водою – як то він казав, тренуючись у низькому польоті.

– Чому, Джоне, чому? – питала мати. – Чому ти не можеш поводитись, як усі? Оті низькі польоти – це забавка для пеліканів та альбатросів! Чому ти нічого не їси? Поглянь, синку, від тебе саме пір'я та кістки лишилися.

– Ну то й що, мамо? Нехай пір'я та кістки. Я хочу знати, що можу робити в повітрі і чого не можу. Я хочу знати, от і все.

– Бачиш, Джонатане, – мовив батько зовсім не сердито, – скоро зима. Коли вже ти хочеш чогось навчатись, то вчися краще, як здобувати їжу. Польоти – це дуже добре, та з них не проживеш. Не забувай, ти літаєш для того, щоб їсти.

Джонатан слухняно кивнув. Кілька днів по тому він намагався поводитись,

як інші чайки; так, він справді дуже старався, і галасував щосили, коли бився за їжу біля рибальських човнів, і пірнав за шматками риби та хлібними крихтами... Та все було марно.

«Яка дурість, – подумав він нарешті – і рішуче кинув насилу здобутого анчоса голодній старій чайці, що летіла слідом. – Весь цей час я міг би вчитися літати!»

Невдовзі Джонатан знов опинивсь у морі сам-один – голодний, щасливий, жадібний до знань.

Він хотів знати все про швидкість польоту – і за тиждень дізнався про неї більше, ніж найшвидша чайка у світі.

Він злетів на дві тисячі футів угору і спробував іще раз, – стрімко прямуючи вниз, витягнув дзьоба, розпростав крила, а коли швидкість сягнула п'ятдесяти миль за годину, припинив ними рухати. Це було дуже важко, але ж спрацювало! Десять секунд він мчав зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан установив світовий рекорд швидкості для морських чайок!

Але ця перемога була скороминущою. Щойно він почав виходити з піке та змінив положення крил, невідома і нездоланна сила знову заволоділа ним і помчала його за собою зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан почувався так, наче його тіло от-от вибухне, розлетиться на друзки. Стрімко, наче від вибуху, падаючи вниз, він уже не відчув страшного удару об тверду, мов камінь, воду.

Коли він нарешті опритомнів – а це вже була ніч, – він гойдався на хвилях у місячному сяйві. Понівечені крила були немов налиті свинцем, та ще тяжче тиснув на спину тягар поразки. Він потайки марив, аби цей тягар затягнув його у глибінь, на саме дно, щоб усе було скінчено.

Та коли він уже почав занурюватись у воду, якийсь дивний голос ледь чутно озвався до нього зсередини: «Тут нічого не вдієш. Я чайка. Проти своєї природи не підеш. Якби я справді мусив щось дізнатися про польоти, то мав би більше мозку в голові! Якби я справді міг навчитися швидко літати, то мав би короткі крила, як у сокола, і полював мишею, а не рибу. Батько мав рацію. Мені треба забути цю дурницю. Треба повернутися додому, до Зграї, і вдовольнитися тим, що я такий, як є, – жалюгідна, нікчемна чайка».

Голос умовк, і Джонатан скорився йому. Вночі чайка мусить сидіти на березі, і відтепер – так пообіцяв самому собі – він буде звичайною чайкою.

Тепер, коли він вирішив бути просто звичайною чайкою у Зграї, йому полегшало – адже розірвано пута, якими він сам себе зв'язав. Не буде більше ніякого навчання, не буде боротьби – отже, не буде й поразок. І як хороше ні про що не думати, просто летіти в темряві, летіти до берегових вогнів...

«Темно! – раптом пролунав той самий тривожний голос. – Чайки не літають, коли темно!»

Та Джонатан не хотів слухати. «Як хороше, – думав він. – Ясний місяць, світла стежка на воді, вогники на березі – все таке мирне, спокійне...»

«Спускайся вниз! Чайки не літають у темряві! Якби ти справді міг літати

в п'їтьмі, то мав би совині очі! Мав би більше мозку в голові! Мав би короткі крила, як у сокола!»

У нічній темряві, на висоті ста футів, Джонатан Лівінгстон примружив очі. І біль, і роздуми – все зникло безслідно.

Короткі крила. Короткі крила сокола!

Ось тобі й відповідь! «Який я був дурний! Усе, що мені треба, – це маленьке, крихітне крило; все, що мені треба, – це скласти крила, так, щоб у польоті ворухити самими кінчиками! Короткі крила!»

Він піднявся на дві тисячі футів над чорною безоднею моря і, ані хвили не думаючи про поразку, про загибель, щільно притиснув до тіла широкі частини крил, а самі кінчики, вузькі, мов кинджали, виставив назустріч вітру – і стрімко кинувся вниз.

Вітер грізно ревів у нього над головою. Сімдесят миль за годину, дев'яносто, сто двадцять, іще швидше... Тепер, при ста сорока милях за годину, йому було не так важко долати вітер, як при сімдесяти; один легенький порух кінчиками крил – і він вийшов із піке та промчав над хвилями, мов сіре гарматне ядро в польоті до місяця.

Недавні роздуми та обіцянки було забуто, ніби їх зв'язав могутній стрімкий вітер. Але він не картав себе за те, що порушив слово. Ці клятви – для чайок, що згодні бути звичайними чайками. А той, хто хоч раз торкнувся вершини пізнання, не може зв'язувати себе такими обітницями.

На світанку Джонатан продовжив тренування. З висоти п'ять тисяч футів рибальські човни в морі здавалися малими трісочками на голубому тарелі, а Зграя за сніданком – хмаркою легких порошинок.

Він лишився живий, був сповнений сили, тремтів від радості – був гордий, що опанував свій страх. І тому він не вагаючись притиснув до тіла передню частину крил, випроставши самі кінчики, і поринув униз, до моря. Одне слово, Джонатан став першою чайкою на землі, що опанувала фігурні польоти.

Того дня він не захотів гаяти час на балачки з іншими чайками і літав, аж поки посутеніло. Він вивчив мертву петлю, повільну бочку, подвійний переворот через крило, обернений штопор, зворотний імельман, віраж.

Коли Джонатан підлетів до Зграї на березі, вже давно була ніч. Голова в нього йшла обертом, він страшенно втомився. І все-таки із задоволенням зробив іще одну мертву петлю, а потім ще й швидкий переворот – а тоді вже пішов на посадку. «Коли вони про це почують, – думав він про свій Прорив, – вони ж просто очманіють з радощів! Скільки цікавого в нас попереду! Не товктись на місці поміж рибальських човнів – а знати, нащо ти живеш у цім світі! Ми подолаємо свою неміч, ми станемо іншими – сильними, розумними! Ми будемо вільні! Ми навчимося літати!»

І майбутнє постало перед ним, як осяйна далечинь, що вабить і кличе вперед.

Тим часом Зграя збиралася на Велику Раду; та коли він приземлився, то побачив, що всі нібито чогось чекають. Так воно й було – чекали на нього.

– Чайко Джонатане Лівінгстон! Стань у середину!

Слова Старійшини звучали дуже врочисто. Виклик у середину кола означав чи страшну ганьбу, чи то найвищу шану. Коло Пошани – це честь, якої зазнали хіба що найславніші з ватажків. «Так, звісно, – подумав Джонатан, – сьогодні вранці вони бачили мій Прорив! Та мені не треба ніякої пошани. Я не хочу бути ватажком. Я тільки хочу поділитися тим, що відкрив, показати, який простір відкривається перед нами!» Він ступив уперед.

– Джонатане Лівінгстон, – мовив Старійшина, – стань перед очі твоїх товаришів, у Коло Ганьби!

Його наче вдарили дошкою. Коліна в нього ослабли, пир'я обвисло, у вухах зашуміло. У Коло Ганьби? Це неможливо! Прорив! Вони не розуміють! Вони помиляються, вони помиляються!

– ...За своє неподобне легкодумство, – гудів урочистий голос, – за те, що спаллював гідність і звичай Народу Чайок...

Виклик у Коло Ганьби означав, що його виженуть зі Зграї, засудять до самотнього життя на Далеких Скелях.

– ...Настане день, Джонатане Лівінгстон, і ти зрозумієш, що легкодумство тебе занапастило. Життя – це незбагненна таємниця, і нам досить знати одне: ми вкинуті до цього світу, щоб їсти і лишатися живими, поки зможемо.

Чайки ніколи не суперечать Великій Раді, та Джонатан усе-таки насмілюся подати голос.

– Легкодумство? Браття мої! – вигукнув він. – Хто думає серйозніше, ніж чайка, що осягає сенс життя, його найвищу ціль? Ми тисячу років жили заради того, щоб шукати риб'ячі голови, але ж тепер нам справді є для чого жити – щоб учитися, відкривати нове, бути вільними! Дайте мені тільки спробувати, дозвольте показати вам, чого я навчився...

Зграя наче скам'яніла...

Джонатан Лівінгстон провів рештку свого життя на самоті, але від Далеких Скель він улетів далеко-далеко. І єдине, що його смутило, – це не самотність, а те, що чайки відмовилися повірити в чарівну красу польоту, хоча їм варто було тільки відкрити очі, щоб її побачити. Сам він кожного дня робив усе нові та нові відкриття. Він дізнався, що, пірнаючи у стрімкому піке, може зловити рідкісну та смачну рибу, яка водиться на глибині десять футів; тепер йому були не потрібні рибальські човни і крихти черствого хліба. Він навчився спати в повітрі, навчився тримати курс уночі, коли вітер дме з берега, і долати сотні миль від зорі до зорі. Так само спокійно він долав туманну запону над морем і проривався до світлого чистого неба – у той час як усі чайки лишалися на землі, і гадки не маючи, що в небі над ними існує щось інше, крім туману й дощу. Він навчився мандрувати з сильним вітром у далекі краї і там ловити на обід смачних комашок.

Те знання, яке він колись хотів відкрити всій Зграї, тепер було його єдиною розрадою; він навчився літати й не шкодував, що йому довелося сплатити за це таку ціну. Джонатан зрозумів, що тільки нудьга, страх і злість скорочують життя чайок; а сам він був вільним від цього тягаря й тому прожив довгий щасливий вік.

Якось надвечір біля Джонатана з'явилися дві чайки, що осяяли темну небесну височінь, мов дві чисті зорі. Ще більшим дивом було їхнє мистецтво польоту. Вони прилетіли, щоб забрати Джонатана, у якого не було ні дому, ні Зграї і який став вигнанцем, оскільки одне навчання закінчилося і треба було починати інше.

На Небесах, куди потрапив Джонатан, він зустрів чайок, які займалися мистецтвом польоту. Він познайомився з Чіангом, Старійшиною. Він пояснив Джонатану, що Небеса – це не місце і не час. Небеса – це досконалість. Ті чайки, які нехтують досконалістю заради мандрів, не летять нікуди, бо їм непідвладна швидкість. А ті, хто відмовляється від мандрів заради досконалості, в одну мить дістаються куди захочуть. За словами Чіанга, уся хитрість була в тому, щоб Джонатан перестав бачити себе ув'язненим у тілесній оболонці, яка має розмах крил сорок два дюйми і знає певні льотні прийоми. Весь сенс у тому, щоб усвідомити: його справжня сутність, як ненаписане число, перебуває водночас у будь-якій точці простору та часу. Настав час, коли Джонатан зрозумів, що він може досягти досконалості й для нього немає межі.

Коли Чіанг вирушив до наступного, досконалішого світу, він сказав Джонатанові, що той повинен дізнатися, що таке любов.

Через деякий час Джонатан приймає рішення повернутися на Землю, щоб передати отримані знання таким же чайкам, яким він сам був колись, щоб поділитися пристрасно до польоту і прагненням до досконалості. Джонатан збирає невелику команду з чайок, вигнаних Зграєю, і починає навчати їх майстерності польоту. Домігшись вражаючих успіхів, уся команда під проводом Джонатана повертається до Зграї. Всупереч старанням чайок-старійшин вони знаходять усе більше і більше прихильників. Джонатан передає свою роль наставника одному зі своїх перших учнів, а сам залишає земний світ, продовжуючи шлях самовдосконалення.

Переклад Дарії Радієнко

1. Яку роль у творі відіграє епіграф? Як ви розумієте епіграф до «Чайки Джонатан Лівінгстон»?
2. Знайдіть у тексті слова, які за правилами української мови, повинні писатися з маленької літери. Чому, на вашу думку, автор вживає велику літеру?
3. Знайдіть на початку твору антитезу, яка визначає протистояння Джонатана та більшості чайок. Чому письменник зупинився саме на ній?
4. Що хвилювало Джонатанових батьків найбільше? У чому бачили сенс польоту батьки Джонатана, а у чому – він?
5. Чому Джонатан сподівався, що Зграя зустріне його Колом Пошани? Чому чайки не зрозуміли його Прориву і влаштували йому Коло Ганьби?
6. Чи згодні ви з твердженням Старійшини: «...Ми кинуті до цього світу, щоб їсти і лишатися живими, поки зможемо»?
7. Що засмучувало Джонатана після того, як він покинув Далекі Скелі? Що, з його точки зору, скорочує життя чайок? Чи можна цей висновок віднести до життя людей? Відповідь аргументуйте.
8. Як ви розумієте вислів «небеса – це досконалість»? Поясніть цю метафору.

9. Німецький філософ Іммануїл Кант писав: *«Дві речі сповнюють душу завжди новим і все сильнішим здивуванням і благоговінням... – це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені»*. Чи міг би з цим твердженням погодитися Джонатан, якого Чіанг закликав *«пізнавати досконали невидиму сутність, що становить основу життя»*? Поясніть свою думку.
10. Чому Джонатан вирішив повернутися на Землю, до своєї Зграї? Як вплинула його поява на поведінку чайок?
11. Дайте відповідь на питання, яке хвилювало Джонатана: *«Чому найважче у світі – це переконати птаха, що він вільний»*? Поясніть метафоричний сенс цього запитання.
12. Лис із «Маленького принца» А. де Сент-Екзюпері казав, що найголовнішого очима не побачиш. Джонатан радив Флетчеру не вірити своїм очам. Чи суголосні ці думки?
13. Випишіть із тексту вислови, які, на вашу думку, є афористичними.
14. Поясніть алегоричне значення основних образів твору. Що дає автору таке інакомовлення?
15. Чому твір «Чайка Джонатан Лівінгстон» називають притчею? Поясніть її алегоричне значення та повчальний характер.

ПІДСУМОВЕМО

На уроках зарубіжної літератури у 8 класі ви познайомилися з притчами, повчальними алегоричними оповідками. Створіть власну притчу, яка б аргументувала сучасним підліткам необхідність читання, самовдосконалення.

ВІДЛУЧНЯ

Владислав Єрко. Ілюстрація до притчі «Чайка Джонатан Лівінгстон»

Український художник Владислав Єрко створив ілюстрації до багатьох книжок, серед яких «Тарас Бульба», «Снігова Королева», «Аліса в Країні Див», «Казки Туманного Альбіону», «Мандрі Гуллівера», «Гамлет», «Маленький принц».

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

АЯТ (араб, *чудо, знамення*) – закінчена речення, вірш сури Корану, який Мухаммед уважав чудом.

БАСМАЛІ – традиційна, незмінна фраза-формула «*В ім'я Аллаха Всемилостивого, Всемилосердного*», з якої починається кожна сура Корану. Вважається, що Б. має магичне значення, тому її виголошують, беручись до будь-якої справи, пишуть на початку книг, нею оздоблюють культові споруди та предмети, талісмани тощо. Епітет «всемилостивий» стосується тих, хто заслужив милосердя, а «всемилосердний» навіть тих, хто милосердя не вартий, тобто грішників.

ВІЧНИЙ ОБРАЗ – літературний образ, що має загальнолюдське значення і за глибиною художнього узагальнення виходить за межі конкретного літературного твору та доби, набуває символічного значення й кожною епохою сприймається по-своєму, зберігаючи водночас провідні риси першого образу. До В. о. належать Прометей, Дон Кіхот, Гамлет, Ромео і Джульєтта та ін.

ВСЕСВІТНІЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС – поступальний розвиток світової літератури від найдавніших часів до сьогодення.

ВСЕСВІТНЯ ЛІТЕРАТУРА – сукупність (взаємозв'язки) літератур народів світу.

ГЕКСАМЕТР (грецьк. *hexámetros* – шестимірник) – шестимірник, шестистопний дактиль із жіночою римомою (іноді дактиль замінюється спондеєм чи хореем). Г. у добу Відродження вважався чимось середнім між прозою та віршами й називався «гомеровими вуздечками».

ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС – збірна назва творів різних жанрів, у яких героїзується та ідеалізується історичне минуле народу, його боротьба за волю, незалежність. Зазвичай Г. е. формується століттями, а то й тисячоліттями. Головний герой Г. е. – воїн-богатыр, який уособлює прагнення та спо-

дівання народу, його колективну волю. Яскравими прикладами Г. е. є «Пісня про Роланда», «Слово о полку Ігоревім», давньоруські билини, юнацькі пісні південних слов'ян, українські козацькі думи.

ГОМЕРІВСЬКИЙ ЕПІТЕТ – поетичне означення, яке характеризується постійністю, закріпленістю за певними словами або іменами («*крилате слово*», «*світлоока богиня*», «*прудконогий Ахіллес*»), а часто також складеністю, об'єднанням коренів («*веле+мудрий*» Одисей, «*шоломо+сыйний*» Гектор та ін.). Найяскравіше постійність Г. е. виявляється під час зміни ситуації. Так, Ахіллес називається прудконогим і тоді, коли швидше за вітер мчить полем бою, і тоді, коли сидить або навіть лежить у наметі.

ЕЛЕГІЯ (від грецьк. *elegos* – сумна пісня) – один із жанрів лірики, вірш, проїнятий настроями журби, меланхолії, сумними роздумами. Звідси елегійні (сумні) мотиви. В Елладі (VII ст. до н. е.) Е. визначалася передусім не за настроєм, а за формою написання: двовірш, що складається з гекзаметра (шестистопний дактиль) і пентаметра (п'ятистопний дактиль). Майстрами Е. вважалися Тиртей та Архілох. У римській Е. на перший план виходять меланхолійні настрої та сумні роздуми (Е. Горация, Овідія). Згодом Е. втрачає чіткість форми і визначається насамперед за змістом.

ЕПІЧНА ПОЕМА (ЕПОПЕЯ) (від грецьк. *epos* – слово, розповідь і *poieo* творити) – монументальний художній твір, у якому широко зображені й уславлені яскраві характери та значні історичні, переважно героїчні, події минувшини: порушені й глибоко висвітлені важливі проблеми загальнонародного значення. Е. п. часто тісно пов'язана з міфологією. Синонімом Е. н. зазвичай виступає епопея. Яскравий приклад Е. п. «Іліада» Гомера, середньовічний героїчний епос («Пісня про Роланда»).

КВАЗИСТОРИЗМ (латин. *quasi* несправжній) – несправжній, «неповний» історизм. Так зображуються події в художньому творі, де вигадка співіснує, переплітається з історією і часто в колективній свідомості сприймається як історична подія. К. часто трапляється в героїчному епосі (див. «Пісню про Роланда»).

ОДА (від грецьк. *ode* – пісня) – в еллінів – урочистий ліричний вірш для хору. Пізніше хвалебна пісня, присвячена видатній події чи особі. У творчості Горация О. відокремлена від музики, що розширює її жанрово-тематичні можливості: в О. «До Мельпомени» мотив творчого підсумку життя підноситься до рівня важливої та урочистої теми. В українській літературі до О. зверталися Є. Маланюк, П. Тичина, М. Рильський та ін.

ПСАЛОМ (грецьк. *psalms* – пісня, гра на струнному інструменті) – жанр юдейсько-християнської літератури; пісні релігійного змісту, звернені до Бога, створені біблійним царем Давидом. Псалми Давидові відомі ще як Псалтир. Він був однією з найпопулярніших книг на теренах України з часів княжої доби. Відгомін П. бачимо у творчості Г. Сковороди, Т. Шевченка, Л. Костенко.

РОМАН (фр. *roman* – будь-який твір, написаний романською, а не латинською мовою) – складний за будовою і великий за розміром епічний твір, у якому широко охоплені життєві події певної епохи та багатогранно й у розвитку змальовані персонажі. Як жанр Р. виник ще в античності. У середньовіччі особливої популярності набув лицарський Р., який проіснував до XVII ст. Сервантес задумав свого «Дон Кіхота» як пародію на лицарський Р. Після виходу першої частини роману Сервантеса, жоден лицарський Р. не був надрукований. Р. Сервантеса став взірцем для європейських письменників і визначив розвиток цього жанру аж до наших часів.

СОНЕТ (італ. *sonetto* від прованс. *sonet* – пісенька) – усталена лірична форма, що складається з 14 рядків, написаних п'ятистопним або шестистопним ямбом. С. виник в Італії в XIII ст. Найвідоміший вид С. т. зв. італійський С., який трапляється в

Данте й Петрарки. Італійський С. складається з двох катренів (чотиривіршів), об'єднаних між собою спільною римою, і двох терцет (тривіршів), теж об'єднаних спільною римою. Класичний італійський С. будувався за суворими законами: вірш складається з чотирнадцяти рядків; спільна рима між катренами і терцетами відсутня; значуще слово в С. може вживатися лише один раз; останнє слово має бути смисловим «ключем» усього вірша; зміст розгортається за схемою: теза – розвиток тези – антитеза – синтез. Великої популярності набув і англійський (шекспірівський) С., що складається з трьох чотиривіршів і двовірша, які зазвичай римуються так: *абаб вггв дедд еє*.

РУБАЇ (араб. – те, що складається з чотирьох) – одна з поширених форм поезії народів Близького та Середнього Сходу. Це чотиривірш зі схемою римування *ааба*, тобто заримовані перший, другий і четвертий рядки, а третій рядок називають «холостим», бо він не заримований. Зазвичай Р. мають філософський зміст.

СУРА (араб. – ряд каменів або цеглин у стіні) – назва глав Корану. С. за місцем проголошення поділяються на мекканські (86 сур) ранні та мединські (28 сур) пізні. Мекканські С. написані *саджем* – ритмічною і римованою прозою. Зв'язної оповіді в Корані немає, кожна С. є закінченим текстом. С. в Корані, окрім першої, розміщені за розміром від найбільшої до найменшої.

ТРАГЕДІЯ (грецьк. *tragoedia*, буквально: цап'яча пісня) – драматичний твір, що ґрунтується на гострому, непримиренному конфлікті особистості, яка прагне максимально втілити свої творчі потенції, з об'єктивною неможливістю їхньої реалізації. Конфлікт Т. має глибокий філософський зміст, є надзвичайно актуальним у політичному, соціальному, духовному планах, відзначається високим напруженням психологічних переживань героя. Т. майже завжди закінчується загибеллю головного героя. Кожна історична доба давала своє розуміння трагічного і трагедійних конфліктів.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
<i>Священні книги людства</i>	8
ВЕДИ	9
Рігведа	11
Космогонія	12
БІБЛІЯ	13
Старий завіт	
Буття	15
Книга псалмів	18
Книга Екклезіястова	19
Новий завіт. Євангеліє від Луки	21
КОРАН	22
<i>Антична література</i>	27
ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ МІФІВ	32
Троянський цикл міфів	32
Гомер	37
Іліада	42
ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІРИКИ	57
Тіртеї	58
Вірші	59
Сапфо	60
Вірші	61
ЕЛЛІНСЬКИЙ ТЕАТР	63
Есхіл	66
Прометей закутий	67
«ЗОЛОТА ДОБА» ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	72
Публій Вергілій Марон	72
Енеїда	74
Квінт Горацій Флакк	81
До Мельпомени	82
Публій Овідій Назон	83
Метаморфози	84
Життя поета	86
Узагальнення за розділом «Антична література»	90

<i>Література доби Середньовіччя</i>	91
<i>Лі Бо</i>	99
Вірші	101
<i>Ду Фу</i>	103
Вірші	104
<i>Омар Хайям</i>	106
Рубаї	107
Пісня про Роланда	110
<i>Данте Аліґ'єрі</i>	134
Сонети. Із книжки « <i>Vita nuova</i> »	137
Узагальнення за розділом «Література доби Середньовіччя»	139
<i>Література доби Відродження</i>	140
<i>Франческо Петрарка</i>	146
Сонети. Із «Книги пісень»	149
<i>Вільям Шекспір</i>	151
Ромео і Джульєтта	155
Сонети	178
<i>Мігель де Сервантес Сааведра</i>	181
Дон Кіхот	183
Узагальнення за розділом «Література доби Відродження»	239
<i>Література бароко</i>	240
<i>Луїс де Гонгора-і-Арготе</i>	246
Вірші	247
<i>Джон Донн</i>	249
З «Доброчесних сонетів»	250
<i>Література класицизму</i>	251
<i>Мольєр</i>	257
Міщанин-шляхтич	262
Узагальнення за розділом «Література бароко і класицизму»	280
<i>Література ХХ–ХХІ століття</i>	282
<i>Антуан де Сент-Екзюпері</i>	282
Маленький принц	284
<i>Річард Дейвіс Бах</i>	308
Чайка Джонатан Лівінгстон	310
Словник літературознавчих термінів	316

Навчальне видання

Юрій Іванович КОВБАСЕНКО
Людмила Василівна КОВБАСЕНКО

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Відповідальна за випуск О. О. Бородіна

Підп. до друку 13.06.2016. Формат 70x90/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 23,4. Обл.-вид. арк. 30,42.
Наклад 52 721 пр. Зам.

Видавництво «Літера ЛТД».
Україна, 03680, м. Київ, вул. Нестерова, 3, оф. 508.
Тел. для довідок: (044) 456-40-21.
Свідоцтво про реєстрацію № 923 від 22.05.2002 р.

Надруковано в друкарні ТОВ «Тріада-Прінт».
Свідоцтво ДК № 4594 від 12.08.2013.
м. Харків, вул. Киргизька, 19.
e-mail: sale@triada.kharkov.ua